

Preduzetničko obrazovanje u školama u Evropi

Izvještaj Eurydicea

*Obrazovanje i
osposobljavanje*

Ovaj dokument objavila je Izvršna agencija za obrazovanje, audiovizuelnu djelatnost i kulturu (EACEA, Analiza obrazovnih politika i politika za mlade).

Prilikom citiranja ove publikacije, molimo navedite sljedeće podatke:

Evropska komisija/EACEA/Eurydice, 2016. *Entrepreneurship Education at School in Europe*. Izvještaj Eurydicea. Biro za publikacije Evropske unije u Luksemburgu.

Štampano	ISBN 978-92-9492-093-5	doi:10.2797/875134	EC-02-16-104-EN-C
PDF	ISBN 978-92-9492-092-8	doi:10.2797/301610	EC-02-16-104-EN-N
EPUB	ISBN 978-92-9492-095-9	doi:10.2797/731298	EC-02-16-104-EN-E

Ovaj je dokument dostupan i na internetu (<http://ec.europa.eu/eurydice>).

Tekst je dovršen u februaru 2016. godine.

© Izvršna agencija za obrazovanje, audiovizualnu djelatnost i kulturu, 2016.

Reprodukcija je dopuštena pod uslovom da se navede izvor.

Education, Audiovisual and Culture Executive Agency
Education and Youth Policy Analysis
Avenue du Bourget 1 (BOU2 – Unit A7)
B-1049 Brussels
Tel. +32 2 299 50 58
Faks +32 2 292 19 71
E-pošta: eacea-eurydice@ec.europa.eu
Web stranica: <http://ec.europa.eu/eurydice>

SADRŽAJ

POPIS SLIKA	8
KODOVI I SKRAĆENICE	10
Kodovi država	10
Statistički kodovi	10
Skraćenice i akronimi	10
NAJVAŽNIJA SAZNAJNA	9
UVOD	17
Poglavlje 1: Definicije i kontekst preduzetničkog obrazovanja	21
1.1. Definicije preduzetničkog obrazovanja	21
1.2. Kontekst preduzetničkog obrazovanja	23
Poglavlje 2: Strategije i oblici finansiranja	35
2.1. Strategije koje se odnose na preduzetničko obrazovanje u Evropi	35
2.2. Oblici finansiranja	55
Poglavlje 3: Školski kurikulum	66
3.1. Pristupi preduzetničkom obrazovanju u kurikulumu	66
3.2. Praktična preduzetnička iskustva	75
Poglavlje 4: Obrazovanje nastavnika i podrška za nastavnike	94
4.1. Inicijalno obrazovanje nastavnika	94
4.2. Kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika	99
4.3. Podrška za nastavnike	102
Poglavlje 5: Status preduzetničkog obrazovanja u četiri ključna područja	1099
5.1. Strategija	1122
5.2. Finansiranje	113
5.3. Kurikulum	1133
5.4. Nastavnici	1155
5.5. Zaključak	1155
PRILOG: LINKOVI ZA PODRŠKU NASTAVNICIMA	1177
POPIS LITERATURE	1222
POJMOVNIK	1277
I. Klasifikacije	1277
II. Definicije	1299
Podaci po državama	Error! Bookmark not defined.5

POPIS SLIKA

Poglavlje 1: Definicije i kontekst preduzetničkog obrazovanja	21
Slika 1.1: Definicija preduzetničkog obrazovanja kojom se služe i koja je zajednička i usaglašena među većinom aktera na centralnom nivou, 2014/2015.	22
Slika 1.2: Procenat ispitanika koji su učestvovali u nekom programu ili aktivnosti u školi koji se odnose na preduzetništvo, 2012.	25
Slika 1.3: Percepcija stručnjaka o mjeri u kojoj je osposobljavanje u području pokretanja i upravljanja malim i srednjim preduzećima ugrađeno u sistem obrazovanja i osposobljavanja na osnovnom i srednjem nivou, 2014.	27
Slika 1.4: Udio nastavnika u nižem srednjem obrazovanju (ISCED 2) koji su izjavili da su aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja u kojima su učestvovali tokom 12 mjeseci prije sprovođenja ispitivanja obuhvatile temu „poučavanje međupredmetnih vještina“ te udio nastavnika koji su izrazili umjerene i visoke nivoe potrebe za stručnim usavršavanjem o navedenoj temi, 2013.	28
Slika 1.5: Mladi (uzrasta 15-29 godina) koji bi htjeli pokrenuti sopstveni posao, prosjek EU-28, 2014.	29
Slika 1.6: Preduzetništvo kao poželjan odabir karijere i preduzetničke namjere (% stanovništva starosti 18-64), 2014.	30
Slika 1.7: Percepcije sposobnosti i prilika pojedinaca i ukupna preduzetnička aktivnost u ranoj fazi (TEA) (% stanovništva starosti 18-64), 2014.	31
Slika 1.8: Samozaposlene mlade osobe, izraženo kao procenat svih zaposlenih mladih, po uzrastu, 2014.	32
Poglavlje 2: Strategije i oblici finansiranja	35
Slika 2.1: Ključni evropski politički dokumenti koji imaju uticaj na razvoj strategija vezanih za preduzetničko obrazovanje	36
Slika 2.2: Sprovođenje posebnih strategija preduzetničkog obrazovanja centralnog nivoa, 2000 – 2015.	38
Slika 2.3: Najvažnije strategije centralnog nivoa povezane s preduzetničkim obrazovanjem, 2014/2015.	39
Slika 2.4: Vrste strategija centralnog nivoa povezanih s preduzetničkim obrazovanjem, 2014/2015.	42
Slika 2.5: Strateške teme i odgovarajuće mjere povezane s preduzetničkim obrazovanjem, 2014/2015.	46
Slika 2.6: Pregled širih strateških ciljeva povezanih s preduzetničkim obrazovanjem, 2014/2015.	49
Slika 2.7: Strateška podrška partnerstvima u vezi sa preduzetničkim obrazovanjem, 2014/2015.	51
Slika 2.8: Planirani pristupi praćenja strateških mjera vezanih za preduzetničko obrazovanje, 2014/2015.	53
Slika 2.9: Izvori finansiranja (iz nacionalnih i evropskih izvora) za preduzetničko obrazovanje i vrsta strategije na snazi, 2014/2015.	56
Slika 2.10: Nacionalno finansiranje preduzetničkog obrazovanja, 2014. g.	58
Slika 2.11: Korištenje sredstava EU u podsticanju preduzetničkog obrazovanja, tokom razdoblja 2007 – 2013. i 2014 – 2020.	61
Poglavlje 3: Školski kurikulum	66
Slika 3.1: Kurikularni pristupi preduzetničkom obrazovanju, 2014/2015.	68

Slika 3.2: Predmeti u koje je integrisano preduzetničko obrazovanje (ISCED 1 i 2), 2014/2015.	69
Slika 3.3: Kurikularni pristupi preduzetničkom obrazovanju, 2014/2015.	70
Slika 3.4: Predmeti koji integrišu preduzetničko obrazovanje (ISCED 3 i IVET u školama), 2014/2015.	72
Slika 3.5: Smjernice centralne vlasti za metode poučavanja i učenja u preduzetničkom obrazovanju, 2014/2015.	74
Slika 3.6: Praktično preduzetničko iskustvo u kurikulumu, 2014/2015.	77
Slika 3.7: Ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje u osnovnom i nižem srednjem obrazovanju, 2014/2015.	86
Slika 3.8: Ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje u opštem višem srednjem obrazovanju o školskom IVET-u, 2014/2015.	88
Slika 3.9: Ocjenjivanje ishoda učenja povezanih s preduzetničkim obrazovanjem, 2014/2015.	91
Poglavlje 4: Obrazovanje nastavnika i podrška za nastavnike	94
Slika 4.1: Preduzetničko obrazovanje kao obavezan predmet u inicijalnom obrazovanju nastavnika u osnovnom i srednjem obrazovanju, prema preporukama/smjernicama sa centralnog nivoa, 2014/2015.	95
Slika 4.2: Ključne vještine za preduzetnički pristup poučavanju u inicijalnom obrazovanju nastavnika za osnovno i srednje obrazovanje prema preporukama/smjernicama sa centralnog nivoa, 2014/2015.	977
Slika 4.3: Uključivanje spoljnih aktera u inicijalno obrazovanje nastavnika u osnovnom i srednjem obrazovanju, prema preporukama/smjernicama sa centralnog nivoa, 2014/2015.	98
Slika 4.4: Dostupnost kurseva kontinuiranog profesionalnog razvoja u vezi sa preduzetničkim obrazovanjem za nastavnike u osnovnom i srednjem obrazovanju, 2014/2015.	1011
Slika 4.5: Podrška za nastavnike u osnovnom i srednjem obrazovanju koju obezbjeđuje centralna vlast, 2014/2015.	1022
Poglavlje 5: Status preduzetničkog obrazovanja u četiri ključna područja	1099
Slika 5.1: Progresijski model za analizu stepena razvoja preduzetničkog obrazovanja (2010)	110
Slika 5.2: Sažetak statusa razvoja preduzetničkog obrazovanja u četiri ključna područja, 2014/2015.	1111

KODOVI I SKRAĆENICE

Kodovi država

EU/EU-28	Evropska unija	NL	Holandija
		AT	Austrija
BE	Belgija	PL	Poljska
BE fr	Belgija – Francuska zajednica	PT	Portugalija
BE de	Belgija – Njemačka zajednica	RO	Rumunija
BE nl	Belgija – Flamanska zajednica	SI	Slovenija
BG	Bugarska	SK	Slovačka
CZ	Češka	FI	Finska
DK	Danska	SE	Švedska
DE	Njemačka	UK	Velika Britanija
EE	Estonija	UK-ENG	Engleska
IE	Irska	UK-WLS	Vels
EL	Grčka	UK-NIR	Sjeverna Irska
ES	Španija	UK-SCT	Škotska
FR	Francuska	Države EFTA-e/EEA-e i države kandidati	
HR	Hrvatska	BA	Bosna i Hercegovina
IT	Italija	IS	Island
CY	Kipar	LI	Lihtenštajn
LV	Letonija	ME	Crna Gora
LT	Litvanija	MK*	Makedonija
LU	Luksemburg	NO	Norveška
HU	Mađarska	RS	Srbija
MT	Malta	TR	Turska

MK*: ISO kod 3166. http://www.iso.org/iso/country_codes/iso_3166_code_lists.htm

Statistički kodovi

: podaci nisu dostupni

(–) Nije primjenjivo

Skraćenice i akronimi

CPD Kontinuirani profesionalni razvoj
EE Preduzetničko obrazovanje
ITE Inicijalno obrazovanje nastavnika
IVET Inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje

GEM Global Entrepreneurship Monitor
PISA Program za međunarodno testiranje učenika
TALIS Međunarodno istraživanje poučavanja i učenja

NAJVAŽNIJA SAZNANJA

Razvijanje i podsticanje preduzetničkog obrazovanja već je dugi niz godina jedan od ključnih ciljeva politika EU i država članica. Svijest o potencijalu mladih da pokreću i razvijaju sopstvene poslovne ili građanske projekte i inovacije u sredinama u kojima žive i rade iz dana u dan sve više raste. Preduzetničko obrazovanje važno je za oblikovanje načina razmišljanja mladih, ali i za razvijanje vještina, znanja i stavova koji su neophodni za razvijanje preduzetničke kulture.

Ovaj izvještaj, kao nastavak prethodnih izvještaja Eurydicea (2006, 2012), opisuje najnovije trendove u ovom području u evropskim državama. Izvještaj obuhvata obrazovanje u školama (osnovno, opšte srednje i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje) u svim državama/regijama uključenim u mrežu Eurydice, osim Njemačke, Irske i Lihtenštajna. U nastavku se nudi sažetak najvažnijih saznanja iz Izvještaja, sa posebnim naglaskom na nacionalne definicije i kontekstualne pokazatelje (vidi poglavlje 1) te na strateške aktivnosti i mehanizme finansiranja kao oblicima podrške preduzetničkom obrazovanju (vidi poglavlje 2). Izvještaj obrađuje i integraciju preduzetničkog obrazovanja u nacionalne školske kurikulume i ishode učenja (vidi poglavlje 3) te u kurikulume inicijalnog obrazovanja nastavnika (vidi poglavlje 4). Posljednje poglavlje (poglavlje 5) daje pregled elemenata koje su evropske države već uspostavile te elementa koji se moraju dalje razvijati kako bi se ostvario napredak u ovom području.

U većini država preduzetničko obrazovanje u širem smislu definiše se na način koji odgovara definiciji koja se koristi u Evropskim ključnim kompetencijama

Otprilike polovina država koristi definiciju preduzetničkog obrazovanja iz Evropskih ključnih kompetencija, a otprilike trećina država koristi svoje definicije (vidi odjeljak 1.1). U većini definicija (evropskih i nacionalnih) uloga i svrha preduzetničkog obrazovanja, osim konteksta posla, odražava i širi kontekst života pojedinaca. U gotovo 10 država ne postoji zajednička definicija preduzetničkog obrazovanja dogovorena na nacionalnom nivou.

Istraživanja pokazuju generalno niske nivoe učestvovanja u praktičnom preduzetničkom obrazovanju u školama i potrebu za daljim razvijanjem preduzetničkih vještina mladih

Prema posebnom istraživanju Eurobarometra „Preduzetništvo u EU i šire“, objavljenom 2012. g, samo nešto manje od četvrtine (23%) ispitanika iz EU navodi da su učestvovali u programima ili aktivnostima u školama koje su se bavile preduzetništvom, definisanim kao realizacija ideja i razvijanje sopstvenih projekata (vidi odjeljak 1.2.1). Mlađi ispitanici dvaput su češće učestvovali u programima preduzetništva.

Rezultati ispitivanja PISA 2012 pokazuju da velikom procentu 15-godišnjaka i dalje nedostaju osnovne vještine rješavanja problema (vidi odjeljak 1.2.2). Međutim, jedan od zaključaka ovog ispitivanja je da školski kurikulum i nastavnici imaju uticaj na usvajanje vještina za rješavanje problema.

Analiza koju je sproveo Global Entrepreneurship Monitor (GEM) pokazuje visoku korelaciju između percipiranih preduzetničkih sposobnosti (vještina) i ukupne preduzetničke aktivnosti u ranoj fazi (TEA) što pokazuje važnost obrazovanja u razvijanju preduzetničkih kompetencija (vidi odjeljak 1.2.5).

Posebne strategije za preduzetničko obrazovanje uglavnom su sveobuhvatnije i podrazumijevaju širi spektar mjera

Rezultati istraživanja pokazuju da razvoj posebne strategije koja se fokusira isključivo na preduzetničko obrazovanje nudi koherentniji i sveobuhvatniji pristup podršci preduzetničkom obrazovanju, podržan rezultatima istraživanja i svih područja analize (vidi odjeljak 2.1). Posebne strategije obuhvataju širi raspon prioritetnih tema od širih strategija i češće uključuju ključne uslove koji su potrebni za podršku sprovođenju, na primjer, među-resorski pristup, uključivanje partnerstava i zainteresovanih strana i osnovne postupke praćenja sprovođenja. Od različitih oblika širih strategija, strategije inovacije takođe su sveobuhvatnije po pitanju preduzetničkog obrazovanja u poređenju s drugim oblicima strategija. Neke šire strategije sadrže mali broj mjera ili, u nekim slučajevima, samo jednu mjeru koja se odnosi na preduzetničko obrazovanje.

Postoje pokazatelji novih trendova prema širim strategijama inovacija

U državama koje su imale posebne strategije postoje pokazatelji koji govore u prilog trendu uključivanja ciljeva preduzetničkog obrazovanja u šire strategije povezane s inovacijama (vidi odjeljak 2.1). OECD je prepoznao trend usvajanja širih strategija inovacija koji omogućuju bolju koordinaciju obrazovanja i politika inovacija i obezbjeđuju da obrazovni sektor postane aktivni partner u unapređenju inovacija⁽¹⁾. Biće zanimljivo vidjeti što pojedine države/regije smatraju da najbolje obezbjeđuje napredak u ovom području politika i prakse kako se njihove aktuelne strategije budu približavale kraju.

Posebne strategije za preduzetničko obrazovanje uglavnom nalazimo u državama sjeverne Europe i zapadnog Balkana.

U nordijskim državama prevladavaju posebne strategije za preduzetničko obrazovanje zbog usmjerenosti tih država na inovacije, što je vidljivo po dosljedno visokom međunarodnom plasmanu u području inovacija (vidi odjeljak 2.1). Švedska, Finska i Danska zauzimaju najviša mjesta na evropskoj ljevici inovacija (*European Innovation Scorecard 2015* ⁽²⁾) te su među 10 najviše pozicioniranih država u svijetu s obzirom na njihov globalni indeks inovacija (*Global Innovation Index* ⁽³⁾), uz Norvešku koja se nalazi među najboljih 20 u svijetu.

Razvoj preduzetničkog obrazovanja u regiji zapadnog Balkana temelji se na naglasku na preduzetničko obrazovanje u postupku vrednovanja koje se sprovodi u okviru Zakona o malim preduzećima ⁽⁴⁾ i rezultatima Zaključaka iz Rige vezanim za stručno obrazovanje i osposobljavanje ⁽⁵⁾. Oba dokumenta moraju se integrisati u nacionalne politike u svim predpristupnim državama te se njihova integracija prati na nacionalnom nivou i nivou EU kao sastavni dio predpristupnog procesa.

⁽¹⁾ Strategija za inovacije OECD-a iz 2010 g.

⁽²⁾ http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-slikas/scoreboards/index_en.htm

⁽³⁾ <https://www.globalinnovationindex.org/content/page/data-analysis/>

⁽⁴⁾ http://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/small-business-act/index_en.htm

⁽⁵⁾ Sa Zaključcima iz Rige od 22. juna 2015. g, Savjet Evropske unije dogovorio je novi skup srednjoročnih ciljeva u oblasti stručnog obrazovanja i osposobljavanja za period 2015 – 2020, poput jačanja ključnih kompetencija uključujući poduzetništvo. http://ec.europa.eu/education/policy/vocational-policy/doc/2015-riga-conclusions_en.pdf

Zapošljivost je zajednički cilj u svim oblicima strategija

U poređenju sa širim strategijama, posebne strategije preduzetničkog obrazovanja uglavnom uzimaju u obzir sve analizirane ciljeve preduzetničkog obrazovanja, uključujući aktivno građanstvo, socijalno preduzetništvo, kreiranje projekata i zapošljivost (vidi odjeljak 2.1). Međutim, naglasak na zapošljivosti postoji u svim oblicima strategija koje su povezane s privrednom krizom s kojom su suočene države u Evropi.

Utvrđivanje ishoda učenja rijetko se u strategijama definiše kao prioritarna mjera

Čini se da utvrđivanje ishoda učenja nije prioritarna mjera u okviru strategija povezanih s preduzetničkim obrazovanjem te je u samo osam država/regija (Danska, Estonija, Austrija, Poljska, Velika Britanija (Vels), Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija) ono uključeno kao strateška mjera (vidi odjeljak 2.1.4). Nepostojanje detaljnih ishoda učenja u okviru preduzetničkog obrazovanja može se smatrati jednom od najvećih prepreka za razvoj djelotvornog i kvalitetnog preduzetničkog obrazovanja. Takođe je potrebno veći naglasak staviti na uvođenje ishoda učenja za preduzetništvo u proces ocjenjivanja, što je ključna odlika kvaliteta preduzetničkog obrazovanja i što se izdvaja kao strateška mjera u samo dvije države (Danska i Estonija).

Mali broj strategija nudi detaljne pristupe praćenju napretka i učinka

Postoje snažni dokazi da postoji dobra saradnja i partnerstvo među ministarstvima u većini strategija (vidi odjeljak 2.1.5). Međutim, potrebno je uložiti više napora u podsticanju država da razviju i sprovedu snažnije okvire za praćenje. Mali broj država obezbjeđuje detaljne informacije o pristupima praćenju u okviru strategije, neke šire strategije nisu jasno povezane s ishodima ili učincima koji se odnose na preduzetničko obrazovanje i često ne postoje definisane povratne veze prema ciklusu razvoja politika preduzetničkog obrazovanja. Budući da se državna i druga sredstva diljem Evrope dodatno ograničavaju, važno je osigurati kvalitetan osvrt na napredak i učinak strategija i s njima povezanih mjera.

Više od polovine evropskih država dodjeljuje državna i evropska sredstva za preduzetničko obrazovanje, no stabilno i sveobuhvatno finansiranje još uvijek nije uspostavljeno

U cijeloj se Evropi razvoj i sprovođenje preduzetničkog obrazovanja finansira iz nacionalnih i/ili evropskih izvora (vidi odjeljak 2.2). Nacionalno finansiranje često obezbjeđuje ministarstvo nadležno za obrazovanje, zajedno s drugim nadležnim ministarstvima. Dvadeset i sedam evropskih država/regija izdvaja sredstva iz državnog budžeta za potrebe preduzetničkog obrazovanja, pri čemu su u većini država/regija ona namijenjena sprovođenju posebnih ili širih strategija povezanih s preduzetničkim obrazovanjem.

Sredstva se dodjeljuju u obliku posebnog budžeta za preduzetničko obrazovanje ili, što je češći slučaj, kao dio sveobuhvatnog državnog budžeta. Među državama koje imaju posebnu strategiju preduzetničkog obrazovanja, samo je Švedska u tu svrhu dodijelila zaseban budžet, dok sve druge finansiraju svoju posebnu strategiju u okviru državnog budžeta. Luksemburg, Malta i Holandija, s druge strane, nemaju strategiju preduzetničkog obrazovanja. Međutim, ove države na nacionalnom nivou obezbjeđuju poseban budžet za razvoj i sprovođenje preduzetničkog obrazovanja u širem smislu.

Uz nacionalno finansiranje, 24 evropske države/regije primaju sredstva iz EU za preduzetničko obrazovanje (vidi odjeljak 2.2.3). Nekoliko država – Hrvatska, Mađarska, Bosna i Hercegovina i Turska

– isključivo zavise o finansiranju EU kada je riječ o preduzetničkom obrazovanju uopšte ili o sprovođenju posebne ili šire strategije koja se odnosi na preduzetničko obrazovanje.

Obje vrste finansiranja iz sredstava EU, neposredno i posredno⁽⁶⁾ stoga predstavljaju ključne instrumente razvoja i sprovođenja preduzetničkog obrazovanja. Međutim, posredno EU finansiranje može rezultirati u održivijim ishodima, budući da se njime podupiru operativni programi s nacionalnim investicionim prioritetima, posebni ciljevi i konkretne mjere neposrednog EU finansiranja. Većina država koje primaju sredstva iz EU, za sprovođenje posebne ili šire strategije povezane s preduzetničkim obrazovanjem, prima podršku putem posrednog finansiranja.

Više od polovine evropskih država dodjeljuje i nacionalna i EU sredstva za razvoj i sprovođenje preduzetničkog obrazovanja. Međutim, stabilni i dugoročni putevi finansiranja kojima bi se osigurao sveobuhvatni pristup finansiranju preduzetničkog obrazovanja, uključujući sprovođenje strategije, kurikulum, obrazovanje i podršku nastavnicima, razvoj partnerstva s zainteresovanim akterima i slično, tek se trebaju razviti u cijeloj Evropi.

Preduzetničko obrazovanje sve se šire prepoznaje kao međupredmetna tema u osnovnom obrazovanju, no češće se poučava u višem srednjem obrazovanju kroz različite pristupe

Kad su posrijedi načini na koje različite države integrišu preduzetničko obrazovanje u svoje kurikulume, moguće je prepoznati određene trendove (vidi odjeljak 3.1). U kurikulum na osnovnom nivou ono se uglavnom ugrađuje u formi međupredmetnih ciljeva, što je uobičajeno i na svim drugim obrazovnim nivoima.

Preduzetničko obrazovanje najčešće se poučava na višem srednjem nivou, gdje postoji širi raspon pristupa. Ono se često poučava i kao zaseban predmet i kao tema ugrađena u druge predmete, prije svega društvene predmete, ekonomiju i ekonomske nauke. No, na ovom se obrazovnom nivou ono ipak često poučava i u okviru izbornih predmeta. To je posljedica činjenice da po pravilu učenici na višem srednjem nivou imaju veću slobodu izbora od učenika na nižim nivoima obrazovanja. Međutim, manje je vjerovatno da će preduzetničkim obrazovanjem biti obuhvaćeni svi učenici u državama u kojima je ono češće uvršteno u izborne predmete nego u obavezne i u državama u kojima ono nije međupredmetna tema.

Više od polovine država ima vrlo ograničene ili nikakve smjernice za nastavne metode

Nastavne smjernice za preduzetničko obrazovanje češće postoje za opšte više srednje obrazovanje i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama nego na nižim nivoima obrazovanja (vidi odjeljak 3.1.3). Ne postoje značajne razlike između država po pitanju vrste aktivnosti koje se preporučuju u smjernicama. Aktivno učenje i aktivnosti izvan učionice najčešći su oblik učenja, a iskustveno učenje najrjeđi.

Istraživanja pokazuju da su metode koje podrazumijevaju sticanje iskustva izvan učionice i upoznavanje učenika sa stvarnim svijetom ključne u preduzetničkom obrazovanju. Jasne smjernice važne su kako bi se nastavnicima osiguralo jednako razumijevanje o tome koje su metode prikladne za preduzetničko obrazovanje, a koje će metode najdjelotvornije pridonijeti uspješnom poučavanju. Ovaj izvještaj upućuje na činjenicu da, iako većina država navodi integrisanje preduzetničkog

⁽⁶⁾ EU finansiranje sastoji se od direktne finansijske podrške koju direktno obezbjeđuju evropske institucije krajnjim korisnicima (npr. Erasmus+) ili indirektnog finansiranja, primjer kojeg su strukturni fondovi (posebno Evropski socijalni fond, kada je riječ o preduzetničkom obrazovanju).

obrazovanja u svoje kurikulume, one često ne preporučuju određene metode poučavanja/učenja i na taj način ostavljaju školama velik nivo autonomije u tom području.

Vrlo mali broj država uključuje praktična preduzetnička iskustva u redovni ili obavezni dio kurikuluma

Najrašireniji primjeri praktičnih preduzetničkih iskustava jesu osnivanje mini ili juniorskih preduzeća i projektni rad koji ima jasan proces razvoja ideja i opipljiv konačni rezultat (vidi odjeljak 3.2).

Mnoga praktična preduzetnička iskustva stižu se u okviru inicijativa za koje je nužna uključenost spoljnih partnera, kao što su *Junior Achievements*. Dok je to u većini država ograničeno na vannastavne aktivnosti, u nekim se državama (Flamanska zajednica Belgije, Bugarska, Estonija, Grčka i Letonija) ovi programi već nude u okviru redovnog kurikuluma.

Ishodi učenja povezani s preduzetničkim obrazovanjem fragmentirani su u većini evropskih država; nisu sveobuhvatni i izostaje progresija između obrazovnih nivoa

Pokrivenost u kurikulumu različitih vrsta ishoda učenja povezanih s preduzetničkim obrazovanjem nejednaka je u različitim evropskim državama (vidi odjeljak 3.3). Neki od tih ishoda, kao što su samopouzdanje, planiranje i timski rad takođe se ubrajaju u šire obrazovne ciljeve koji nisu specifični za preduzetništvo i koji su vrlo rašireni. Kreativnost se katkad navodi kao opšti cilj, no rijetko se nalaze jasno definisani ishodi učenja povezani s preduzetništvom. „Upravljanje resursima“, „upravljanje nesigurnošću/rizikom“ i „mogućnosti za preduzetničku karijeru“ vrlo su specifične teme koje se mnogo rjeđe nalaze kao jasno definisani ishodi učenja u evropskim kurikulumima. Finansijska pismenost ishod je učenja koji se tradicionalno povezuje s preduzetničkim obrazovanjem, čemu doprinosi i činjenica da ga je lakše prepoznati i mjeriti. Ovaj izvještaj pokazuje da je ono među najraširenijim ishodima učenja preduzetničkog obrazovanja na svim obrazovnim nivoima.

Ukupno gledano, samo oko 15 država/regija definiše širok raspon ishoda učenja za preduzetništvo (najmanje šest kategorija) u okviru obaveznih predmeta i/ili međupredmetnih područja za najmanje jedan obrazovni nivo. Kurikulumi za više nivoe obrazovanja ne sadrže značajno veći broj ishoda učenja od kurikuluma nižih obrazovnih nivoa. Međutim, bilježe se razlike u relativnoj pojavnosti pojedinih utvrđenih ishoda. Na nivou osnovnog i nižeg srednjeg obrazovanja one se prvenstveno odnose na kategorije preduzetničkih stavova i vještina kreativnosti, planiranja, finansijske pismenosti i timskog rada. Na nivou višeg srednjeg obrazovanja i u redovnom inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju (IVET) nalazimo manji broj ishoda učenja povezanih s preduzetničkim stavovima i vještinama timskog rada, a više onih za „upravljanje resursima“ i „upravljanje nesigurnošću/rizicima“ te, u kategoriji znanja, „procjena prilika“.

Posebno ocjenjivanje ishoda učenja povezanih s preduzetničkim obrazovanjem obično ne postoji, što pokazuje ograničenu ugrađenost ovog predmeta u kurikulum

Samo nekolicina država/regija ima veći stepen strukturiranosti u pogledu progresije i sveobuhvatnosti ishoda učenja za preduzetništvo (Estonija, Španija, Velika Britanija (Škotska) i Norveška) (vidi odjeljak 3.3.3). Takođe, neke države već razvijaju sveobuhvatan i strateški pristup, posebno putem razvoja referentnog okvira kompetencija. To je slučaj u Flamanskoj zajednici Belgije, Danskoj, Austriji i Velikoj Britaniji (Vels).

Međutim, još uvijek ne postoji posebno procjenjivanje ishoda učenja povezanih s preduzetničkim obrazovanjem (vidi odjeljak 3.3.4). U najboljem slučaju neki se ishodi učenja procjenjuju u odnosu na posebne predmete koji uključuju preduzetništvo. Ovo je značajan ograničavajući faktor u djelotvornom poučavanju i učenju preduzetništva budući da se i nastavnici i učenici više usredsređuju na aspekte kurikuluma koji se podvrgavaju ocjenjivanju.

Gotovo polovina evropskih država jamči autonomiju ustanovama za inicijalno obrazovanje nastavnika po pitanju uvođenja preduzetničkog obrazovanja

Ispitivanje preduzetničkog obrazovanja na nivou inicijalnog obrazovanja nastavnika (ITE) složen je zadatak, budući da tri četvrtine evropskih država/regija ili jamče autonomiju ustanovama za osposobljavanje po pitanju kurikuluma ili nemaju propise/preporuke koje se odnose na preduzetničko obrazovanje na nivou inicijalnog obrazovanja (vidi odjeljak 4.1). Jasnija se slika može dobiti samo analizom pojedinih programa ili ispitivanjem o tome što se doista sprovedi u ustanovama za obrazovanje nastavnika.

Samo dvije centralne vlasti preporučuju da se svi budući nastavnici osnovnog i opšteg srednjeg nivoa upoznaju s preduzetničkim obrazovanjem tokom inicijalnog obrazovanja. To su Estonija i Letonija. U Danskoj se ova preporuka odnosi samo na nastavnike osnovnog i nižeg srednjeg nivoa. U dodatne četiri države centralne vlasti preporučuju ovo samo za neke nastavnike, zavisno od predmeta koji poučavaju i nivou obrazovanja na kojem poučavaju (Austrija, Slovačka i Crna Gora) ili vrsti inicijalnog obrazovanja nastavnika koje pohađaju (Turska).

Trinaest država/regija u svojim centralnim preporukama navodi da bi budući nastavnici trebali steći neke od vještina koje se smatraju ključnima u preduzetničkom obrazovanju, bilo izričito u kontekstu preduzetničkog obrazovanja ili ne. Najmanje četiri od pet vještina koje se obrađuju u Izveštaju moraju se poučavati budućim nastavnicima u Danskoj, Estoniji, Španiji, Letoniji, Malti, Poljskoj i Norveškoj.

Sprovedenje tečajeva iz preduzetničkog obrazovanja u okviru kontinuiranog profesionalnog razvoja razvijenija je nego u slučaju inicijalnog obrazovanja nastavnika

Kontinuirani profesionalni razvoj (CPD) sprovedi se za neke predmetne nastavnike na nekim nivoima obrazovanja u 28 država/regija (vidi odjeljak 4.2). U 17 država/regija ovo je slučaj za sve nastavnike na osnovnom i opštem srednjem nivou. Programe mogu organizovati ustanove koje obično sprovede kontinuirani profesionalni razvoj ili se sprovedenje može delegirati tijelima/fondacijama koje su specijalizirane za preduzetničko obrazovanje.

Iako je vrlo teško dati potpunu sliku onog što se događa u obrazovanju nastavnika, jasnim se čini da ima mjesta za poboljšanje inicijalnog obrazovanja nastavnika, baš kao i sprovedenje kontinuiranog profesionalnog razvoja na području preduzetničkog obrazovanja kako bi se nastavnicima više približila ova tema i nastavni pristupi potrebni za razvijanje vještina i stavova za preduzetništvo kod učenika.

Nastavni materijali najčešći su oblik podrške koju obezbeđuje centralna vlast

Osnovni oblik podrške za nastavnike koju obezbeđuje centralna vlast je finansiranje ili razvijanje nastavnih materijala (17 država/regija; vidi odjeljak 4.3). U 12 država/regija centralna vlast razvila je smjernice za preduzetničko obrazovanje, u nekim slučajevima u saradnji s drugim zainteresovanim stranama. Centri stručnosti koje podržava centralna vlast postoje u 11 država/regija (sve tri zajednice Belgije, Danska, Španija, Francuska, Hrvatska, Austrija, Rumunija, Finska i Crna Gora).

Umrežavanje nastavnika takođe je metoda koja može biti korisna u razvijanju zajedničkog pristupa i razmjene najbolje prakse. Ovaj se oblik podrške može dodatno unaprijediti, budući da mreže nastavnika iz preduzetničkog obrazovanja postoje samo u Danskoj, Estoniji, Španiji i Francuskoj.

U nekim državama/regijama u razvijanju nastavnih materijala i portala za resurse za nastavnike na internetu već učestvuju privatni i neprofitni sektori. Međutim, situacija može biti bolja ako se u tom smislu poveća angažman centralne vlasti.

Zasada ni jedna od država obuhvaćenih ovim izvještajem nije u potpunosti integrisala preduzetničko obrazovanje u svojim školama

Kako bi se preduzetničko obrazovanje smatralo u potpunosti integrisanim, potrebno je da se strategija sprovede nekoliko godina, da se sprovođenje sistemski prati, da postoje čvrsti mehanizmi finansiranja, da se ishodi učenja ocjenjuju te da je ono u potpunosti ugrađeno u inicijalno obrazovanje i kontinuirani profesionalni razvoj svih nastavnika (vidi poglavlje 5). U dva je područja prepoznat najveći prostor za poboljšanje: ishodi učenja i obrazovanje nastavnika. Razvijanje sveobuhvatnih i konzistentnih ishoda učenja, koji se primjenjuju kroz nekoliko nivoa obrazovanja i ocjenjuju posebno, od ključne je važnosti. Dalje, integrisanje preduzetničkog obrazovanja u inicijalno obrazovanje i kontinuirani profesionalni razvoj svih nastavnika, bez obzira na predmet poučavanja i nivo obrazovanja na kojem nastavnik poučava, od vitalne je važnosti u obezbeđivanju kvalitetne pouke učenika.

UVOD

Razvijanje i podsticanje preduzetničkog obrazovanja jedan je od ključnih ciljeva politika EU i država članica dugi niz godina. U kontekstu visoke stope nezaposlenosti mladih, ekonomskih kriza i naglih promjena povezanih s postojećim složenim ekonomijama i društvima znanja, čini se da su transverzalne vještine, posebno preduzetništvo, nužne kako bi mladi postali aktivni, kreativni i preduzimljivi građani. Iako je riječ o relativno novom području istraživanja, već postoje brojna saznanja ⁽⁷⁾ koja upućuju na koristi od preduzetničkog obrazovanja za pojedinca i za društvo. Na nacionalnom nivou postoje različiti stepeni uključenosti. Neke države su ovom cilju posvećene već duže od decenije, dok druge tek počinju uvrštavati preduzetničko obrazovanje u svoje obrazovne politike ⁽⁸⁾.

Evropska komisija već dugo podržava razvoj preduzetničkog obrazovanja. U Saopštenju „Rekonceptualizacija obrazovanja: ulaganje u vještine za bolje socijalne i ekonomske učinke“, Komisija naglašava transverzalne vještine, a posebno vještine za preduzetništvo, te predlaže sljedeće:

„Države članice trebale bi podsticati preduzetničke vještine kroz nove i kreativne načine poučavanja i učenja od osnovnog nivoa Dalje, pri čemu je na srednjem nivou i u visokom obrazovanju potrebno staviti naglasak na prilike za razvijanje posla kao karijernog odabira. Iskustva iz stvarnog života, kroz učenje na osnovu rješavanja problema i veze s preduzećima, potrebno je ugraditi u sve discipline i prilagoditi svim nivoima obrazovanja. Svi mladi trebali bi imati mogućnost steći najmanje jedno praktično preduzetničko iskustvo prije nego što završe obavezno obrazovanje“⁽⁹⁾.

Akcionni plan za preduzetništvo do 2020, objavljen 2013. godine, definiše preduzetničko obrazovanje kao jedno od tri područja u kojima je potrebno hitno djelovanje ⁽¹⁰⁾.

Savjet je usvojio zaključke u decembru 2014. o preduzetništvu u obrazovanju i osposobljavanju, naglašavajući da „razvijanje preduzetničkog načina razmišljanja može imati značajne koristi za građane, kako u njihovom poslovnom životu, tako i u privatnom“. Savjet poziva države članice da „podstiču razvoj koordiniranog pristupa preduzetničkom obrazovanju na svim nivoima sistema obrazovanja i osposobljavanja“ ⁽¹¹⁾.

Evropski parlament je 2015. godine usvojio rezoluciju o podsticanju preduzetništva mladih kroz obrazovanje i osposobljavanje. Navodi se sljedeće:

„Neke države članice tek moraju razviti sveobuhvatnu politiku ili strateški pristup preduzetničkom obrazovanju ili kurikulum preduzetništva i nastavne metode; pri čemu nisu svi nastavnici i menadžeri obrazovanja u Evropi dovoljno osposobljeni u području preduzetničkog obrazovanja“; i naglašava se „potreba za širim pristupom preduzetništvu kroz niz ključnih transverzalnih kompetencija za privatne i profesionalne svrhe“ ⁽¹²⁾.

⁽⁷⁾ Vidi popis literature na kraju Izvještaja.

⁽⁸⁾ EACEA/Evropska komisija (2012); McCoshan, A. i sur (2010).

⁽⁹⁾ Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Odboru regija „Rekonceptualizaciji obrazovanja: ulaganje u vještine za bolje socijalne i ekonomske učinke“, COM/2012/0669, pročišćeni tekst.

⁽¹⁰⁾ Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Odboru regija „Akcionni plan za poduzetništvo do 2020: ponovno buđenje preduzetničkog duha u Evropi“. COM/2012/0795 pročišćeni tekst.

⁽¹¹⁾ Zaključci Savjeta o obrazovanju i osposobljavanju za poduzetništvo, OJ C 17, 20.01.2015, str.2.

⁽¹²⁾ Rezolucija Evropskog parlamenta od 8. 9. 2015. o unapređenju poduzetništva mladih kroz obrazovanje i osposobljavanje. (2015/2006 (INI)).

Ciljevi i sadržaj Izvještaja

Ovaj izvještaj odgovor je na potrebu izraženu u zaključcima Savjeta za obogaćivanjem naučne baze u području preduzetničkog obrazovanja. Prioriteti navedeni u zaključcima Savjeta, kao i u drugim smjernicama evropske politike takođe su uzeti u obzir prilikom definisanja ključnih pitanja i opsega ovog izvještaja.

Komparativna istraživanja i definisanje pokazatelja u ovom području još uvijek je ograničeno. Međutim, šire znanje i razumijevanje o načinima poboljšanja vještina za preduzetništvo nužno je kako bi se podstakla razmjena praksi i razvoj politika.

Stoga, na temeljima iskustava stečenih kroz prethodna dva Eurydiceova izvještaja iz područja preduzetničkog obrazovanja⁽¹³⁾, ova nova analiza ima za cilj ažurirati relevantne informacije o strategijama, kurikulumima i ishodima učenja. Takođe se nastoje nadopuniti praznine u području istraživanja i informacija koje je prepoznala Stručna grupa koja se bavila pokazateljima o preduzetničkom učenju i kompetencijama⁽¹⁴⁾ i temama kao što su partnerstva, procjenjivanje ishoda učenja, obrazovanje nastavnika i načini finansiranja.

Izvještaj je podijeljen u pet poglavlja, pri čemu se svako poglavlje bavi različitim aspektom preduzetničkog obrazovanja u školama u Evropi, a posljednje objedinjuje te ključne aspekte.

- Prvo poglavlje usmjereno je na definicije termina „preduzetničko obrazovanje“ i kontekst kroz postojeće statističke pokazatelje.
- Drugo poglavlje nudi pregled strategija koje su usvojile centralne vlasti sa ciljem podsticanja preduzetničkog obrazovanja i dostupnih izvora finansiranja.
- Treće poglavlje istražuje je li i na koji način preduzetničko obrazovanje ugrađeno u školski kurikulum i ishode učenja.
- Četvrto poglavlje analizira obrazovanje nastavnika i oblike podrške sa centralnog nivoa u sprovođenju preduzetničkog obrazovanja.
- Peto poglavlje analizira postojeće stanje preduzetničkog obrazovanja u evropskim državama i razvoj njegovog sprovođenja.

Prilog uključuje tablicu s linkovima glavnih organizacija, programa i publikacija povezanih s podrškom nastavnicima na nacionalnom nivou.

Izvještaj je upotpunjen tablicama s informacijama po državama, u kojima se nude ključne informacije o preduzetničkom obrazovanju u pojedinom obrazovnom sistemu.

⁽¹³⁾ EACEA/Eurydice (2012). Prvi je izvještaj bio sažetak podataka Nacionalnih jedinica Eurydicea: Kako se preduzetništvo u obrazovanju u Evropi konkretno odražava u kurikulumima višeg srednjeg opšteg obrazovanja. Oktobar 2006.

⁽¹⁴⁾ Grupu je Evropska komisija osnovala u decembru 2012. godine s ciljem procjene postojećih izvora informacija koji mogu podržati pokazatelje preduzetničkog obrazovanja i definisati okvir pokazatelja praćenja koji će dopustiti procjenu stepena aktivnosti preduzetničkog obrazovanja u cijeloj Evropi. Grupa uključuje dvanaest članova iz različitih ustanova, uključujući Evropsku komisiju ((DG EAC i DG ENTR), EACEA-u (jedinica A7), Jugoistočni evropski centar za preduzetničko učenje (SEECCEL), Junior Achievement Europe (JA), Evropsku trening fondaciju (ETF), Global Entrepreneurship Monitor (GEM) i OECD.

Opseg i metodologija

Izveštajem je obuhvaćena većina članica mreže Eurydice, osim Njemačke, Irske i Lihtenštajna. Iako ove tri članice nisu učestvovala u prikupljanju podataka, one se ponekad spominju u dijelovima koji se temelje na drugim izvorima podataka.

Izveštaj pokriva školsko obrazovanje: osnovno i opšte srednje obrazovanje, kao i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje (IVET) koje se sprovodi u školama (ISCED 1,2 i 3). U skladu sa ciljevima preduzetničkog obrazovanja kao transverzalne ključne kompetencije za sve učenike, pokrivenost IVET-a u školama ograničena je na ono područje koje je zajedničko SVIM učenicima (jezgrovi kurikulum) i izborne predmete dostupne SVIM učenicima, bez obzira na struku koju izučavaju. Struke koje su u osnovi posvećene preduzetništvu kao karijernom putu, kao što su ekonomske nauke, neće se razmatrati, budući da se ova analiza temelji na shvaćanju preduzetništva kao transverzalne ključne kompetencije.

Izveštaj se temelji na zajedničkoj radnoj definiciji preduzetničkog obrazovanja. Kao i u slučaju izvještaja Eurydicea iz 2012. godine (EACEA/Eurydice, 2012), pozadina definicije je Preporuka Evropskog parlamenta i savjeta o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje iz 2006. godine, u kojoj se „smisao za inicijativu i preduzetništvo“ navodi kao jedna od osam ključnih kompetencija:

„Smisao za inicijativu i preduzetništvo odnosi se na sposobnost pojedinca da ideju pretvori u akciju. On uključuje kreativnost, inovativnost i preuzimanje rizika, kao i sposobnost planiranja i vođenja projekata u svrhu ostvarivanja predviđenih ciljeva. To pomaže pojedincima, ne samo u njihovom svakodnevnom životu kod kuće i u društvu, već i na radnom mjestu, da budu svjesni konteksta svoga rada i da znaju iskoristiti priliku, te je temelj konkretnijih vještina i znanja potrebnih onima koji uspostavljaju društvene ili poslovne aktivnosti ili istima doprinose. On uključuje svije o etičkim vrijednostima i podsticanje dobrog upravljanja“⁽¹⁵⁾.

Posao obavljen od 2006. godine do danas rezultirao je jasnijim shvatanjem preduzetništva kao ključne kompetencije. Takođe, nije moguće napraviti direktno poređenje sa rezultatima Izveštaja iz 2012. godine, budući da su koncepti, definicije i metodologija razrađeniji, posebno u pogledu ishoda učenja. Definicija kojom se služila bivša Tematska radna grupa za preduzetničko obrazovanje, koja je temeljena na okvirnoj definiciji usuglašenoj od strane međunarodne radne grupe o preduzetničkom učenju, poslužila je kao zajednička radna definicija za ovaj izvještaj:

„Preduzetničko obrazovanje odnosi se na razvijanje vještina i načina razmišljanja kod učenika koje im omogućuje da kreativne zamisli pretvore u preduzetničko djelovanje. Ovo je ključna kompetencija za sve učenike kojom se podstiče lični razvoj, aktivno građanstvo, socijalna uključenost i zapošljivost. Relevantna je na svim nivoima procesa cjeloživotnog učenja, u svim obrazovnim disciplinama i svim oblicima obrazovanja i osposobljavanja (formalno, neformalno i informalno) koji doprinose preduzetničkom duhu i djelovanju, sa ili bez komercijalne svrhe“⁽¹⁶⁾.

Ovaj se izvještaj zasniva na odgovorima koje su dostavile Nacionalne jedinice mreže Eurydice i/ili nacionalni stručnjaci na osnovu upitnika koji je sastavila Jedinica A7 Erasmus+: Analiza politika obrazovanja i mladih, koja koordinira mrežom Eurydice u okviru Izvršne agencije za obrazovanje, audiovizuelnu djelatnost i kulturu (EACEA). Drugi izvori podataka, kao što su Eurostat,

⁽¹⁵⁾ Preporuka Evropskog parlamenta i Savjeta od 18.12.2006. o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje, OJ L 394, 30.12.2006., str. 10.

⁽¹⁶⁾ Ovo se temelji na okvirnoj definiciji koju je donijela međunarodna radna grupa za preduzetničko učenje u Ženevi 18.01.2012. Radnu grupu sačinjavali su predstavnici ETF-a, GIZ-a, ILO-a, UNESCO-a i UNEVOC-a.

Eurobarometar, OECD i Global Entrepreneurship Monitor (GEM) također su korišteni u raspravama i drugim dostupnim pokazateljima koji se odnose na preduzetničko obrazovanje u prvom poglavlju koje se bavi kontekstom istraživanja. Opšte govoreći, Eurydiceovi podaci i pokazatelji kvalitativne su prirode. Temelje se uglavnom na službenim podacima o zakonodavstvu, propisima i politikama tijela vlasti centralnog/najvišeg nivoa koja su nadležna za obrazovanje. U većini država ova su tijela smještena na nacionalnom (državnom) nivou. U nekim su državama regije (zajednice, savezne pokrajine i sl.) odgovorne za sva pitanja koja se tiču obrazovanja. Belgija, Njemačka i Velika Britanija su države u kojima različite jurisdikcije imaju sopstveno ministarstvo obrazovanja.

Eurydiceovi podaci ograničeni su na škole u javnom sektoru, uz izuzetak tri zajednice Belgije i Holandiju. U ove dvije države privatne ustanove koje zavise od finansiranja države pokrivaju značajan udio upisa u škole i podliježu istim pravilima kao i javne škole. Stoga su ove škole također uključene u analizu.

Pripremom i izradom Izveštaja koordinirala je Jedinica A7 (EACEA). Izveštaj su provjerile sve Nacionalne jedinice koje se učestvovala u Izveštaju. Najvažnija saznanja isključiva su odgovornost jedinice Eurydicea pri EACEA. Sve osobe koje su pridonijele izradi Izveštaja navedene su u zahvalnicama na kraju dokumenta.

POGLAVLJE 1: DEFINICIJE I KONTEKST PREDUZETNIČKOG OBRAZOVANJA

Pristupi i ciljevi preduzetničkog obrazovanja mogu se razlikovati zavisno od konteksta pojedine države i razumijevanju koncepta. Na jednom kraju postoji usko shvatanje koje se usmjerava na razvijanje stavova i vještina koji su potrebni mladim ljudima kako bi pokrenuli i vodili sopstveni posao ili postali samozaposleni. Na drugom kraju naglasak se stavlja na preduzetništvo kao ključnu kompetenciju kojoj je cilj osnažiti mlade ljude i osigurati im transverzalne vještine za aktivno građanstvo, zapošljivost i mogućće, ali ne nužno, klasično preduzetništvo i preduzetničko djelovanje u okviru veće organizacije.

1.1. Definicije preduzetničkog obrazovanja

Podloga je za ovaj izvještaj Preporuka Evropskog parlamenta i Savjeta o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje iz 2006. godine, u kojoj se „osjećaj za inicijativu i preduzetništvo“ navodi kao jedna od osam ključnih kompetencija ⁽¹⁷⁾.

Konceptualizacija preduzetništva kao ključne kompetencije od tada je detaljnije razvijena kroz Tematsku radnu grupu Evropske komisije za preduzetničko obrazovanje ⁽¹⁸⁾ i njena se definicija koristi u ovom izvještaju:

„Preduzetničko obrazovanje odnosi se na razvijanje vještina i načina razmišljanja kod učenika koje im omogućuje pretvaranje kreativnih zamisli u preduzetničko djelovanje. Ovo je ključna kompetencija za sve učenike kojom se podstiče lični razvoj, aktivno građanstvo, socijalna uključenost i zapošljivost. Relevantna je na svim nivoima procesa cjeloživotnog učenja, u svim obrazovnim disciplinama i svim oblicima obrazovanja i osposobljavanja (formalno, neformalno i informalno) koji doprinose preduzetničkom duhu i djelovanju, sa ili bez komercijalne svrhe“.

Ovo zajedničko evropsko razumijevanje preduzetništva kao ključne kompetencije upućuje na dvostruki fokus ⁽¹⁹⁾. Prvo, razvoj preduzetničkih stavova, vještina i znanja trebao bi pojedincu omogućiti pretvaranje zamisli u djelovanje. Drugo, preduzetništvo se ne odnosi samo na ekonomske aktivnosti i poslovno stvaranje, već šire, na sva područja života i društva ⁽²⁰⁾. Inovativno i kreativno djelovanje može se preduzeti u okviru novog poslovnog poduhvata ili u okviru postojeće organizacije, kao tzv. „preduzetništvo unutar organizacije“.

Prethodna istraživanja preduzetničkog obrazovanja pokazala su značajne razlike u praksama, ne samo između različitih evropskih država, već i unutar istih država, što je posljedica različitog shvatanja i tumačenja preduzetničkog obrazovanja ⁽²¹⁾. U području u kojem je državna intervencija često bila ograničena i u kojem nije postojala jedinstvena i/ili službena definicija, zainteresovanim stranama je posebno teško doći do jedinstvenog razumijevanja.

Stoga je važno prvo utvrditi kakvo je razumijevanje i definicija preduzetničkog obrazovanja u različitim evropskim državama i na taj način prepoznati i uzeti u obzir različite pristupe istom. Razumijevanje uloge i svrhe preduzetničkog obrazovanja treba se odražavati i u postojećim povezanim ishodima učenja.

⁽¹⁷⁾ Preporuka Evropskog parlamenta i Savjeta od 18.12.2006. o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje, OJ L 394.

⁽¹⁸⁾ Dogovorila u Ženevi 18. januara 2012. Radna grupa u kojoj su učestvovali predstavnici ETF-a, GIZ-a, ILO-a, UNESCO-a i UNEVOC-a.

⁽¹⁹⁾ ICF GHK, 2014., str. 6.

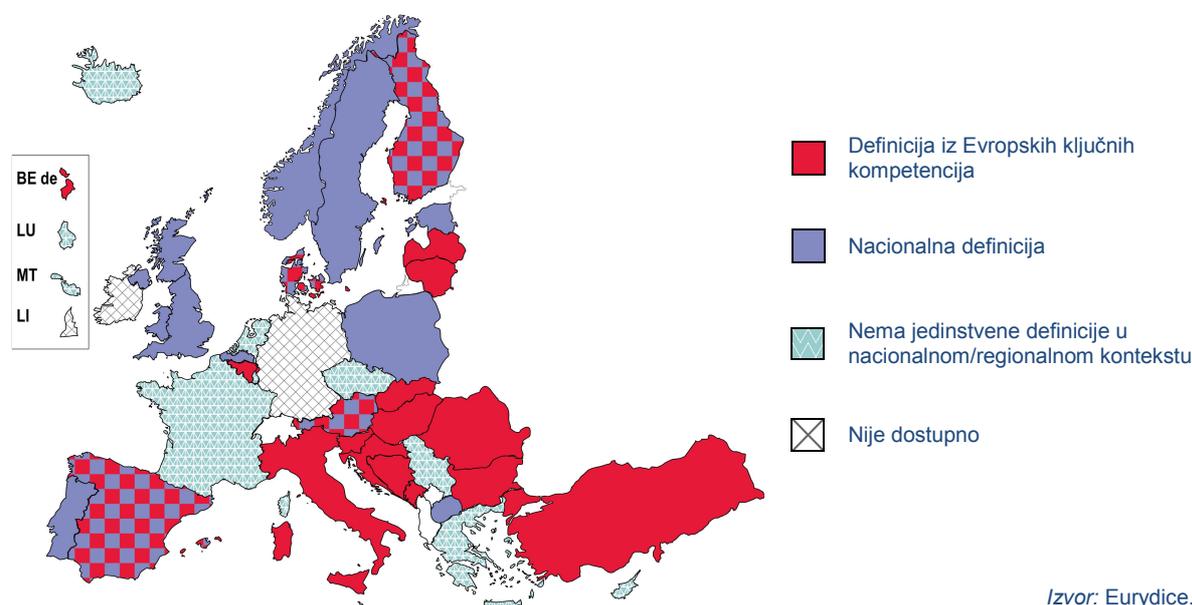
⁽²⁰⁾ Vidi noviju definiciju poduzetništva u obrazovanju kao “učenje kroz stvaranje vrijednosti” donesenu u Lackéusu 2015.

⁽²¹⁾ McCoshan, 2010., str. 14.

Ispitivanje koje se bavilo upravo ovim pitanjem ⁽²²⁾ identifikovalo je dva pristupa. Prvi se odnosi na široko shvatanje preduzetništva, slično onome u okviru Evropskih ključnih kompetencija, koje naglašava ishode učenja povezane sa zapošljivošću, aktivnim građanstvom i preduzetničkim vještinama za život i posao. Druga je definicija uža u svom opsegu i usredotočena je na ishode učenja koji su neposredno povezani s preduzetničkom i poslovnom aktivnošću, npr. kako osnovati i voditi poduzeće.

Slika 1.1 pokazuje države koje se pozivaju na gore navedenu definiciju iz Evropskih ključnih kompetencija i koje, umjesto toga ili uz to, koriste i nacionalnu definiciju u službenim dokumentima, koja je zajednička i usuglašena među većinom aktera.

Slika 1.1: Definicije preduzetničkog obrazovanja kojom se služe i koja je zajednička i usuglašena među većinom aktera na središnjem nivou, 2014/2015.

Izvor: Eurydice.

Napomene po državama

Republika Češka: Ne postoji službeni dokument iz područja preduzetničkog obrazovanja. Stoga se ne primjenjuje ni jedna službena definicija. Međutim, pojedini stručnjaci služe se definicijom iz Evropskih ključnih kompetencija.

Grčka: Iako se ne primjenjuje ni jedna službena definicija, predmeti u školskom kurikulumu koji doprinose razvoju preduzetničkog obrazovanja odražavaju definiciju Evropskih ključnih kompetencija.

Francuska i Holandija: Ne postoji usuglašeno razumijevanje preduzetničkog obrazovanja, osim prihvaćene definicije koja se u kontekstu opšteg obrazovanja smatra razvojem učenikove odgovornosti, autonomije, kreativnosti, znatiželje i inicijative.

Kipar: Trenutno se razvija nacionalna definicija koja će se temeljiti na definiciji Evropskog Parlamenta i Savjeta iz Ključnih kompetencija.

Malta: Iako ne postoji usuglašena definicija, većina aktera saglasna je oko definicije koju nudi „Okvir nacionalnog kurikuluma za sve“ (2012.), a koja glasi da „preduzetništvo djeci i mladima omogućuje razvijanje vještina za život, omogućuje im nošenje s nesigurnošću, odgovaranje na promjene i kreativnost“.

Oko polovine država služi se evropskom definicijom, a oko trećine država služi se sopstvenom nacionalnom definicijom preduzetničkog obrazovanja. U gotovo 10 država postoji usuglašena definicija preduzetničkog obrazovanja u nacionalnom kontekstu.

Većina nacionalnih definicija odražava jednako široko razumijevanje preduzetničkog obrazovanja kao i definicija iz Evropskih ključnih kompetencija. Njihova uloga i svrha odražavaju kontekst rada i poslovanja, ali i širi kontekst života pojedinca.

⁽²²⁾ Evropska komisija, 2014b, str. 41.

Samo nekoliko nacionalnih definicija naglašava uže shvatanje koncepta, posebno one koje se primjenjuju u Španiji, Velikoj Britaniji (Sjeverna Irska) i Norveškoj. Španska nacionalna definicija naglašava znanje i vještine povezane s karijernim prilikama i mogućnostima zapošljavanja, ali se odnosi i na finansijsko obrazovanje i principe poslovanja kao i razvoj stavova koji vode promjeni stajališta i doprinose razvoju preduzetničkih stavova, sposobnosti razmišljanja na kreativan način i upravljanje rizikom i nesigurnošću. Definicija u Velikoj Britaniji (Sjeverna Irska) poziva se na vještine koje pojedincima omogućavaju da „poslovnom svijetu daju jedinstven, inovativan i kreativan doprinos, bilo u okviru zapošljavanja ili samozapošljavanja“, dok se u Norveškoj naglasak stavlja na relevantnost preduzetništva u svim područjima radnog i poslovnog života.

Među nacionalnim definicijama koje odražavaju šire shvatanje koncepta postoje razlike u načinu na koji se izražava svrha preduzetničkog obrazovanja.

Flamanska zajednica Belgije govori o „dodatij vrijednosti svakog pojedinca u svakodnevnom životu kod kuće i u društvu“, dok se na Malti spominju „vještine za život“. Austrijski „Trio Model“ preduzetničkog obrazovanja (vidi odjeljak 3.3.3) naglašava da je „krajnji cilj stvoriti održivo i dinamično civilno društvo građana“. Prema finskoj definiciji, „kvaliteti (povezane s preduzetništvom) podupiru svakodnevni život u obrazovanju, na poslu, u slobodnim aktivnostima i drugim društvenim aktivnostima“, dok se u Švedskoj poziva na aktivnosti u društvenom, kulturnom i ekonomskom kontekstu. Definicija u Makedoniji govori o „temeljnim principima efikasnosti u svakodnevnom životu, bez posebnog naglaska na pokretanje sopstvenog posla.“

Velika Britanija (Engleska) ima drukčiji termin, a to je „obrazovanje za preduzetnost“⁽²³⁾, umjesto preduzetničkog obrazovanja. Ovaj koncept obuhvata širok raspon vještina i karakteristika koje osobu čine preduzetnom za razliku od stavljanja naglaska na prepoznatu potrebu za većim brojem novih preduzeća i veći naglasak na preduzetničko gospodarstvo. Ključni elementi obrazovanja za preduzetnost jesu preduzetnička namjera i sposobnost. U Velikoj Britaniji (Vels), koriste se i termin obrazovanje za preduzetnost i termin preduzetničko obrazovanje. Potonji ima za cilj „omogućiti mladima da budu pozitivni, proaktivni i uspješni u svom pristupu životu i poslu“.

1.2. Kontekst preduzetničkog obrazovanja

U ovom se odjeljku nudi osvrt na širi kontekst preduzetničkog obrazovanja, uključujući društvene i kulturne aspekte poput stavova prema preduzetništvu, te se ispituju postojeći pokazatelji koji otkrivaju kako Evropljani vide sebe kada je riječ o preduzetničkim vještinama. Takođe se analizira kako stručnjaci vrednuju jedan zaseban dio preduzetničkog obrazovanja u svojoj zemlji, a to je osposobljavanje u području pokretanja malih i srednjih preduzeća (SME) i upravljanja istima. U odjeljku se zatim istražuje u kojoj se mjeri nastavnici osjećaju spremnima poučavati međupredmetne teme poput preduzetništva. Na kraju se govori o nekim pokazateljima povezanim s mogućim ishodima preduzetničkog obrazovanja, odnosno preduzetničkom namjerom i aktivnošću i samozapošljavanjem mladih.

Ovi posljednji navedeni pokazatelji jasno upućuju samo na dva moguća ishoda – ona povezana s gore navedenom užom definicijom preduzetničkog obrazovanja (vidi odjeljak 1.1). S perspektive usmjerene na poslovanje, prvi bi cilj preduzetničkog obrazovanja bio usađivanje ideje mladima da mogu postati preduzetnici i pokrenuti sopstveni posao. Sljedeći bi korak bio dati im vještine potrebne da to i ostvare.

⁽²³⁾ Obrazovanje za preduzetljivost definiše se kao „primjena kreativnih zamisli na realne situacije“. Cilj je povećati svijest o načinu razmišljanja i vještinama potrebnim kako bi se odgovorilo na prilike, potrebe i izazove, kao što su sposobnost rješavanja problema, timski rad, komunikacija, kreativnost i otpornost. Može se primjenjivati na sve dijelove kurikuluma, izlazeći iz okvira ekonomije i odnoseći se na širok spektar praktičnih i socijalnih vještina. (*Young Enterprise*: Karta ishoda: Obrazovanje za preduzetljivost i zapošljivost (2015)).

U tom kontekstu često se spominje da je u Evropi stopa preduzetništva i, konkretnije, samozaposlenosti, niža nego u nekim drugim državama, na primjer, Sjedinjenim Američkim Državama. U postojećim privrednim prilikama, koje uključuju visoku nezaposlenost, posebno mladih, nacionalne vlasti i Evropska unija nastoje osnažiti preduzetničke vještine kao način stvaranja bogatstva i podsticanja zapošljavanja. Kada je riječ o potencijalnim mladim preduzetnicima, prepoznato je da oni još uvijek nailaze na značajne prepreke u nastojanju da sopstvene ideje pretoče u djelovanje i da pokrenu posao na osnovu tih ideja. Ove prepreke uključuju društvene stavove, nedostatak vještina i neadekvatno preduzetničko obrazovanje ⁽²⁴⁾.

1.2.1. Stavovi prema preduzetništvu i percepcija sopstvenih preduzetničkih vještina

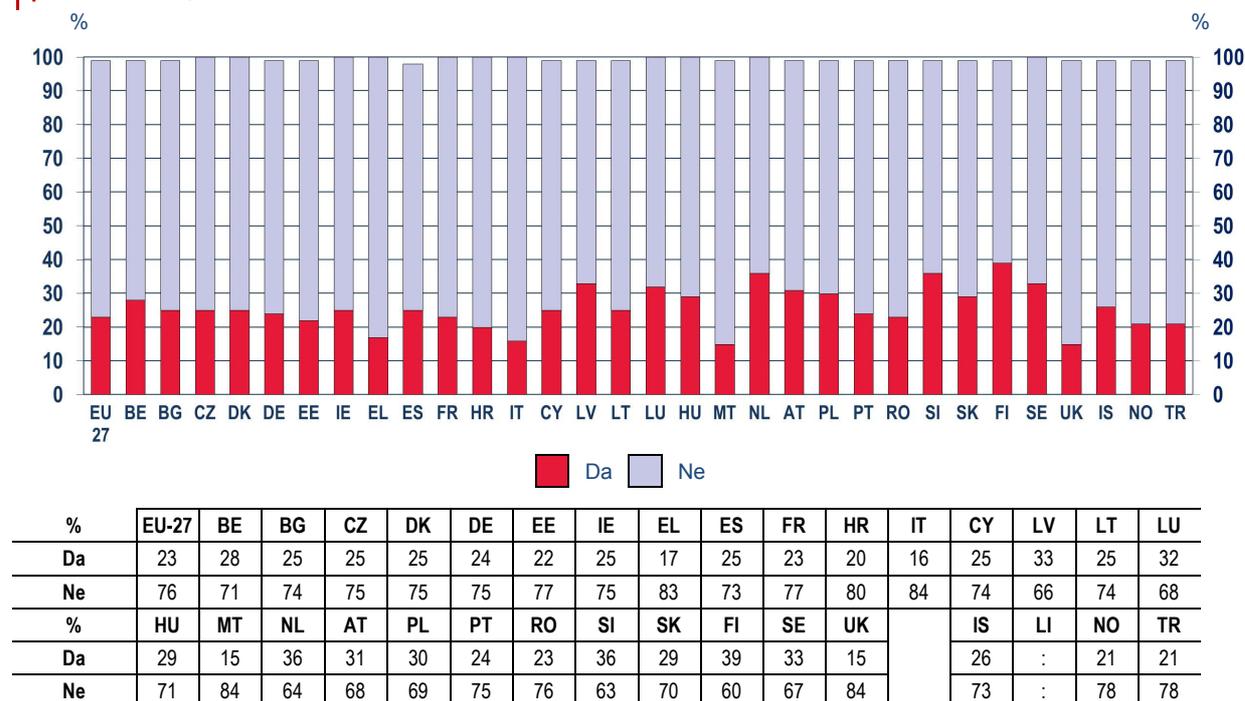
Jedno od područja na koje preduzetničko obrazovanje može uticati je ono koje se tiče stavova prema preduzetništvu i percepcije preduzetništva. Posebno ispitivanje Eurobarometra na temu „Preduzetništvo u EU i šire“, objavljeno 2012. godine unijelo je dodatnu jasnoću u vezi s pitanjem percepcije i mišljenja o preduzetništvu i preduzetnicima u Evropi. Ispitanici su morali odgovoriti slažu li se s nizom izjava o preduzetništvu. Pokazalo se da se velika većina ispitanika (EU 27, starost 15 godina i više) slaže da „preduzetnici stvaraju radna mjesta“ (ukupno 87% se slaže) i „stvaraju nove proizvode i usluge u korist svih nas“ (ukupno 79% se slaže). S druge strane, većina ispitanika takođe pokazuje negativnu percepciju preduzetnika, i slaže se s izjavom da „iskorištavaju rad drugih“ (57% u potpunosti se slaže) i „misle samo na sopstvenu zaradu“ (52% u potpunosti se slaže). Naravno, postoje razlike u rezultatima pojedinih država. U Danskoj i Austriji, na primjer, manje se ispitanika složilo s izjavom da „preduzetnici iskorištavaju rad drugih ljudi“ (20% u Danskoj i 33% u Austriji), no u nekim je drugim državama ovaj procenat bio izrazito visok: u Poljskoj (91%), u Letoniji (80%) i Slovačkoj (80%). Kad je riječ o izjavi da „preduzetnici misle samo na sopstvenu zaradu“, ponovno su postoci ispitanika koji se slažu u Danskoj relativno niski (26%) no brojevi su veći u Irskoj (36%) i Finskoj (38%). S druge strane, relativno velika većina složila se s ovom izjavom na Kipru (70%), u Grčkoj (67%) i Litvaniji (67%). Ovi složeni i katkad podijeljeni stavovi prema preduzetnicima mogu djelimično objasniti razlike u stavovima prema preduzetničkom obrazovanju, ne samo među kreatorima politika i drugim zainteresovanim stranama, već i među nastavnicima i učenicima.

U istom se ispitivanju istraživala i uloga obrazovanja u preduzetničkoj aktivnosti. Ispitanici su odgovarali na pitanje jesu li učestvovali u programu ili aktivnosti u školi koja se odnosi na preduzetništvo, koje je definisano kao pretakanje ideja u djelovanje i razvijanje sopstvenog projekata ⁽²⁵⁾ (vidi sliku 1.2). Malo manje od četvrtine ispitanika iz EU (23%) odgovorilo je pozitivno, a malo više od tri četvrtine (76%) negativno. Ono što je zanimljivo, iako ne i iznenađujuće, mlađi su ispitanici u većoj mjeri učestvovali u preduzetničkom programu: 34% ispitanika u starosnoj grupi 15-24 pozitivno je odgovorilo na pitanje, dok se broj postupno smanjuje na samo 17% ispitanika starijih od 55 godina. Države s najvećim udjelom ispitanika koji su učestvovali u programu vezanom uz preduzetništvo jesu Finska (39%), Holandija (36%), Slovenija (36%), Letonija (33%), Švedska (33%), Luksemburg (32%), Austrija (31%) i Poljska (30%). Najmanji broj pozitivnih odgovora nalazimo u Malti i Velikoj Britaniji (15%), Italiji (16%) i Grčkoj (17%).

⁽²⁴⁾ OECD, 2012.

⁽²⁵⁾ Flash Eurobarometer 354, 2012, str. 117.

Slika 1.2: Procenat ispitanika koji su učestvovali u nekom programu ili aktivnosti u školi koji se odnosi na preduzetništvo, 2012.

Izvor: Flash Eurobarometer 354: Preduzetništvo u EU i šire.

Ispitivanje je sadržavalo i neka detaljnija pitanja o ulozi i ishodima preduzetničkog obrazovanja u školi, tačnije:

- „Moje školsko obrazovanje pomaže mi/pomoglo mi je razviti smisao za inicijativu i neku vrstu preduzetničkog stava“;
- „Moje školsko obrazovanje pomaže mi/pomoglo mi je bolje razumjeti ulogu preduzetnika u društvu“;
- „Moje školsko obrazovanje daje mi/dalo mi je vještine i znanje potrebno za vođenje posla“;
- „Moje školsko obrazovanje zainteresovalo me je za mogućnost da postanem preduzetnik“.

Navedena pitanja pokazuju određenu progresiju. Prvo se pitanje odnosi na stavove i transverzalne vještine, drugo na znanje o preduzetnicima, treće na poslovne vještine, a posljednje na namjeru da osoba postane preduzetnik. Polovina ispitanika u EU pozitivno je odgovorila na prvo pitanje, pokazujući slaganje s izjavom da im je školsko obrazovanje pomoglo razviti smisao za inicijativu i neku vrstu preduzetničkog stava. Malo manje od polovine ispitanika (47%) smatra da im je pomoglo bolje razumjeti ulogu preduzetnika u društvu. 41% ispitanika složilo se da im je obrazovanje u školi dalo vještine potrebne za vođenje posla, ali se manje od trećine (28%) složilo da ih je školsko obrazovanje zainteresovalo za preduzetničku karijeru. Ponovo su se ispitanici u starosnoj grupi 15-24 češće složili sa sve četiri izjave nego što je to bio slučaj kod starijih ispitanika.

Naravno, prilikom analiziranja ovih podataka mora se uzeti u obzir činjenica da je ispitivanje sprovedeno prije nekoliko godina, 2012. godine. Dalje, moramo imati na umu da odgovori starijih ispitanika ne odražavaju učinak novijih politika i promjena u obrazovnim sistemima o kojima se govori u ovom izvještaju (referentna godina 2014/15.). Takođe, ispitivanje Eurobarometra ima za cilj analizirati percepciju i mišljenje ispitanika i prikazati njihovu sopstvenu procjenu svojih sposobnosti, a ne ponuditi objektivnu sliku. Ipak, ovo nam ispitivanje daje određen uvid u početnu tačku s koje možemo sagledavati i mjeriti napredak ostvaren na osnovu aktuelnih nastojanja vezanih uz podsticanje preduzetničkog obrazovanja u školama.

1.2.2. Finansijska pismenost i kreativno rješavanje problema

Finansijska pismenost tradicionalno se povezuje s preduzetničkim obrazovanjem. U nekim se slučajevima čak ova dva pojma izjednačuju. U svakom slučaju, finansijska se pismenost često smatra jednom od vještina/ishoda učenja koji se očekuju u okviru preduzetničkog obrazovanja. Takođe, to je jedna od vrlo rijetkih preduzetničkih vještina koje se sistematski procjenjuju.

PISA je prvi put 2012. godine uključivala procjenu finansijske pismenosti učenika. PISA finansijsku pismenost definiše kao „poznavanje i razumijevanje finansijskih koncepata i rizika te vještine, motivaciju i samopouzdanje potrebno da se donesu djelotvorne odluke u raznim finansijskim kontekstima, da se unaprijedi finansijsko blagostanje pojedinaca i društva i da se omogući učestvovanje u ekonomskom životu“. Rezultati 18 evropskih država koje su učestvovala u ispitivanju pokazuju da su učenici iz Flamanske zajednice Belgije, Estonije, Republike Češke, Poljske i Letonije ostvarili rezultate koji su viši od prosjeka članica OECD-a. S druge strane, Italija, Slovačka, Hrvatska, Španija, Slovenija i Francuska imale su rezultate ispod navedenog prosjeka.

Jedno od zanimljivih saznanja koje je proizašlo iz ovog PISA istraživanja o finansijskoj pismenosti je da mjesto u kojem su postignuti najbolji rezultati (Šangaj) nije u državi koja je uvela bilo koji oblik finansijskog obrazovanja u svoje školske kurikulume ⁽²⁶⁾. To ukazuje na činjenicu da se vrlo malo zasad zna o tome kako se razvijaju transverzalne vještine poput finansijske pismenosti.

Kreativno rješavanje problema takođe je ugrađeno u PISA istraživanje iz 2012. godine kao prva transverzalna vještina koja je podvrgnuta ispitivanju. Drugi krug istraživanja (koji će biti objavljen 2018. godine) uključivaće saradničko rješavanje problema. Obje su dimenzije intrinzički povezane s preduzetničkim vještinama, budući da imaju zajedničke elemente, kao što su nošenje s nesigurnošću, razvijanje osjećaja za inicijativu i traženje inovativnih prilika. U svojoj definiciji rješavanja problema PISA navodi da je ono „ključ uspjeha u svim nastojanjima i može se razviti u školi kroz nastavne predmete“.

Rezultati procjene iz 2012. godine pokazuju da veliki udio 15-godišnjaka nije razvio osnovne vještine rješavanja problema. Kada sagledamo rezultate po državama, Finska zauzima prvo mjesto među evropskim državama koje su učestvovala u istraživanju, dok su Velika Britanija (Engleska), Estonija, Francuska, Holandija, Italija, Republika Češka, Njemačka, tri zajednice Belgije, Austrija i Norveška takođe ostvarile rezultate koji su iznad prosjeka članica OECD-a. Jedan od zaključaka ove procjene je da kurikulum i nastavnici imaju uticaja na razvijanje vještina rješavanja problema ⁽²⁷⁾.

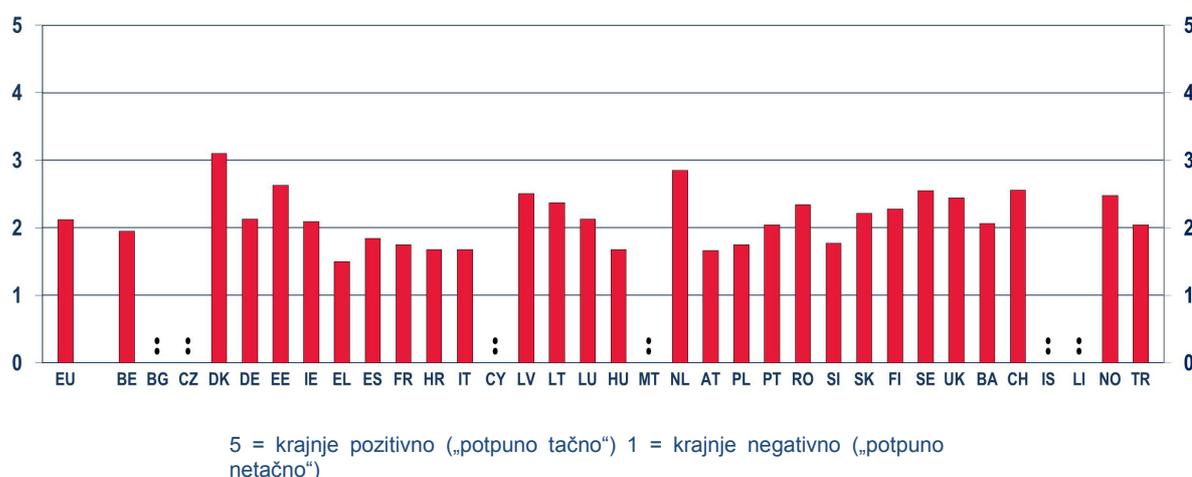
1.2.3. Percepcije stručnjaka o doprinosu obrazovanja u izgradnji preduzetničke kulture

Global Entrepreneurship Monitor (GEM) najpoznatije je svjetsko istraživanje u području preduzetništva. Ono sagledava dva elementa: preduzetničko ponašanje i stavove pojedinaca te kako nacionalni kontekst utiče na preduzetništvo. Istraživanje GEM uključuje zaseban dio koji razmatraju odabrani stručnjaci u svakoj državi koja učestvuje u istraživanju. Stručnjaci odgovaraju na pitanja o tome kako procjenjuju ulogu obrazovanja u podsticanju preduzetničke kulture.

⁽²⁶⁾ PISA u fokusu, 2014/07, str. 3.

⁽²⁷⁾ PISA u fokusu, 2014/04, str. 4.

Slika 1.3: Percepcija stručnjaka o mjeri u kojoj je osposobljavanje u području pokretanja i upravljanja malim i srednjim preduzećima ugrađeno u sistem obrazovanja i osposobljavanja na osnovnom i srednjem nivou, 2014.

EU	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	HR	IT	CY	LV	LT	LU	HU
2,12	1,95	:	:	3,1	2,13	2,63	2,09	1,5	1,84	1,75	1,68	1,68	:	2,51	2,37	2,13	1,68
MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK		BA	CH	IS	LI	NO	TR
:	2,85	1,66	1,75	2,04	2,34	1,77	2,21	2,28	2,55	2,44		2,06	2,56	:	:	2,48	2,04

Izvor: Global Entrepreneurship Monitor: Mjere Intervjua s nacionalnim stručnjacima, 2014.

Objašnjenje

Intervjui s nacionalnim stručnjacima (*National Expert Survey – NES*) u okviru GEM-a prate faktore za koje se vjeruje da imaju značajan učinak na preduzetništvo, poznate kao „preduzetnički okvirni uslovi“ (*Entrepreneurial Framework Conditions – EFC*). Intervjui s nacionalnim stručnjacima sprovode se svake godine u istom razdoblju, a sprovode ih nacionalni timovi GEM-a na osnovu upitnika GEM-a i uključuju najmanje 36 stručnjaka (četiri stručnjaka za svaku od devet komponenti okvira preduzetničkih uslova).

Većina evropskih država ostvarila je relativno loše rezultate. Države koje su ocijenjene s ocjenom koja je nešto iznad srednje ocjene (2,5 bodova) jesu Danska (jedina evropska država koja je ostvarila ocjenu višu od 3), Estonija, Letonija, Holandija, Švedska i Švajcarska. Litvanija, Rumunija, Slovačka, Finska i Norveška takođe su ocijenjene s približno 2,5 boda. Izvještaj zaključuje da ako države žele biti proaktivnije u razvijanju ovakve kulture, „važno je sprovoditi dosljedne politike i programe o restrukturiranju sposobnosti obrazovnih sistema da pruže preduzetničke kompetencije kao [...] transverzalne vještine za sve“⁽²⁸⁾.

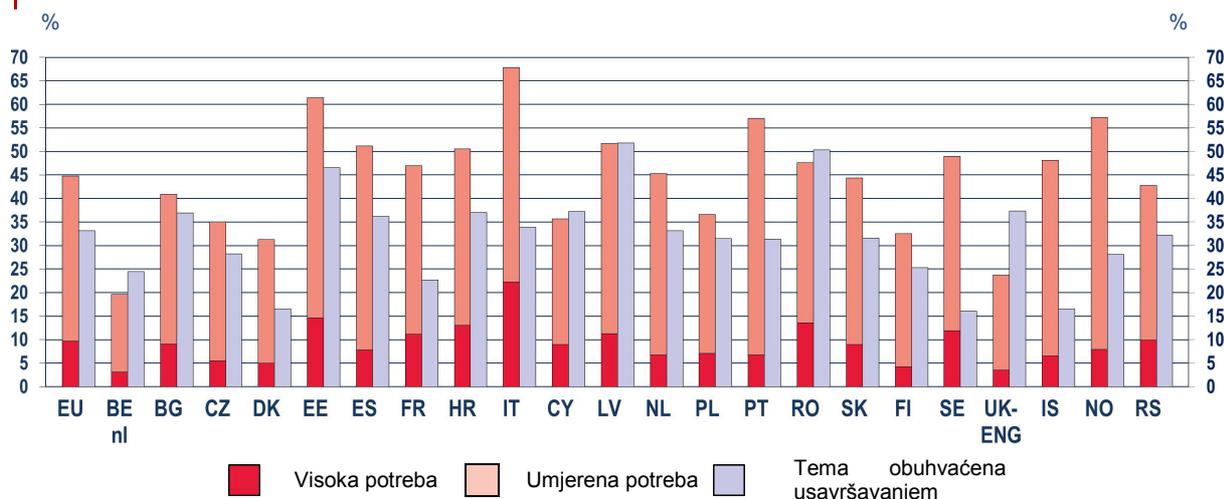
1.2.4. Kontinuirani profesionalni razvoj za poučavanje međupredmetnih vještina

Nedavno objavljen Eurydiceov izvještaj „Nastavnička struka u Evropi: praksa, percepcija i politike“ (Evropska komisija /EACEA/Eurydice, 2015b) naglašava mogućnost neusklađenosti između tema obuhvaćenih aktivnostima kontinuiranog profesionalnog razvoja i potreba nastavnika. Srednja analiza OECD-ova međunarodnog istraživanja učenja i poučavanja (*Teaching and Learning International Survey – TALIS*) iz 2013. godine pokazuje da se neusklađenost odnosi i na poučavanje međupredmetnih vještina, u koje se ubraja i ključna kompetencija „preduzetništvo“. U pravilu, veći udio nastavnika u nižem srednjem obrazovanju izražava umjerene ili visoke potrebe za stručnim usavršavanjem u međupredmetnim vještinama u poređenju s udjelom nastavnika koji navode da su njihove aktivnosti stručnog usavršavanja obuhvatile tu temu. Na nivou EU, 44,8% nastavnika izražava umjerenu ili visoku potrebu u ovom području, dok samo 33,2% navodi da su aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoju kojima su učestvovali obuhvatile tu temu.

⁽²⁸⁾ GEM, 2014, str. 31.

Slika 1.4 prikazuje rezultate po državama za učesnice istraživanja. U većini država vidljiv je obrazac sličan onome na nivou EU, sa manjim udjelom nastavnika koji navode da je tema bila pokrivena trajnim stručnim usavršavanjem u poređenju s onima koji izražavaju umjerenu ili visoku potrebu za tom temom.

Slika 1.4: Udio nastavnika u nižem srednjem obrazovanju (ISCED 2) koji su izjavili da su aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja u kojima su učestvovali tokom 12 mjeseci prije sprovođenja ispitivanja obuhvatile temu „poučavanje međupredmetnih vještina“ te udio nastavnika koji su izrazili umjerene i visoke nivoe potrebe za stručnim usavršavanjem o navedenoj temi, 2013.

%	EU	BE nl	BG	CZ	DK	EE	ES	FR	HR	IT	CY	LV	NL	PL	PT	RO	SK	FI	SE	UK- ENG	IS	NO	RS
Visoka potreba	9,8	3,2	9,1	5,6	5,1	14,7	7,9	11,2	13,1	22,3	9,0	11,3	6,8	7,2	6,8	13,7	9,0	4,3	12,0	3,6	6,6	8,0	10,0
S.P.	0,20	0,34	0,72	0,46	0,62	0,78	0,52	0,66	0,72	0,75	0,72	0,88	0,88	0,64	0,52	0,79	0,55	0,48	0,65	0,52	0,74	0,90	0,47
Umjerena potreba	35,0	16,5	31,9	29,5	26,3	46,8	43,3	35,9	37,5	45,6	26,7	40,5	38,6	29,5	50,3	34,0	35,4	28,3	37,1	20,2	41,6	49,3	32,9
S.P.	0,37	0,70	1,27	1,01	1,41	1,08	0,99	1,00	0,87	1,02	1,21	1,24	1,31	1,09	1,21	1,15	0,86	1,17	1,03	0,89	1,45	1,52	0,87
Učestvovanje	33,2	24,5	37,0	28,3	16,6	46,6	36,3	22,8	37,1	34,0	37,3	51,9	33,2	31,6	31,5	50,4	31,7	25,4	16,2	37,4	16,6	28,2	32,3
S.P.	0,48	1,02	1,59	1,32	0,93	1,32	1,32	1,17	1,06	1,21	1,60	1,38	1,40	1,03	1,02	1,16	1,37	1,04	0,94	1,75	1,19	1,44	1,14

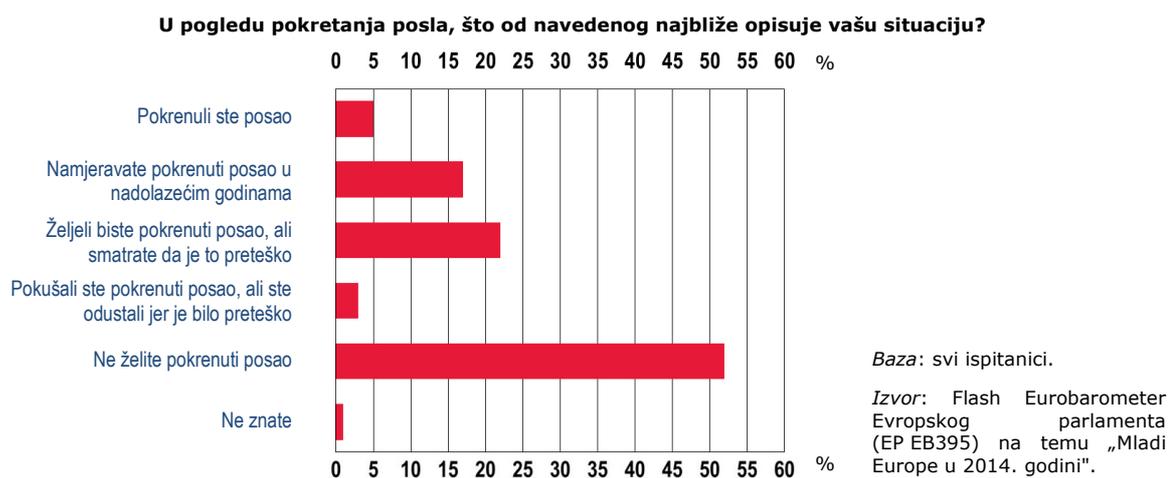
Izvor: Eurydice, na osnovu istraživanja TALIS 2013.

U malom broju država, kao što su Francuska, Italija, Portugalija, Švedska, Island i Norveška, neusklađenost je izraženija. S druge strane, uzimajući u obzir standardne pogreške, u dvije države viši udjeli nastavnika navode da je tema „poučavanje međupredmetnih vještina“ bila pokrivena njihovim aktivnostima kontinuiranog profesionalnog razvoja u poređenju s onima koji izražavaju umjerene ili visoke potrebe. To je slučaj u Flamanskoj zajednici Belgije i Velikoj Britaniji (Engleska). U drugim su državama potrebe i pokrivenost približno jednaki, kao što je slučaj na Kipru, Letoniji i Rumuniji. Na kraju, TALIS mjeri percepcije nastavnika, a ne stvarne stope učestvovanja. Percepcije nastavnika koje se mjere TALIS-om važna su približna vrijednost za ono što se događa u stvarnosti, ili barem onoga što nastavnici smatraju da se događa u stvarnosti. Izražena potreba u najmanju ruku pokazuje da se nastavnici ne osjećaju ugodno ili pripremljeno kada je riječ o poučavanju međupredmetnih vještina te da aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvojanog odgovaraju na te potrebe u odgovarajućoj mjeri. Ako se nastavnici smatraju važnim faktorom preduzetničkog obrazovanja, odgovaranje na ovu neusklađenost bilo bi korisno.

1.2.5. Preduzetničke namjere

Nedavno sprovedeno istraživanje Eurobarometra ⁽²⁹⁾ pokazuje da se brojnim mladim Evropljanima ne čini da preduzetništvo predstavlja alternativno rješenje za krizu zapošljavanja. Naime, u istraživanju (vidi sliku 1.5) je više od polovine ispitanika izjavilo da nemaju želju pokrenuti sopstveni posao (52%). Samo jedan od pet ispitanika (22%) bi želio pokrenuti posao, ali smatra da je to preteško.

Slika 1.5: Mladi (u dobi 15-29) koji bi htjeli pokrenuti sopstveni posao, prosjek EU-28, 2014.

Samo je četvrtina mladih Evropljana proaktivna kad je riječ o pokretanju posla (5% je to učinilo, 17% namjerava to učiniti u bliskoj budućnosti i 3% je pokušalo pokrenuti posao, ali su odustali jer je bilo preteško) ⁽³⁰⁾.

Najviši procenat ispitanika voljnih da postanu preduzetnici zabilježen je u Litvaniji (32% „namjerava pokrenuti posao u nadolazećim godinama“) i Rumuniji (33%). S druge strane, najniže vrijednosti zabilježene su u Njemačkoj (11%) i Grčkoj (11%). Država s najnižim postotkom mladih koji su pokrenuli posao (samo 2%) je Irska.

Podaci o percepciji i stavovima prema preduzetništvu takođe se generiraju putem projekata Global Entrepreneurship Monitor (GEM) ⁽³¹⁾. Ovo istraživanje ispituje društvene stavove prema preduzetništvu, postavljajući pitanja kao što je ono o tome vide li ispitanici preduzetništvo kao dobar odabir karijere. Iako se više od polovine ispitanika u EU složilo da je preduzetništvo poželjan odabir karijere, ovaj je udio još uvijek niži nego u svim drugim regijama svijeta (najviše stope zabilježene su u afričkim ekonomijama Angole, Bocvane i Južnoafričke Republike). To pokazuje i da je poželjnost preduzetništva kao odabira karijere povezana s ekonomskim razvojem države i dostupnošću prilika za zapošljavanje. GEM-ov izvještaj naglašava da osobe u ekonomijama koje se temelje na osnovnim faktorima i ekonomijama koje se temelje na efikasnosti vrednuju preduzetništvo mnogo više od onih u ekonomijama zasnovanim na inovacionim faktorima ⁽³²⁾. Visoke stope koje opstaju u ekonomijama zasnovanim na inovacionim faktorima u Holandiji i Italiji predstavljaju izuzetke.

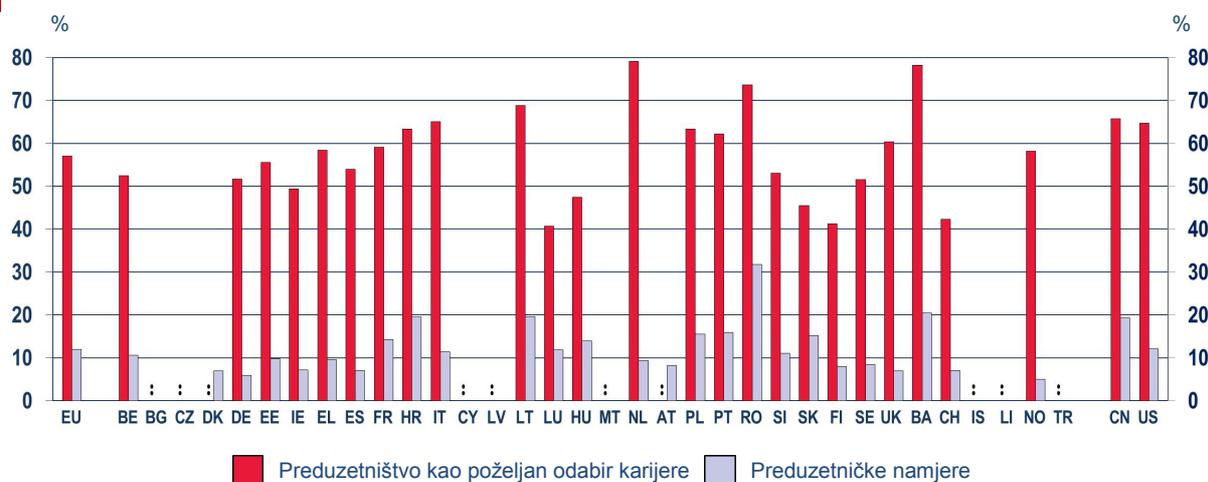
⁽²⁹⁾ Evropski parlament, 2014.

⁽³⁰⁾ Ibid.

⁽³¹⁾ GEM, 2014: <http://www.gemconsortium.org/data/sets>

⁽³²⁾ GEM klasificira države prema nivou ekonomskog razvoja. U prvoj je fazi privreda utemeljena na osnovnim faktorima i države se takmiče s obzirom na to koliko su bogate osnovnim faktorima, prije svega nekvalifikovanom radnom snagom i prirodnim resursima. U drugoj fazi, država postaje konkurentnija, produktivnost raste i plate će narasti sa sve većim stepenom razvoja, te država ulazi u red ekonomija koja se temelje na efikasnosti. Na kraju, kako država ulazi u fazu ekonomije koja se temelji na inovacijskim faktorima, plate će narasti do te mjere da je moguće održavati taj nivo plata i povezani standard života samo pod uslovom da se njihove kompanije mogu takmičiti s novim i jedinstvenim proizvodima (vidi <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/methodology/#hide/fn-19>). Većina članica EU ima ekonomije koje se temelje na inovacijskim faktorima, osim Hrvatske, Mađarske, Litvanije, Poljske i Rumunije, koje su ili

Slika 1.6: Preduzetništvo kao poželjan odabir karijere i preduzetničke namjere
(% stanovništva starosne grupe 18-64), 2014.

%	EU	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	HR	IT	CY	LV	LT	LU	HU	MT
Poželjan odabir karijere	57	52	:	:	:	52	56	49	58	54	59	63	65	:	:	69	41	47	:
Preduzetničke namjere	12	11	:	:	7	6	10	7	10	7	14	19	11	:	:	20	12	14	:
%	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	BA	CH	IS	LI	NO	TR		CN	US
Poželjan odabir karijere	79	:	63	62	74	53	45	41	52	60	78	42	:	:	58	:		66	65
Preduzetničke namjere		9	8	16	16	11	15	15	8	8	7	20	7	:	:	5		19	12

Izvor: Global Entrepreneurship Monitor: ključni pokazatelji 2014.

Objašnjenje

Preduzetničke se namjere definišu kao procenat pojedinaca koji očekuju da će pokrenuti posao u sljedeće tri godine (osobe koje su već aktivne u preduzetničkom smislu isključene su iz ove mjere), starosna grupa 18-64.

Istraživanje GEM mjeri i nekoliko posebnih karakteristika, kao što su preduzetničke namjere i percepcija prilika i sopstvenih sposobnosti. One se uspoređuju, prvo, na slici 1.6, s društvenom vrijednošću preduzetništva (preduzetništvo kao poželjan odabir karijere) i, drugo, na slici 1.7, s ukupnom preduzetničkom aktivnošću u ranoj fazi (TEA) u pojedinoj državi.

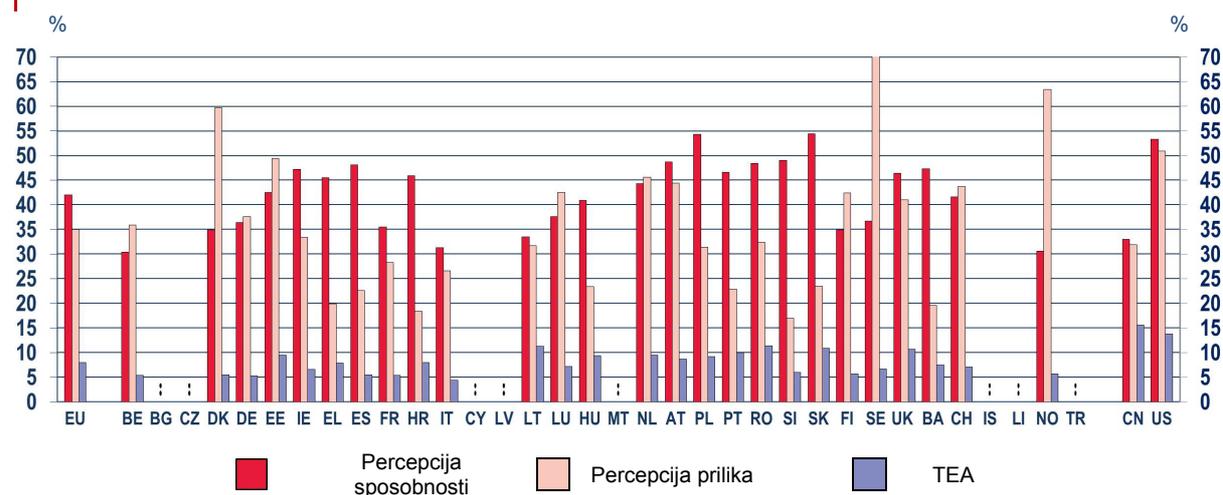
Kad je riječ o društvenoj vrijednosti preduzetništva, ključno je uzeti u obzir kontekst prilikom poređenja pojedinih karakteristika. Naime, osobe iz različitih ekonomija na različit će način izraziti svoju percepciju. Preduzetničke namjere najviše su u ekonomijama koje se temelje na osnovnim faktorima i najniže u ekonomijama koja se temelje na inovacionim faktorima, čime se potvrđuje da će osobe biti sklonije pokrenuti posao kada su drugi oblici zarade ograničeni. No, društveni stavovi prema preduzetništvu i kvalitet okvira preduzetničkih uslova predstavljaju podršku ili prepreku za perspektivne preduzetnike ⁽³³⁾.

utemeljene na efikasnosti ili su u fazi prelaza na ekonomiju koja se temelji na inovacijskim faktorima. Kad je riječ o nečlanicama EU, ekonomije Švajcarske i Norveške temelje se na inovacijskim faktorima, a Bosne i Hercegovine i Turske na efikasnosti.

⁽³³⁾ GEM, 2014, str. 34.

Kao što je prikazano na slici 1.7, percepcija sposobnosti često je bolja od percepcije prilika. U Evropi je vidljiv obrazac da države koje prolaze kroz dugoročne ekonomske poteškoće (na primjer, Grčka, Španija, Hrvatska, Portugalija, Slovenija i Bosna i Hercegovina) bilježe veći raskorak između percepcije sposobnosti i percepcije prilika. S druge strane, Danska, Finska, Švedska i Norveška bilježe značajno bolje percepcije prilika od percepcija sposobnosti.

Slika 1.7: Percepcije sposobnosti i prilika pojedinaca i ukupna preduzetnička aktivnost u ranoj fazi (TEA) (% stanovništva u starosnoj grupi 18-64), 2014.

%	EU	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	HR	IT	CY	LV	LT	LU	HU	MT
Percepcija sposobnosti	42	30	:	:	35	36	42	47	46	48	35	46	31	:	:	33	38	41	:
Percepcija prilika	35	36	:	:	60	38	49	33	20	23	28	18	27	:	:	32	43	23	:
TEA	8	5	:	:	5	5	9	7	8	5	5	8	4	:	:	11	7	9	:
%	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	BA	CH	IS	LI	NO	TR		CN	US
Percepcija sposobnosti	44	49	54	47	48	49	54	35	37	46	47	42	:	:	31	:		33	53
Percepcija prilika	46	44	31	23	32	17	24	42	70	41	20	44	:	:	63	:		32	51
TEA	9	9	9	10	11	6	11	6	7	11	7	7	:	:	6	:		16	14

Izvor: Global Entrepreneurship Monitor: ključni pokazatelji 2014.

Objašnjenje

Percepcija sposobnosti odražava procenat ispitanika koji vjeruju da imaju potrebne vještine, znanje i iskustvo potrebno za pokretanje novog posla.

Percepcija prilika odražava procenat pojedinaca koji vjeruju da postoji mogućnost da pokrenu posao u sljedećih šest mjeseci u svom neposrednom okruženju.

Stopa **ukupne preduzetničke aktivnosti u ranoj fazi (TEA)** bilježi procenat pojedinaca u određenoj ekonomiji, u starosnoj grupi 18-64 koji su u postupku pokretanja posla ili koji vode novi posao koji su pokrenuli tokom prethodna 42 mjeseca.

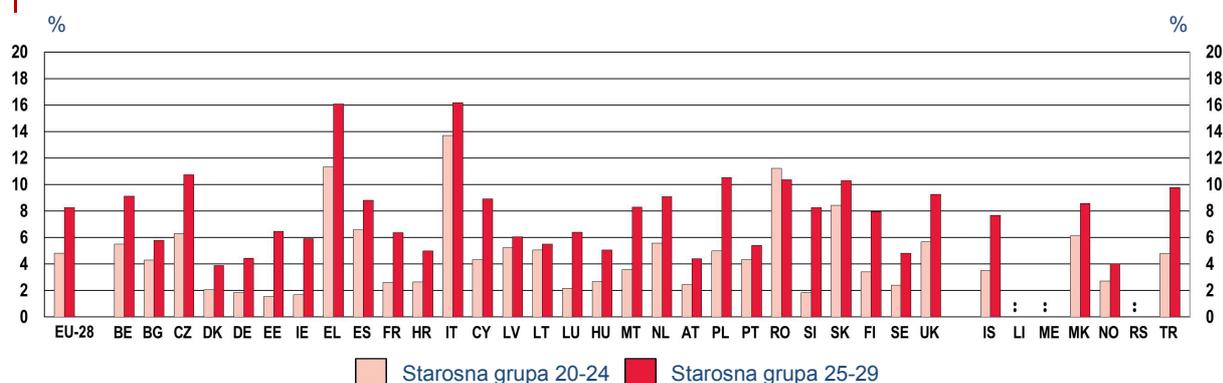
Kao i u slučaju društvenih stavova prema preduzetništvu, upoređivanje država u Evropi i drugim regijama svijeta pokazuje da su i percepcija prilika i percepcija sposobnosti manje pozitivne u ekonomijama koja se temelje na inovacionim faktorima nego što je to slučaj u ekonomijama koja se temelje na osnovnim faktorima ili efikasnosti. Takođe, evropske države i ovdje u prosjeku bilježe najnižu nivou preduzetničke aktivnosti.

GEM-ova analiza uzela je u obzir i korelacije između elemenata koji pokazuju pozitivan odnos između percepcije prilika i sposobnosti te nivoe „ukupne preduzetničke aktivnosti u ranoj fazi“ (TEA). Zanimljivo je, iako ne i iznenađujuće, da je zabilježena snažna korelacija između percepcije sposobnosti (vještina) i TEA, što „upućuje na zaključak da su svi oblici obrazovanja (formalno, informalno i neformalno) važni u razvijanju preduzetničkih kompetencija“⁽³⁴⁾.

1.2.6. Stopa samozaposlenih među mladima

Podaci Eurostata pokazuju da su najniži postoci samozaposlenih (vidi sliku 1.8) na uzorku populacije mladih zaposlenih osoba u starosnoj grupi 20-24 zabilježeni u Estoniji (1,5%) i Irskoj (1,7%). S druge strane, Italija (13,7%), Grčka (11,3%) i Rumunija (11,2%) bilježe najviše postotke. Dok za Italiju i Rumuniju istraživanje GEM (vidi sliku 1.7) takođe pokazuje da se stope za percepciju prilika za preduzetništvo kreću oko prosjeka EU, stopa za Grčka mnogo je niža, no samozaposlenost je ipak značajno viša od prosjeka EU.

Slika 1.8: Samozaposlene mlade osobe, izraženo kao procenat svih zaposlenih mladih, po godinama, 2014.

	EU	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	HR	IT	CY	LV	LT	LU	HU
20-24	4,8	5,5	4,3	6,3	2,0	1,8	1,5	1,7	11,3	6,6	2,6	2,7	13,7	4,3	5,2	5,1	2,2	2,7
25-29	8,3	9,1	5,8	10,7	3,9	4,4	6,5	5,9	16,1	8,8	6,4	5,0	16,2	8,9	6,1	5,5	6,4	5,1
%	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	IS	LI	ME	MK	NO	RS	TR
20-24	3,6	5,6	2,4	5,0	4,3	11,2	1,9	8,4	3,4	2,4	5,7	3,5	:	:	6,1	2,7	:	4,8
25-29	8,3	9,1	4,4	10,5	5,4	10,4	8,3	10,3	7,9	4,8	9,3	7,7	:	:	8,6	4,0	:	9,8

Izvor: Eurydiceov proračun na osnovu podataka Eurostata (Ispitivanje radne snage) o samozapošljavanju mladih [yth_empl_040].

Objašnjenje

Samozaposlene osobe jesu osobe koje rade u sopstvenom preduzeću, farmi ili praksi. Samozaposlena osoba smatra se zaposlenom ako ispunjava jedan od sljedećih kriterija: radi u svrhu zarade, provodi vrijeme vodeći posao ili je u postupku pokretanja sopstvenog posla (definicija Eurostata).

U starosnoj grupi 25-29, Danska (3,9%) i Norveška (4,0%) bilježe najniže vrijednosti, dok Italija (16,2%) i Grčka (16,1%) bilježe najviše postotke samozaposlenih mladih osoba među zaposlenom populacijom. Ovo se svakako mora sagledati u širem kontekstu, uzimajući u obzir privrednu situaciju u državi, veličinu javnog i privatnog sektora, stope nezaposlenosti u zemlji, itd. U tom pogledu, Italija i Grčka nalaze se u težem ekonomskom položaju, što djelimično objašnjava zašto veći broj ljudi odabire samozapošljavanje – odnosno, oni to biraju iz nužde, u nedostatku drugih mogućnosti zapošljavanja. Prema Eurofнду⁽³⁵⁾, u nekim državama postoje određeni oblici lažnog samozapošljavanja koji mogu iskriviti podatke. Naime, sektor u kojem je nivo samozapošljavanja viši je građevinski sektor, što

⁽³⁴⁾ GEM, 2014, str. 38.

⁽³⁵⁾ Eurofound, 2015.

upućuje na lažno samozapošljavanje. Takođe je vidljivo da se želja i potreba za samozapošljavanjem uveliko razlikuju od države do države. Preduzetničko obrazovanje stoga čini samo jedan od elemenata koji kroz doprinos razvoju vještina i, na taj način, preduzetničke kulture, može s vremenom dovesti do porasta broja novih preduzeća i nivoa samozapošljavanja.

POGLAVLJE 2: STRATEGIJE I OBLICI FINANSIRANJA

U ovom se poglavlju nudi analiza strateškog i finansijskog okruženja koje se odnosi na preduzetničko obrazovanje u Evropi. Analiza se u prvom dijelu odnosi na strategije srednjeg nivoa koje su prepoznate kao najvažnije u ovom području politika. Za potrebe ovog izvještaja samo su ove strategije analizirane. Zatim se analiziraju izvori i korištenje sredstava za preduzetničko obrazovanje.

2.1. Strategije koje se odnose na preduzetničko obrazovanje u Evropi

Od država je zatraženo da navedu najvažniju strategiju koja je neposredno povezana s ovim područjem politika, kao što su posebne strategije za preduzetničko obrazovanje ili šire strategije koje se odnose na različita područja politike, ali uključujući neke teme i/ili mjere povezane s preduzetničkim obrazovanjem. U okviru Izvještaja, ove su strategije podijeljene u sljedeće kategorije:

- posebne strategije isključivo posvećene preduzetničkom obrazovanju kojima se često uspostavlja zajednička vizija na svim nivoima vlasti, a koja odražava prioritete politika za razna ministarstva, kao što su ministarstva nadležna za obrazovanje, inovacije i ekonomski razvoj, i spajajući razne povezane mjere iz tih područja politika
- šire strategije u području obrazovanja koje uključuju ciljeve vezane uz preduzetničko obrazovanje, kao što su strategije obrazovanja i osposobljavanja mladih i cjeloživotnog učenja
- šire strategije u području ekonomije koje uključuju preduzetničko obrazovanje, kao što su preduzetništvo, zapošljavanje i strategije razvoja malog i srednjeg preduzetništva.

U prvom se dijelu istražuje razvoj preduzetničkog obrazovanja na nivou evropskih politika i nudi pregled razvoja posebnih strategija, upućujući na činjenicu da se povećani fokus na preduzetničkom obrazovanju na nivou EU odražava u porastu broja ovakvih strategija. Takođe se opisuje trenutno stanje i nudi pregled vrste strategija koje trenutno postoje u pojedinoj državi.

Drugi i treći dio bave se dubljom analizom pojedine vrste strategije, prvo sagledavanjem posebnih strategija preduzetničkog obrazovanja, a zatim različitih vrsta širih strategija u područjima povezanim s obrazovanjem i privredom.

U četvrtom se djelu analizira pristup i sadržaj strategija, upoređuju države i naglašavaju zanimljive prakse. Traže se zajedničke teme i trendovi, istražujući kako je sedam tema vezanih uz preduzetničko obrazovanje obuhvaćeno strategijama i ispituje ciljeve strategija. Posljednji dio bavi se pitanjem uključuju li strategije faktor uspjeha, kao što su saradnja među ministarstvima, jasno praćenje ili partnerstva.

2.1.1. Pregled politika vezanih uz preduzetničko obrazovanje

Evropa se 2003. godine prvi put osvrnula na važnost preduzetničkog obrazovanja objavom evropske Zelene knjige o preduzetništvu u Evropi ⁽³⁶⁾. Na nivou politika EU ovime je prvi put uspostavljena veza između obrazovanja i osposobljavanja te razvoja preduzetničke kulture i povezanih vještina. To je popraćeno nizom stručnih grupa, konferencija i dokumenata o dobrim praksama, kojima je najvećim dijelom upravljala Glavna uprava Evropske komisije za preduzetništvo, uključujući uticajni Program iz Osla ⁽³⁷⁾ iz 2006. godine. U Programu iz Osla ⁽³⁸⁾ prvi se put tražilo od država članica EU da „donesu

⁽³⁶⁾ Evropska komisija, 2003.

⁽³⁷⁾ Evropska komisija, 2006.

⁽³⁸⁾ Ibid.

nacionalne strategije za preduzetničko obrazovanje, s jasnim ciljevima koji obuhvataju sve faze obrazovanja“. Program naglašava da bi ove strategije trebale uključivati važne aktere (javne i privatne) i uspostaviti opšti okvir i paralelno utvrditi jasne korake koje je potrebno preduzeti. Raspon djelovanja može varirati, od uključivanja preduzetništva u nacionalne kurikulume do pružanja podrške nastavnicima. Generalni cilj bio bi „osigurati da mladi mogu [sistematski] usvajati preduzetničke kompetencije u svim fazama obrazovnog sistema“⁽³⁹⁾.

Slika 2.1: Ključni evropski politički dokumenti koji imaju uticaj na razvoj strategija vezanih uz preduzetničko obrazovanje

GODINA	KLJUČNI POLITIČKI DOKUMENT	OPIS
2003.	Evropska Zelena knjiga o preduzetništvu	Prvi Akcioni plan za Europu vezan uz preduzetništvo, navodeći obrazovanje kao ključni faktor u ostvarenju napretka
2006.	Program iz Osla za preduzetničko obrazovanje u Evropi	Niz prijedloga u vezi s ostvarivanjem napretka u preduzetničkom obrazovanju putem sistemskih i djelotvornih mjera na nivou EU, pojedinih država, regija i institucija
	Preporuke Evropskog parlamenta i Vijeća o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje	Prepoznat je „smisao za inicijativu i preduzetništvo“ kao jedna od osam ključnih kompetencija
2010.	Prema većoj koherentnosti u preduzetničkom obrazovanju	Istraživanje o uvođenju sistemskih strategija u preduzetničko obrazovanje, uključujući predstavljanje „Progresijskog modela“
2012.	Akcioni plan za preduzetništvo do 2020.	Preduzetničko obrazovanje prepoznato kao jedan od triju stupova koji podupiru preduzetnički rast u Evropi
	Preduzetničko obrazovanje u školama u Evropi	Eurydiceova studija u kojoj se analizira integracija preduzetničkog obrazovanja u politike i prakse vezane uz obavezno obrazovanje u Evropi
2014.	Završni izvještaj tematske radne grupe za preduzetničko obrazovanje	Političke smjernice za nacionalne i regionalne uprave za razvoj djelotvornije strategije i prakse preduzetničkog obrazovanja
	Zaključci Evropskog savjeta o preduzetništvu u obrazovanju i osposobljavanju	Upućuje se poziv Evropskoj komisiji i državama članicama da unapređuju i ugrade preduzetničko obrazovanje u sisteme obrazovanja i osposobljavanja
2015.	Preduzetničko obrazovanje: put prema uspjehu	Dokazi o učinku strategija i mjera u području preduzetničkog obrazovanja
	Odluka Evropskog parlamenta o podsticanju preduzetništva među mladima kroz obrazovanje i osposobljavanje	Upućuje se poziv Evropskoj komisiji da podrži razvoj preduzetničkih vještina kroz svoje programe te državama članicama da koriste dostupno finansiranje, kao što su evropski strukturni fondovi, u svrhu podsticanja razvoja preduzetničkih vještina

Izvor: Eurydice.

U okviru inovativne zajedničke inicijative Opšte uprave za preduzetništvo i Opšte uprave za obrazovanje i kulturu 2009. godine održana su četiri okrugla stola visokog nivoa na regionalnom nivou u cijeloj Evropi koji su okupili ministarstva nadležna za obrazovanje i ekonomski razvoj i otvorili rasprave o politikama i praksama u području preduzetničkog obrazovanja. Izvještaj s okruglih stolova iz 2010. godine⁽⁴⁰⁾, pod nazivom „Prema većoj koherentnosti preduzetničkog obrazovanja“ nudi logične argumente za političke intervencije i niz primjera dobre prakse, stavljajući naglasak na tri područja u obezbjeđenju podrške uspješnim strateškim pristupima. Prvo, naglašava se udaljavanje od naglaska na temama iz područja poslovanja i približavanje sveobuhvatnijoj ključnoj kompetenciji preduzetništva i modelu učenja utemeljenom na vještinama. Zatim se ističe potreba za razvojem

⁽³⁹⁾ Evropska komisija, 2006, str. 1.

⁽⁴⁰⁾ McCoshan, 2010.

zajedničke vizije donosilaca politika i zainteresovanih strana te, na trećem mjestu, priznavanje i podrška osnovne uloge nastavnika, škola i preduzeća. Kako bi se navedeno stavilo u kontekst, u Izvještaju se nudi okvir za razvoj strateških pristupa pod nazivom „Progresijski model“⁽⁴¹⁾. U okviru sveobuhvatnog konceptualnog okvira „Progresijskog modela“ dopušta se državama da postave prioritete za nacionalnu strategiju i utvrde u kojoj su fazi razvoja na kontinuumu razvoja strategije.

Glavna uprava za obrazovanje i kulturu u bliskoj je saradnji s Glavnom upravom za preduzetništvo 2012. godine pokrenula Evropsku tematsku radnu grupu za preduzetničko obrazovanje koja je okupila stručnjake iz država članica s ciljem razvoja političkih smjernica za preduzetničko obrazovanje. Završni izvještaj⁽⁴²⁾ ove grupe utvrđuje komponente posebne strategije preduzetničkog obrazovanja, navodeći jasne argumente i primjere dobre prakse. Ove komponente odražavaju ključne teme i usklađuju ih s temama kojima se bavi ovaj izvještaj, uključujući uključenost partnera, kurikulum, nastavne metode, ishode učenja i obrazovanje nastavnika. Ove studije potvrdile su politički potencijal posebne strategije preduzetničkog obrazovanja, uz poseban naglasak na socijalnu uključenost i aktivno građanstvo te zapošljivost i stvaranje poslovnih prilika.

Izvještaj na evropskom nivou dosljedno preporučuju posebne strategije kao način za postizanje koherentnijeg pristupa među ministarstvima. Izvještaj Tematske radne grupe za preduzetničko obrazovanje iz 2014. godine naglašava prednosti posebne strategije i prepoznaje posljedice uključivanja preduzetničkog obrazovanja u različite vrste širih strategija. Međutim, u najnovijem evropskom istraživanju pod nazivom „Preduzetničko obrazovanje: put prema uspjehu“ revidirani su pokazatelji o učinku posebnih i širih inicijativa. Zaključeno je da su postojeća istraživanja potvrdila pozitivan učinak ovakvih strategija i inicijativa na pojedince, obrazovne ustanove, privredu i društvo⁽⁴³⁾.

Razvoj strategije preduzetničkog obrazovanja u Evropi

Moguće je prikazati razvoj preduzetničkog obrazovanja na kalendaru s datumima objave pojedinih strategija. Međutim, nije moguće istovremeno utvrditi razvoj preduzetničkog obrazovanja u kontekstu složene mreže širih strategija koje su možda uključivale teme ili mjere povezane s politikama u ovom području. Dijagram u nastavku nudi prikaz razvoja politika u ovom području.

Velika Britanija (Sjeverna Irska i Škotska) predvodnik je u ovom području, uvodeći prve posebne strategije preduzetničkog obrazovanja 2003. godine, što se ogleda na vremeniku evropskih preporuka⁽⁴⁴⁾. Slijedile su Litvanija, Velika Britanija (Vels) i Norveška 2004. godine. Slika 2.2 nudi kalendar pokretanja i sprovođenja svih posebnih strategija koje su dosad donesene.

U razdoblju 2007 – 2009. došlo je do većeg porasta broja posebnih strategija u cijeloj Evropi. Broj je rastao naglo, od osam država/regija koje su imale strategiju 2007. godine, do 12 država/regija 2009. godine. Do 2011. godine broj je porastao na 14 država/regija. Blagi pad zabilježen je u razdoblju do 2015. godine te trenutno 11 država/regija ima posebnu strategiju preduzetničkog obrazovanja. Nekoliko je država donijelo dvije ili više posebne strategije u tom razdoblju, kao što su Belgija (sve zajednice), Velika Britanija (Vels), Crna Gora i Norveška.

Šest država/regija na slici 2.2 prethodno je imalo posebne strategije za preduzetničko obrazovanje ali su odlučili ne razvijati nove posebne strategije u ovom području. Od ovih šest država/regija, četiri sada temu preduzetničkog obrazovanja obrađuje u okviru šire strateške teme preduzetništva i inovacija

⁽⁴¹⁾ Ibid, str. 25-27. Vidi 5. poglavlje za dodatnu analizu Progresijskog modela.

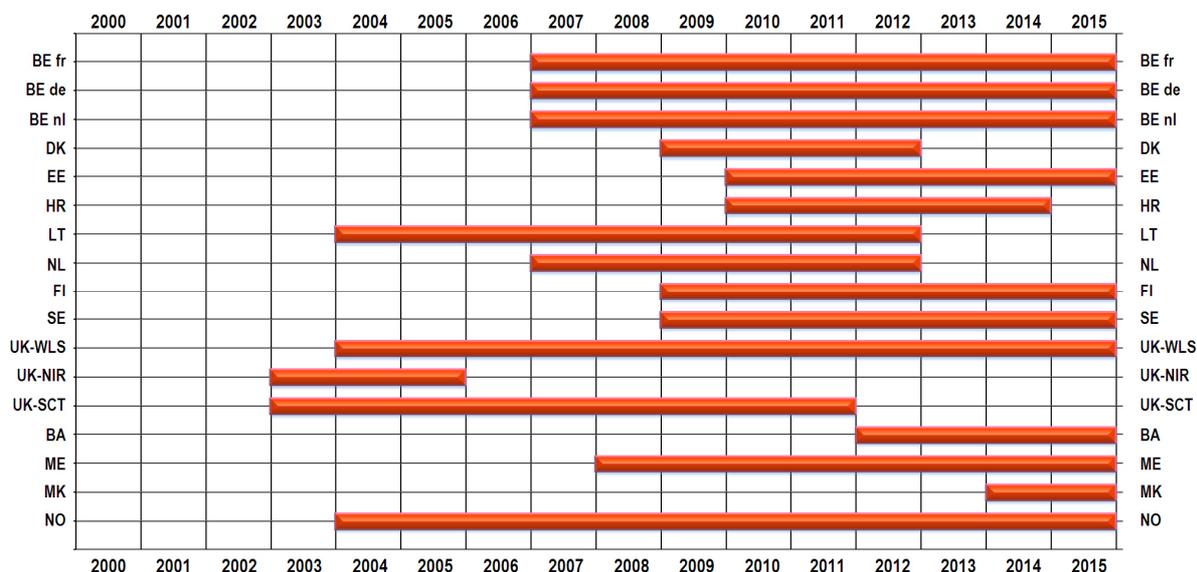
⁽⁴²⁾ Evropska komisija, 2014b.

⁽⁴³⁾ Evropska komisija, 2015a, str. 87.

⁽⁴⁴⁾ Evropska komisija, 2003.

(Danska, Litvanija i Velika Britanija (Sjeverna Irska i Škotska)). Holandija ima širu strategiju u vezi s preduzetništvom i inovacijama te se potreba za unapređenjem obrazovanja i osposobljavanja izričito ističe kroz, na primjer, povećanje saradnje između obrazovnog i poslovnog sektora. Hrvatska trenutno nema ni jednu strategiju povezanu s ovim područjem politika.

Slika 2.2: Sprovedenja posebnih strategija preduzetničkog obrazovanja srednjeg nivoa, 2000 – 2015.

Izvor: Eurydice.

Objašnjenje

Slika prikazuje uvođenje i trajanje posebnih strategija preduzetničkog obrazovanja u državama u kojima su takve strategije sprovedene. Stoga na slici nisu prikazane sve države obuhvaćene ovim Izveštajem .

Napomene po državama

Belgija (BE nl): Prva od dvije strategije u Flamanskoj zajednici Belgije pokrenuta je 2007. godine; vremenska razdoblja na koja se strategija odnosila bila su 2007 – 2009. i 2011 – 2014. Flamanskoj je vladi 11.12.2015. predstavljen ažurirani Akcioni plan „Preduzetničko obrazovanje 2015 – 2019.“ (*Ondernemend onderwijs 2015-2019*).

Velika Britanija (NIR): „Akcioni plan za preduzetništvo i obrazovanje“ (2003) bio je vezan za posebni prioritet u „Programu Vlade“ (*Programme for Government (PfG)*) za period 2002 – 2005. Noviji programi Vlade nisu uključivali ovu obavezu te Akcioni plan nije bio produžen.

Norveška: „Akcioni plan za preduzetništvo u obrazovanju i osposobljavanju“ odnosio se na period 2009 – 2014. Međutim, postojeći podaci upućuju na zaključak da se ova strategija još uvijek sprovodi.

U slučaju Hrvatske i Ujedinjene Velike Britanije (Sjeverna Irska), strategija nije produžena budući da preduzetničko obrazovanje više nije bila prioritetna tema vlade. Velika Britanija (Sjeverna Irska) prva je regija koja je prekinula sprovođenje posebne strategije nakon što je istekla 2005. godine te je tek nedavno nastavljena sa „Strategijom za inovacije za Sjevernu Irsku 2014 – 2025.“ koja uključuje mali broj mjera kojima se podržava preduzetničko obrazovanje.

Litvanija i Velika Britanija (Škotska) proširile su rad vezan uz strategiju na druge strateške pristupe vlade. Posebna strategija Litvanije stupila je van snage 2012. godine te je ta država sada uvela niz relevantnih mjera u širu strategiju preduzetništva, preslikavajući prioritete „Akcionog plana za preduzetništvo do 2020., EU, koji je stupio na snagu 2013. godine.

Velika Britanija (Škotska) ⁽⁴⁵⁾ nakon osam godina napustila je svoju strategiju 2011. godine, u okviru širih promjena odnosa i načina funkcioniranja srednje i lokalnih vlasti. Preduzetničko obrazovanje i dalje se smatralo važnim područjem, što je vidljivo u škotskom „Kurikulumu za izvrsnost“, koji se odnosi na djecu od 3 do 18 godina. Škotska je sada ovo područje politika objedinila s drugim temama

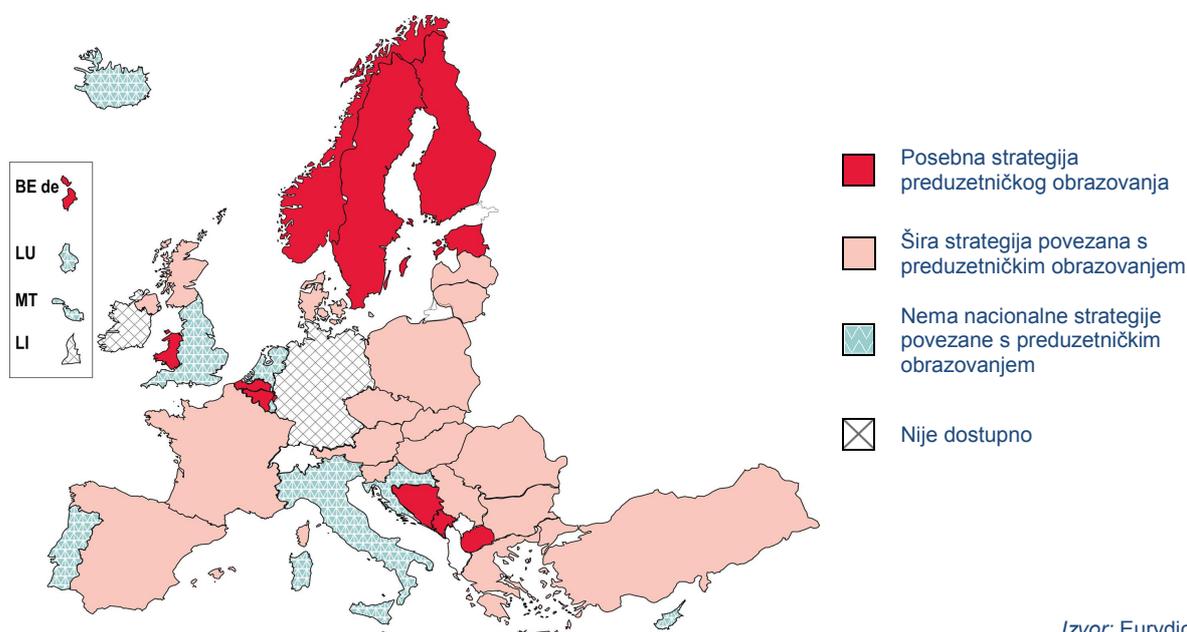
⁽⁴⁵⁾ <http://www.gov.scot/relzvor/doc/920/0118640.pdf>

u okviru šire strategije preduzetništva i inovacija pod nazivom *Scotland Can Do*. U Danskoj je u okviru prethodne strategije osnovan Danski fond za preduzetništvo (FFE), integrisana i održiva infrastruktura koja podržava preduzetničko obrazovanje kroz nacionalnu koordinaciju i podršku vlade i aktera. Strategija preduzetničkog obrazovanja i dalje se smatra važećom i uzima se u obzir u okviru šire strategije „Danska: nacija rješenja“ donesene 2012. godine, kojom se snažnije utvrđuje uloga FFE-a kao ključne instance kad je riječ o preduzetništvu u obrazovanju.

Trenutna situacija

Školske godine 2014/2015. 29 od 38 ispitanih država/regija imale su posebnu ili širu strategiju koja je na neki način povezana s preduzetničkim obrazovanjem. Karta na slici 2.3 prikazuje različite strateške pristupe u Evropi.

Slika 2.3: Najvažnije strategije srednjeg nivoa povezane s preduzetničkim obrazovanjem, 2014/2015.

Izvor: Eurydice.

Osim 11 država/regija koje imaju posebne strategije, 18 ima širu strategiju povezanu s preduzetničkim obrazovanjem. U devet država ne postoje relevantne nacionalne strategije (Hrvatska, Italija, Kipar, Luksemburg, Holandija, Malta, Portugalija, Velika Britanija (Engleska) i Island). Kipar nema postojeće strategije, no razvija posebnu strategiju, dok Slovenija uz postojeću širu strategiju, koja je povezana s preduzetničkim obrazovanjem, trenutno razvija i posebnu strategiju.

2.1.2. Države sa posebnim strategijama preduzetničkog obrazovanja

Na slici 2.3 jasno je vidljivo da je 11 država sa posebnim strategijama smješteno na dva geografska područja, u sjevernoj Evropi (pri čemu je najjužnija država Belgija) te u regiji država pristupnica zapadnog Balkana. Ovakav geografski razmještaj na sjeveru Europe u skladu je sa saznanjima prethodnog Eurydiceovog izvještaja iz 2012. godine⁽⁴⁶⁾ u ovom području politika, kako prikazuje slika 1.2 koja ilustruje sprovođenje ovih strategija od 2000. godine.

⁽⁴⁶⁾ EACEA/Eurydice, 2012.

Tri zajednice Belgije od 2007. godine imaju posebne strategije:

Nedavni razvojni proces koji je obuhvatio **Francusku** i **Njemačku zajednicu** kulminirao je najnovijom strategijom pokrenutom 2014. godine pod nazivom: „Preduzetništvo 3.15: 3 ose i 15 poluga za preduzetničku generaciju“ (*'Entrepreneurship 3.15: 3 Axes and 15 Levers for an Entrepreneurial Generation'*). Strategijom upravlja valonska Agencija za ekonomske podsticaje (ASE), koja se sada naziva Agencija za preduzetništvo i inovacije (AEI), koja sprovodi tri vrste mjera, uključujući podršku preduzetničkom obrazovanju, razvoj budućih preduzetnika i podsticanje novih preduzeća. Mjere su detaljno razrađene i pokrivaju praktična preduzetnička iskustva, profesionalno usmjeravanje i podršku za nastavnike. Snažan se naglasak stavlja na angažovanje i uključivanje poslovnog sektora u obrazovanje i osposobljavanje, zajedno s razvojem snažnije preduzetnički orijentiranih škola i važnosti šireg ekosistema u podržavanju postavljenih ciljeva.

Prva strategija u **Flamanskoj zajednici Belgije** donesena je 2007. godine. Druga strategija je „Akcioni plan za podsticanje preduzetničkog duha i preduzetništva“ za period 2011 – 2014. Vlada je potvrdila da se ta strategija još uvijek sprovodi, iako je navedeno da ističe 2014. godine, dok je treća posebna strategija usvojena u decembru 2015. godine. Druga posebna strategija, koja se analizira u ovom izvještaju, prepoznaje četiri prioriteta, stavljajući naglasak na: podršku razvoju preduzetničkog duha, stvaranje prilika za praktično učenje preduzetništva, povećanje motivacije za preduzetničkom karijerom i obezbjeđivanje da nastavnici pokazuju preduzetnički duh i demonstriraju uravnotežen stav prema preduzetništvu. Mjere su odgovor na potrebu za zajedničkom terminologijom, podrškom za nastavnike (uključujući metode, mreže i praksu u poslovnom sektoru), komunikacijom sa svim partnerima i obezbjeđenjem napredovanja u učenju između pojedinih obrazovnih nivoa te faza obrazovanja nastavnika.

Estonija ima posebnu strategiju, koja ja poduprijetu vezama s nacionalnom strategijom cjeloživotnog učenja. „Razvojni plan preduzetničkog obrazovanja: Budi preduzetan!“ naglašava široko područje, uz brojne ključne teme. Od posebnog su interesa ishodi učenja, kurikulum i nastavnici. Strategija naglašava izazove s kojima se suočava preduzetničko obrazovanje u Estoniji te se poziva na škotsku strategiju „Odlučni uspjeti“ kako bi pokazali važnost integrisanja preduzetničkih pristupa u sve segmente nastave i učenja. Ovo je zanimljivo kao primjer učenja od kolega koji je vidljiv u svim dijelovima strategije i koji je posljedica napora koji je Evropska komisija uložila s ciljem podsticanja učenja od kolega u drugim državama, kao u primjeru okruglih stolova (*High Level Reflection Panels*)⁽⁴⁷⁾ 2009. i 2010. godine te Tematske radne grupe za preduzetničko obrazovanje⁽⁴⁸⁾ u razdoblju 2012 – 2014.

U **Velikoj Britaniji (Vels)** „Strategija preduzetništva mladih: Akcioni plan za 2010 – 2015“ ima tri ciljne teme koje obuhvataju uključivanje mladih u svrhu podizanja svijesti, osnaživanja kroz prilike za preduzetničko učenje i osposobljavanje mladih za pokretanje poslova i unapređenje poslovanja. U obrazloženju se nudi zanimljiva analiza napretka u području promjene stavova mladih prema novim preduzećima i stope novih preduzeća, koja ukazuje na dvostruki fokus na vještine i pretvaranje ideje u posao koji karakteriše veliki pristup.

Tri nordijske države imaju posebne strategije:

Finska je svoju strategiju „Smjernice za preduzetničko obrazovanje“ objavila 2009. godine i strategija je poduprijetu mrežom YES koju sačinjava 19 regionalnih centara za resurse vezane uz preduzetničko obrazovanje. Strategija ima za cilj podržati preduzetničku kulturu, aktivno građanstvo i poslovne poduhvate, dok centri YES naglasak stavljaju na umrežavanje, podršku i osposobljavanje za nastavnike i s nastavnicima. Strateške mjere dovele su do velikih projekata, kao što su Me&MyCity kojim je obuhvaćen veliki procenat učenika u školama⁽⁴⁹⁾. Ne postoje direktne veze s drugim politikama, no u uvodu se naglasak stavlja na privredni rast, inovacije i preduzeća mladih, uz isticanje relativno niske stope osoba mladih od 35 koji pokreću svoje poslove u Finskoj.

Švedska je razvila „Strategiju za preduzetništvo u području obrazovanja“, koja je stupila na snagu 2009. na neodređeni period. Fokus strategije je dvostruki i odnosi se na razvoj pristupa utemeljenog na ključnim kompetencijama i podsticanje većeg broja ljudi da pokrenu sopstveni posao. Strategija sadrži relativno kratak popis od 11 mjera, uključujući posvećenost isticanju preduzetničkih vještina u osnovnom i srednjem obrazovanju kroz vladinu reviziju ključnih dokumenata kurikuluma, bolju saradnju i povezanost sa svijetom rada/poslovanja, pružanje praktičnih preduzetničkih iskustava i analizu postojećih programa.

Norveška trenutno sprovodi svoju drugu strategiju, s ciljem da država postane predvodnica u preduzetničkom obrazovanju i osposobljavanju i da „preduzetništvo postane prirodan izbor kao oblik zapošljavanja“⁽⁵⁰⁾. Iako se obje norveške strategije odnose na sve nivoe obrazovanja, od osnovnog do srednjoškolskog obrazovanja (ISCED 1-3), prva je strategija uključivala širi raspon mjera

⁽⁴⁷⁾ Evropska komisija, 2010.

⁽⁴⁸⁾ Evropska komisija, 2014b.

⁽⁴⁹⁾ <http://yrityskyyla.fi/en/>. Me&MyCity uključuje otprilike 80 % učenika šestog razreda (ISCED 2) u praktična preduzetnička iskustva svake godine.

⁽⁵⁰⁾ <http://www.regeringen.se/contentassets/0f6c0164196e4071a9cb27eaada1cb41/strategi-for-entreprenorskap-inom-utbildningsomradet>

koje su se odnosile na škole i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama, dok druga snažnije ističe visoko obrazovanje.

Naglasak na posebnim strategijama preduzetničkog obrazovanja u nordijskim državama može se objasniti njihovom posvećenošću inovacijama koja je vidljiva njihovom visokom pozicijom na međunarodnim rang listama kojima se mjeri nivo inovacija. Švedska, Finska i Danska 2015. godine zauzele su najviša mjesta na evropskoj rang listi inovacija (European Innovation Scorecard 2015 ⁽⁵¹⁾) te su među 10 najviše pozicioniranih država u svijetu s obzirom na njihov globalni indeks inovacija (Global Innovation Index ⁽⁵²⁾), pri čemu je Norveška takođe među 20 najviše pozicioniranih država u svijetu.

Među državama kandidatima zapadnog Balkana, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija imaju posebne strategije za preduzetničko obrazovanje. Predpristupni pregovori koje vodi Evropska komisija uključuju naglasak na razvoj politika i praksi koje su usklađene sa „Zakonom Evropske unije o malom preduzetništvu“ (*Small Business Act* (SBA)), koji uključuje komponentu preduzetničkog učenja. Evropska trening fondacija ⁽⁵³⁾, agencija Evropske komisije, zadužena je za praćenje i podsticanje napretka u odnosu na usklađenost sa SBA-om u državama u predpristupnim pregovorima te u regijama u susjedstvu EU. Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECEL) ⁽⁵⁴⁾, osnovan 2009. godine kao regionalna inicijativa uz podršku Evropske komisije, ima važnu ulogu u aktivnostima vezanim za preduzetničko obrazovanje u čitavoj regiji, uključujući podsticanje razvoja strategija te širih političkih prioriteta SBA-a.

Mali broj posebnih strategija sadrži izričite veze sa širim politikama vlade. Strategije u Estoniji, Velikoj Britaniji (Vels) i Norveškoj izričito se pozivaju na politike i u području obrazovanja i u području inovacija, dok je strategija u Velikoj Britaniji (Vels) jedinstvena zbog povezivanja napora u ovom području s djelotvornošću rada škola i politikama u području razvoja karijera. Naime, Vels je razvio detaljnu kartu politika u kojoj se prikazuje na koji način strategija preduzetničkog obrazovanja premošćuje područja obrazovanja, mladih, zapošljavanja, uključenosti i konkurentnosti ⁽⁵⁵⁾. Flamanska zajednica Belgije i Švedska samo se kratko osvrću na ekonomski razvoj, odnosno, obrazovne strategije, dok se Finska poziva na širi učinak preduzetničkog obrazovanja, ali ne spominje druge politike vlade.

Od 11 država/regija koje imaju posebne strategije, osam navodi da su dodijelile finansijska sredstva za sprovođenje strategije. Dalje informacije o ovome možete pronaći u odjeljku 2.2.

Dvije države navode da trenutno razvijaju strategiju. U slučaju Kipra, riječ je o jedinom strateškom pristupu u području preduzetničkog obrazovanja, dok u Sloveniji postoji i strategija u području mladih koja se odnosi na ovo područje, no planira se i razvoj dodatne posebne strategije.

2.1.3. Države sa širim strategijama u području preduzetničkog obrazovanja

Od država se tražilo da navedu najvažnije strategije u području preduzetničkog obrazovanja za nivoe ISCED 1-3, od kojih mnoge nisu bile posebno namijenjene preduzetničkom obrazovanju. Slika u nastavku prikazuje najvažniju strategiju u svakoj državi/regiji i upućuje na različitost strategija u Evropi.

⁽⁵¹⁾ http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-slikas/scoreboards/index_en.htm

⁽⁵²⁾ <https://www.globalinnovationindex.org/content/page/data-analysis/>

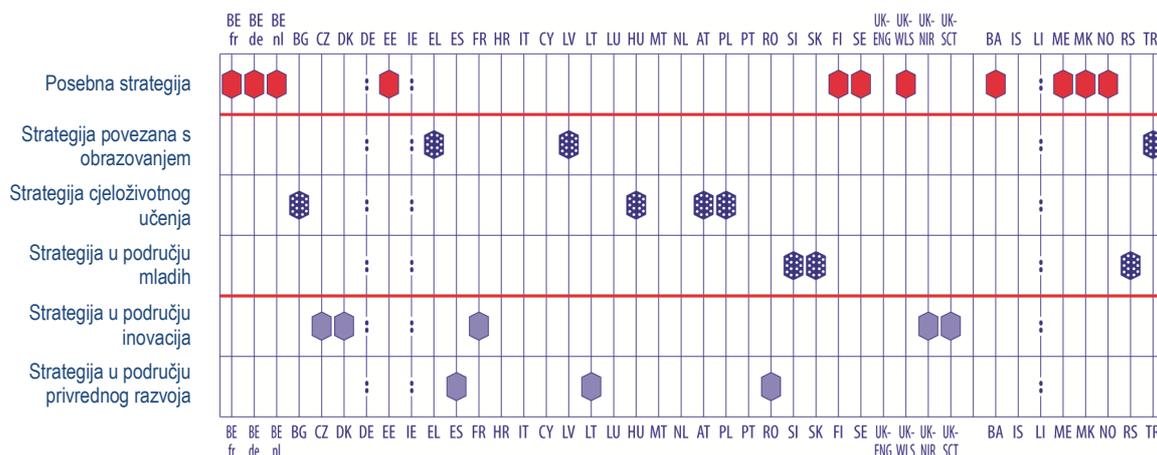
⁽⁵³⁾ http://www.etf.europa.eu/web.nsf/pages/Education_and_business

⁽⁵⁴⁾ SEECEL radi na politikama i praksama preduzetničkog učenja u partnerstvu s osam država (AL, BA, HR, ME, MK, RS, TR i XK). Vidi www.seecel.hr

⁽⁵⁵⁾ Velška vlada 2010, str. 6.

Osamnaest država/regija jasno povezuje preduzetničko obrazovanje sa širim strategijama. Deset država ima strategije koje su povezane s područjima u okviru obrazovanja, osposobljavanja i mladih: tri se odnose na obrazovne strategije (Grčka, Letonija i Turska), četiri na strategije cjeloživotnog učenja (Bugarska, Mađarska, Austrija i Poljska) i tri na strategije u području mladih (Slovenija, Slovačka i Srbija).

Slika 2.4: Vrste strategija srednjeg nivoa povezanih s preduzetničkim obrazovanjem, 2014/2015.

- Najvažnija strategija koja se konkretno odnosi na preduzetničko obrazovanje
- Najvažnija strategija koja se odnosi na područja u okviru obrazovanja, osposobljavanja i mladih
- Najvažnija strategija koja se odnosi na područja izvan obrazovanja i osposobljavanja

Izvor: Eurydice.

Objašnjenje

Od država se tražilo da navedu najvažniju strategiju koja se odnosi na preduzetničko obrazovanje za nivoe ISCED 1-3.

Na slici se primjenjuje pristup najbližeg uvrštavanja, što znači da se dokument koji se potencijalno može uvrstiti u nekoliko kategorija stavlja u kategoriju koja najbliže odražava njegov sadržaj, ciljeve i mjerila.

Za države/regije koje nemaju strategiju koja se odnosi na preduzetničko obrazovanje nisu navedeni nikakvi podaci.

Napomene po državama

Republika Češka: "Strategija istraživanja i inovacija za pametnu specijalizaciju" prepoznata je kao najvažnija strategija. U svrhu ovog istraživanja, ova je strategija uvrštena u kategoriju strategija povezanih s inovacijama.

Španija: Na nivou autonomnih zajednica Španije, kao što su Andaluzija, Asturija i Galicija, postoji cijeli niz posebnih strategija. Druge autonomne zajednice povezuju preduzetničko obrazovanje sa širim strategijama, uključujući Asturiju, Ekstremaduru, Navaru, Baskiju i Murciu. Vidi tablicu s informacijama po državama za više podataka.

Španija, Litvanija i Rumunija: Strategije u ovim državama prepoznate su kao strategije koje su usko povezane s temom privrednog razvoja (Španija: preduzetništvo i zapošljavanje mladih; Litvanija: strategija preduzetništva; Rumunija: strategija privrednog razvoja).

Kipar i Slovenija: Ove države u procesu su razvoja posebnih strategija. Budući da strategije još nisu stupile na snagu u referentnoj godini 2014/2015. ovi podaci nisu uključeni u prikaz. Slovenija je uključena budući da je ona već uključila preduzetničko obrazovanje u svojoj strategiji u području mladih.

Srbija: Preduzetničko obrazovanje tema je triju strateških dokumenata. Nakon sprovedenog daljeg istraživanja utvrđeno je da je u tom smislu najvažnija strategija u području mladih te se na nju poziva slika i poglavlje.

Nešto manji broj država razvio je strategije izvan politika u području obrazovanja i osposobljavanja. Osm država/regija prepoznaje strategije u području gospodarstva kao najvažnije, uključujući pet strategija povezanih s inovacijama (Republika Češka, Danska, Francuska, Velika Britanija (Sjeverna Irska i Škotska)) i tri strategije koje se odnose na privredni razvoj (Španija, Litvanija i Rumunija).

Strategije povezane s područjima u okviru obrazovanja i osposobljavanja

Strategije obrazovanja i osposobljavanja

Strategije obrazovanja i osposobljavanja prepoznate su kao najvažniji politički dokumenti u tri države:

U **Grčkoj** strategija „Nova škola“ stavlja naglasak na važnost preduzetničkog obrazovanja kao ključne kompetencije ali ne uključuje mjere koje se izričito odnose na preduzetničko obrazovanje.

Turska navodi nekoliko strategija povezanih s preduzetničkim obrazovanjem, pri čemu je najvažniji „Strateški plan Ministarstva nacionalnog obrazovanja za 2010 – 2014“. U tekstu se kratko kao cilj navodi organizovanje aktivnosti kojima će se podržati preduzetničko obrazovanje te plan sadrži mjeru podsticanja učestvovanja uspješnih preduzetnika u preduzetničkom obrazovanju.

Strateški pristup **Letonije** širi je od pristupa u Grčkoj i Turskoj. Letonske „Smjernice za razvoj obrazovanja“ spominju ključnu kompetenciju preduzetništva i uključuju mjere podrške za razvoj stručnih kompetencija nastavnika (uključujući preduzetništvo), povećavaju svijest o preduzetničkim strukama te vrednuju mjere razvoja preduzetničkog obrazovanja uvedene prethodnom strategijom.

Strategije cjeloživotnog učenja

Četiri države navode strategije cjeloživotnog učenja kao najvažniji dokument:

Bugarska navodi preduzetničko obrazovanje u okviru svoje „Nacionalne strategije za cjeloživotno učenje za 2014 – 2020“. U ovoj se strategiji navodi najveći raspon mjera, fokusirajući se na poboljšanje preduzetničke kulture među mladima, uz mjere za osnivanje preduzeća za osposobljavanje putem organizacije *Junior Achievement* Bugarska⁽⁵⁶⁾, upoznavanje s pravima intelektualnog vlasništva, obrazovanje nastavnika i ažuriranje kurikuluma.

Strategija **Mađarske** naglašava važnost preduzetničkog obrazovanja kao ključne kompetencije za sve, uz ishode učenja zasnovane na kompetencijama. Akcioni plan još je u izradi.

Poljska ima strategiju „Perspektiva cjeloživotnog učenja“, koja uključuje preduzetničko obrazovanje kao dio u dva strateška cilja kojima se razvijaju vještine i praktično učenje u svrhu povećanja zapošljivosti. Širi se naglasak u cijeloj strategiji stavlja na kreativnost i inovaciju.

Među ove četiri države koje su navele strategije cjeloživotnog učenja, **Austrija** je razvila najširi pristup. Austrijska strategija „LLL:2020“ stavlja naglasak na preduzetničko obrazovanje kao sveobuhvatan cilj, što znači da, iako ono nije predmet pojedinačnih mjera, ono je u svim mjerama posredno prisutno. Ova strategija poseban naglasak stavlja na preduzetničko obrazovanje u mjerama koje su povezane s kurikulumom, ishodima učenja i profesionalnim usmjeravanjem.

Strategije mladih

Tri države navode strategije u području mladih kao najvažniji dokument na nacionalnom nivou:

Srpska „Nacionalna strategija u području mladih za period 2015 – 2020“ uključuje širok spektar mjera usmjerenih na kurikulum, razvoj novih programa, praktična preduzetnička iskustva, primjenu alata Entrepreneurial Skills Pass⁽⁵⁷⁾ na nacionalnom nivou, obrazovanje nastavnika i neformalno učenje.

Slovenački „Nacionalni program u području mladih za period 2013 – 2022“ uključuje preduzetništvo u jednom od šest ključnih područja strategije, naglašavajući šire shvatanje preduzetničkog obrazovanja i povezuje njegovu važnost s društvenom odgovornošću i razvojem socijalnog preduzetništva. U smislu konkretnih ciljeva, navodi se važnost podsticanja preduzetničkog obrazovanja kroz školski kurikulum, ali tome nisu pridodate nikakve mjere.

Najrazrađenija strategija je **Slovačka** „Nacionalna strategija u području mladih za period 2014 – 2020“, iako njome nije obuhvaćen toliko veliki broj tema kao srpskom strategijom. Strategija naglašava kreativnost i preduzetništvo kao jedan od devet prioriteta kojem je pridodato trinaest mjera. Ove su mjere širokog opsega, no mjerljive, i uključuju sheme mentorstva u formalnom i neformalnom obrazovanju, podsticanje takmičenja preduzetnika u medijima, uz snažan opšti naglasak na kurikulum i uključivanje preduzetnika u obrazovna okruženja.

⁽⁵⁶⁾ Junior Achievement Bugarska dio je mreže JA Europe: www.jaeurope.org

⁽⁵⁷⁾ <http://entrepreneurialskillspass.eu>

Strategije koje se odnose na područja izvan obrazovanja i osposobljavanja

Strategije inovacija

Pet država/regija uključuje preduzetničko obrazovanje kao prioritet svojih strategija inovacija. U prosjeku su strategije inovacija najobuhvatnije šire strategije koje uključuju širi raspon tema i mjera od svih drugih vrsta širih strategija.

Republika Češka navodi niz različitih strategija, uključujući strategije cjeloživotnog učenja i mladih. Međutim, najvažnija strategija je „Strategija istraživanja i inovacija za pametnu specijalizaciju za period 2014 – 2020.“ (RIS). RIS se usmjerava na aktivnosti finansiranja s ciljem osnaživanja istraživanja i inovacija te su veze s preduzetničkim obrazovanjem prisutne kroz uvođenje alata za procjenjivanje i razvoj preduzetničkih vještina i poduprijeti obrazovanjem nastavnika te dodatnim sprovođenjem aktivnosti kojima se podstiče praktična nastava.

Danska strategija inovacija naziva se „Danska: nacija rješenja“. Strategija nudi mjere u tri oblasti, od kojih je treće „Obrazovanje mora povećati inovacioni kapacitet: promjena kulture u obrazovnom sistemu s povećanim naglaskom na inovacijama“. Ovo područje mjera uključuje osam mjera povezanih s preduzetničkim obrazovanjem, iako strategija nije poduprijeta konkretnim ciljevima. Strategija ima za cilj osnažiti ulogu Danski fond za preduzetništvo (FFE) (nacionalnog centra znanja koji predvodi i podržava politike, prakse i vrednovanje u području preduzetničkog obrazovanja u cijeloj Danskoj i Evropi) te proširiti svoj uticaj na obrazovanje za preduzetništvo i inovacije.

U **Francuskoj** se u „Novom programu za inovacije“ iznosi cilj ove države da postane zemlja inovacija. Iznose se četiri područja mjera koje se odnose na razvoj kulture preduzetništva i inovacija, javne politike, povećanje privrednog uticaja transfera saznanja stečenih putem istraživanja koja finansira država i podrška rasta poslovanja. U području razvoja kulture preduzetništva i inovacija navodi se niz mjera za podsticanje preduzetničkog obrazovanja, uključujući inicijativu vrijednu 20 miliona eura ⁽⁵⁸⁾ kojoj je cilj poboljšati kulturu inovacija i promovisati preduzetništvo među mladima na svim nivoima obrazovanja i osposobljavanja (za više informacija, vidi odjeljak 2.2).

„Strategija inovacija za **Veliku Britaniju (Sjevernu Irsku)** 2014 – 2025“ prepoznaje važnost preduzetničkog duha kod mladih u razvoju inovativne regije. Strategija izdvaja važnost programa mini-preduzeća, kao što su programi koje sprovodi organizacija *Young Enterprise Sjeverne Irske* ⁽⁵⁹⁾, a finansira Ministarstvo obrazovanja, no naglašava potrebu za sprovođenjem većeg broja takvih programa. Strategija uključuje jedinstvenu mjeru koja se odnosi na preduzetničko obrazovanje s ciljem propitivanja načina na koji je moguće podstaknuti mlade na učestvovanje u preduzetničkim aktivnostima, a Izvještaj o sprovođenju strategije ⁽⁶⁰⁾ upućuje na poseban naglasak na povećanje broja mladih koji učestvuju u programima organizacije *Young Enterprise Sjeverne Irske*.

Scotland Can Do novi je okvir **Velike Britanije (Škotske)** za preduzetništvo i inovacije čiji je cilj izgraditi obrazovni sistem koji se temelji na preduzetništvu i inovacijama. Riječ je o širokoj strategiji s ciljevima koji su izričito povezani s preduzetničkim obrazovanjem i koja je propraćena pripadajućim Okvirom mjera ⁽⁶¹⁾ u kojem se navode konkretni koraci za razvijanje nastavnih resursa i obezbjeđenje podrške za aktivnosti usmjerene na preduzetničko obrazovanje na nacionalnom nivou. Implementaciono tijelo je *Education Škotska*, koje saraduje s partnerima iz trećeg sektora u razvijanju „Programa poduzetnih škola“. Cilj je povećati učinak svih partnera uključenih u ovakvu vrstu rada, razraditi sistem priznavanja za takve škole i njihove učenike te osigurati platformu za povećanje uključenosti i podrške privatnog sektora ovoj vrsti rada. Ove su aktivnosti usko povezane s okvirnim „Škotskim kurikulumom za izvrsnost“ koji uključuje „Preduzetnost u obrazovanju“ kao jednu od pet međupredmetnih tema. Zajedno, ova dva okvira neosporan su dokaz snažne integrisanosti preduzetničkog obrazovanja u razvoj i sprovođenje nacionalne obrazovne politike u Škotskoj.

Jasno je vidljiva razrađenost svih pet navedenih strategija. Strategije sadrže detaljno opisane mjere koje odražavaju široko razumijevanje preduzetničkog obrazovanja. Danska, Francuska i Velika Britanija (Škotska) nude najšire pristupe koji obuhvataju širi spektar mjera usmjerenih na ključna područja, kao što su kurikulum, obrazovanje nastavnika i ishodi učenja. Od navedenih država, Danska pokazuje najširi pristup, s mjerama koje obuhvataju sva ključna područja i snažnom

⁽⁵⁸⁾ <http://www.caissedesdepots.fr/activite/domaines-daction/investissements-davenir/culture-de-linnovation-et-de-lentrepreneuriat.html>

⁽⁵⁹⁾ <http://www.yeni.co.uk/company-suite/>

⁽⁶⁰⁾ Ministarstvo poduzetništva, trgovine i ulaganja, 2015, str. 25.

⁽⁶¹⁾ Škotska vlada, 2010, str. 9-10.

posvećenošću osnaživanju DanskoG fonda za preduzetništvo (FFE) s ciljem podsticanja, istraživanja i praćenja napora preduzetih u ovom području. Danska je izradila mjere koje se odnose, kako na razvoj, tako i na procjenjivanje ishoda učenja, što je neobično za okvirni dokument bilo koje vrste. Francuske strateške mjere uključuju značajnu inicijativu finansiranja uz posvećenost razvoju obrazovanja nastavnika koji rade na srednjem nivou obrazovanja. Strategija Velike Britanije, odnosno Škotske sadrži mjere usmjerene na razvoj materijala i aktivnosti u okviru kurikuluma te odražava snažan integrativni pristup koji se ogleda u usklađivanju ove politike s okvirnim „Kurikulumom za izvrsnost“. Na ovaj su način postavljeni snažni temelji za neposredno uključivanje preduzetničkog obrazovanja u obrazovni sistem, uz podršku mreža koje podupiru sprovođenje i razmjenu praksi kao što su „Mreža preduzetnost u obrazovanju“ Škotskog vijeća.

U svih pet država navedenih u ovom odjeljku strategije uključuju naglasak na obrazovni sistem kao horizontalnom prioritetu u poboljšavanju okvirnih uslova za inovacije, kao što su vještine, stvaranje novih znanja i poslovne inovacije. Ovo odražava rastući trend prema politikama inovacija koje uključuju sve veći stepen integracije⁽⁶²⁾. Danska jasno prepoznaje ovaj trend u svojoj nacionalnoj strategiji inovacija⁽⁶³⁾.

Strategije povezane s privrednim razvojem

Tri države uključuju preduzetničko obrazovanje u svoje strategije privrednog razvoja, preduzetništva i/ili zapošljavanja.

Litvanija je popratila svoju posebnu strategiju sa širom strategijom preduzetništva koja odražava ciljeve i strukturu evropskog „Akcionog plana za preduzetništvo do 2020“. Riječ je o sveobuhvatnom pristupu koji je usmjeren na sveukupno poboljšanje preduzetničkog obrazovanja, praktična preduzetnička iskustva, podsticanje saradnje i umrežavanja te podsticanje kreativnih inicijativa djece i mladih.

Rumunski nacionalni pristup povezuje preduzetničko obrazovanje s ekonomskim razvojem kroz „Strategiju za razvoj sektora malog i srednjeg preduzetništva“ i za „Horizont 2020: Poboljšanje poslovnog okruženja u Rumuniji“. Preduzetničko obrazovanje u navedenoj se strategiji opisuje manje detaljno, no strategija sadrži mjere za podsticanje preduzeća na praksu, obrazovanje nastavnika i internetskih platformi za podsticanje prilika za učenje, uključujući preduzetničko obrazovanje.

Na kraju, **španska** „Strategija za preduzetništvo i zapošljavanje mladih za period 2013 – 2016“ ima za cilj smanjenje stope nezaposlenosti mladih i rješavanje strukturnih uzroka nezaposlenosti. Među 15 hitnih mjera ili mjera visokog dejstva za koje se očekuje da će pokazati rezultate u kratkom roku naglašavaju se ekonomske mjere, iako se navode i mjere koje se odnose na poboljšanje obrazovanja, osposobljavanja i posredovanja na tržištu rada. Od preostalih 85 mjera uvrštenih u ovu strategiju, najmanje 50% njihovog finansiranja usmjeren je na mjere koje se odnose na obrazovanje i osposobljavanje. Mjere koje se konkretno odnose na preduzetničko obrazovanje uključuju obaveze proširenja sadržaja kurikuluma koji se odnosi na preduzetništvo i karijerne mogućnosti, sprovođenje programa osposobljavanja povezanih s preduzetništvom i unapređenja pozitivne slike preduzetništva mladih. Ovo je pristup koji je usko vezan uz stvaranje radnih mjesta i zapošljivost i koji u osnovi nadopunjava zakone iz područja obrazovanja koji služe kao okvir za uključivanje ključne kompetencije preduzetničkog obrazovanja u kurikulum, a povezan je i s neposrednim i dugotrajnijim izazovima s kojima se Španija suočava u oblasti nezaposlenosti mladih. Ovaj nacionalni politički ekosistem za podsticanje preduzetničkog obrazovanja nadopunjen je na regionalnom nivou, budući da mnoge autonomne pokrajine imaju detaljno razrađene strategije, uključujući tri posebne strategije preduzetničkog obrazovanja i pet širih strategija⁽⁶⁴⁾.

2.1.4. Kako je preduzetničko obrazovanje obrađeno u strategijama u Evropi

U ovom se odjeljku navodi na koji se način različite strategije bave preduzetničkim obrazovanjem te se opisuju sadržaji i ciljevi pojedinih strateških pristupa. U prvom se dijelu najprije ispituje jesu li i na koji način pojedine teme obrađene u različitim strategijama. Prvo se istražuje jesu li teme spomenute u

⁽⁶²⁾ Evropska komisija, 2011.

⁽⁶³⁾ Dansko Ministarstvo nauke, inovacija i visokog obrazovanja, 2012, str. 6.

⁽⁶⁴⁾ Za više informacija, vidi podatke o Španiji u tablici s podacima po državama.

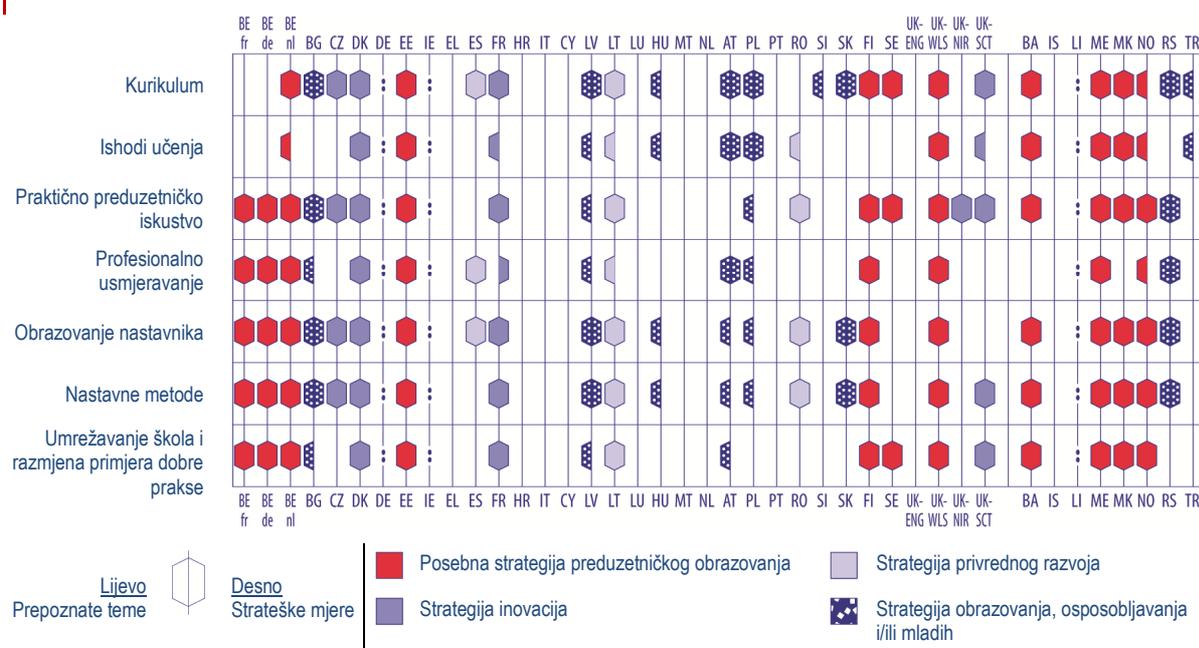
pojedinom tekstu strategija, a zatim, jesu li spomenute u konkretnoj mjeri. U drugom se dijelu utvrđuju širi ciljevi povezani sa sadržajem pojedine strategije koji se odnosi na preduzetničko obrazovanje.

Strateške teme i mjere

Tokom pripreme faze u izradi ovog izvještaja prepoznato je sedam tema koje se odnose na preduzetničko obrazovanje a koje bi se trebale obraditi u strategijama. Ovih sedam tema predstavlja bazu za razvoj i održivost djelotvornog preduzetničkog obrazovanja, a preuzete su iz novijih izvještaja i studija na evropskom nivou ⁽⁶⁵⁾ i usko su povezane s „Progresijskim modelom 2010“ ⁽⁶⁶⁾. Sedam je područja navedeno na slici 2.5. U području procjenjivanja ishoda učenja dostupna je ograničena količina podataka te se ova tema obrađivala u okviru šire rasprave o ishodima učenja uz naglašavanje važnosti procjenjivanja u uspješnom i smislenom sprovođenju preduzetničkog obrazovanja na nivou kurikuluma.

Po svojoj je definiciji strateška mjera obaveza vlade te se stoga smatra značajnijom od teme koja se navodi u strategiji, a u odnosu na koju ne postoji definisana obaveza djelovanja.

Slika 2.5: Strateške teme i odgovarajuće mjere povezane s preduzetničkim obrazovanjem, 2014/2015.

Izvor: Eurydice.

Objašnjenje

Lijeva strana svake oznake označava da tekst strategije navodi ovu temu.

Desna strana oznake označava da postoji konkretna strateška mjera povezana s datom temom.

Podaci se ne navode za države/regije koje nemaju strategiju povezanu s preduzetničkim obrazovanjem.

Napomene po državama

Španija: Nadležnost za obrazovanje dijele Ministarstvo obrazovanja, kulture i sporta te autonomne zajednice. Nekoliko posebnih strategija autonomnih zajednica konkretno se bavi datim temama i uključuje odnosne mjere.

Malta: Ne postoji nacionalna strategija koja se odnosi na preduzetničko obrazovanje, no Okvir nacionalnog kurikuluma uključuje mjere usmjerene na kurikulum, ishode učenja i nastavne metode.

Velika Britanija (ENG): Ne postoji nacionalna strategija koja se odnosi na preduzetničko obrazovanje, no politika vlade o obrazovanju za preduzetništvo uključuje mjere za podršku stjecanja praktičnih preduzetničkih iskustava.

Četiri države u Evropi pokrivaju svih sedam tema i imaju povezane mjere. Tri od četiri države imaju posebnu strategiju (Estonija, Velika Britanija (Vels) i Crna Gora), a jedna ima širu strategiju povezanu

⁽⁶⁵⁾ Evropska komisija 2014, Evropska komisija 2014b, Evropska komisija 2015a.

⁽⁶⁶⁾ McCoshan, 2010.

s inovacijama (Danska). Ovu grupu država izdvaja sveobuhvatan strateški pristup prema preduzetničkom obrazovanju koji obuhvata sva analizirana područja. Među preostalim državama ističu se Bosna i Hercegovina i Makedonija, koje uključuju sve teme i mjere osim profesionalnog usmjeravanja.

Od svih navedenih strategija, ne iznenađuje da posebne strategije obuhvataju najširi raspon tema i najbolje su popraćene mjerama u području praktičnog preduzetničkog iskustva i mreža škola. Među širim strategijama, strategije u oblasti inovacija pokazale su se kao najdetaljnije u ovom području, pri čemu se posebno ističu strategije Danske i Francuske. S druge strane, strategije u oblasti obrazovanja obuhvataju najmanji broj navedenih tema i uključuju značajno manji broj mjera od svih drugih vrsta strategija.

Važno je napomenuti da se samo šest država bavi temama i ima povezane mjere u četiri prioriteta područja prepoznata u ovom izvještaju kao najvažnija za razvoj preduzetničkog obrazovanja: kurikulum, ishodi učenja, praktična preduzetnička iskustva i obrazovanje nastavnika. Ovih šest država jesu države s najširim pristupom ukupno gledano: Danska, Estonija, Velika Britanija (Vels), Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija. Ova četiri prioriteta područja provlače se kroz cijeli „Progresijski model 2010“ kao pokazatelji primjera dobrog strateškog pristupa koji ima najbolje izgleda za razvijanje djelotvornog preduzetničkog obrazovanja koje će imati pozitivan učinak (vidi poglavlje 5 za više detalja).

Kad su posrijedi konkretne strateške mjere, ishodi učenja tema su kojom se države/regije najmanje bave. Iako 17 država ističe ishode učenja kao temu, samo osam od njih obavezuje se na konkretnu mjeru, što predstavlja najniži omjer teme i povezanih mjera. No ishodi učenja od posebne su važnosti za preduzetništvo budući da predstavljaju temelj za procjenjivanje. Bez njih, postoji mogućnost da učenje preduzetništva ne bude prepoznato u procesu potvrđivanja kao vrijedan segment obrazovanja ⁽⁶⁷⁾.

Države koje imaju stratešku mjeru koja se odnosi na ishode učenja uključuju pet država sa posebnim strategijama (Estonija, Velika Britanija (Vels), Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija), Danska u okviru strategije inovacija te Austrija i Poljska u okviru svojih strategija cjeloživotnog učenja. Samo nekolicina država (Estonija, Bosna i Hercegovina i Crna Gora) izričito spominju procjenjivanje ishoda učenja u svojoj strategiji, dok Danska i Velika Britanija (Vels) upućuju na šire dokumente koji podržavaju procjenjivanje u okviru opštih ciljeva vezanih uz ishode preduzetničkog učenja. Strategije koje nude najdetaljniji pristup i dokaze postojećeg napretka jesu strategije Danske i Estonije.

Danska strategija inovacija nudi konkretnu mjeru koja se odnosi na razvoj i procjenjivanje ishoda učenja povezanih s preduzetništvom i inovacijama, što je čini jedinstvenom u kontekstu država sa širim strategijama. U Danskoj postoje i dokumenti koji daju dodatne smjernice i podstiču naglasak koji strategija stavlja na ovo područje ⁽⁶⁸⁾.

Estonska strategija ide toliko daleko da kao sastavni dio dokumenta obezbjeđuje okvir ishoda učenja, uz jasno isticanje obaveze ugrađivanja navedenih ishoda učenja i njihove procjene u obrazovni sistem.

Strategiju **Bosne i Hercegovine** takođe valja istaknuti zbog toga što nudi detaljno objašnjenje, iako strategiju treba dodatno razraditi. U strategiji se iznosi niz mjera koje imaju za cilj razvoj, uvođenje i procjenjivanje ishoda učenja u okviru kurikuluma te se upućuje na potrebu za ciljanim obrazovanjem nastavnika kojim bi se podupro ovaj proces.

Ovim se izvještajem potvrđuje da je riječ o području strategija preduzetničkog obrazovanja u Evropi koje je u ranim fazama razvoja. Strategije u razvoju bave se i kurikulumom i ishodima učenja, budući

⁽⁶⁷⁾ Za raspravu o razvoju i procjeni ishoda preduzetničkog učenja, vidi Evropska komisija 2014b, str. 34-41. te Penaluna i sur, 2014.

⁽⁶⁸⁾ Pratite sljedeće linkove za daljnje informacije o danskom progresijskom modelu <http://eng.ffe-ye.dk/media/44723/Progression-model-English.pdf> i danskoj taksonomiji preduzetničkog obrazovanja <http://eng.ffe-ye.dk/media/555477/taksonomi-eng-2.pdf>

da su ove dvije teme u prirodnom suodnosu. Napredniji strateški pristupi stavljaju dodatan naglasak na procjenjivanje ishoda učenja (vidi odjeljak 3.3).

Najučestalije strateške mjere bilježe se u području praktičnog preduzetničkog iskustva, obrazovanja nastavnika i nastavnih metoda (20 strategija). Sve države koje imaju posebnu strategiju preduzetničkog obrazovanja imaju mjeru koja se odnosi na praktično preduzetničko iskustvo i koja se ostvaruje na različite načine, kao što su *Junior Achievement* (koji se ističe u Estoniji, Finskoj, Norveškoj i Srbiji) ili praktični preduzetnički izazovi koji su uvršteni u kurikulum (Flamanska zajednica Belgije i Velika Britanija (Vels)). Ovo je značajno, budući da je na nivou EU za sve države članice kao prioritet visokog stepena važnosti postavljeno uključivanje najmanje jednog praktičnog preduzetničkog iskustva u obavezno obrazovanje. Na to se poziva u nedavnom „Akcijском planu za preduzetništvo do 2020“⁽⁶⁹⁾ i u izvještaju „Rekonceptualizacija obrazovanja“⁽⁷⁰⁾, te se isto ističe kao prioritet za finansiranje potencijalnih inicijativa iz programa Erasmus+ u 2014. godini⁽⁷¹⁾. Za detaljnije informacije o sprovođenju praktičnih preduzetničkih iskustava, vidi odjeljak 3.2.

I obrazovanje nastavnika i nastavne metode visoko su zastupljene u svim vrstama strategija. Kad je riječ o obrazovanju nastavnika, 20 država/regija ima mjeru za ovo područje i dodatne tri uvrstile su ovo područje kao temu strategije. U Republici Češkoj strategija inovacija sadrži mali broj relevantnih mjera, pri čemu jedna od njih naglašava važnost obrazovanja nastavnika u podsticanju uvođenja novih alata za preduzetničko obrazovanje. Na taj se način prepoznaje osnovna uloga nastavnika u sprovođenju preduzetničkog obrazovanja te značajan naglasak koji se stavlja na njihovo osposobljavanje i podršku za nastavnike. Ovo se najuspješnije postiže kombinacijom inicijalnog obrazovanja nastavnika i kontinuiranog profesionalnog razvoja, kao što je vidljivo u primjeru obaveza preuzetih strategijama Francuske zajednice i Njemačke zajednice Belgije, Finske i Bosne i Hercegovine (vidi poglavlje 4).

„Umrežavanje škola i razmjena primjera dobre prakse“ područje je u kojem se očituju goleme razlike između posebnih strategija i širih strategija svih vrsta. Dok su sve posebne strategije obuhvatile ovu temu i podržale je konkretnim mjerama, samo četiri šire strategije uvrštavaju ovu temu u strateške mjere. Ove šire strategije uključuju strategiju preduzetništva u Litvaniji i tri strategije inovacija: onu u Danskoj, Francuskoj i Velikoj Britaniji (Škotska). Različiti pristupi postoje u nekim državama i opisani su u odgovarajućim strategijama, kao što je slučaj sa strategijama Flamanske zajednice Belgije, Finske i Velike Britanije (Vels). Finska naglašava nacionalnu mrežu regionalnih centara za resurse, dok Velika Britanija (Vels) sprovodi internetsku promotivnu kampanju (*Big Ideas Vels*) kako bi podstakla umrežavanje i uključivanje mladih, partnera i zainteresovanih strana⁽⁷²⁾. Druge strategije iznose planove, a ne potvrđuju postojeću sprovođenju, kao što je slučaj sa strategijama Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije.

Strateški ciljevi

Za potrebe ovog izvještaja ciljevi koji se odnose na preduzetničko obrazovanje podijeljeni su u četiri područja: aktivno građanstvo, socijalno preduzetništvo, realizacija poslovnih ideja i zapošljivost. Ove su teme izvedene iz definicije evropskih ključnih kompetencija, navedene u prvom poglavlju, te podupriete daljim istraživanjima u okviru izvještaja EU⁽⁷³⁾. Ovaj pododjeljak analizira jesu li ova četiri cilja navedena u sadržaju strategije i dovedena u vezu s preduzetničkim obrazovanjem. Dvadeset i

⁽⁶⁹⁾ Evropska komisija, 2013a.

⁽⁷⁰⁾ Evropska komisija, 2012a.

⁽⁷¹⁾ 2014. godine odobrena su dva projekta eksperimentalne politike za velike nacionalne pilot-programe na temu praktičnog preduzetničkog iskustva. Vidi odjeljke 2.2.3 i 3.2.2 za detaljnije informacije o projektima *Youthstart Challenges* i ICEE.

⁽⁷²⁾ www.bigideaswales.com

⁽⁷³⁾ Evropska komisija, 2014b, str. 8; Evropska komisija, 2015a.

obavezuje na pružanje podrške za određeni broj programa kojima se povećava nivo novih poslova. Među širim strategijama koje navode ovaj cilj, najviše se ističe španska „Strategija za preduzetništvo i zapošljavanje mladih“ koja nudi vrlo konkretan niz od stotinu kratkoročnih i dugoročnih mjera.

Od 20 država koje naglašavaju važnost socijalnog preduzetništva u tekstu strategija, 10 ima posebne strategije, a 10 šire. Među različitim vrstama širih strategija, ovaj se cilj češće nalazi u strategijama u području privrede. Velika Britanija (Škotska) snažno naglašava socijalne i ekonomske prednosti preduzetništva u cijeloj strategiji inovacija *Scotland Can Do*, kako u studijama slučaja tako i u konkretnim mjerama koje se odnose na socijalno preduzetništvo.

2.1.5. Faktori uspjeha za strategije povezane s preduzetničkim obrazovanjem

Uz tematski sadržaj strategija, postoji širi spektar faktora koji utiču na uspjeh pojedine strategije. Kao što opisuje definicija ključnih kompetencija, preduzetničko obrazovanje nudi pristup koji nadilazi uobičajene podijele na područja politika te stoga zahtijeva saradnju između različitih resora vlade i različitih grupa zainteresovanih strana kako bi se donijele i pratile mjere koje su relevantne i važne za različite šire političke ciljeve. U ovom ćemo odjeljku istražiti jesu li strategije u različitim državama/regijama ostvarile ovaj sveobuhvatan pristup tako što ćemo ispitati jesu li i na koji način strategije obuhvatile sve nivoe obrazovanja, uključile različite resore vlade, uključile različite oblike partnerstava i uspostavile jasne pristupe koji se odnose na praćenje strategije.

Djelovanje na svim nivoima obrazovanja

Sve studije Evropske komisije u području preduzetničkog obrazovanja od 2006. godine naglašavaju važnost bavljenja svim nivoima obrazovanja. Nedavno istraživanje ⁽⁷⁴⁾ podržava ovaj pristup, dokazujući značajan učinak uključivanja preduzetničkog obrazovanja od najranijih faza obrazovanja, odnosno, osnovne škole.

Stoga ne čudi da 26 od 29 država/regija koje imaju strategiju povezanu s preduzetničkim obrazovanjem obuhvataju sve nivoe obrazovanja (ISCED 1-8). Tri izuzetka su posebna strategija Estonije koja ne uključuje visoko obrazovanje, Slovenija, gdje se preduzetničko obrazovanje uključuje samo u više srednje obrazovanje i dalje nivoe obrazovanja, te Grčka, čija obrazovna strategija obuhvata osnovno i srednje obrazovanje, ali ne i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje koje se sprovi u školama.

Uključivanje saradnje među ministarstvima

Saradnja među ministarstvima faktor je uspjeha u kontekstu strategija povezanih s preduzetničkim obrazovanjem budući da preduzetničko obrazovanje podržava ciljeve različitih područja politike, posebno obrazovanja, inovacija i privrednog razvoja. Kako bi se to postiglo, potrebna je strategija koja djelotvorno uključuje širok raspon aktera unutar ministarstava. Rezultati u okviru ovog izvještaja dominantno upućuju na među-ministarski pristup u razvoju strategija, pri čemu 27 od 29 strategija podrazumijeva uključenost više od jednog ministarstva. Dva izuzetka čine strategija Grčke „Nova škola“ i „Strateški plan“ Ministarstva nacionalnog obrazovanja Turske. Posebno široku uključenost traži strategija Poljske koja uključuje šest ministarstava te Sekretarijat premijera, kao i regionalna strategija preduzetničkog obrazovanja koja uključuje predstavnike ministarstava iz Francuske i Njemačke zajednice Belgije. U Danskoj je uspostavljeno partnerstvo ministarstava za preduzetničko obrazovanje koje objedinjuje četiri ministarstva. Ova je grupa uspostavila, djelimično finansira i sada nadgleda rad Danske fondacije za preduzetništvo u okviru šire strukture upravljanja ⁽⁷⁵⁾.

Razvijanje partnerstava

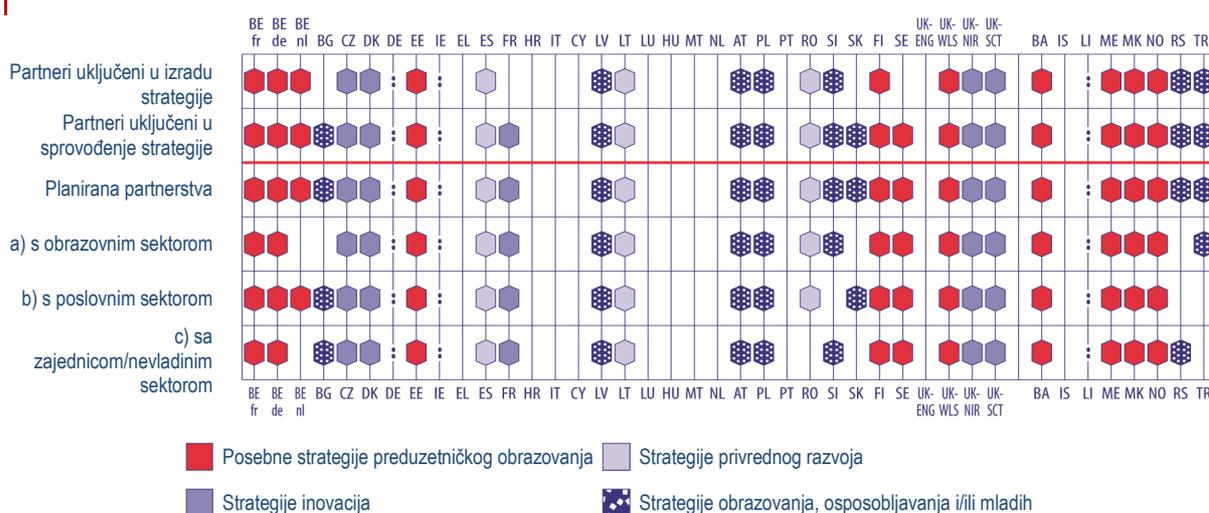
⁽⁷⁴⁾ Rosendahl Huber i sur, 2014, str. 76-97.

⁽⁷⁵⁾ <http://eng.ffe-ye.dk/media/536328/partnerskab20nyversion.pdf>

Uključivanje partnera i zainteresovanih strana smatraju se preduslovom za strategiju preduzetničkog obrazovanja, zbog veze sa stvarnim životom koja se nastoji ostvariti kroz preduzetničko obrazovanje, i naglaska koji se stavlja na iskustveno učenje. U ovom se izvještaju navodi jesu li takva partnerstva predviđena strategijom, uključuje li strategija različite kategorije partnera te jesu li partneri uključeni u izradu i/ili sprovođenje strategije.

Gotovo sve države/regije uključuju partnerstva kao sastavni dio strateškog pristupa te partnerstva nalazimo u 27 od 29 strategija. U svim državama/regijama osim Grčke i Mađarske strategije uključuju planirana partnerstva i navode da će partnerstva biti uključena u sprovođenju strateških mjera.

Slika 2.7: Strateška podrška partnerstvima povezanim s preduzetničkim obrazovanjem, 2014/2015.

Izvor: Eurydice.

Objašnjenje

Informacije se ne navode za države/regije koje nemaju strategiju povezanu s preduzetničkim obrazovanjem.

Nešto je izglednije da države/regije partnere uključe u sprovođenje strategije (27) nego da ih uključe u ranijoj fazi i uvrste njihove prijedloge u fazi izrade strategije (23). Dvadeset i tri države/regije uključuju partnere u izradu strategije, što uključuje sve posebne strategije osim one u Švedskoj te sve šire strategije osim one u Bugarskoj, Grčkoj, Francuskoj, Mađarskoj i Slovačkoj.

Partnerstva s poslovnim sektorom spominju se u 24 država/regija, a nakon njih najzastupljenija su partnerstva s širim obrazovnim sektorom i sa zajednicom/nevladinim sektorom, koja se spominju u 23 države/regije. Strategije u području obrazovanja najrjeđe uključuju sveobuhvatne pristupe partnerstvu i rjeđe uključuju partnere, kako u fazi izrade tako i u fazi sprovođenja strategije, te podrazumijevaju relativno manji broj partnerstava s obrazovnim i poslovnim sektorom te zajednicom/nevladinim sektorom.

Detaljnije dokaze partnerstava i uključenosti zainteresovanih strana možemo vidjeti u strategijama sljedećih sjevernoevropskih država:

Danskom fondacijom za preduzetništvo (FFE) upravlja partnerski vladin odbor, a rad fondacije podržavaju akteri iz poslovnog sektora, zajednice i obrazovanja.

U **Estoniji** partnerski pristup koji karakteriše posebnu strategiju podstiče saradnju na više nivoa koja obuhvata škole, lokalne razvojne centre i inicijative na nacionalnom nivou, kao što je *Junior Achievement*. Na nacionalnom nivou postoji i „Think-tank za preduzetničko obrazovanje“ koji čine stručnjaci iz prakse koji rade u različitim organizacijama u oblasti preduzetničkog obrazovanja, a čiji je cilj povećati važnost preduzetničkog obrazovanja i osigurati povezanost i informiranost obrazovnog sistema.

Finska je uključila široki raspon zainteresovanih strana (npr. vladu, obrazovni sektor, regionalne vlasti, poslovne organizacije, sektorske organizacije, sindikate i organizacije mladih) u široku saradnju u fazama razvoja, izrade i sprovođenje nacionalnih smjernica za preduzetničko obrazovanje.

Na području zapadnog Balkana detaljniji partnerski pristupi vidljivi su u državama koje imaju posebne strategije.

Bosna i Hercegovina uspostavila je radne grupe koje uključuju širok raspon zainteresovanih strana u izradu i sprovođenje posebne strategije.

Crna Gora ima „Nacionalno partnerstvo za preduzetničko učenje“ s predstavnicima iz vlade, poslovnog sektora, obrazovnog sektora i zajednice. Uloga je ovog partnerstva upravljanje i koordiniranje sprovođenjem strategije. Partnerstvo uključuje one partnere koji su bili neposredno uključeni u izradu i razvoj postojeće strategije.

Makedonija ima „Međuagencijski odbor za sprovođenje Strategije preduzetničkog obrazovanja“ u kojem učestvuje širok raspon vladinih i spoljnih aktera iz poslovnog i obrazovnog sektora i zajednice te je odgovoran za praćenje i podršku djelotvornom sprovođenju posebne strategije.

Praćenje napretka i učinka

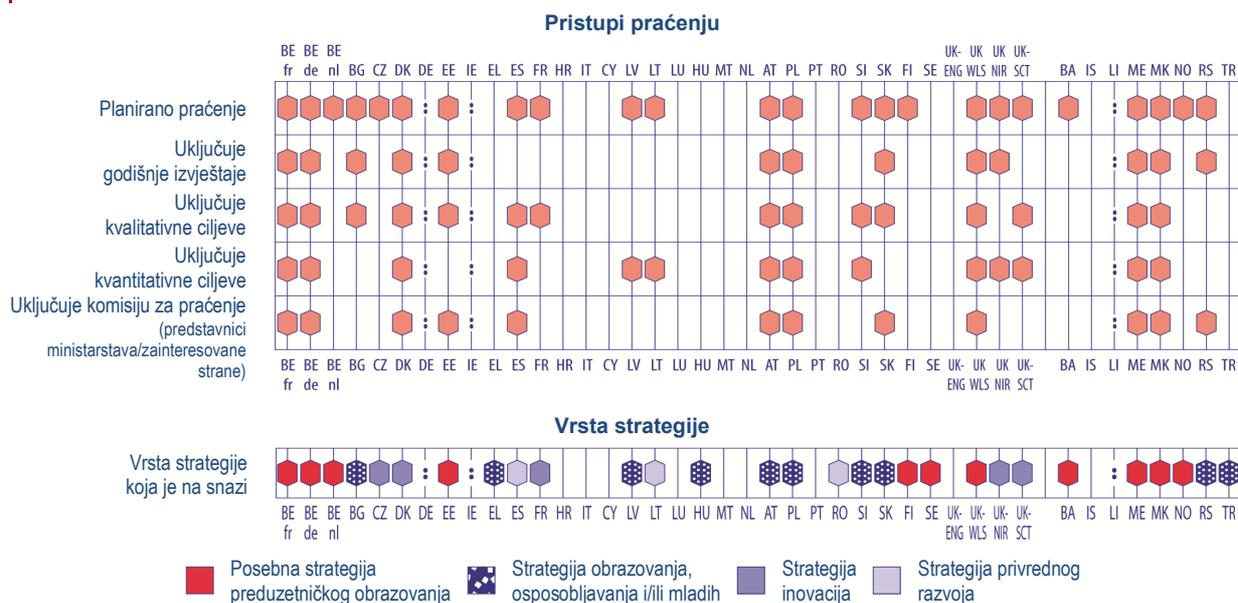
Smjernice evropske politike ističu važnost procjenjivanja napretka u sprovođenju strategija i utvrđivanja nacionalnih pokazatelja za preduzetničko obrazovanje ⁽⁷⁶⁾. Nedavno je evropska stručna grupa za indikatore vezane za preduzetničko obrazovanje izradila niz preporuka za praćenje preduzetničkog obrazovanja na nacionalnom nivou, uključujući potrebu da ono bude jasno integrisano u obrazovni sistem i ugrađeno u posebnu strategiju ili akcioni plan ⁽⁷⁷⁾. Ako se strategije ne prate redovno ili barem ne vrednuju po isteku, ne postoji mogućnost procjene napretka ili učenja iz prethodnih iskustava kao ni korištenja tih iskustava u razvoju novih politika i vrednovanju postignuća i uspjeha.

Međutim, često ne nalazimo detaljne informacije u ovom području među ispitanim strategijama. Okviri za praćenje češći su u državama sa posebnim strategijama, no oni često nisu propraćeni konkretnim informacijama o mjerenju i procjenjivanju napretka, niti jasnim pristupom za korištenje rezultata praćenja u daljem razvoju nacionalnih politika. Ovakvi okviri mogu uključivati kvalitativna ili kvantitativna mjerila ili kombinaciju ove dvije vrste mjerila, a prikupljeni se podaci mogu direktno odnositi na sprovedene mjere ili pak na indikatore makronivoa, kao što su stope zaposlenih ili samozaposlenih. Slika 2.8 prikazuje u kojim su državama/regijama pristupi praćenju planirani i koje su njihove karakteristike.

Pristupi praćenju u velikoj se mjeri razlikuju među evropskim državama. Grčka, Mađarska, Rumunija, Švedska i Turska nemaju planirano praćenje, dok tri države tek razvijaju okvir za praćenje (Flamanska zajednica Belgije, Republika Češka i Bosna i Hercegovina). Četiri države navode da planiraju izradu izvještaja o napretku ili završnog izvještaja o sprovođenju strategije: Letonija, Slovenija, Finska i Norveška. U Srbiji su pojedina ministarstva odgovorna za praćenje relevantnih mjera za svoja područja politika, pri čemu ne postoji centralno praćenje strateških mjera.

⁽⁷⁶⁾ Evropska komisija, 2014a.

⁽⁷⁷⁾ Ibid, str. vii-ix.

Slika 2.8: Planirani pristupi praćenju strateških mjera vezanih uz preduzetničko obrazovanje, 2014/2015.

Izvor: Eurydice.

Objašnjenje

Informacije se ne navode za države/regije koje nemaju strategiju povezanu s preduzetničkim obrazovanjem.

Napomene po državama

Španija: Uz nacionalnu strategiju koja je prikazana na slici, i niz posebnih i širih strategija autonomnih zajednica uključuje pristupe praćenju i evaluaciji.

Letonija: Planira se izvještaj o napretku i završni izvještaj.

Poljska: Kvantitativni ciljevi uključuju rano napuštanje obrazovanja i mlade koji ne nastavljaju obrazovanje ili one s niskom nivoom osnovnih vještina. Mjerila su planirana u skladu s evropskim mjerilima, no u dosta su slučajeva ambicioznija od evropskih.

Slovenija: Vlada će svake tri godine podnositi Izvještaj o napretku i sprovođenju „Nacionalnog programa za mlade za period 2013 – 2022“, a na kraju razdoblja izradiće se završni izvještaj.

Značajan broj država/regija ima komisiju koja sprovodi postupak praćenja i koju čine predstavnici ministarstava ili zainteresovane strane. Na taj se način partneri uključuju u postupak praćenja i vođenja sprovođenja te prikupljanja i analiziranja podataka te zajedničke izrade godišnjeg izvještaja o napretku u sprovođenju strategije. U te države spadaju Estonija (nacionalni *think-tank* koji uključuje niz stručnjaka), Španija (Međuministarski odbor za praćenje), Austrija (Radna grupa LLL:2020), Poljska (međuresorni tim za cjeloživotno učenje), Slovačka, Velika Britanija (Vels) (Komisija za Akcioni plan za preduzetništvo koju čine preduzetnici), Bosna i Hercegovina (planira se osnivanje komisije partnera, ali još nije sprovedena), Crna Gora (nacionalno partnerstvo predstavnika ministarstava, agencija i zainteresovanih strana) i Makedonija (nacionalni upravljački odbor koji će uključivati ministarstva, agencije i zainteresovane strane).

Među državama koje imaju komisiju za strategiju, sve izričito spominju izradu godišnjih izvještaja o sprovođenju strategije. I druge države sastavljaju godišnje izvještaje (Francuska i Njemačka zajednica Belgije, Bugarska i Velika Britanija (Sjeverna Irska)). Takođe, za nedavno donesenu strategiju inovacija Sjeverne Irske već je objavljen prvi šestomesečni izvještaj kako bi se pokazao napredak u odnosu na zadate mjere ⁽⁷⁸⁾.

⁽⁷⁸⁾ https://www.detini.gov.uk/sites/default/files/publications/deti/innovation_strategy_-_6_month_update_report_to_31_march_2015.pdf

Neke države uz to se služe kvalitativnim i/ili kvantitativnim podacima u okviru postupka praćenja, analizirajući napredak u sprovođenju mjera te sprovedeći ispitivanja kako bi stekli dublji uvid, utvrdili napredak u odnosu na statističke pokazatelje ili zadali ciljeve koje treba postići.

U **Francuskoj** i **Njemačkoj zajednici Belgije** strategija koja se odnosi na ovo područje prati dvije vrste pokazatelja. Prva se vrsta odnosi na sprovođenje mjera, a druga prati šire promjene u stavovima među obrazovnim djelatnicima i mladima na osnovu ispitivanja. Kvantitativni ciljevi koji se primjenjuju relativno su široki, uključujući mjere poput broja učenika uključenih u aktivnosti preduzetničkog obrazovanja do broja mladih koji su pokrenuli sopstveni posao.

Španija uvrštava ciljeve koji se odnose na zaposlenost i preduzetničku aktivnost mladih.

Poljska se služi makro-ciljevima poput ranog napuštanja obrazovanja, broja mladih koji ne nastavljaju obrazovanje i mladih s niskom nivoom osnovnih vještina.

Velika Britanija (Škotska) usmjerava se na ekonomske pokazatelje visokog nivoa, uključujući broj preduzeća, ulaganje u istraživanje i razvoj i nivo razmjene znanja od strane univerziteta.

Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija, zajedno sa Srbijom i Turskom primaju podršku u obliku znanja i stručnosti od Regionalnog centra za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECEL). SEECEL je predvodio potpisivanjem regionalne „Povelje o učenju za preduzetništvo“⁽⁷⁹⁾ između ministarstava obrazovanja i ekonomije osam partnerskih država SEECEL-a. Budući da je riječ o kandidatima za ulazak u EU, sprovođenje strategija vezanih za preduzetničko obrazovanje prati se u okviru postupka procjenjivanja „Zakona Evropske unije o malom preduzetništvu“ (*Small Business Act*)⁽⁸⁰⁾ i ostvarivanja ciljeva iz Zaključaka iz Rige iz 2015. godine.

Neke strategije uključuju veliki broj informacija o postupku praćenja i indikatorima koji se koriste za tu svrhu.

Od država/regija koje imaju posebnu strategiju **Velika Britanija (Vels)** nudi najviše informacija, jasno navodeći neposredne rezultate aktivnosti, učinke mjerene na osnovu nacionalnih i međunarodnih ispitivanja i ključne događaje s datumima. Godišnji izvještaji se od 2010. godine objavljuju na internet stranici strategije i prikazuju ostvareni napredak te različite načine prikupljanja podataka⁽⁸¹⁾. Mjere uključuju veze s međunarodnim partnerima, uključivanje mladih i obrazovanje nastavnika. Vels takođe utvrđuje mjerila koja se odnose na međunarodne ciljeve i druge države te je u tome jedinstven.

Među širim strategijama „**Danska** strategija inovacija“ obavezuje se osigurati trajnu i osnaženu ulogu Danske fondacije za preduzetništvo (FFE), uz trajnu obavezu praćenja i vrednovanja sprovođenja preduzetničkog obrazovanja u Danskoj. Iako strategija ne sadrži dodatne detalje, iznose se veze sa širim radom FFE-a koji upućuje na dubinu u pristupu kroz korištenje godišnjih ispitivanja učinka na osnovu longitudinalnih podataka⁽⁸²⁾.

Za **avstrijsku** „Strategiju LLL:2020“ postoji sveobuhvatan pristup praćenju koji je dogovorio Savjet ministara i koji sprovede spoljni instituti. Prate se sprovođenja i rezultati 10 grupa akcionih mjera uključenih u strategiju te se preduzetničko obrazovanje posmatra kao sveobuhvatna tema svih grupa mjera.

2.1.6. Situacija u državama koje trenutno nemaju strategiju

Devet država/regija (Hrvatska, Italija, Kipar, Luksemburg, Holandija, Malta, Portugalija, Velika Britanija (Engleska) i Island) nemaju strategiju koja je izričito povezana s preduzetničkim obrazovanjem.

Od ovih država, **Kipar** navodi da planira razvoj posebne strategije. Riječ je o novijoj inicijativi i planira se da će ova strategija biti dio novog strateškog okvira Ministarstva obrazovanja i kulture.

Malta nema strategiju povezanu s preduzetničkim obrazovanjem, ali je 2012. godine pokrenula „Okvir nacionalnog kurikuluma“ u kojem se predlaže pristup razvijanju preduzetničkog načina razmišljanja kroz cijelo školovanje. Konkretno mjere uključuju jasnije

⁽⁷⁹⁾ SEECEL, 2012.

⁽⁸⁰⁾ <http://www.oecd.org/globalrelations/smallandmedium-sizedenterprisessmepolicyindex.htm>

⁽⁸¹⁾ <http://business.wales.gov.uk/bigideas/youth-entrepreneurship-strategy>

⁽⁸²⁾ <http://eng.ffe-ye.dk/knowledge-centre/knowledge-analysis/impact>

smjernice za međupredmetnu temu „Obrazovanje za preduzetništvo, kreativnost i inovativnost“, kojima se podupiru strategije za priznavanje informalnih i neformalnih aktivnosti koje se odnose na preduzetničko obrazovanje i poboljšanja u razvoju preduzetničkih vještina od osnovnog do višeg srednjeg obrazovanja (ISCED 1-3). Namjera je Malte da se ishodi učenja povezani s preduzetničkim učenjem ugrade u sve predmete na svim nivoima.

Portugalija nema aktuelne relevantne strategije, iako je država u izvještaju iz 2012. godine istaknula da razvija strategiju. Ipak, postoji razvijena mreža vladinih tijela i spoljnih organizacija koje saraduju u ovom području politika te evropske eksperimentalne politike visokog profila kojima predsjedava Portugalija, poput programa *Youth Start – Entrepreneurial Challenges*, kojim koordinira portugalska Platforma za preduzetničko obrazovanje (PEEP)⁽⁸³⁾. Postoji i inicijativa vlade pod nazivom „Strateški program za preduzetništvo i inovacije“⁽⁸⁴⁾, program podrške koji je usmjeren na poslovni sektor i nova preduzeća, a ne na mjere u oblasti obrazovanja.

Sljedeće su dvije države imale posebne strategije koje su sada izvan snage:

Hrvatska je vlada nedavno osnovala radnu grupu za razvoj ishoda učenja za preduzetničko obrazovanje za nivoe ISCED 0-3, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje. Ishodi učenja biti će utvrđeni u tri područja: misli preduzetnički, djeluj preduzetnički te ekonomska i finansijska pismenost. Ovaj rad ostvaruje se uz podršku Regionalnog centra za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECEL) sa sjedištem u Hrvatskoj.

U **Holandiji** je sprovođenje strategije trenutno prekinuto. Postoji i lokalna praksa koja je sada popularizovana te nacionalne inicijative kojima se podstiču naporu u ovom području. Na primjer, Organizacija za saradnju u stručnom obrazovanju i osposobljavanju i na tržištu rada (SBB – *Stichting Samenwerking Beroepsonderwijs Bedrijfsleven*)⁽⁸⁵⁾, fondacija za VET i privredni sektor, zakonski je obavezna baviti se razvojem i održavanjem kvalifikacione strukture za VET. U tom procesu, obrazovni i poslovni sektor moraju saradivati kako bi razvili kvalifikacije u VET-u i ugradile u njih poslovni aspekt.

Preostale četiri države/regije pokazuju vrlo različite nivoe razvoja preduzetničkog obrazovanja. Niske nivoe aktivnosti bilježe se u Italiji i Luksemburgu. Međutim, Luksemburg trenutno učestvuje u eksperimentalnom projektu *Youth Start – Entrepreneurial Challenges*, koji vodi Portugalija. Dalje, Velika Britanija (Engleska) i Island prethodno su imale nacionalne inicijative u ovom području.

U **Velikoj Britaniji (Engleskoj)** vlada je 2012. objavila politiku preduzetničkog obrazovanja te je objavila izvještaje⁽⁸⁶⁾ koji se bave djelotvornošću tog pristupa. Prethodna koaliciona vlada koja je bila na vlasti do 2015. godine obavezala se na određene mjere, no te mjere nisu postale sastavni dio obrazovne politike niti je ova ključna kompetencija podržana kurikulumom. Mjere koje su pokrenute uključuju osnivanje (u februaru 2015. g.) Kompanije za karijeru i preduzeća (*Careers and Enterprise Company*)⁽⁸⁷⁾, organizacije kojoj je cilj inspirirati mlade i pomoći im da se pripreme i preuzmu odgovornost za svoju budućnost kroz obezbjeđenje aktivnosti u području karijera i preduzetništva i podsticanje uključenosti poslodavaca.

Na **Islandu** je stanje složenije te ne postoji posebna strategija povezana s preduzetničkim obrazovanjem kao ni značajnija posvećenost ovoj temi u kurikulumnim dokumentima, uprkos prethodnoj obavezi posvećenosti obrazovanju za inovativnost, što se smatra usko povezanom temom. Međutim, Smjernice nacionalnog kurikuluma na Islandu izdvajaju šest stupova kurikuluma te je jezgrovni sadržaj usklađen sa širim preduzetničkim kompetencijama, kao što su kreativnost i kritičko mišljenje.

2.2. Oblici finansiranja

Ovaj se odjeljak bavi finansiranjem preduzetničkog obrazovanja u evropskim državama, uzimajući u obzir nacionalne i evropske izvore finansiranja. Kao što je opisano u prethodnom odjeljku, većina

⁽⁸³⁾ Youthstart Entrepreneurial Challenges: www.youthstartproject.eu

⁽⁸⁴⁾ <http://www.iapmei.pt/iapmei-leg-03.php?lei=7992>

⁽⁸⁵⁾ <https://www.s-bb.nl/en>

⁽⁸⁶⁾ Ona uključuju izvještaje o vrednovanju <https://www.gov.uk/government/publications/evaluation-of-enterprise-education-in-Engleska>, izvještaje o važnosti preduzetničkog obrazovanja https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/338749/EnterpriseforAll-lowres-200614.pdf, te “Obrazovanje po mjeri preduzetnika” <http://www.enterprise.ac.uk/index.php/news/item/402-entrepreneurs-and-educators-agree-new-report-calls-for-better-integration-of-entrepreneur-skills-at-all-levels-of-education>

⁽⁸⁷⁾ <https://www.careersandenterprise.co.uk>

prikazuje i koje su države koristile sredstva iz izvora EU (neposredno ili posredno finansiranje) te se navodi strategija preduzetničkog obrazovanja koja je na snazi u pojedinoj državi/regiji.

Dvadeset i sedam država/regija izdvaja sredstva iz državnog budžeta za preduzetničko obrazovanje (bilo putem posebnog ili opšteg budžeta). Od navedenih država, 24 obezbjeđuju sredstva i kroz (neposredno ili posredno) finansiranje iz sredstava Evropske unije. S druge strane, u nekoliko država (Hrvatska, Mađarska, Bosna i Hercegovina i Turska) za područje preduzetničkog obrazovanja dostupno je samo finansiranje iz sredstava EU.

Gotovo sve države koje imaju posebnu strategiju preduzetničkog obrazovanja (osim Norveške) izdvajaju i određena sredstva za njezino sprovođenje, često i iz nacionalnih i evropskih izvora. Samo Švedska izdvaja nacionalna sredstva putem posebnog budžeta za svoju posebnu strategiju. Od ostalih država, pet ih koristi dio opšteg budžeta na nacionalnom nivou kao i posredno finansiranje iz evropskih sredstava (Francuska i Njemačka zajednica Belgije, Estonija, Finska i Velika Britanija (Vels)), dvije koriste nacionalno finansiranje putem opšteg budžeta uz neposredno i posredno finansiranje iz evropskih sredstava (Crna Gora i Makedonija), dok Flamanska zajednica Belgije koristi samo nacionalna sredstva iz opšteg budžeta. Bosna i Hercegovina ne izdvaja sredstva iz državnog budžeta za svoju posebnu strategiju preduzetničkog obrazovanja, već za tu svrhu koristi posredno finansiranje iz sredstava EU.

Zanimljiva je činjenica da tri države koje imaju posebne budžete za preduzetničko obrazovanje – Luksemburg, Malta i Holandija – nemaju strategiju u tom području, a ipak rad u ovom području podupiru sredstvima iz državnih izvora.

Nekoliko drugih država koje imaju strategiju povezanu s preduzetničkim obrazovanjem za to područje ne izdvajaju sredstva. U te države spadaju Norveška, koja ima posebnu strategiju, Grčka (obrazovna strategija) i Litvanija (strategija privrednog razvoja).

2.2.2. Nacionalno finansiranje

Dublja analiza pokazuje da samo sedam država/regija ima zaseban budžet za razvoj i sprovođenje preduzetničkog obrazovanja, dok je u 20 država/regija finansiranje preduzetničkog obrazovanja uključeno u opšti budžet. S druge strane, 11 država ne izdvaja državna sredstva za preduzetničko obrazovanje.

Većina država/regija koje imaju nacionalno finansiranje za preduzetničko obrazovanje (bilo u obliku posebnog budžeta ili u okviru šireg budžeta) obezbjeđuju sredstva za sprovođenje posebne ili šire strategije povezane s preduzetničkim obrazovanjem. Danska, Francuska, Austrija i Švedska, na primjer, države su koje izdvajaju posebna sredstva za sprovođenje svojih posebnih ili širih strategija u području preduzetničkog obrazovanja.

U **Danskoj** se za Dansku fondaciju za preduzetništvo godišnje izdvaja 20-25 miliona DKK iz budžeta Ministarstva visokog obrazovanja i nauke te Ministarstva poslovanja i rasta, uz dodatno spoljno finansiranje. „Inicijativa strategije inovacija“ podstiče saradnju s preduzećima u razvoju inovacija usmjerenih na praksu. Ova je inicijativa podržana iznosom od 20 miliona DKK 2013. godine te 20 miliona DKK 2014. godine. Iako se dalje finansiranje ne spominje u strategiji inovacija, 10 miliona DKK osigurano je 2015. godine kao nastavak finansiranja u ovom području.

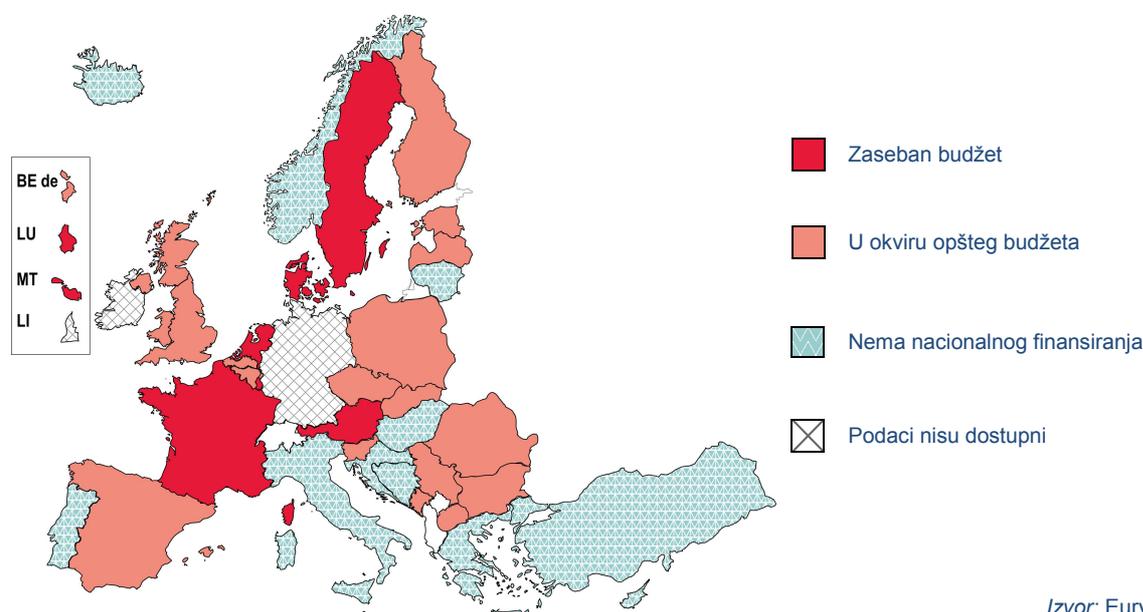
Francuska uključuje preduzetničko obrazovanje kao jednu od mjera u okviru svoje strategije inovacija, te će u razdoblju od 2014. do 2019. izdvojiti 20 miliona EUR za preduzetničko obrazovanje kroz različite projekte koje će u iznosu do 50% finansirati *Caisse des dépôts et Consignation* te sufinansirati partneri iz poslovnog sektora, javne ustanove (uključujući sredstva Ministarstva obrazovanja, visokog obrazovanja i istraživanja) i/ili programi Evropske unije. Ovim se oblikom finansiranja podržavaju projekti koji se sprovedu u razdoblju od tri ili pet godina, počevši od jula 2015. godine. Cilj je prepoznati i podržati strateški najrelevantnije inicijative kojima se unapređuje kultura inovacija i preduzetništva među mladima na svim nivoima obrazovanja, čime se u znatnoj mjeri povećava broj

učenika koji će steći iskustvo preduzetničkog obrazovanja. Programom predvodi komesar za inovacije, uz ovlaštenje premijera i uz saradnju s Ministarstvom obrazovanja, visokog obrazovanja i istraživanja te Ministarstvom ekonomije.

U **Austriji** nacionalno finansiranje obuhvata različite aktivnosti koje su dio austrijske strategije za cjeloživotno učenje, uključujući kombinaciju sredstava za tržište rada i budžeta za preduzetničko obrazovanje, kao što je EESI-impuls centar (Preduzetničko obrazovanje za inovativnost u školama) s regionalnim centrima koji unapređuju njihov koncept preduzetništva u saveznim pokrajinama, zatim, „Jugend Innovativ“⁽⁸⁸⁾, takmičenje za inovativne poslovne ideje učenika i studenata u ekonomiji, dizajnu, inženjerstvu i nauci te tematskim područjima ICT-a i klimatske zaštite, te poslovni plan „Sljedeća generacija“.

U **Švedskoj** za područje preduzetničkog obrazovanja postoji posebna strategija. Budžet za sprovođenje „Strategije za preduzetništvo u području obrazovanja“ iznosi 33,5 miliona SEK. Budžet je podijeljen na područje obrazovanja nivoa ISCED 1-3 i inicijalno stručno obrazovanje u školama (29,5 miliona SEK) te područje obrazovanja nivoa ISCED 5-8 (4 miliona SEK). Uz zaseban budžet, finansiranje za preduzetničko obrazovanje u visokom obrazovanju (ISCED 5-8) obezbjeđuje se posredno kroz državne fondove i vladina tijela.

Slika 2.10: Nacionalno finansiranje preduzetničkog obrazovanja, 2014. g.

Izvor: Eurydice.

Napomene po državama

Španija: Nacionalna strategija povezana s preduzetničkim obrazovanjem, između ostalog, finansira se u okviru opšteg državnog budžeta. Na regionalnom nivou autonomne zajednice imaju različite mehanizme finansiranja svojih strategija povezanih s preduzetničkim obrazovanjem, uključujući, u nekim slučajevima, zaseban budžet.

Preostalih 19 država državna sredstva za svoje posebne ili šire strategije u području preduzetničkog obrazovanja i njihovo sprovođenje dodjeljuju u okviru opšteg, a ne posebnog budžeta⁽⁸⁹⁾.

Na primjer, u **Belgiji (Francuska i Njemačka zajednica)**, gdje postoji posebna strategija preduzetničkog obrazovanja, 2014. godine dodijeljeno je 1,5 miliona EUR Agenciji za ekonomske podsticaje (ASE), koja se sada zove Agencija za preduzetništvo i inovacije (AEI)⁽⁹⁰⁾, za podsticanje preduzetničkog duha.

U **Velikoj Britaniji (Vels)**, gdje je takođe donesena posebna strategija, aktivnosti preduzetnosti i preduzetništva ugrađene su u tri ključna usmjerenja obrazovnih politika i rezultata (karijere i svijet rada, životni putevi i velški bakalaureat) te su dostupni svim učenicima u školama. Prvenstvena je odgovornost u ostvarivanju ova tri usmjerenja na školama te se podržava kroz osnovno

⁽⁸⁸⁾ www.jugendinnovativ.at

⁽⁸⁹⁾ Belgija (sve tri zajednice), Bugarska, Republika Češka, Estonija, Španija, Letonija, Rumunija, Slovenija, Slovačka, Velika Britanija (Vels, Sjeverna Irska, Škotska), Crna Gora, Makedonija i Srbija.

⁽⁹⁰⁾ <http://as-e.be/>

finansiranje škola. Velška vlada obezbjeđuje i povlaštene podrške (posebna sredstva kojima se podržavaju prioritetni ciljevi velške vlade) za preduzetničko učenje kroz, na primjer, stipendije za preduzeća mladih (u okviru programa *Jobs Growth Vels* ⁽⁹¹⁾).

U **Španiji**, državi koja ima jednu od širih strategija preduzetničkog obrazovanja, država – putem Ministarstva obrazovanja, kulture i sporta i uz saradnju s drugim ministarstvima (poslovanja, energije i turizma, zapošljavanja i socijalne zaštite, ekonomije i konkurentnosti) – obezbjeđuje sredstva za pojedine obrazovne mjere u oblasti preduzetništva. Dalje, u većini autonomnih pokrajina koje sprovode strategije i/ili mjere u oblasti preduzetničkog obrazovanja, finansiranje se obezbjeđuje na regionalnom nivou kroz posebne budžetske kategorije koje se dodjeljuju za te svrhe. Zajednice godišnje obezbjeđuju sredstva za ove posebne budžetske kategorije u rasponu od 0,1 do 0,5 miliona EUR.

U **Velikoj Britaniji (Škotska)** preduzetništvo je ugrađeno u okvir kurikuluma („Stvaranje kurikuluma 4: vještine za učenje, vještine za život i vještine za rad“). Takođe, Education Scotland kroz okvir „*Scotland Can Do*“ ⁽⁹²⁾ podstiče partnere iz trećeg sektora na razvoj „Školskih programa za preduzetnost“. Na ovaj će se način umnožiti učinak svih partnera koji učestvuju u ovom radu, izgraditi sistem priznavanja za škole i učenike te osigurati platforma za povećanje dalje uključenosti i podrške od strane privatnog sektora. Sredstva u iznosu od 0,327 miliona GBP dodijeljena su za ovu inicijativu. Prije toga, u okviru strategije „Odlučni uspjeti“ ⁽⁹³⁾, lokalnim se vlastima godišnje dodjeljivalo oko 20 miliona GBP za razvoj preduzetničkog obrazovanja. Ova sredstva više se ne dodjeljuju namjenski već su dio ukupnog budžeta lokalnih vlasti.

U **Makedoniji** je budžet za sprovođenje preduzetničkog obrazovanja za period 2014 – 2020. dio budžeta ministarstava, agencija i opština.

S druge strane, tri države imaju posebne budžete za preduzetničko obrazovanje, iako ne postoji nacionalna strategija povezana s preduzetničkim obrazovanjem:

U **Luksemburgu** vlada finansira *Jonk Entrepreneuren Asbl* ⁽⁹⁴⁾ koji je odgovoran za unapređenje preduzetničkog obrazovanja. Ukupno finansiranje iznosi 0,165 miliona EUR, pri čemu se najveći dio sredstava izdvaja iz budžeta Ministarstva obrazovanja, djece i mladih.

Iako **Malta** nema strategiju preduzetničkog obrazovanja, trenutno razvija Okvir nacionalnog kurikuluma koji uključuje preduzetničko obrazovanje. U Malti se izdvaja 0.05 miliona EUR za preduzetničko obrazovanje. Fakulteti i škole mogu ovaj novac upotrijebiti (do 5000 EUR po školi) za finansiranje obrazovnih projekata. Ovom se shemom žele promovisati preduzetništvo i preduzetnički kvaliteti kroz obrazovanje na osnovu sponzorisanih projekata koje prijavljuju obrazovne ustanove na osnovu konkursa. Ministarstvo ekonomije, investicija i malih preduzeća, u saradnji s Ministarstvom obrazovanja i zapošljavanja, obezbjeđuje ova sredstva za koja se mogu prijaviti sve malteške obrazovne ustanove osnovnog i srednjeg nivoa (uključujući javne, crkvene i nezavisne škole) za finansiranje projekata u oblasti preduzetničkog obrazovanja.

Na kraju, **Holandija**, koja nema nacionalnu strategiju preduzetničkog obrazovanja, ima budžet za podsticanje preduzetništva u obrazovanju. Organizacija *Young Enterprise* ⁽⁹⁵⁾, članica mreže *Junior Achievement Europe*, raspolaže budžetom od 0.9 miliona EUR koji dobija od Ministarstva ekonomskih poslova (za period od tri godine, uz ograničenje od 0,3 miliona EUR godišnje, za sljedeće školske godine: 2013/14, 2014/15 i 2015/16).

Privatna sredstva takođe su važna komponenta finansiranja preduzetničkog obrazovanja. Međutim, zbog poteškoća u prikupljanju pouzdanih i tačnih podataka, ova tema nije uključena u postojeći izvještaj.

2.2.3. Evropsko finansiranje

Uz budžete pojedinih država, sredstva za preduzetničko obrazovanje mogu biti osigurana i iz izvora EU bilo putem neposrednog finansiranja (kojim se neposredno upravlja putem programa EU, na primjer Erasmus+) ili putem posrednog finansiranja (podijeljeno upravljanje između

⁽⁹¹⁾ <http://gov.wales/topics/educationandskills/skillsandtraining/jobsgrowthwales/?lang=en>

⁽⁹²⁾ <http://www.cando.scot/>

⁽⁹³⁾ http://www.educationscotland.gov.uk/Images/CommunicationsLAGuidancephase2_tcm4-492583.pdf

⁽⁹⁴⁾ <http://jonk-entrepreneuren.lu/>

⁽⁹⁵⁾ <http://www.jongondernemen.nl/>

nacionalnih/regionalnih vlasti i ustanova EU). Glavni je izvor posrednog finansiranja Evropski socijalni fond (ESF), jedan od Evropskih strukturnih i investicionih fondova (ESIF) ⁽⁹⁶⁾.

ESF je glavni instrument Evropske unije za podsticanje zapošljavanja, obezbjeđenje boljih radnih mjesta i ravnopravnijih mogućnosti zapošljavanja za sve građane Evropske unije. Djeluje kroz ulaganja u ljudski kapital – radnike, mlade i osobe koje traže posao. Evropska komisija i države Evropske unije zajedno definišu prioritete ESF-a i odlučuju o raspolaganju sredstvima. Jedan je od prioriteta fonda povećanje prilagodljivosti radnika usvajanjem novih vještina te podupiranje preduzeća kroz usvajanje novih načina rada. Drugi se prioriteti usredsređuju na poboljšani pristup zapošljavanju kroz olakšani prelaz iz školovanja na posao ili osposobljavanje niže kvalifikovanih nezaposlenih osoba za poboljšanje mogućnosti zapošljavanja ⁽⁹⁷⁾. Države EU raspolažu sredstvima na decentralizovanoj osnovi kroz zajedničko upravljanje.

Operativni programi (OP) klasifikuju opšte strateške ciljeve koje su dogovorile Evropska komisija i države EU na investicione prioritete, posebne ciljeve i konkretne mjere.

Evropsko finansiranje u razdoblju 2007 – 2013.

Dvije trećine evropskih država/regija navodi da su se služile sredstvima iz ESF-a u finansiranju preduzetničkog obrazovanja u razdoblju 2007 – 2013.

To je bio slučaj, na primjer, u **Belgiji (Francuska i Njemačka zajednica)**, gdje je iz ESF-a dodijeljen budžet od 292.423 EUR za preduzetničko obrazovanje. Ovaj oblik finansiranja prethodio je aktuelnoj strategiji za preduzetničko obrazovanje koja je stupila na snagu 2014. godine te će se ovaj oblik podrške nastaviti u sljedećem finansijskom razdoblju 2014 – 2020.

U **Republici Češkoj** preduzetničko obrazovanje razvija se, između ostalog, i putem aktivnosti operativnog programa „Obrazovanje za konkurentnost“. Jedno od prioriteta područja OP-a bilo je poboljšanje kvaliteta početnog obrazovanja, u okviru čega škole primaju podršku za razvijanje i sprovođenje inovativnih obrazovnih programa na nivou škola, uz naglasak na razvoj ključnih kompetencija učenika.

Španija, uključujući gotovo polovinu autonomnih zajednica, takođe bilježi sredstva iz EU fondova, najviše putem ESF-a.

U **Francuskoj** se sredstvima iz ESF-a podupiru aktivnosti inicijative *Pôle Étudiant pour l'Innovation, le Transfert et l'Entrepreneuriat* (PEPITE).

U **Mađarskoj** je preduzetničko obrazovanje dio sveobuhvatne strategije u području mladih te je djelimično ugrađeno u „Operativni program za društvenu obnovu“ ⁽⁹⁸⁾ za period 2007 – 2013, koji se finansira iz ESF-a.

U **Malti** projekat „Razvoj okvira ishoda učenja“, koji se finansira iz ESF-a, ima za cilj izradu okvira ishoda učenja za osam područja učenja i šest međupredmetnih tema definisanih Okvirom nacionalnog kurikulumu ⁽⁹⁹⁾ (2012). Kao dio okvira sprovodi se „Shema preduzetništva kroz obrazovanje“, koja je otvorena za državne i ne-državne škole i kojom se direktori podstiču na podnošenje projekata kojima se unapređuju preduzetničke kvalitete među učenicima i obezbjeđuju praktična preduzetnička iskustva.

U **Poljskoj** je preduzetničko obrazovanje bilo obuhvaćeno operativnim programom „Ljudski kapital“ koji se sprovodio u razdoblju 2007 – 2013 ⁽¹⁰⁰⁾. Jedan od strateških ciljeva ovog programa bio je osnaživanje veza između ponude u području obrazovanja i osposobljavanja i potreba tržišta rada, posebno kroz usklađivanje nastavnih programa i nastavnih materijala (uključujući udžbenike) i uvođenje novih oblika osposobljavanja nastavnika kroz praksu u preduzećima.

U **Sloveniji** Nacionalni institut za stručno obrazovanje i osposobljavanje upravlja projekatom „Vrata otvaram sam“ (*Vrata odpiram sam*) ⁽¹⁰¹⁾, koji se finansira iz ESF-a. Ovaj je projekat nastavak prethodno uloženi napore usmjerenih prema olakšavanju razvoja socijalnih partnerstava i razvijanju ključnih kompetencija, samoinicijative i preduzetništva. Kroz uspostavljanje kontakata između

⁽⁹⁶⁾ http://ec.europa.eu/contracts_grants/funds_en.htm

⁽⁹⁷⁾ <http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=35&langId=en>

⁽⁹⁸⁾ http://palyazat.gov.hu/new_hungary_development_plan

⁽⁹⁹⁾ <https://www.gov.mt/en/Government/Publications/Documents/Annual%20Reports/2013/MEDE.pdf>

⁽¹⁰⁰⁾ <http://www.efs.2007-2013.gov.pl/english/Strony/Introduction.aspx>

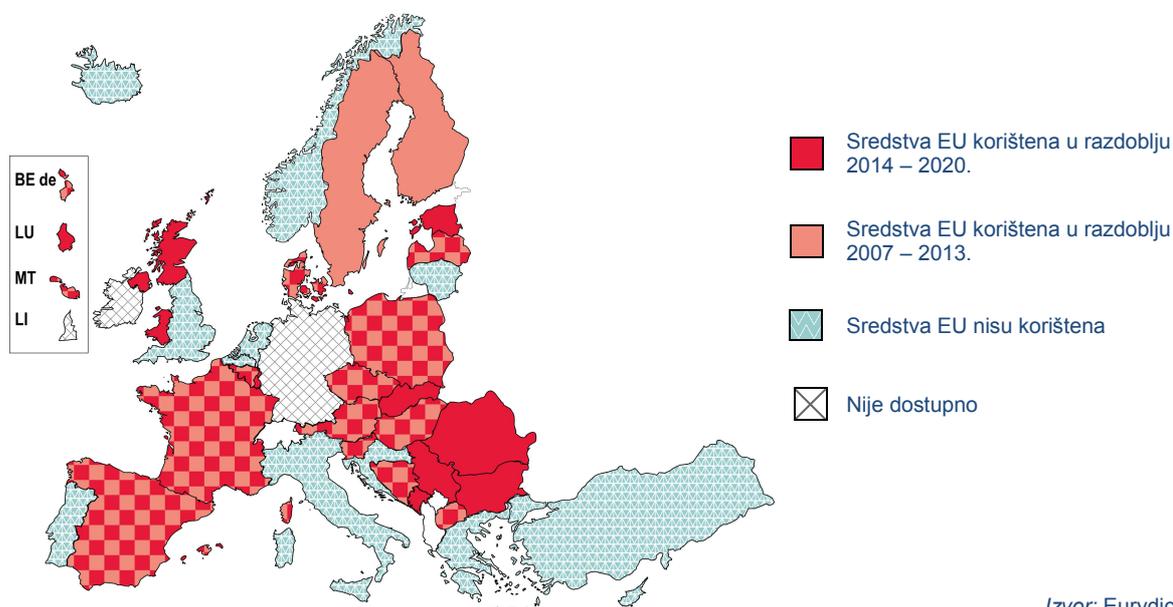
⁽¹⁰¹⁾ <http://www.vrataodpiramsam.si/>

učenika, nastavnika i preduzetnika, učenici su dobili priliku za testiranje svojih ideja u stvarnom radnom procesu čime se postiže veći nivo usklađenosti između potreba na tržištu rada i obrazovanja.

U **Finskoj** su se dva projekata finansirala iz ESF-a i to tokom razdoblja koje je završilo 2013. godine te se finansiranje nastavilo 2014. godine. Prvi od njih, „YVI – Projekat usluge preduzetničkog obrazovanja za nastavnike“⁽¹⁰²⁾ bio je nacionalni projekat za podsticanje preduzetničkog obrazovanja, posebno u području stručnog i akademskog obrazovanja nastavnika u Finskoj. Drugi projekat, „YES ide u lukio“⁽¹⁰³⁾ imao je za cilj osnaživanje preduzetničke kulture u opštem višem srednjem obrazovanju kroz izgradnju i razvijanje praktičnih veza i saradnje između škola višeg srednjeg obrazovanja i svijeta rada. Projekatom se obezbjeđuje osposobljavanje u oblasti preduzetničkog obrazovanja te usluge povezane s razvijanjem preduzetništva u školama i osnivanjem mreža škola i preduzeća.

U **Švedskoj**, koja poput Finske ima posebnu strategiju preduzetničkog obrazovanja, nekoliko je projekata finansirano u ovom području tokom razdoblja finansiranja 2007 – 2013⁽¹⁰⁴⁾.

Slika 2.11: Korištenje sredstava EU u unapređenju preduzetničkog obrazovanja, tokom razdoblja 2007 – 2013 i 2014 – 2020.

Izvor: Eurydice.

Objašnjenje

Prikazana su dva razdoblja evropskog finansiranja: 2007 – 2013. i 2014 – 2020. Ova je podjela u skladu s višegodišnjim finansijskim okvirom (MFF) budžeta EU. Okvirom se utvrđuju maksimalni iznosi za svaku široku kategoriju rashoda za jasno definisan broj godina. Aktuelni okvir obuhvata period 2014 – 2020, dok je prethodni pokrivaio period 2007 – 2013. Pojedina je država/regija mogla primiti sredstva samo tokom prethodnog razdoblja višegodišnjeg finansijskog okvira (2007 – 2013), može primiti samo tokom sadašnjeg razdoblja (2014 - 2020), ili finansiranje uključuje oba navedena razdoblja.

Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECEL)⁽¹⁰⁵⁾ obezbjeđuje podršku u području preduzetničkog obrazovanja u osam država jugoistočne Europe, uključujući Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Makedoniju, Srbiju i Tursku (i u drugim državama u regiji). Centar se finansira iz sredstava EU, donatorskih agencija i doprinosa koje uplaćuju države članice SEECEL-a. SEECEL-ov je generalni cilj unaprijediti djelovanje u oblasti sistemskog pristupa razvijanju preduzetnički pismenih društava u cijeloj regiji i podržati usklađivanje nacionalnih politika s preporukama EU i temeljnim politikama u području cjeloživotnog preduzetničkog učenja.

⁽¹⁰²⁾ <http://www.yvi.fi/intro-english>

⁽¹⁰³⁾ <http://www.yes-keskus.fi/yes/?lang=en>

⁽¹⁰⁴⁾ <http://unilink.se/Content/41062/SyntesRapport-Tillvaxtverket-mars-2012.pdf>

⁽¹⁰⁵⁾ <http://www.seecel.hr/>

SEECCEL koordinira sa tri projekata koji su finansirani evropskim Instrumentom predpristupne pomoći (IPA) i uključuje sve navedene države:

U razdoblju od 2009. do 2013. godine **Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija, Srbija i Turska** učestvovala su u projektu „Podrška za Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECCEL)“, s ukupnim budžetom od 2 miliona EUR. Projekat je uključivao četiri škole niše srednje nivoe i dva visoka učilišta u svakoj državi s ciljem razvijanja i uvođenja pristupa utemeljenog na ključnim kompetencijama u učenju preduzetničkih vještina u nacionalnim obrazovnim sistemima. Svaka je obrazovna ustanova primila 3 000 EUR za pilot-sprovođenju okvira i 2 000 EUR za aktivnosti učenja od kolega.

Između 2013. i 2016. provedena su dva dodatna projekata u istim državama. Ovi su se projekti nastavljali na prethodne i proširivali ga većim brojem aktivnosti i obuhvatanjem većeg broja obrazovnih nivoa. Ovim se projektima okvir prilagođavao potrebama osnovnog i višeg srednjeg obrazovanja i obezbjeđujele su se prilike za učenje od kolega na regionalnoj nivou te sheme mentorstva nastavnika. Projektom su bile obuhvaćene četiri škole koje sprovode osnovno obrazovanje, četiri koje sprovode niže srednje obrazovanje (pet u slučaju Srbije), četiri koje sprovode više srednje obrazovanje, dva visoka učilišta i jedno tijelo nadležno za osposobljavanje nastavnika u svakoj državi učesnici, s ukupnim budžetom od 4 miliona EUR.

U **Srbiji** se aktivnosti preduzetničkog obrazovanja, koje su prvotno razvijene u kontekstu SEECCEL-ovih projekata, finansiraju iz Programa poslovnih inovacija (BIP), koji finansiraju Norveška vlada i Evropska unija, a čiji je osnovni cilj razvijanje preduzetništva učenika i mladih u Srbiji i podsticanje preduzetničkog duha među nastavnicima, učenicima, mladima i drugim relevantnim dionicima. U razdoblju 2006. – 2014. BIP je sprovodio „Program razvijanja preduzetništva učenika“ u Srbiji s ukupnim budžetom od 0,6 miliona EUR. Tokom osam godina sprovođenje, ukupno je 212 škola iz Srbije učestvovalo u programu, s 441 nastavnikom i 6 456 učenika koji su osmislili 1 387 učeničkih preduzeća. Tokom programa pokrenute su inicijative za poboljšanje zakonskog okvira za preduzetničko obrazovanje.

Nekoliko je evropskih država razvilo preduzetničko obrazovanje u školama i putem Programa cjeloživotnog učenja (koji je postao program ERASMUS+), kojim se ljudi u svim fazama života podstiču na učestvovanje u iskustvima učenja.

Na primjer, u **Danskoj** Danska fondacija za preduzetništvo učestvuje u podprogramu Leonardo da Vinci Programa za cjeloživotno učenje u razdoblju 2013 – 2016.

U **Poljskoj** su projekti u oblasti preduzetničkog obrazovanja finansirani u okviru podprograma Comenius i Leonardo da Vinci Programa za cjeloživotno učenje (2007 – 2013) i uključivali su podsticanje preduzetničkog duha kao jedan od konkretnih ciljeva.

Evropsko finansiranje u razdoblju 2014 – 2020.

Tokom razdoblja 2014 – 2020. sredstva EU i dalje će biti dostupna u okviru strukturnih fondova i programa Erasmus+. Partnerski ugovori između Evropske komisije i pojedinih članica EU utvrđuju planove o korištenju sredstava iz Evropskih strukturnih i investicionih fondova (ESIF) između 2014. i 2020. godine. U njima se navode strateški ciljevi pojedinih država i investicioni prioriteti te su isti usklađeni s opštim ciljevima strategije Evropa 2020 za pametan, održiv i inkluzivan rast.

Za period 2014 – 2020. najveći dio sredstava za preduzetničko obrazovanje izdvaja se u okviru ESF-a. Međutim, podaci o projektima u razdoblju 2014 – 2020. su ograničeni, budući da mnogi od projekata još nisu započeli. Na osnovu postojećih podataka, 24 države/regije, od kojih mnoge imaju posebnu ili širu strategiju povezanu s preduzetničkim obrazovanjem, planira koristiti ovaj oblik finansiranja za preduzetničko obrazovanje. Ovaj broj predstavlja značajan udio država koje su dale visoku stratešku važnost preduzetničkom obrazovanju, što će biti podržano i sredstvima ESF-a.

Na primjer, u **Belgiji (Flamanska i Njemačka zajednica)** očekuju sredstva iz ESF-a u razdoblju 2014 – 2020.

U **Belgiji (Flamanska zajednica)** cilj „podsticanje preduzetništva“ uvršten je u operativne programe EDF-a i Evropskog fonda za regionalni razvoj (ERDF). Programi sadrže konkretne ciljeve i investicione prioritete koji se odnose na podsticanje i podržavanje preduzetništva, podsticanje preduzetničkog načina razmišljanja i stvaranje preduzetničke kulture. Ovo podrazumijeva mogućnost finansiranja mjera u ovim područjima iz oba fonda: ESF- a i ERDF-a.

U **Bugarskoj** je u okviru operativnog programa „Nauka i obrazovanje za pametan rast“⁽¹⁰⁶⁾ za period 2014 – 2020. postavljen zaseban cilj „Obezbeđenje prilika za učenje prilagođenih individualnim potrebama djece i učenika kojima se podstiču inovativnost i preduzetništvo“.

U **Letoniji** su sredstva iz ESF-a dostupna u okviru mjera planiranih „Strategijom razvoja obrazovanja“ koje uključuju podsticanje preduzetničkih vještina učenika. Neformalne obrazovne aktivnosti dio su iste strategije i usmjerene su na razvoj preduzetničkih vještina mladih, istraživanja budućih profesija, sticanje prvih radnih iskustava, uključenost u aktivnosti nevladinih organizacija i centara mladih, razvoj ideja za buduća preduzeća učenika, motivaciju za nastavak učenja i iskustva volontiranja. Dalje, postoji nekoliko projekata u oblasti preduzetničkog obrazovanja u okviru programa Erasmus+ koji uključuju neposredno finansiranje EU, na primjer, „Razvoj socijalnog preduzetništva u baltičkoj regiji“⁽¹⁰⁷⁾, „Erasmus za mlade preduzetnike“ i „Učeničke inovacione laboratorije – put prema održivom i društveno odgovornom rastu“.

U **Poljskoj** je izvor finansiranja u razdoblju 2014 – 2020. u oblasti preduzetničkog obrazovanja operativni program ESF-a „Razvoj obrazovanja znanja“. Cilj je aktivirati nezaposlene osobe mlađe od 30 godina, podržati razvoj visokog obrazovanja, razviti socijalne inovacije, mobilnost i transnacionalnu saradnju, kao i reforme u oblasti zapošljavanja, socijalne inkluzije, obrazovanja, zdravlja i dobrog upravljanja. Poljska učestvuje i u prekograničnom programu razmjene „Erasmus za mlade preduzetnike“, kojim se novim i budućim preduzetnicima daje mogućnost za učenje od iskusnih preduzetnika koji vode mala preduzeća u državama koje učestvuju u programu.

Preduzetničko obrazovanje dio je **slovenačkog** operativnog programa „Sprovođenja kohezione politike Evropske unije“⁽¹⁰⁸⁾ u razdoblju 2014 – 2020. U okviru prioritarnog područja 10 – „Znanje, vještine i cjeloživotno učenje za poboljšanje zapošljivosti“ navodi se cilj 3 – „Podsticanje fleksibilnih puteva i podrška kvalitetne karijerne orijentacije za mlade školskog uzrasta na svim nivoima obrazovnog sistema“, koji je neposredno povezan s preduzetničkim obrazovanjem.

Sličan primjer bilježi se i u **Slovačkoj** gdje se preduzetničko obrazovanje finansira u okviru „Strategije za mlade 2014 – 2020“, koja se subvencionira iz operativnog programa „Ljudski resursi“ u okviru prioritarnog područja 1 „Obrazovanje“.

Dalje, u **Finskoj** je preduzetničko obrazovanje ugrađeno u nacionalnu mjeru „Kreativne vještine za Finsku“, dok Partnerski ugovor s **Velikom Britanijom**⁽¹⁰⁹⁾ uključuje cilj povećanja konkurentnosti malih i srednjih preduzeća i podršku preduzetništvu.

Na kraju, 2014. objavljen je zaseban konkurs u okviru Ključne aktivnosti 3 programa Erasmus+ pod nazivom „Potencijalne inicijative“ s ciljem podrške evropskih partnerstava u uvođenju novih i unapređenju postojećih praksi. Jedan od prioriteta ovog konkursa bilo je „uključivanje praktičnih preduzetničkih iskustava u škole“. Odabrana su dva projekata s ovom temom (vidi odjeljak 3.2 za više informacija o njihovim ciljevima):

Projekat *Youth Start – Entrepreneurial Challenges*⁽¹¹⁰⁾, kojim upravlja Portugalska platforma za preduzetničko obrazovanje (PEEP), uključuje partnere iz pet država: Danske, Luksemburga, Austrije, Portugalija i Slovenije i nekoliko ministarstava nadležnih za obrazovanje. U razdoblju od tri godine za ovaj je projekat dodijeljeno 2 miliona EUR.

Projekat *Innovation Clusters for Entrepreneurial Education*⁽¹¹¹⁾, kojim koordinira *Junior Achievement – Young Enterprise Europe*, takođe uključuje nekoliko ministarstava obrazovanja i okuplja partnere iz osam država (Belgija, Danska, Estonija, Hrvatska, Italija, Letonija, Finska i Norveška). U razdoblju od tri godine za ovaj je projekat dodijeljeno oko 1,8 miliona EUR.

⁽¹⁰⁶⁾ http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/bulgaria/2014bg05m2op001

⁽¹⁰⁷⁾ <http://socialinnovation.lv/en/project-social-entrepreneurship-development-in-baltic-sea-region-granted/>

⁽¹⁰⁸⁾ http://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/slovenia/2014si16maop001

⁽¹⁰⁹⁾ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/368808/bis-14-1179-united-kingdom-partnership-agreement-part-one.pdf

⁽¹¹⁰⁾ <http://www.youthstartproject.eu>

⁽¹¹¹⁾ <http://icee-eu.eu/about.html>

POGLAVLJE 3: ŠKOLSKI KURIKULUM

U ovom se poglavlju analiziraju tri aspekta integracije preduzetničkog obrazovanja u školski kurikulum. Najprije se analiziraju službeni dokumenti centralne vlasti kako bi se utvrdilo u kojoj je mjeri preduzetničko obrazovanje prepoznato u kurikulumu. Utvrđuje se je li pristup međupredmetan ili se preduzetničko obrazovanje poučava kao zaseban predmet ili kao dio drugih predmeta te je li preduzetničko obrazovanje obavezan ili izborni predmet u kurikulumu. Nakon toga detaljnije će se analizirati način poučavanja preduzetničkog obrazovanja pregledom smjernica o metodama poučavanja i učenja preduzetničkog obrazovanja koje izdaje centralna vlast.

Analiziraće se i različiti oblici praktičnog preduzetničkog iskustva, kao jedne od metoda učenja, kako bi se utvrdilo u kojoj je mjeri ovaj element prisutan u kurikulumu. Navedena iskustva uključuju rad na projektima, praktične izazove, izazove u zajednici i osnivanje mini-preduzeća ili mikro-finansijskih inicijativa.

Na kraju poglavlja analiziraće se ishodi učenja u preduzetničkom obrazovanju unutar tri područja:

- stavovi (samopouzdanje i osjećaj za inicijativu);
- vještine (kreativnost, planiranje, finansijska pismenost, upravljanje resursima, upravljanje rizikom, timski rad); i
- znanje (znanje o iskorištavanju prilika, razumijevanje uloge preduzetnika u društvu i svjesnost o karijernim mogućnostima u preduzetništvu).

3.1. Pristupi preduzetničkom obrazovanju u kurikulumu

Pitanje je li preduzetničko obrazovanje eksplicitno prepoznato u službenim dokumentima centralne vlasti detaljno je analizirano u Eurydiceovu izvještaju iz 2012. godine ⁽¹¹²⁾ koje se bavilo ovom temom na osnovnom te opštem nižem i višem srednjem nivou obrazovanja. Službeni dokumenti su dokumenti koji sadrže kurikulume, smjernice, obaveze i/ili preporuke. U ovom se izvještaju još jednom analiziraju prethodno analizirani nivoi obrazovanja uz dodatak jezgrovnog kurikuluma početnog stručnog obrazovanja i osposobljavanja koje se sprovodi u školama. U izvještaju se ne analiziraju specijalizirani kursevi u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju koje se sprovodi u školama, poput upravljanja poslovanjem, budući da je fokus na onome što uče svi učenici u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju.

Opseg i način integracije preduzetničkog obrazovanja u kurikulume analizira se za svaki nivo opšteg obrazovanja i za fazu početnog stručnog obrazovanja i osposobljavanja kroz sljedeća tri pristupa:

- međupredmetni pristup koji podrazumijeva izražavanje ciljeva preduzetničkog obrazovanja kroz transverzalne i horizontalne ciljeve, kroz različite predmete;
- preduzetničko obrazovanje poučava se kao obavezan zaseban predmet ili kao dio obaveznih predmeta;
- preduzetničko obrazovanje poučava se kao izborni predmet ili kao dio izbornih predmeta.

Pristupi ne isključuju jedan drugi pa države mogu primjenjivati sva tri pristupa.

U Izvještaju Evropske komisije predložen je progresijski model koji predviđa: „odmak od preduzetničkog obrazovanja kao dodatka kurikulumu koji je najčešće dostupan u kasnijim fazama obaveznog obrazovanja prema preduzetničkom obrazovanju kao sastavnom djelu kurikuluma na svim

⁽¹¹²⁾ EACEA/Eurydice, 2012.

nivoima. U takvom scenariju, preduzetničko obrazovanje u ranijim godinama obrazovanja – od osnovnog nivoa do nižeg srednjeg nivoa – učenicima obezbjeđuje temelje za nastavak učenja o preduzetništvu kroz zaseban predmet u kasnijim godinama obrazovanja, na primjer, viši srednji nivo i dalje“ (McCoshan i sur, 2010, str. 29).

3.1.1. Osnovni i opšti niži srednji nivo obrazovanja

Kao što je vidljivo na slici 3.1a, u osnovnom obrazovanju otprilike polovina država ima međupredmetni pristup preduzetničkom obrazovanju, s naglaskom na transverzalne i horizontalne ciljeve, u kojem ono nije vezano uz pojedine predmete. U 14 obrazovnih sistema preduzetničko obrazovanje integrisano je u obavezne predmete. Veoma se rijetko poučava kao izborni predmet ili je integrisano u izborne predmete. To je slučaj samo u pet država, što ne iznenađuje, budući da izborni predmeti nisu uobičajeni na osnovnom nivou obrazovanja. Otprilike tri četvrtine država navodi da primjenjuje najmanje jedan od gore navedenih pristupa.

U četiri države (Španija, Slovenija, Finska i Norveška) međupredmetni ciljevi kombinuju se s obaveznim predmetima, a četiri države (Republika Češka, Letonija, Malta i Rumunija) koriste sva tri pristupa (međupredmetni, obavezni i izborni).

U **Estoniji**, državi sa posebnom strategijom za preduzetničko obrazovanje (vidi poglavlje 2) u osnovnom obrazovanju, kompetencija iz preduzetništva dio je opštih kompetencija koje se moraju razviti kroz proces učenja kroz međudisciplinane aktivnosti. Dalje, preduzetništvo je uključeno u Nacionalne kurikulume za osnovne škole putem međupredmetne teme „Građanska inicijativa i preduzetništvo“.

U **Španiji** novi Zakon o obrazovanju (LOMCE) navodi da „bez obzira na posebni tretman u nekim područjima na ovom nivou obrazovanja (...) preduzetništvo, građansko obrazovanje i ustavno obrazovanje moraju se poučavati u svim predmetnim područjima“.

U **Sloveniji** Zakon o osnovnom školstvu iz 2007. g. uveo je kao cilj „razvijanje preduzetničkih stavova po pitanju djelotvornosti, inovacije i kreativnosti“ u kurikulum na osnovnom i nižem srednjem nivou.

Prema slici 3.1b, na nižem srednjem nivou u 21 državi poziva se na međupredmetne ciljeve za preduzetničko obrazovanje. U nižem srednjem obrazovanju 17 država navodi da je preduzetništvo obavezno, bilo kao zaseban predmet ili integrisano u drugi predmet. Glavna razlika u odnosu na osnovno obrazovanje je ta da je preduzetništvo mnogo češće zastupljeno u kurikulumu kao izborni predmet, što je slučaj u 15 država. Naravno, to u najvećoj mjeri proizlazi iz činjenice da su izborni predmeti češći na srednjem nivou. U samo osam država nema nikakvih referenci o preduzetničkom obrazovanju.

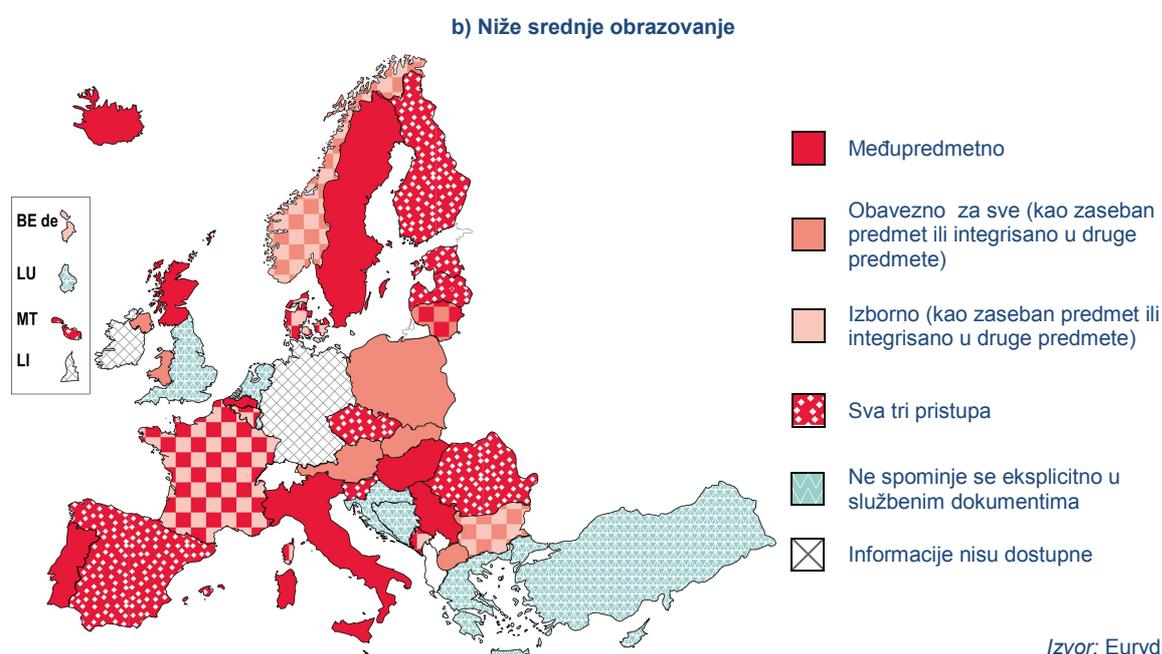
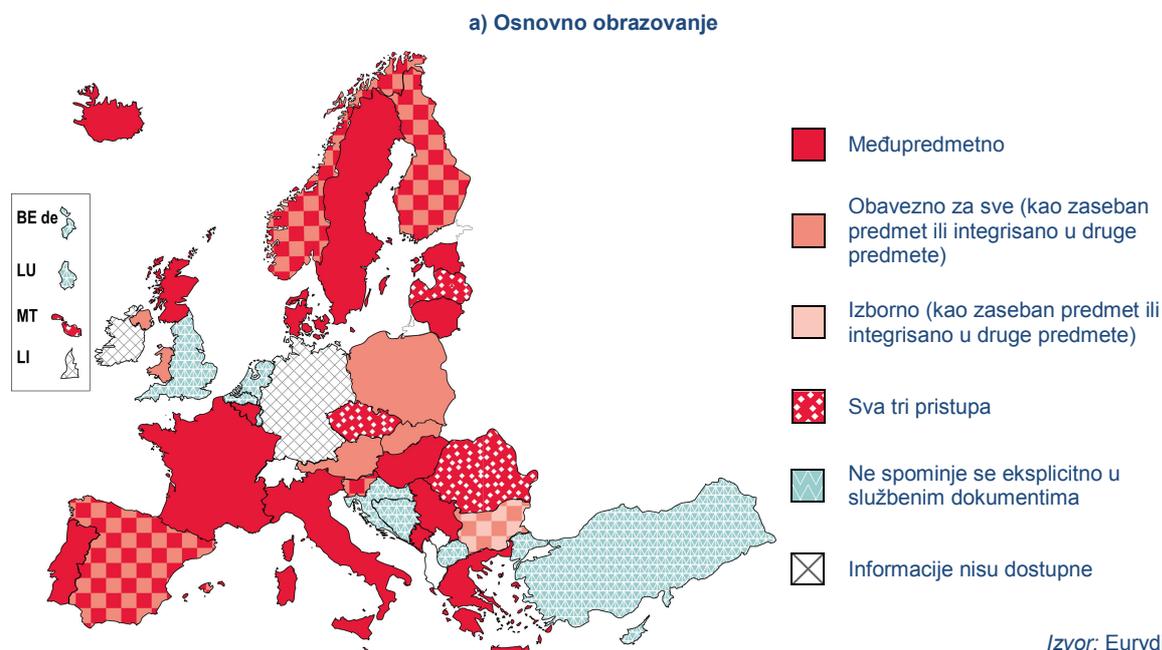
U **Bosni i Hercegovini**, koja ima posebnu strategiju za preduzetničko obrazovanje, integracija predmeta u kurikulum na osnovnom nivou još je u pilot-fazi, dok je na nižem i višem srednjem nivou u fazi implementacije u otprilike polovini škola.

U **Litvaniji**, u kojoj je tema preduzetničkog obrazovanja obrađena kao dio strategije o preduzetništvu, postoji nacionalni program za uključivanje ekonomskih predmeta i preduzetništva u osnovno obrazovanje. Program se zasniva na ključnim kompetencijama poput preduzetništva, komunikacije, učenja o učenju i građanstvu.

Još jedna razlika u odnosu na osnovno obrazovanje ogleda se u tome što na nižem srednjem nivou više država kombinuje različite pristupe. Osam država na nižem srednjem nivou koristi sva tri pristupa prikazana na slici 3.1b (međupredmetni, obavezni i izborni). U dvije države (Bugarska i Norveška) postoji kombinacija obaveznih i izbornih predmeta bez pozivanja na međupredmetne ciljeve. U četiri države/regije (Belgija (Francuska zajednica), Danska, Francuska i Crna Gora), međupredmetni ciljevi kombinuju se s izbornim predmetima.

U 17 država preduzetničko obrazovanje je obavezno ili kao zaseban predmet ili integrisano u druge obavezne predmete (vidi sliku 3.2).

Slika 3.1: Kurikularni pristupi preduzetničkom obrazovanju, 2014/2015.

Objašnjenje

Izborni predmeti jesu predmeti koje učenici mogu odabrati, ali ne moraju (neobavezni) te obavezni izborni predmeti predviđeni u nekim obrazovnim smjerovima koji se razlikuju od obaveznih predmeta koji su obavezni za sve učenike.

Napomene po državama

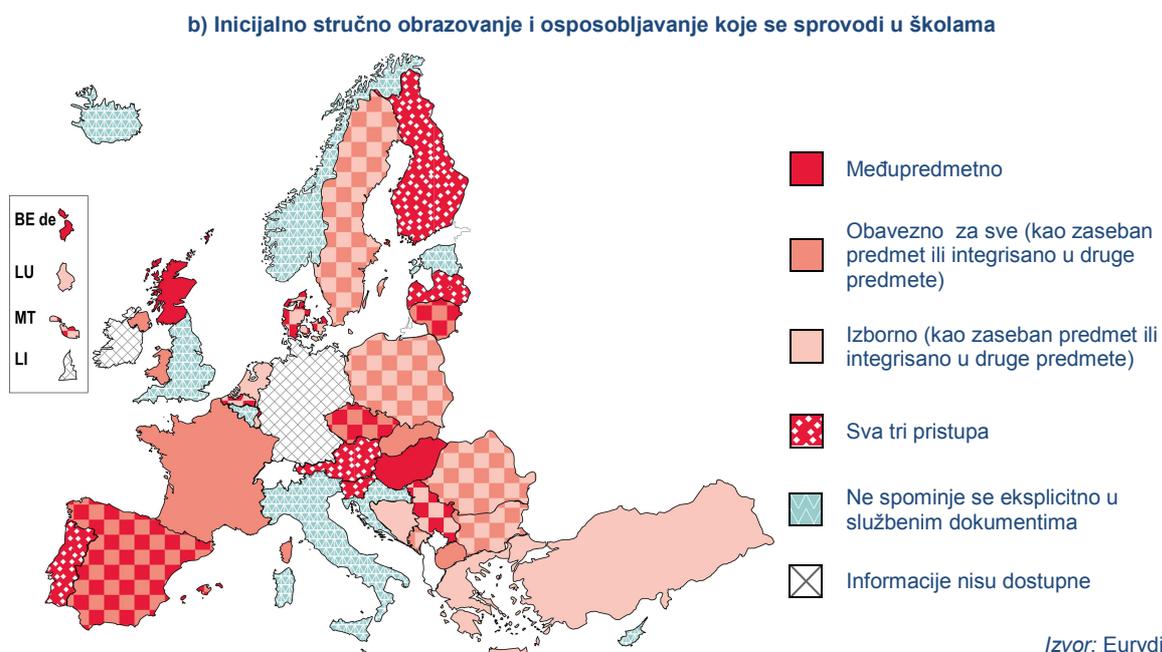
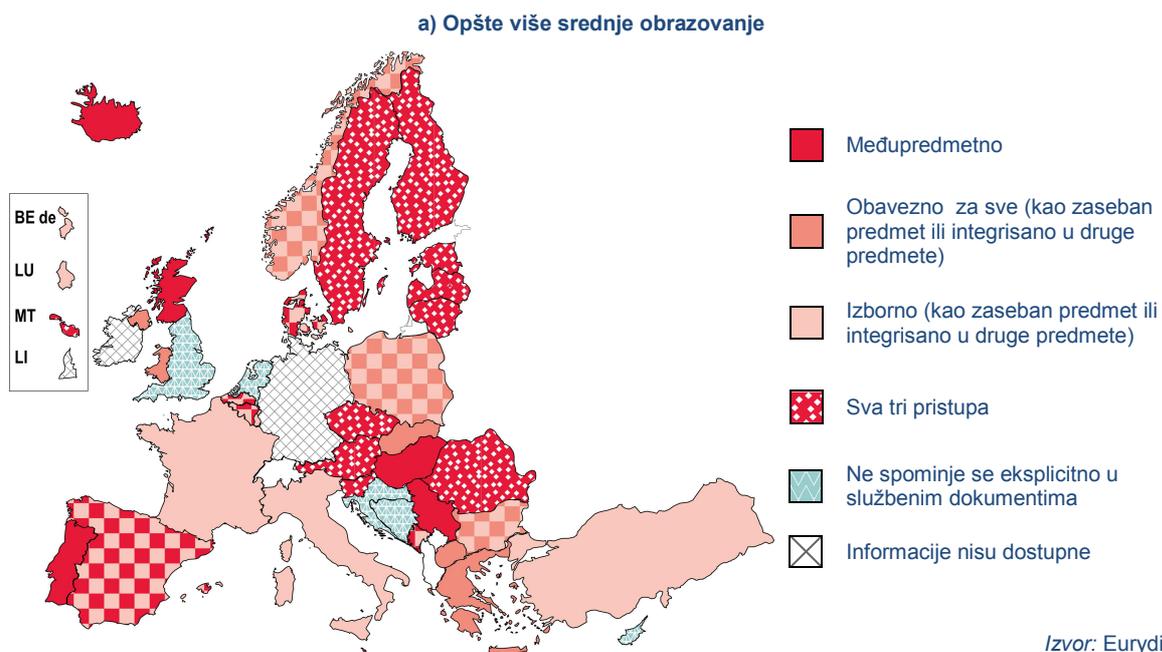
Belgija (BE de): Ne postoji međupredmetni pristup preduzetničkom obrazovanju u kurikulumu na nivou ISCED 1-3, ali postoji vodič vještina koji obuhvata preduzetničko obrazovanje. Vodič vještina za pripremu za izbor karijere i profesionalno usmjeravanje, usvojen 2008. godine, je međupredmetni vodič za sve predmete od nivoa ISCED 1 do nivoa ISCED 3. U njemu se opisuju sve struke te predstavljaju vezu između škole i svijeta rada.

Hrvatska: Nacionalni okvirni kurikulum (NOK) ističe da bi se preduzetničko obrazovanje trebalo integrisati u kurikulum nivoa ISCED 0-3 kao međupredmetna tema i uključivati posebne ciljeve. Međutim, izrada školskih kurikuluma kojima bi se ispunio ovaj zahtjev NOK-a još nije završena.

3.1.2. Opšte više srednje obrazovanje i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje (IVET) koje se sprovodi u školama

Na nivou opšteg višeg srednjeg obrazovanja preduzetničko je obrazovanje međupredmetni cilj u 20 država/regija. U poređenju s osnovnim i nižim srednjim obrazovanjem, preduzetničko obrazovanje zastupljenije je u kurikulumima. Osim toga, 10 država kombinuje sva tri pristupa.

Slika 3.3: Kurikularni pristupi preduzetničkom obrazovanju, 2014/2015.

Objašnjenje

Izborni predmeti su predmeti koje učenici mogu odabrati, ali ne moraju (neobavezni) i obavezni izborni predmeti predviđeni u nekim obrazovnim smjerovima koji se razlikuju od obaveznih predmeta koji su obavezni za sve učenike.

Napomene po državama

Belgija (BE de): Ne postoji međupredmetni pristup preduzetničkom obrazovanju u kurikulumu na nivou ISCED 1-3, ali postoji vodič vještina koji obuhvata preduzetničko obrazovanje. Vodič vještina za pripremu za izbor karijere i profesionalno

usmjeravanje, usvojen 2008. godine, je međupredmetni vodič za sve predmete od nivoa ISCED 1 do nivoa ISCED 3. U njemu se opisuju sve struke te predstavljaju vezu između škole i svijeta rada.

Hrvatska: Nacionalni okvirni kurikulum (NOK) ističe da bi se preduzetničko obrazovanje trebalo integrisati u kurikulum nivoa ISCED 0-3 kao međupredmetna tema i uključivati posebne ciljeve. Međutim, izrada školskih kurikuluma kojima bi se ispunio ovaj zahtjev NOK-a još nije završena.

Holandija: Škole su autonomne i mogu same odlučivati o uključivanju preduzetničkog obrazovanja u kurikulume i o načinu upravljanja preduzetničkim obrazovanjem. Mnoge škole imaju ovaj predmet, no strategija na državnom nivou ne postoji.

Slovačka: Svaka škola koja sprovodi više srednje obrazovanje ima autonomiju u odlučivanju o tome hoće li ponuditi preduzetništvo kao izborni predmet.

Bosna i Hercegovina: Integracija preduzetničkog obrazovanja u kurikulume je u postupku, u pilot-ustanovama, uz podršku iz projekata IPA, u okviru regionalnog projekata SEECEL-a.

Štoviše, preduzetničko obrazovanje poučava se kao obavezan predmet u 18 država/regija, a kao izborni predmet ili kao tema integrisana u izborne predmete u 23 država/regija. Samo pet država/regija ne navodi reference vezane za preduzetničko obrazovanje.

Sljedeći primjeri opisuju kako neke države formulišu ciljeve međupredmetnih tema koji se odnose na preduzetničko obrazovanje.

U **Mađarskoj** se „smisao za inicijativu i preduzetništvo“ eksplicitno navodi kao međupredmetna ključna kompetencija u jezgrovnom nacionalnom kurikulumu na svim nivoima obrazovanja; postoje i implicitne reference u okvirnim predmetnim kurikulumima. Preduzetničko obrazovanje spominje se implicitno ili ukratko u tri od 12 obrazovnih ciljeva u jezgrovnom nacionalnom kurikulumu.

U **Malti** je „Preduzetničko obrazovanje, kreativnost i inovacije“ jedna od šest međupredmetnih tema u Okviru nacionalnog kurikulumu za osnovni i srednji nivo obrazovanja te je integrisano kroz svih osam predmetnih područja.

U **Finskoj** tema „Aktivno građanstvo i preduzetništvo“ ima cilj pomoći učenicima u sagledavanju društva s različitih gledišta, razviti sposobnosti potrebne za aktivno građanstvo i stvoriti temelje za preduzetničke metode. Metode i kultura učenja koji se koriste u školama moraju pružati podršku učenicima da se razviju u nezavisne građane koji preuzimaju inicijativu, svjesni su ciljeva i teže saradnji, te bi im trebale pomoći u kreiranju ostvarivih ideja o načinima na koje mogu uticati na društvo.

Kao što je objašnjeno u uvodu, ovaj izvještaj obuhvata jezgrovni kurikulum početnog stručnog obrazovanja i osposobljavanja (IVET) koje se sprovodi u školama, ali ne obuhvata specijalizovane predmete, poput upravljanja poslovanjem. Preduzetničko obrazovanje spominje se kao međupredmetni cilj IVET-a u školama u 15 država/regija, što je manje nego na osnovnom i opštem srednjem nivou. Moguće je da je u specijaliziranim predmetima IVET-a veći naglasak na preduzetništvu nego u jezgrovnom kurikulumu. Međutim, preduzetničko obrazovanje se dobro kotira po pitanju njegova mjesta u kurikulumu kao obavezan predmet ili kao element integrisan u obavezne predmete (18 država) te kao izborni predmet ili kao element integrisan u izborne predmete (19 država). Preduzetništvo se uopšte ne spominje u osam država/regija.

Slika 3.4 prikazuje predmete koji integrišu preduzetničko obrazovanje u opštem višem srednjem obrazovanju i IVET-u u školama. Preduzetničko obrazovanje najčešće se poučava kao zaseban predmet na opštem višem srednjem nivou obrazovanja (ISCED 3); izborni je predmet u 12 država i obavezan predmet u pet država. To znači da gotovo polovina država poučava preduzetničko obrazovanje kao zaseban predmet. U inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju koje se sprovodi u školama preduzetničko obrazovanje se najčešće poučava kao zaseban predmet. Devet država nudi preduzetničko obrazovanje kao obavezan predmet, a deset država/regija nudi ga kao izborni predmet. Kao i na osnovnom i nižem srednjem nivou obrazovanja, društvene nauke, ekonomski predmeti i upravljanje poslovanjem ostala su predmetna područja koja najčešće uključuju preduzetničko obrazovanje.

Ciljevi preduzetničkog obrazovanja razlikuju se od države do države.

U **Švedskoj**, državi koja ima posebnu strategiju za preduzetničko obrazovanje, postoji šest ciljeva vezanih uz preduzetničko obrazovanje u posebnom predmetu koji odražavaju precizne poslovno orijentisane ciljeve, ali i šire skupove vještina koje su

učenika u takvim aktivnostima često ne bilježi. Zbog toga možemo posmatrati samo dio ukupne slike: ono što je uključeno u formalni kurikulum.

Coduras Martinez i sur (2008, str. 11-12) kažu da nove metode poučavanja i međupredmetni pristup predstavljaju izazove za nastavnike i ustanove. Sorgman i Parkison (2008) navode da su mnogi nastavnici u školama nepripremljeni za ovakvu vrstu novih izazova (vidi poglavlja 1 i 4). Multidisciplinarni preduzetnički sadržaji i iskustveni pristupi moraju se integrisati u osnovno obrazovanje nastavnika. Oni zaključuju da osposobljavanje nastavnika može predstavljati podjednak izazov kao i izrada kurikuluma.

Ova analiza smjernica centralne vlasti temelji se na četiri vrste metoda poučavanja i učenja koje su najčešće, ali ne isključivo, povezane s preduzetničkim obrazovanjem:

- Aktivno učenje
- Projektno učenje
- Iskustveno učenje
- Aktivnosti izvan učionica/škola koje povezuju učenike s lokalnom zajednicom i preduzećima

Praktična preduzetnička iskustva, kao specifična jednokratna iskustva, analiziraće se kasnije u poglavlju (vidi odjeljak 3.2). Ovaj se odjeljak bavi samo preporukama centralne vlasti vezanim za opšte metode poučavanja i učenja za preduzetničko obrazovanje.

Gore navedene metode nisu uvijek povezane samo s preduzetničkim obrazovanjem i mogu biti dio uobičajenih pedagoških metoda za druge predmete. Međutim, kako bi bile relevantne u ovom kontekstu moraju se primjenjivati u skladu sa ishodima učenja vezanim za preduzetničko obrazovanje. Nastavnicima je ponekad potrebna podrška kako bi ih počeli primjenjivati u poučavanju preduzetničkog obrazovanja, što će se analizirati u sljedećem poglavlju.

Iako u nekim državama ne postoje preporuke centralne vlasti ili smjernice vezane uz korištenje gore navedenih metoda poučavanja i učenja u preduzetničkom obrazovanju, to ne znači da se takve metode uopšte ne koriste, budući da škole i nastavnici često imaju visok nivo autonomije u donošenju odluka o metodama poučavanja. Međutim, postojanje smjernica znači da je preduzetništvo dobro integrisano u kurikulum. Iz ovog se izvještaja vidi da smjernice koje se odnose na gore navedene metode postoje samo u desetak država/regija u osnovnom i/ili nižem srednjem obrazovanju (Njemačka zajednica Belgije, Danska, Španija, Estonija, Francuska, Letonija, Litvanija, Poljska, Rumunija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija). Ne iznenađuje da pet od ovih država/regija (Njemačka zajednica Belgije, Estonija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija) unapređuje preduzetničko obrazovanje putem posebne strategije (vidi poglavlje 2).

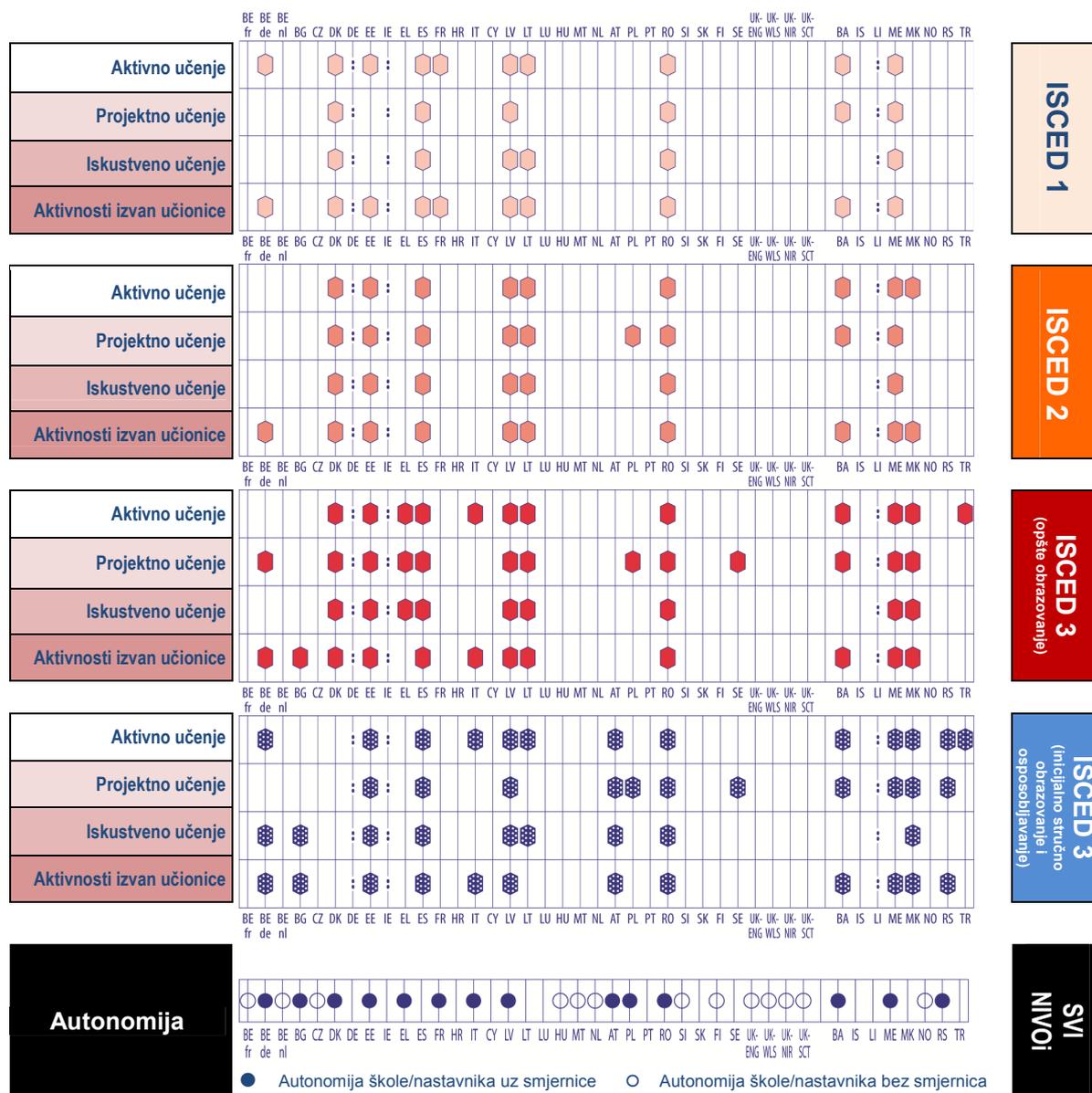
U **Estoniji** su preporuke centralne vlasti za metode poučavanja koje se koriste u razvijanju opštih vještina i međupredmetnog učenja, uključujući preduzetničke vještine, opisane u nacionalnim kurikulumima za osnove škole i opšte više srednje obrazovanje. Novi kurikulumi za osnovne škole i više srednje obrazovanje uključuju teme o kreiranju projekata, zapošljivosti i socijalnom preduzetništvu. Standardi nastavničke struke opisuju vještine koje treba koristiti u poučavanju preduzetništva. „Budi preduzetan!“, estonska strategija za preduzetničko obrazovanje, sadrži preporuke o metodologiji poučavanja.

U **Španiji** odredba ECD/65/2015 navodi da su metode poučavanja koje kontekstualizuju učenje i uključuju projektno učenje usmjerene na interese učenika, studije slučaja i rješavanje problema, te unapređuju aktivno učestvovanje, eksperimentiranje i funkcionalno učenje, podstiču razvoj kompetencija i podižu motivaciju učenika kroz proces prenosa znanja. Projektno učenje posebno je relevantno za sticanje kompetencija. Ono zahtijeva izradu akcionog plana kako bi se ostvarili specifični ciljevi. Smisao ove metodologije je da omogući učenicima da organizuju misli i da im pomogne u istraživanju, razmatranju, kritičkom razmišljanju i izgradnji hipoteza kroz proces u kojem svaka osoba preuzima odgovornost za svoje obrazovanje primjenjujući svoje znanje i sposobnosti za rješavanje zadataka iz stvarnog života.

Smjernice za preduzetničko obrazovanje u **Bosni i Hercegovini** preporučuju metode interaktivnog učenja u kojima su učenici aktivni učesnici obrazovnog procesa.

Smjernice u više slučajeva postoje za opšte više srednje obrazovanje i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje koje se sprovodi u školama (u otprilike trećini država/regija) nego za niže obrazovne nivoe. To je u skladu s činjenicom da se preduzetničko obrazovanje češće poučava u opštem višem srednjem obrazovanju nego na nižim obrazovnim nivoima. Aktivno učenje i aktivnosti izvan učionice najčešće su metode poučavanja za koje postoje smjernice. Cijeli proces poučavanja trebao bi se temeljiti na primjeni aktivnih metoda i oblika rada. Aktivnosti izvan učionice često uključuju posjete preduzećima (na primjer u Letoniji, Austriji i Srbiji).

Slika 3.5: Smjernice centralne vlasti za metode poučavanja i učenja u preduzetničkom obrazovanju, 2014/2015.

Izvor: Eurydice.

Napomene po državama

Belgija (BE de): Smjernice (koje se redovno ažuriraju) za metode poučavanja u preduzetničkom obrazovanju nisu obavezne budući da belgijski ustav jamči slobodu obrazovanja. Stoga, svaka uprava škole može u svojoj školi primjenjivati pedagoške metode koje odabere. Svi nastavnici mogu primjenjivati metode koje su primjerene učenicima ako su one unutar okvira smjernica koje donosi uprava škole.

Španija: Uz gore navedene metode koristi se i metoda „saradničkog učenja“. Prema odredbi ECD/65/2015, aktivne se metodologije moraju nadograđivati na strukture saradničkog učenja. Zajednički rad članovima tima omogućuje rješavanje problema, usvajanje strategija koje koriste drugi i primjenu istih u sličnim situacijama.

Bosna i Hercegovina: Svi se kurikulumi uglavnom temelje na sadržaju, uz vrlo malo smjernica vezanih uz metode. Nastavnici su obavezni slijediti kurikulum po pitanju sadržaja, no sami mogu odlučivati o metodama poučavanja.

U **Grčkoj** se učestalo koriste studije slučaja kako bi se bolje shvatili koncepti nezaposlenosti, inflacije, zakona ponude i potražnje i sl. To je pogotovo slučaj kada se preduzetničko obrazovanje poučava unutar predmeta „Projekat“, u kojem učenici uče kako realizovati poslovne ideje.

U **Crnoj Gori** aktivno poučavanje osnovno je polazište za implementaciju svih predmeta na svim nivoima obrazovanja, a iskustveno učenje i istraživanje dobili su takođe na važnosti, budući da se za učenje sadržaja predmeta i sticanje znanja koristi praktični rad.

Neke države koje navode da imaju predmete u koje je integrisano preduzetničko obrazovanje ne spominju nikakve smjernice centralne vlasti za metode poučavanja i učenja. U mnogim slučajevima razlog tome je autonomija koju imaju škole i nastavnici.

Na primjer, u **Velikoj Britaniji (Engleska, Vels i Sjeverna Irska)**, nastavnici u konsultaciji s glavnim nastavnikom i rukovodiocem aktiva (nastavnik koji ima odgovornost za određeno predmetno područje i koji pomaže i daje smjernice nastavnicima) odlučuju o metodama poučavanja i nastavnim sredstvima. Svaki je nastavnik odgovoran za planiranje časovni izradu shema rada kako bi se osiguralo da kurikulum ispunjava zahtjeve koji proizlaze iz statuta.

Međutim, neke države imaju mehanizme koji olakšavaju poučavanje preduzetničkog obrazovanja.

Na primjer, u **Republici Češkoj** nastavnici mogu razmjenjivati iskustva i metode poučavanja zasnovane na praksi putem posebnog internetskog foruma pod nazivom „Metodološki portal“, koji pokriva i druga predmetna područja.

3.2. Praktična preduzetnička iskustva

U saopštenju Evropske komisije iz 2012. godine, „Rekonceptualizacija obrazovanja: ulaganje u vještine za bolje socio-ekonomske efekte“⁽¹¹³⁾, države članice pozivaju se da za sve učenike osiguraju najmanje jedno praktično preduzetničko iskustvo prije završetka obaveznog obrazovanja.

„Praktično preduzetničko iskustvo podrazumijeva obrazovno iskustvo koje učeniku daje priliku za osmisli ideje, prepozna dobru ideju i realizuje je. Ono bi se trebalo odvijati na inicijativu učenika kao pojedinca ili kao člana manjeg tima, uključivati učenje kroz djelovanje i dati opipljive rezultate. Cilj ovakvog učenja je omogućiti učeniku razvijanje vještina, samopouzdanja i sposobnosti za uočavanje mogućnosti, pronalaženje rješenja i realizaciju sopstvenih ideja u praksi“⁽¹¹⁴⁾.

Kako bi podržala nastojanja država u primjeni ovog pristupa Evropska komisija pokrenula je 2014. g. konkurs u okviru Ključne aktivnosti 3: „Potencijalne inicijative“ u kojoj je „Uključivanje praktičnog preduzetničkog iskustva u škole“ jedna od prioritetnih tema (vidi odjeljak 2.2.3). Cilj je konkursa pokretanje i unapređenje ovakvih praksi. Jedan od odabranih projekata *Youth Start – Entrepreneurial Challenges*, koji vodi Portugalska organizacija PEEP (*Plataforma para a Educação do Empreendedorismo em Portugalija*), ima za cilj da kreira novi metod poučavanja preduzetničkih vještina, da je unaprijedi i implementira na osnovnom, nižem i višem srednjem nivou obrazovanja. Drugi projekat *Innovation Cluster for Entrepreneurial Education*, koji vodi organizacija *Junior Achievement – Europe*, ima za cilj da analizira uticaj preduzetničkog obrazovanja i utvrdi što je potrebno da bi se ostvario evropski cilj da svi mladi steknu praktično preduzetničko iskustvo prije završetka obaveznog obrazovanja.

Postoje brojni primjeri praktičnih preduzetničkih iskustava. Zajednički im je autentičan preduzetnički pristup u sadržaju i metodama koji kombinuje preduzetničke ciljeve učenja i preduzetničke metode.

⁽¹¹³⁾ Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Odboru regija pod imenom „Rekonceptualizacija obrazovanja: ulaganje u vještine za bolje socio-ekonomske efekte“, COM/2012/0669, pročišćeni tekst.

⁽¹¹⁴⁾ Prvi put spomenuto u saopštenju o rekonceptualizaciji obrazovanja. Sadašnja definicija razrađena je u pozivu za projekte EACEA-e o eksperimentisanju politikama o praktičnim preduzetničkim iskustvima koji se može pronaći na: https://eacea.ec.europa.eu/sites/eacea-site/files/documents/ka3-14-guidelines-for-applicants-final_en.pdf

Ugrađenost ovakvih iskustava u školske kurikule pokazuje da je preduzetničko obrazovanje zaista integrirano u kurikulum, odnosno da nije samo dodatak kurikulumu.

3.2.1. Praktično preduzetničko iskustvo u školskom kurikulumu

Primjeri praktičnog preduzetničkog iskustva razlikuju se s obzirom na svoj naglasak, ali i stepen promjene ili prilagođavanja u obrazovnom pristupu koji uključuju. Za ovaj se izvještaj tražilo od država da opišu jesu li dolje navedene vrste iskustava uključene u njihove školske kurikule, na kojem obrazovnom nivou i jesu li ona obavezna ili izborna:

- projektni rad – u kojem postoji jasan proces kreiranja ideje i konkretan krajnji proizvod;
- suočavanje s praktičnim izazovom – projekti koje su pokrenula preduzeća ili organizacije iz zajednice kako bi odgovorili na probleme s kojima se susreću u radu;
- učestvovanje u rješavanju problema u zajednici – korištenje inovativnih ideja za rješavanje problema s kojima se suočava lokalna zajednica;
- pokretanje mini/mladih preduzeća – kreiranje ideje za preduzeće ili socijalno preduzeće te pokretanje i vođenje istih tokom određenog vremenskog razdoblja;
- mikro-finansiranje učeničkih inicijativa – razvijanje konkretnih ideja i projekata koji se finansiraju zajedno kako bi se ostvario profit i/ili određeni društveni učinak.

Važno je napomenuti da se prvo navedeno iskustvo (projektni rad) u kontekstu praktičnog preduzetničkog iskustva ne odnosi na opštu metodologiju poučavanja koja se zasniva na projektu koja se analizira u odjeljku 3.1.3. Poučavanje koje se zasniva na projektima, u različitim stepenima i oblicima, već je prilično uobičajeno u većini evropskih obrazovnih sistema. Ono o čemu je ovdje riječ drukčije je budući da postavlja učenike u središte stvarnog procesa generisanja ideja za specifični krajnji proizvod. Opšte metode koje se zasnivaju na projektu mogu se takođe koristiti za razvijanje preduzetničkih vještina, no one nisu toliko sveobuhvatne kao praktično preduzetničko iskustvo definisano u ovom odjeljku. Isto tako, praktično učenje i učenje koje se zasniva na radu u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju i dualnom sistemu ne mogu se poistovjetiti s onime što se podrazumijeva praktičnim izazovom, iako i ove metode mogu razvijati preduzetničke vještine mladih.

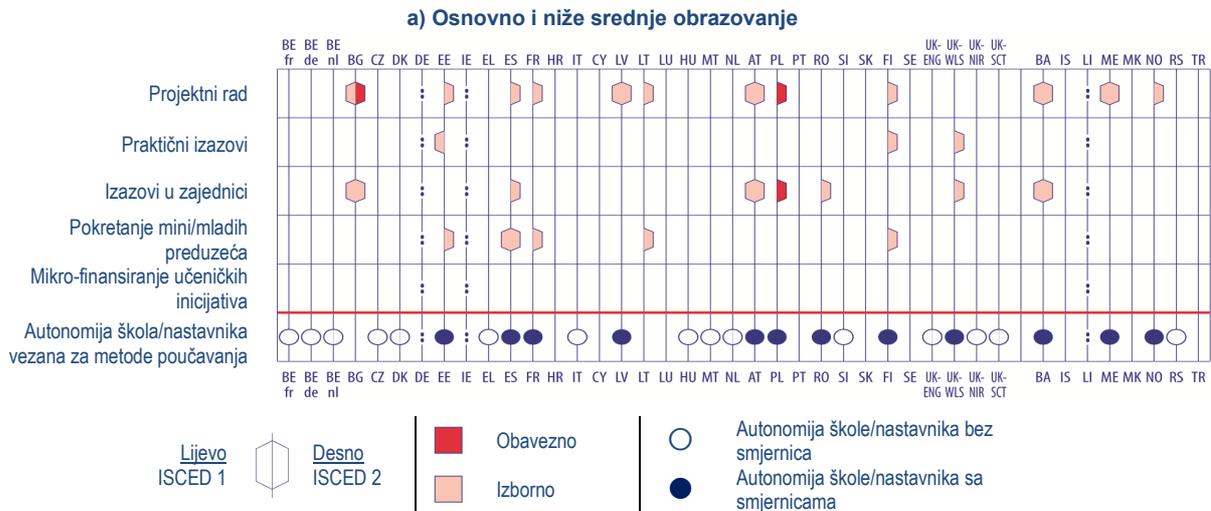
Praktično preduzetničko iskustvo u obliku projektog rada uključeno je u kurikule u otprilike desetak država. U Bugarskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori to je slučaj na svim nivoima; u Estoniji, Austriji, Poljskoj i Finskoj na tri nivoa; u Španiji, Letoniji, Rumuniji i Švedskoj na dva nivoa; u Francuskoj, Litvaniji i Norveškoj samo na nižem srednjem nivou i u Danskoj samo u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju koje se sprovodi u školama. Stoga je projektni rad jedan od najuobičajenijih primjera praktičnog preduzetničkog iskustva, no uprkos tome koristi se u manje od jedne trećine evropskih država.

Zanimljiv primjer na nižem srednjem nivou postoji u **Finskoj**: Projekat „Ja i moj grad“ bavi se pitanjima vezanim za društvo, poslovni život i preduzetništvo i sprovodi se u obliku minijaturnog grada u kojemu učenici, polaznici šestih razreda uzrasta od 12 i 13 godina, rade u struci i igraju ulogu potrošača i građana. Projekat uključuje osposobljavanje nastavnika, nastavna sredstva za 10 lekcija i jednodnevnu posjetu obrazovnom okruženju koje omogućuje projekat. Svaki se program implementira u bliskoj saradnji s opštinama i preduzećima iz regije. Učestvovanje nije obavezno, no gotovo svi učenici šestih razreda učestvuju u projektu.

U **Norveškoj**, na istom nivou obrazovanja, učenici mogu odabrati jedan od izbornih predmeta, od kojih neki uključuju preduzetničko iskustvo. Jedan od njih, pod nazivom „Vještine za poslovni život“, podrazumijeva da učenici u okviru predmeta sami kreiraju određeni proizvod. Drugi izborni predmet, pod nazivom „Dizajn i redizajn“, takođe podrazumijeva kreiranje specifičnog krajnjeg proizvoda.

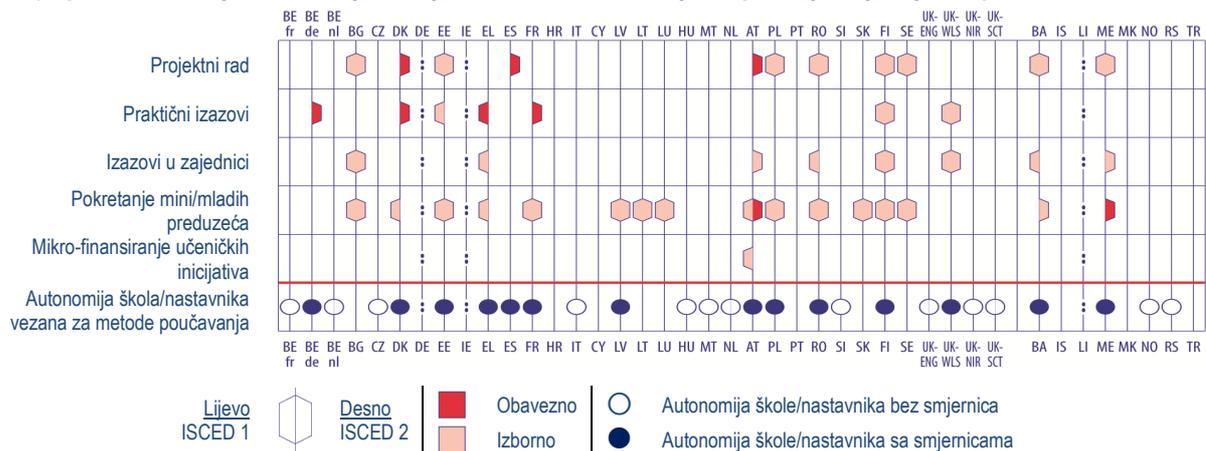
U **Crnoj Gori** na svim nivoima obrazovanja u školama kurikulum za svaki predmet uključuje dva projekta godišnje. Nastavnici se osposobljavaju kako bi naučili na koji način mogu sprovesti projekte koji se odnose na preduzetničko obrazovanje. Ove se aktivnosti opisuju u školskim i nastavnim godišnjim planovima.

Slika 3.6: Praktično preduzetničko iskustvo u kurikulumu, 2014/2015.

Izvor: Eurydice.

b) Opšte više srednje obrazovanje i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje koje se sprovodi u školama

Izvor: Eurydice.

Objašnjenje

Praktično preduzetničko iskustvo podrazumijeva obrazovno iskustvo u okviru kojeg učenici mogu sami osmisliti ideje, prepoznati dobru ideju i realizovati je. Ono bi se trebalo sprovoditi na inicijativu učenika kao pojedinca ili kao člana malog tima i uključivati učenje kroz rad, te bi trebalo dati opipljiv rezultat. Cilj je omogućiti učenicima razvijanje vještina, samopouzdanja i sposobnosti za uočavanje prilika, pronalaženje rješenja i realizovanje sopstvenih ideja. Slika 3.6 pokazuje u kojim je državama takvo iskustvo uključeno u kurikulum kao obavezno ili izborno. Podaci o državama u kojima se takvo iskustvo podstiče, ali nije uključeno u kurikulum mogu se naći u odjeljku 3.2.2.

Napomene po državama

Danska: Dodjela projekata u 9. razredu može sadržavati preduzetnički pristup.

Španija: „Projektni rad“ sprovodi se u nekim autonomnim zajednicama (Andaluzija, Kanari), a „Izazovi u zajednici“ u Asturiji, Kastilji i Leonu, La Riohi, Kataloniji i Ekstremaduri. „Pokretanje mini/mladih preduzeća“ sprovodi se u nekim autonomnim zajednicama koje nude izborne predmete u nižem srednjem obrazovanju pod različitim imenima. U mnogo slučajeva temelj predmeta predstavlja pokretanje i upravljanje mini-poduzećem/učeničkom zadrugom tokom školske godine (npr., *Empresa Joven Europea* (EJE) u Asturiji, Ekstremaduri i La Riohi).

Italija: Novi zakon (br.107/2015) definiše minimalne standarde za program *alternanza scuola-lavoro* (program u kojemu učenici naizmjenično uče u školi i kroz praktična iskustva, npr. pripravništvo, stažiranje ili aktivnosti praktičnog učenja, što je službeno uvedeno 2005. godine) koji se sprovodi u posljednje tri godine višeg srednjeg obrazovanja: minimalno 200 sati u *Liceima* i minimalno 400 sati u tehničkim i stručnim školama. Program može uključivati „simulacije preduzeća za učenje“, posebno u tehničkim školama za ekonomiju i finansije.

Malta: Okvir za ishode učenja, koji je trenutno u izradi i još nije objavljen, sadržavaće prijedloge praktičnih preduzetničkih iskustava, no odluke o sprovođenju istih donosiće se na nivou škola i/ili visokih škola.

Velika Britanija (Vels): Izborni velški bakaleureat sadrži praktična preduzetnička iskustva koja odgovaraju praktičnim iskustvima i izazovima u zajednici i dostupna su učenicima uzrasta od 14 do 19 godina u srednjem obrazovanju, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje koje se sprovodi u školama. Ova je revidirana kvalifikacija započela kao pilot-projekat u akademskoj godini 2014/15. i biće dostupna za procjenu do septembra 2015. g.

Bosna i Hercegovina: Praktična preduzetnička iskustva primjenjuju se na pilot-osnovi. Uobičajenija su u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju.

Drugi najrašireniji primjer praktičnog preduzetničkog iskustva je pokretanje mini/mladog preduzeća. Budući da je ovo iskustvo primjerenije za starije učenike, postoji samo jedan primjer, u Španiji, uključivanja ovog iskustva već u osnovno obrazovanje. Samo u pet država (Estonija, Španija, Francuska, Litvanija i Finska) uključeno je u kurikulum od nižeg srednjeg nivoa. Međutim, u opštem višem srednjem obrazovanju i/ili inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju koje se sprovodi u školama ova vrsta iskustva postoji u 16 država.

Učestvovanje učenika u radu mini-preduzeća često dobija podršku od specijalizovanih organizacija. U Danskoj, vlada je 2010. godine osnovala Dansku fondaciju za preduzetništvo kako bi osigurala da kreativnost i inovacije postanu temeljni dio obrazovanja učenika na svim nivoima.

U nekim državama sticanje praktičnog preduzetničkog iskustva putem mini-preduzeća već je raširena praksa. Na primjer, u Švedskoj je u školskoj godini 2014/15. 24.415 učenika (što predstavlja više od 20% učenika koji završavaju srednje obrazovanje) učestvovalo u programu „Preduzeće“. U Finskoj je tokom 2013/14. osnovano otprilike 1300 učeničkih preduzeća, a u programu je učestvovalo oko 4.100 učenika. U Austriji u području stručnog obrazovanja postoji više od 1000 mini-preduzeća. U Estoniji je na nižem srednjem nivou u 2014/15. postojalo 42 mini-preduzeća, dok se na višem srednjem nivou program sprovodio u 62 škole (200 učeničkih preduzeća), tj. u 32% estonskih škola.

Praktični izazovi i izazovi u zajednici manje su uobičajeni. U vrlo malom broju država u osnovnom i nižem srednjem obrazovanju poučava se putem praktičnih izazova, dok se poučavanje putem izazova u zajednici na tim nivoima koristi u svega sedam država/regija. Slično tome, u desetak država/regija poučava se putem praktičnih izazova i/ili izazova u zajednici u opštem višem srednjem obrazovanju i/ili inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju koje se sprovodi u školama. Poučavanje putem mikro-finansiranih učeničkih inicijativa još je rijeđe u evropskim kurikulumima; jedini primjer u kojem je ono uključeno u redovni kurikulum postoji u Austriji, u opštem višem srednjem obrazovanju u kojem postoji kao dio projektnog konkursa „Inovativni mladi“ (*Jugend Innovativ*). Postoji i u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju, ali ne kao dio kurikuluma; koristi se putem grupno finansiranih platformi kreiranih za sprovođenje učeničkih projekata.

3.2.2. Praktično preduzetničko iskustvo podsticano unutar inicijativa

U državama u kojima praktična preduzetnička iskustva još nisu dio redovnog kurikuluma ona se nude putem vannastavnih aktivnosti, nacionalnih programa i inicijativa uz učestvovanje i podršku spoljnih partnera. S obzirom na prirodu praktičnog preduzetničkog iskustva, dokazano je da je uključivanje spoljnih partnera i kreiranje i/ili provođenje ključno, budući da se na taj način obezbjeđuje relevantnost stečenih iskustava i njihova veza sa „stvarnim svijetom“, izvan obrazovnog okruženja⁽¹¹⁵⁾. Ovaj izvještaj potvrđuje važnost spoljnih partnera u sprovođenju ove vrste iskustva kao vannastavne aktivnosti.

Rad međunarodne nevladine organizacije *Junior Achievement* i njenih organizacija članica u mnogim evropskim državama veoma je važan faktor u ovom kontekstu, budući da se temelji na kvalitetnom iskustvu i bliskim vezama između obrazovnog i poslovnog sektora. U nekim državama organizacija *Junior Achievement* dobila je akreditaciju za svoje programe od ministarstava zaduženih za obrazovanje (Republika Češka, Francuska, Malta, Slovačka i Srbija) i/ili prima finansijsku podršku vlade u drugima (Bugarska, Danska, Luksemburg, Norveška, Poljska, Švedska i Srbija). U Flamanskoj zajednici Belgije – u kontekstu autonomije nastavnika vezanoj za metode poučavanja – Bugarskoj,

⁽¹¹⁵⁾ TWG o EE, 2014, str. 32.

Estoniji, Grčkoj i Letoniji praktični preduzetnički programi koje su razvile nacionalne članice organizacije *Junior Achievementa* već su postali dio redovnog kurikuluma (vidi sliku 3.6).

Na primjer, u **Republici Češkoj** Centar preduzeća za praksu (*Centrum fiktivních firem*), član međunarodne mreže *Europen-PEN International* ⁽¹¹⁶⁾, koji prima finansijska sredstva od vlade, nudi učenicima u višem srednjem stručnom obrazovanju priliku za upravljanje „preduzećem za praksu“ kako bi razvili preduzetničke vještine. Ta preduzeća, u saradnji s Centrom, pokreću učenici pod nadzorom nastavnika.

U drugim se državama poučava koristeći praktična preduzetnička iskustva kroz vannastavne aktivnosti ili u okviru širih inicijativa na regionalnom, nacionalnom ili evropskom nivou.

U **Španiji** su mnoge autonomne zajednice kreirale programe koji uključuju praktične vannastavne aktivnosti. Njih najčešće podržavaju regionalne vlasti, ali nemaju uvijek širok obim. U nekim regijama i programima banke i druge finansijske ustanove učestvuju u kreiranju i/ili finansiranju ovih aktivnosti (npr. program *Equilicúa*, koji kofinansira fondacija Caja Navarra, ili zajmovi koje Cajastur obezbjeđuje kako bi pokrenuo mikro-preduzeća u školama u Asturiji). U drugim slučajevima autonomne zajednice uspostavljaju partnerstva s javnim agencijama ili privatnim preduzećima/nevladinim udruženjima. Postoje i druge inicijative koje unapređuje privatni sektor i koje se razvijaju neposredno u obrazovnim okruženjima, bilo na nacionalnom nivou (npr. projekat „ThinkBig“ koji finansira fondacija Telefónica) ili na regionalnom nivou (npr. projekat „Startinova“ koji prima podršku od šest regionalnih novina iz komunikacijske grupe Vocento u šest autonomnih pokrajina). Kada je riječ o metodologiji, svi programi sprovedu aktivno i smisleno učenje povezano sa stvarnim životom. Često su organizovani kao obrazovna mikro-preduzeća (uključujući udruženja mladih, zadruge, proizvodne kompanije, preduzeća i sl.) ili se kreiraju vezano za konkurse za projekte. Učestvovanje u ovim projektima za obrazovne ustanove je opcionalno.

U **Holandiji** praktična (i teoretska) preduzetnička iskustva nisu navedena u kurikulumu, budući da su škole autonomne, no neke škole svedjedno nude ova iskustva. Na primjer, putem programa *Jong Ondernemen* učenici u osnovnom i srednjem obrazovanju i u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju koje se sprovodi u školama mogu pokretati mini/mlada preduzeća. Organizacija saraduje s raznim ustanovama te od vlade dobivaju finansijska sredstva. Program „BizWorld“ u osnovnom obrazovanju omogućuje djeci vođenje sopstvenih preduzeća. Primjer u višem srednjem obrazovanju je „Junior Company“. U osnovnom je obrazovanju fokus u osnovi na „preduzetničkom ponašanju“: podstiče se izgradnja karaktera, kreativnost, razmišljanje usmjereno pronalaženju rješenja (rješavanje problema), komercijalno/privredno razmišljanje u akciji i razvijanje društvenih vještina. Putem kratkoročnih projekata (koji traju nekoliko sedmica ili mjeseci), djeca se podstiču na razvijanje sopstvenih inicijativa. Neke se škole specijalizuju i prezentuju kao „Preduzetnazije“ – u kojima učenici mogu voditi svoja preduzeća, a nastavnici se osposobljavaju za razvijanje preduzetničkih stavova i ponašanja ⁽¹¹⁷⁾ – ili kao „Tehnazije“ u kojima se često tehnologija kombinuje s inovativnim preduzetništvom, npr. kroz rad s spoljnim klijentima. Osim toga, škole mogu same ponuditi različite programe za podsticanje preduzetništva kod učenika.

U **Velikoj Britaniji** koristi se širok raspon praktičnih preduzetničkih iskustava. MyBnk – dobrotvorna fondacija koja djeluje širom UK – uči mlade ljude upravljanju novcem i pokretanju sopstvenih preduzeća ⁽¹¹⁸⁾. *Young Enterprise* je neprofitno poduzeće i dobrotvorna fondacija koja pomaže mladima u učenju o poslu i svijetu rada putem niza programa ⁽¹¹⁹⁾. *Young Enterprise* djeluje u Engleskoj i Velsu ⁽¹²⁰⁾ dok u Škotskoj ⁽¹²¹⁾ i Sjevernoj Irskoj ⁽¹²²⁾ postoje nezavisne organizacije koje rade u partnerstvu s ovom fondacijom. U Sjevernoj Irskoj ti su programi mapirani u kurikulumu. Tokom osnovnog obrazovanja oni kulminiraju u programu „Poslovni počeci“, koji učenicima uzrasta od 8 do 11 godina omogućuje sticanje realnog poslovnog iskustva kroz pokretanje i vođenje sopstvene firme. Slični projekti postoje i u srednjem obrazovanju. U Engleskoj, jedan od prvih zadataka preduzeća *Careers and Enterprise Company* ⁽¹²³⁾, osnovanog u februaru 2015. g. s ciljem transformisanja karijernog obrazovanja i savjetovanja za mlade i inspirisanja mladih za mogućnosti koje se nude u stvarnom svijetu, biće kreiranje preduzetničkog pasoša (digitalnog zapisa vannastavnih aktivnosti i preduzetničkih aktivnosti u kojima su učenici učestvovali).

U pojedinim državama, poput Estonije, postoje i konkursi kojima je cilj unapređenje preduzetničkih vještina kod učenika. Organizacija Preduzeće Estonija objavljuje jednom godišnje konkurs kako bi se unaprijedili preduzetnički stavovi mladih. Na konkurs se prijavljuje nekoliko nevladinih organizacija koje organizuju radionice na državnom i regionalnom nivou.

⁽¹¹⁶⁾ <http://www.penworldwide.org/>

⁽¹¹⁷⁾ www.entreprenasium.nl

⁽¹¹⁸⁾ <http://mybnk.org/>

⁽¹¹⁹⁾ <http://www.young-enterprise.org.uk/>

⁽¹²⁰⁾ <http://www.young-enterprise.org.uk/>

⁽¹²¹⁾ <http://www.yes.org.uk/>

⁽¹²²⁾ <http://www.yeni.co.uk/>

⁽¹²³⁾ <https://www.careersandenterprise.co.uk/>

Još jedan način koji učenicima omogućava dobijanje praktičnog preduzetničkog iskustva jesu tzv. konkursi za najbolje ideje ili poslovne poduhvate. Oni se sprovode u mnogim evropskim državama na razne načine. Naravno, to su oblici vannastavnih aktivnosti koje su ograničene po obimu i broju učesnika te najčešće podrazumijevaju postupak selekcije učenika. Drugo se ograničenje ogleda u tome što ti oblici aktivnosti nisu usmjereni na privlačenje prosječnih učenika, već sadrže dimenziju samo-selekcije, što znači da se na konkurse najčešće prijavljuju učenici koji već imaju dobro razvijene preduzetničke vještine. Uprkos tome, ovi konkursi mogu biti zanimljivi po pitanju metoda koji se koriste i motivisanju učenika, što je vidljivo iz sljedećih primjera.

U **Austriji** cilj konkursa za najbolju ideju pod nazivom „Nova generacija“ je podsticanje učenika u stručnom obrazovanju na rad na sopstvenim idejama u kontaktu s poslovnim trenerima. Na „Festivalu ideja“ učenici i nastavnici upoznaju se s idejama drugih učenika.

U **Velikoj Britaniji** postoji više nacionalnih inicijativa koje učenicima omogućuju učestvovanje u preduzetničkim aktivnostima. Između ostalog, one uključuju inicijativu: „Tajkuni u školama“ – nacionalno preduzetničko takmičenje u školama. Takmičenje omogućuje učenicima pokretanje i vođenje preduzeća tokom pohađanja škole ili visoke škole, čime im se omogućuje sticanje vrijednih iskustava o vođenju posla iz prve ruke ⁽¹²⁴⁾. Drugi primjeri jesu „Program preduzetničkog takmičenja“, koji školama omogućuje pokretanje i vođenje preduzeća ⁽¹²⁵⁾; „Takmičenje desetka“ ⁽¹²⁶⁾ poslovno je takmičenje i inicijativa za mikro-finansiranje mladih uzrasta od 11 do 19 godina koji žele osjetiti što znači biti preduzetnik. Mladima se daje prilika za razmišljanje o novim poslovnim idejama te za realizaciju tih ideja koristeći pravi novac (10 funti), preuzimanje budžetskog rizika u poslovnom području i ostvarivanje zarade – koju mogu iskoristiti kako bi nešto promijenili u zajednici ⁽¹²⁷⁾; „Takmičenje petica“ ⁽¹²⁸⁾ daje slične mogućnosti za učenike u osnovnom obrazovanju (uzrasta od 5 do 11 godina). Oba programa sprovode se u sva četiri dijela Velike Britanije. U Velsu postoji nacionalno takmičenje u osnovnom obrazovanju „Vojnici preduzetnici“ ⁽¹²⁹⁾ kojim se nastoji podsticati preduzetništvo u osnovnom obrazovanju.

Na **Islandu** „Takmičenje učenika u preduzetništvu“ (*Nýsköpunarkeppni grunnskólanemenda*) namijenjeno je učenicima uzrasta od 10 do 12 godina i sprovodi se tokom cijele godine. Glavni je cilj takmičenja aktivirati kreativnost djece u cijeloj državi. Svako proljeće, odvija se radionica na kojoj se sve ideje koje su stigle do završnice realizuju uz pomoć instruktora. Radionica završava velikom završnom proslavom.

Nekoliko država (Portugalija, Austrija, Danska, Luksemburg i Slovenija) trenutno sprovode *Youth Start – Entrepreneurial Challenges* ⁽¹³⁰⁾, projekat u okviru evropskog programa Erasmus+. Svrha projekta je podsticanje preduzetničkog obrazovanja putem programa takmičenja i vrednovanje njegovog učinka na učenike (alati i pokazatelji za procjenu preduzetničkog obrazovanja – ASTEE ⁽¹³¹⁾). Cilj je kreirati i unaprijediti novi metod za poučavanje preduzetničkih vještina koji će se primjenjivati u osnovnom te u nižem i višem srednjem obrazovanju. Aktivno učestvovanje učesnika, djelotvorno osposobljavanje nastavnika i istraživanje u području preduzetničkih škola neke su od glavnih aktivnosti. Krajnji je cilj prikupiti podatke koji govore u prilog tome da su preduzetničke vještine koje se uče putem ovakvog programa djelotvorne u jačanju transverzalnih vještina učenika.

Na kraju, treba spomenuti i regionalne inicijative koje finansira Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za države jugoistočne Europe (SEECCEL) koje se sprovode u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Makedoniji i Srbiji s ciljem podsticanja razvoja preduzetničkih iskustava i preduzetničkih škola (vidi odjeljak 2.2.3).

⁽¹²⁴⁾ <http://www.tycooninschools.com/>

⁽¹²⁵⁾ <http://www.nationalenterprisechallenge.co.uk/>

⁽¹²⁶⁾ <http://www.tenner.org.uk/>

⁽¹²⁷⁾ <http://www.tenner.org.uk/>

⁽¹²⁸⁾ <http://www.fiverchallenge.org.uk/>

⁽¹²⁹⁾ <http://enterprisetroopers.com/homepage/>

⁽¹³⁰⁾ <http://www.youthstartproject.eu/#>

⁽¹³¹⁾ <http://asteeproject.eu/assessment-tools>

3.3. Ishodi učenja povezani s preduzetničkim obrazovanjem

Postoje snažni argumenti za obezbjeđenje jasnih ishoda učenja za preduzetničko obrazovanje. Prije svega, na taj se način pomaže izdvojiti ovo područje kao posebno polje poučavanja i učenja. Zatim, ishodi učenja daju do znanja učenicima što se od njih očekuje i omogućuju im razvijanje potrebnih vještina. Na kraju, ishodi učenja nastavnicima pomažu strukturisati i organizovati nastavu i preduslov su za formalne oblike ocjenjivanja.

Međutim, preduzetničko je obrazovanje složeno područje. Kao ključna kompetencija, ono je široko i višeslojno te je kao takvo povezano sa cijelim nizom posebnih ishoda učenja. Kao što je ranije u tekstu izneseno (vidi poglavlje 1), postoje razlike u nacionalnim definicijama i razumijevanju preduzetničkog obrazovanja. Očekivano je, dakle, da će se ove razlike odraziti u načinu na koji su ishodi učenja formulisani i u područjima koja obuhvataju.

Prethodna istraživanja, među kojima je i izvještaj Eurydicea „Preduzetničko obrazovanje u školama u Evropi“ iz 2012. godine ⁽¹³²⁾, ali i zaključci Tematske radne grupe za preduzetničko obrazovanje ⁽¹³³⁾, pokazuju da su ishodi učenja povezani s preduzetništvom u većini evropskih država još uvijek u razvojnoj fazi. To znači da, iako se na određenim obrazovnim nivoima mogu pronaći određeni elementi, još uvijek izostaje sveobuhvatan i usklađen pristup.

Evropski referentni okvir ključne kompetencije „smisao za inicijativu i preduzetništvo“ trenutno je u fazi razvoja ⁽¹³⁴⁾ i stoga dosad nije bilo zajedničkog okvira na koje bi se ovaj izvještaj mogao pozivati. Ipak, postoji nekoliko primjera nacionalnih/regionalnih referentnih okvira za preduzetništvo, kao i evropskih organizacija i projekata ⁽¹³⁵⁾ u okviru kojih su razvijeni sopstveni okviri ⁽¹³⁶⁾. Na evropskom nivou, Tematska radna grupa posebno se detaljno bavila ovim područjem i razvila referentne okvire za neka polja preduzetničkog obrazovanja. Na kraju, u okviru evropskog projekata ASTEE razvijen je alat za ocjenjivanje preduzetničkih vještina koji sadrži i prijedlog kategorija povezanih ishoda učenja ⁽¹³⁷⁾.

Na osnovu postojećih alata, od evropskih se država tražilo da navedu ishode učenja podijeljene u tri kategorije:

1. preduzetnički stavovi (samopouzdanje i smisao za inicijativu);
2. preduzetničke vještine (kreativnost, planiranje, finansijska pismenost, upravljanje resursima, upravljanje nesigurnošću/rizikom, timski rad); i
3. preduzetničko znanje (kako procijeniti prilike, uloga preduzetnika u društvu i karijerne mogućnosti u preduzetništvu).

⁽¹³²⁾ EACEA/Eurydice, 2012.

⁽¹³³⁾ Evropska komisija, 2014.

⁽¹³⁴⁾ Ovaj projekat, zajedno s dodatnim istraživanjima u ovom području, provodi DG JRC IPTS u ime DG EMPL. <https://ec.europa.eu/jrc/en/entrecomp?search>

⁽¹³⁵⁾ <http://www.seecel.hr/UserDocsImages/isced-1>

⁽¹³⁶⁾ Na primjer, Danska, Austrija i Velika Britanija (Vels).

⁽¹³⁷⁾ http://archive.ja-ye.org/Download/jaye/ASTEE_REPORT.pdf

Preduzetnički stavovi: samopouzdanje

Ishodi učenja povezani s preduzetničkim stavom samopouzdanja prilično su rašireni u evropskim školskim kurikulumima. Kao element socijalizacije, podsticanje samopouzdanja opšteobrazovni je cilj koji nije primjenjiv samo na preduzetništvo. Može se izraziti i na brojne druge načine, od poznavanja sebe, svijesti o sebi, vjere u sebe, zauzimanja za sebe, asertivnosti ili osjećaja ovladavanja vještinom. Da bi se ovaj stav smatrao povezanim s preduzetništvom, on mora bit izražen i shvaćen u odnosu na zadatke ili djelovanje.

Na primjer, u osnovnom obrazovanju u Njemačkoj zajednici Belgije samopouzdanje se opisuje kao „prepoznavanje i opisivanje sopstvenih interesa, snaga i slabosti“, što je bliže kvalitetu svijesti o sebi nego samopouzdanju, dok se u Španiji ovaj stav konkretnije definiše: „Učenik pokazuje samopouzdanje (...) što mu omogućava da preuzme odgovarajuće radnje, zavisno od postojećih okolnosti“.

Preduzetnički stavovi: smisao za inicijativu

„Smisao za inicijativu“ ili samoinicijativnost u samoj je srži preduzetničkog obrazovanja kako je opisano u evropskim preporukama koje se odnose na ključne kompetencije. Stoga ovaj stav često nalazimo u kurikulumnim područjima koja se izričito bave preduzetničkim obrazovanjem, bilo da je riječ o kurikulumima obaveznih ili izbornih predmeta ili međupredmetnih tema. Sagledan s pozicije ishoda učenja ovaj je stav usko povezan s rješavanjem problema, kao i preuzimanjem odgovornosti ili se jednostavno formuliše kao „biti preduzetan“ ili „proaktivan“. U osnovnom obrazovanju u Francuskoj, na primjer, to znači da svaki učenik mora biti „u stanju prepoznati problem i razraditi korake za njegovo rješavanje“. U višem srednjem obrazovanju u Republici Češkoj od učenika se očekuje da „primijeni proaktivan pristup, svoju inicijativu i kreativnost, te prigri i podupre inovativnost“.

Preduzetničke vještine: kreativnost

Kreativnost, u smislu sposobnosti promišljanja na nov i maštovit način, ključna je komponenta i pokretač za stvaranje novih ideja i inovativni proces koji je sastavni dio svake preduzetničke aktivnosti. Može se tumačiti i kao kreativan pristup rješavanju problema. Za razliku od uobičajenog shvatanja kreativnosti, u ovom kontekstu nije riječ samo o karakteristikama osobe ili daru, već o nečemu što se može naučiti i razviti ⁽¹³⁸⁾. Kreativnost u kurikulumu uže je povezana s preduzetničkim vještinama i izražava se u kontekstu razvijanja korisnih ideja.

Međutim, čini se zahtjevnijim pronaći jasno definisane ishode učenja povezane s kreativnošću. Ponekad je riječ o relativno širokom cilju školskog obrazovanja koji se promovise u cijelom kurikulumu, kao što je slučaj u, na primjer, Letoniji, Litvaniji i Rumuniji. U drugim državama praktičnije je shvatanje kreativnosti vidljivo u formulisanju ishoda učenja, kao što je slučaj u osnovnom obrazovanju u Sloveniji, gdje učenici „uče planirati, skicirati, stvarati i testirati proizvode i predlagati poboljšanja“. U opštem višem srednjem obrazovanju u Crnoj Gori u kurikulumu se navodi da učenici „trebaju primijeniti kreativne tehnike u rješavanju problema i razvijanju inovativnih rješenja“.

Preduzetničke vještine: planiranje

Sposobnost planiranja i strukturisanja zadataka može se smatrati vještinom koja pokreće stvaranje ideja i proces inovacija. Ona omogućava realizaciju ideja, uzimajući u obzir postojeće okolnosti i resurse. Međutim, kada je izuzmemo iz konteksta preduzetničkog obrazovanja, ona može imati i uže značenje i odnositi se samo na organizacione promjene.

⁽¹³⁸⁾ CF De Bono (1992), Redecker i sur (2011) i Runco (1991).

U nižem srednjem obrazovanju u Estoniji, na primjer, učenik bi trebao biti „sposoban planirati i vrednovati sopstvene aktivnosti i postići [željeni] rezultat, [trebao bi] odabrati i primijeniti potrebne akcije“. U inicijalnom stručnom obrazovanju u Španiji postoji direktna veza s poslovanjem, budući da bi „učenik trebao biti sposoban izraditi plan preduzeća za proizvodnju, organizaciju i ljudske resurse uz odgovarajući [poslovni] plan“. U Slovačkoj je shvatanje ove vještine šire te bi učenici u opštem višem srednjem obrazovanju trebali biti sposobni „planirati i upravljati novim projektima i postići ciljeve, ne samo u poslu, već i u svakodnevnom životu“.

Preduzetničke vještine: finansijska pismenost

Shvaćena kao sposobnost razumijevanja finansijskih izvještaja i budžeta, finansijska pismenost povezana je s vještinama upravljanja ličnim finansijama kao i obezbjeđenjem osnova za upravljanje poslovanjem. Ova je vještina često dio ishoda učenja povezanih s užom definicijom preduzetničkog obrazovanja koja je usmjerena na poslovne vještine. Čini se da je riječ o jednoj od vještina koja je podložnija pretakanju u vidljive i mjerljive ishode učenja od drugih aspekata preduzetničkog obrazovanja. To može predstavljati rizik za djelotvorno sprovođenje preduzetničkog obrazovanja kao ključne kompetencije, budući da tijela nadležna za kurikulum mogu biti sklonija stavljanju naglaska na elemente koji su opipljiviji i podložniji ocjeni, na štetu drugih ključnih vještina. Istraživanje koje je sprovedla Tematska radna grupa za preduzetničko obrazovanje 2013. godine pokazalo je da je finansijska pismenost najnaglašeniji aspekt među temama kojims su se bavile države učesnice istraživanja ⁽¹³⁹⁾. Ovim se potvrđuje određena sklonost prema užim ishodima učenja usmjerenima na poslovanje, što je na određeni način u neskladu s opštim trendom u Evropi, koji upućuje na šire shvatanje preduzetničkog obrazovanja. Međutim, naglasak na finansijskoj pismenosti može biti stavljen i na teoretski dio (finansijsko znanje) ili praktičan dio (finansijske vještine) koji nalazimo u Norveškoj, gdje bi učenici na višem srednjem nivou trebali moći „obračunavati finansijske troškove; [i] izraditi preporuke za finansiranje različitih projekata“.

Preduzetničke vještine: upravljanje resursima

Upravljanje resursima vještina je prikupljanja i organizovanja resursa za pojedine svrhe, kao što su preduzeća ili drugi oblici. Ovo se čini prilično konkretnom vještinom i stoga je manje prisutna u evropskim školskim kurikulumima kao zaseban ishod učenja. Rijetko se spominje u kontekstu razvijanja poslovne ideje. Uobičajnije shvatanje upravljanja resursima u kurikulumima povezano je s odgovornim korištenjem (prirodnih) resursa i održivim razvojem, što samo po sebi nije dio preduzetničkog obrazovanja. Međutim, mogu se pronaći neki primjeri ovog ishoda učenja u kontekstu preduzetničkog obrazovanja.

Na primjer, na nižem srednjem nivou u Rumuniji ishod učenja upravljanje resursima uključuje „opisivanje glavnih elemenata porodičnih prihoda i rashoda i onih potrebnih za vođenje porodične firme“. Na opštem višem srednjem nivou u Estoniji učenici bi trebali „razumjeti kako ljudi odlučuju o raspodjeli ograničenih resursa i razmotriti finansijske troškove vezane za pojedinu poslovnu priliku“. U inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u Španiji „učenik bi trebao moći prepoznati poslovne ideje i prepoznati prilike za pokretanje novog preduzeća, procjenjujući vjerovatnost i dostupne resurse te razumijevajući moguće učinke na zajednicu s etičkog stanovišta.“

⁽¹³⁹⁾ Evropska komisija, 2014, str. 36.

Preduzetničke vještine: upravljanje nesigurnošću/rizikom

Sposobnost nošenja s nesigurnošću i rizikom u procesu sprovođenja ideje i ostvarivanja profita vještina je koja se često spominje u kontekstu preduzetnika i još je jedan ključni sastojak preduzetničkog obrazovanja. Riječ je o još jednoj temi koja je zahtjevna u smislu njenog poučavanja, budući da usvajanje ili razvijanje ove vještine nije lako na teoretskoj osnovi. Potrebno je izlaganje nesigurnim situacijama i iskustvo koje je moguće steći kroz preduzetničke projekte.

Neki konkretni primjeri iz evropskih kurikulumata uključuju Njemačku zajednicu Belgije, gdje se od učenika u inicijalnom stručnom obrazovanju očekuje da „prepoznaju različite investicione mogućnosti i povezane rizike te da ih nauče sprovoditi zavisno od situacije“. Slično tome, u Republici Češkoj na opštem višem srednjem nivou učenik „prosuđuje i kritički procjenjuje rizike povezane s donošenjem odluka u stvarnim životnim situacijama te je spreman preuzeti povezane rizike ako je potrebno“. U Austriji bi učenik u stručnom obrazovanju trebao biti sposoban „procijeniti i protumačiti prilike i rizike povezane s preduzetničkom slobodom, procijeniti rizike poslovnih odluka te primijeniti odgovarajuće metode upravljanja rizikom“. U Poljskoj „prilikom pripreme sopstvenog projekta“ učenici „prikupljaju podatke o tržištu [i] utvrđuju i analiziraju prijetnje i rizike povezane sa sopstvenim projektom“. Ovaj zadnji primjer pokazuje kako se ova vještina može formulirati kao praktična aktivnost.

Preduzetničke vještine: timski rad

Kao što je bio slučaj s ishodima učenja povezanim sa samopouzdanjem, timski je rad širi cilj koji može biti ugrađen u bilo koje područje kurikulumata, ne samo kao ishod učenja već i kao oblik učenja. Važno je razlikovati ova dva aspekta. U ovom smislu, ova vještina sama po sebi nije isključivo povezana s preduzetničkim obrazovanjem. No, u datom je kontekstu riječ o osnovnoj vještini koju je potrebno razvijati zajedno s drugim vještinama. Ona uključuje i druge povezane vještine, kao što su komunikacija, pregovaranje i donošenje odluka.

Na primjer, u Crnoj Gori učenik u osnovnom i nižem srednjem obrazovanju treba „imati sposobnost samostalnog i timskog rada“ i „pokazati sposobnost donošenja odluka s drugima“. U opštem višem srednjem obrazovanju učenik bi trebao biti „proaktivan član grupe, pokazati sposobnost komuniciranja s grupom, raspravljajući o idejama i pregovaranja s drugima“. U nižem srednjem obrazovanju u Španiji „učenik je sposoban organizovati grupni rad i uspostaviti pravila rada koja podstiču učestvovanje, motivišu članove grupe i doprinose ostvarivanju ciljeva grupe“.

Preduzetničko znanje: kako procijeniti prilike

Opšte gledano, obrazovni sistemi imaju dužu tradiciju poučavanja i ocjenjivanja preduzetničkog znanja nego preduzetničkih vještina ili stavova. Ovo se pitanje obično obrađivalo kroz ekonomske predmete ili kroz posebne predmete iz preduzetništva u srednjem i stručnom obrazovanju. Stoga se ishodi učenja u ovom području čine lako ugrađivim u kurikulumate i nastavne metode, za razliku od onih koji se odnose na preduzetničke vještine i stavove, koji zahtijevaju inovativnije i praktičnije nastavne pristupe. U okviru evropskog projekata ASTEE jedno od područja koje je prepoznato kao važno upravo je znanje o tome kako prepoznati i procijeniti prilike te razumijevanje o tome kako funkcionira privreda.

Primjer je austrijski kurikulum za karijerno usmjeravanje, u kojem se navodi da bi učenici trebali biti u mogućnosti „prepoznati i iskoristiti prilike“. U Španiji u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama učenici „vrednuju različite poslovne prilike na osnovu mogućih ideja, uzimajući u obzir situaciju i procjenu datog sektora [s ciljem] ...odgovaranja na potrebe tržišta“. U Finskoj učenici „pronalaže izvore finansiranja za poslovne ideje i vrše analizu cijene i koristi“.

Preduzetničko znanje: uloga preduzetnika u društvu

Drugo područje prepoznato u okviru projekata ASTEE je uloga i funkcija preduzetnika u društvu, uključujući razumijevanje etike poslovanja. To nije isto kao znanje o tome što je poduzeće ili znanje o pravima i obavezama preduzetnika. Vrlo je malo primjera konkretnih ishoda učenja povezanih s ulogom preduzetnika, a kada postoje, kao u kontekstu „procjene prilika“, često su povezani s ekonomijom ili preduzetništvom kao predmetom u srednjem ili stručnom obrazovanju i osposobljavanju.

Neki se primjeri mogu pronaći u Poljskoj na nižem srednjem nivou, gdje učenici moraju prezentovati „kako preduzetnici pomažu u ispunjavanju ekonomskih potreba“ te u Sloveniji, gdje su „učenici svjesni važnosti preduzeća za razvoj društva“. U Estoniji, na opštem višem srednjem nivou, učenici „razumiju odgovornost pojedinaca, kompanija i države u kontekstu rješavanja globalnih pitanja.“ U Španiji na istom nivou učenici „mogu istražiti poslovnu aktivnost kao element napretka i cijiniti mogućnosti poslovne aktivnosti da stvori vrijednost za društvo i njegove građane“. U Turskoj učenici „objašnjavaju društvene odgovornosti preduzetnika“. Učenici „istražuju karakteristike preduzetnika i ulogu preduzeća u stvaranju bogatstva“ u cijelom kurikulumu u Velikoj Britaniji (Vels).

Preduzetničko znanje: karijerne mogućnosti u preduzetništvu

Na kraju, jedno od područja znanja odnosi se na karijerne mogućnosti u preduzetništvu. Kad je riječ o ishodima učenja, to znači razumijevanje o tome da postoje različiti razlozi zbog kojih se ljudi odlučuju na pokretanje posla, kao što su zarada, pomaganje drugima ili želja da rade nešto drugačije. To je prvi korak potreban da bi učenici s vremenom mogli za sebe prepoznati prilike u poslovnom/socijalnom preduzetništvu. Često se ova tema obrađuje u okviru pripreme za svijet rada, što samo po sebi nije dovoljno konkretno za kontekst ovog izvještaja. Stoga možemo govoriti o vrlo malom broju primjera konkretnih ishoda učenja povezanih s karijernim mogućnostima u preduzetništvu u evropskim školskim kurikulumima.

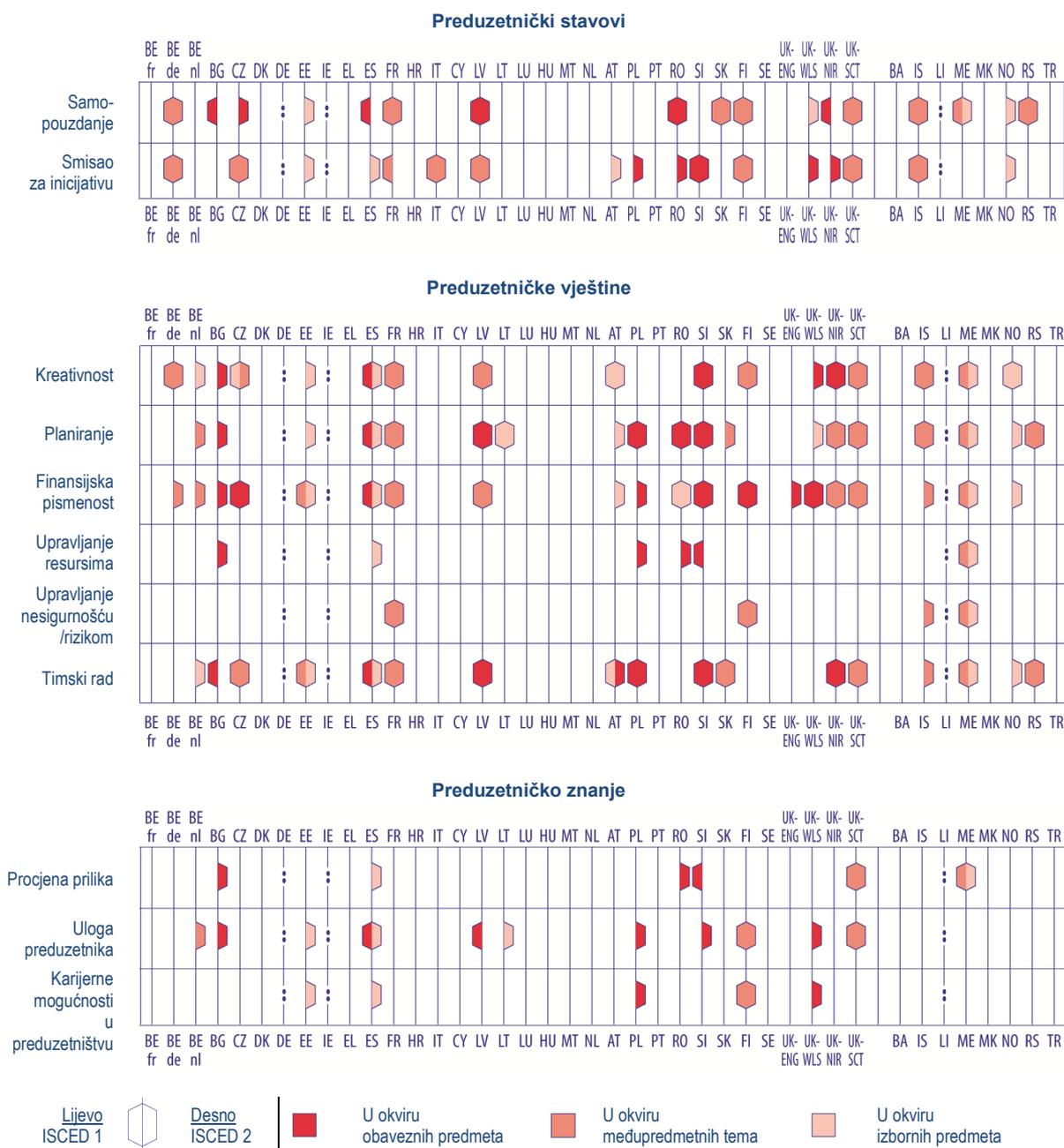
U opštem višem srednjem obrazovanju i inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u Poljskoj učenici „pripremaju nacrt sopstvenog poslovnog plana“. U Crnoj Gori učenici trebaju „prepoznati različite vrste preduzetništva, utvrditi prioritete na ličnom i društvenom nivou i objasniti ulogu socijalnog preduzetništva u stvaranju održivog društva“. U inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u Njemačkoj zajednici Belgije učenici „kreiraju plan karijere i navode svoje razloge za pokretanje posla te [pokazuju razumijevanje] relevantnih propisa“.

3.3.1. Ishodi učenja u osnovnom i nižem srednjem obrazovanju

Slika 3.7 prikazuje po kategorijama distribuciju ishoda učenja za preduzetničko obrazovanje u osnovnom i nižem srednjem obrazovanju. Takođe se navodi jesu li ishodi povezani s obaveznim, izbornim ili međupredmetnim područjima kurikuluma.

Podaci pokazuju da se ishodi preduzetničkog učenja konkretno navode u otprilike polovini evropskih država/regija u osnovnom i nižem srednjem obrazovanju. Ishodi učenja povezani s preduzetničkim stavovima kao i s vještinama kreativnosti, planiranja, finansijske pismenosti i timskog rada prisutne su u gotovo polovini država/regija. Među njima, finansijska pismenost je najčešća, posebno u nižem srednjem obrazovanju. S druge strane, ishodi učenja povezani s vještinama upravljanja resursima i upravljanjem nesigurnošću/rizikom, kao i oni povezani s preduzetničkim znanjem, posebno procjenom prilika i karijernim mogućnostima u preduzetništvu, mnogo su rjeđi. U okviru preduzetničkog znanja, samo se uloga preduzetnika izdvaja kao tema koju nalazimo u nešto većem broju država/regija.

Slika 3.7: Ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje u osnovnom i nižem srednjem obrazovanju, 2014/2015.

Izvor: Eurydice.

Napomene po državama

Danska: Ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje 2014. godine još uvijek nisu neposredno definisani u kurikulumu, već su posredno ugrađeni kao dio glavnih predmetnih ciljeva. Nova reforma školstva izražava preduzetničko obrazovanje kao međupredmetni pristup kroz sve razrede, uz jasnu progresiju.

Hrvatska: Nacionalni okvirni kurikulum (NOK) ističe da bi se preduzetničko obrazovanje trebalo integrisati u kurikulum nivoa ISCED 0-3 kao međupredmetna tema i uključivati posebne ciljeve. Međutim, izrada školskih kurikuluma kojima bi se ispunio ovaj zahtjev NOK-a još nije završena.

Malta: Okvir ishoda učenja trenutno je u izradi, uključujući ishode učenja za preduzetničko obrazovanje.

Portugalija: Dokument koji nudi smjernice za izradu kurikuluma za preduzetničko obrazovanje trenutno je u izradi te će sadržavati pokazatelje uspjeha, kao što su preduzetničko znanje, vještine i stavovi, a koji će se primjenjivati od predškolskog do višeg srednjeg obrazovanja.

Bosna i Hercegovina: Ishodi učenja definisani su za niže srednje obrazovanje, ali nisu službeno ugrađeni u kurikulum. Ishodi učenja za osnovno obrazovanje definisani su kroz regionalni SEECOL-ov projekat te se primjenjuju u četiri pilot-škole.

Države se razlikuju u mjeri u kojoj su usvojile ishode učenja za preduzetničko obrazovanje. Mnoge zemlje imaju nekoliko primjera povezanih ishoda učenja, no oni ne obuhvataju cijeli spektar ishoda,

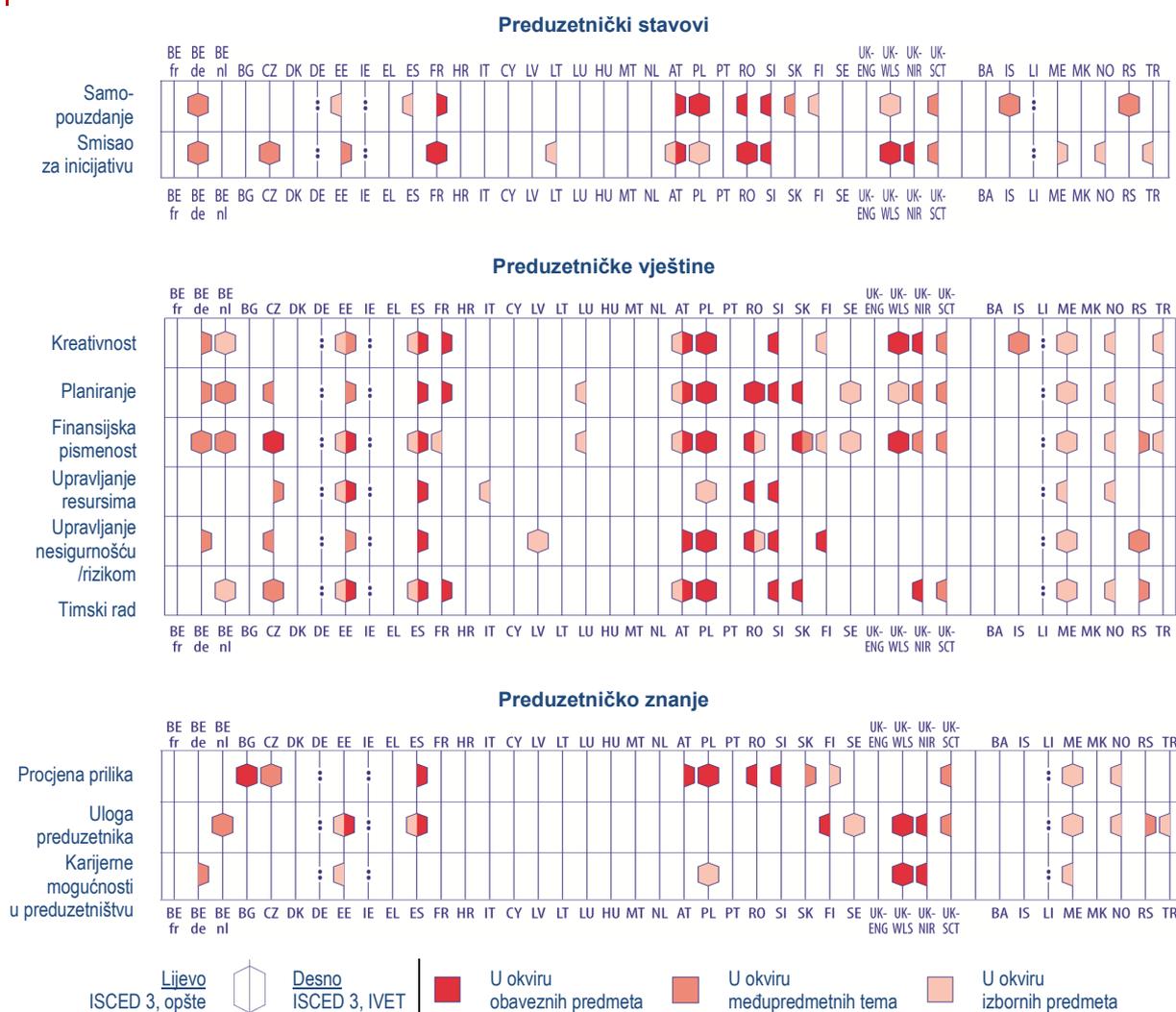
niti uključuju sve tri kategorije: stavove, vještine i znanja. Mali broj država/regija ima širi spektar preduzetničkih ishoda učenja. Kod država kod kojih je to slučaj, preduzetništvo postoji kao zaseban predmet, kao u Estoniji, Španiji i Crnoj Gori (izborni predmet u nižem srednjem obrazovanju). Istovremeno, države u kojima je preduzetništvo međupredmetna tema imaju i veći broj ishoda učenja povezanih s preduzetništvom, kao što je slučaj u Estoniji, Francuskoj, Finskoj, Velikoj Britaniji (Škotska), Islandu, Crnoj Gori i Norveškoj. Na kraju, neke od država/regija koje poučavaju preduzetništvo u okviru širih obaveznih predmeta uključuju i značajan broj ishoda učenja povezanih s preduzetništvom (Bugarska, Španija, Letonija, Poljska, Slovenija i Velika Britanija (Vels i Sjeverna Irska)).

3.3.2. Ishodi učenja u opštem višem srednjem obrazovanju i inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama (IVET)

Slika 3.8 prikazuje distribuciju ishoda preduzetničkog učenja u opštem višem srednjem obrazovanju i inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju (IVET) koje se sprovodi u školama. Po pravilu, kurikulumi na ovim višim nivoima obrazovanja ne sadrže značajno veći broj ishoda učenja povezanih s preduzetničkim obrazovanjem nego što je to slučaj na nižim nivoima. Oko 20 država/regija ima ishode učenja povezane s preduzetničkim stavovima i na osnovnom i/ili na nižem srednjem nivou obrazovanja kao i na opštem višem srednjem nivou i/ili školskom IVET-u. Međutim, postoji nešto veći broj primjera ishoda učenja povezanih s jednom ili obje kategorije preduzetničkih stavova na nižim obrazovnim nivoima. Kad je riječ o vještinama, za prve tri vještine navedene na slici (kreativnost, planiranje i finansijska pismenost), broj država koje imaju ishode učenja otprilike je jednak, dok manji broj država ima timski rad na višim nivoima obrazovanja. S druge strane, ishodi učenja povezani s vještinama upravljanja resursima i upravljanja nesigurnošću/rizikom, kao i područjem znanja koje uključuje procjenu prilika – elementima koje ne susrećemo često na osnovnom i nižem srednjem nivou – postoje u dvostruko većem broju država na višim nivoima obrazovanja. Za preostale vrste znanja i vještina (kreativnost, planiranje, finansijsku pismenost, ulogu preduzetnika u društvu i karijerne mogućnosti u preduzetništvu), slika je otprilike ista.

Kada pobliže razmotrimo situaciju u pojedinim državama, neke se ističu velikim brojem različitih ishoda preduzetničkog obrazovanja. Estonija, Španija, Poljska, Rumunija, Slovenija, Finska, Velika Britanija (Vels, Sjeverna Irska i Škotska), Crna Gora i Norveška spadaju u ovu kategoriju kad je riječ o višem srednjem nivou, kao i nižim nivoima obrazovanja. Kad je riječ o kontinuitetu i progresiji kroz obrazovne nivoe i dalje kroz cjeloživotno učenje, ono je vrlo dobar pokazatelj. U Estoniji i Crnoj Gori ovi su ishodi učenja ponovno povezani s međupredmetnim ciljevima i izbornim predmetima. U Njemačkoj zajednici Belgije (školski IVET), Republici Češkoj i Velikoj Britaniji (Škotska) (opšte više srednje obrazovanje), ovi su ishodi povezani s međupredmetnim pristupom preduzetničkom obrazovanju. U Estoniji, Španiji, Austriji, Poljskoj, Rumuniji, Sloveniji, Finskoj, Velikoj Britaniji (Vels i Sjeverna Irska), Crnoj Gori i Norveškoj u kurikulum je ugrađen širi spektar ishoda preduzetničkog obrazovanja, budući da su integrisani i u posebne predmete u oblasti preduzetništva i/ili u druge predmete.

Slika 3.8: Ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje u opštem višem srednjem obrazovanju o školskom IVET-u, 2014/2015.

Izvor: Eurydice.

Napomene po državama

Danska: Ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje 2014. godine još uvijek nisu neposredno definisani u kurikulumu, već su posredno ugrađeni kao dio glavnih predmetnih ciljeva.

Hrvatska: Nacionalni okvirni kurikulum (NOK) ističe da bi se preduzetničko obrazovanje trebalo integrisati u kurikulum nivoa ISCED 0-3 kao međupredmetna tema i uključivati posebne ciljeve. Međutim, izrada školskih kurikuluma kojima bi se ispunio ovaj zahtjev NOK-a još nije završena.

Malta: Okvir ishoda učenja trenutno je u izradi, uključujući ishode učenja za preduzetničko obrazovanje.

Portugalija: Dokument koji nudi smjernice za izradu kurikuluma za preduzetničko obrazovanje trenutno je u izradi te će sadržavati pokazatelje uspjeha, kao što su preduzetničko znanje, vještine i stavovi, a koji će se primjenjivati od predškolskog do višeg srednjeg obrazovanja.

Slovenija: Podaci o ishodima učenja u školskom IVET-u nisu dostupni.

Bosna i Hercegovina: Ishodi učenja definisani su za više srednje obrazovanje, ali nisu službeno ugrađeni u kurikulum.

Opšte govoreći, kao što je navedeno u odjeljku 3.1.2, u opštem višem srednjem obrazovanju i školskom IVET-u postoji veći broj posebnih predmeta iz preduzetništva koji su često obavezni, iako su nekad i izborni. U slučaju kada su ti predmeti izborni, kao u Estoniji, Crnoj Gori i Norveškoj, samo učenici koji odaberu ove predmete postižu odnosne ciljeve učenja. U državama u kojima su ovi predmeti obavezni, kao što su Španija (školski IVET), Austrija (školski IVET), Poljska, Rumunija i Slovenija, vjerovatnije je da će oni imati uticaj na veći broj učenika.

3.3.3. Koherentnost i progresija u ishodima učenja

Uz definisanje ishoda učenja koji su povezani s preduzetničkim obrazovanjem u evropskim školskim kurikulumima, prikupljeni su i pokazatelji koji pokazuju kako su ovi ishodi strukturisani s ciljem postizanja kontinuiteta i progresije. Preduzetničko obrazovanje kao ključna kompetencija smatra se dijelom procesa cjeloživotnog učenja koji obuhvata transverzalne vještine. Stoga je ishode učenja potrebno organizovati horizontalno, kroz sva područja kurikuluma, ali i vertikalno, kako bi se osigurala progresija kroz sve nivoe obrazovanja.

U ovom su izvještaju potvrđena saznanja iz prethodnih istraživanja koja upućuju na fragmentiranost ishoda učenja povezanih s preduzetničkim obrazovanjem u većini obrazovnih sistema. Progresija je možda postignuta u jednoj kategoriji ishoda učenja, ali nije u drugima. Kurikulumi u pravilu uključuju elemente preduzetničkog obrazovanja, ali vrlo mali broj ima strukturisani pristup usmjeren na cjeloživotno učenje.

Na primjer, kada se poučava kao međupredmetna tema, postoji vrlo mali broj veza između ishoda učenja među predmetima kojima bi se osiguralo smislenije iskustvo učenja. Postojanje ovakvih veza uveliko zavisi od spremnosti (predmetnih) nastavnika na međusobnu saradnju. Nekoliko predmeta može doprinosti ostvarenju ishoda učenja u oblasti preduzetničkog obrazovanja, ali nije jasno naznačeno kako se oni mogu razvijati paralelno i koordinisano kroz različite predmete na istom nivou ili kroz jednu školsku godinu.

Takođe, kao što je navedeno u odjeljku 3.2, obezbjeđenje praktičnih preduzetničkih iskustava kroz, na primjer, uspostavljanje mini-preduzeća, može biti dobar način da se osigura obuhvatanje svih ishoda preduzetničkog obrazovanja kroz proces učenja. Na taj se način kombinuju ciljevi preduzetničkog obrazovanja s metodologijom preduzetništva.

Progresija kroz naredne nivoe obrazovanja često je sastavni dio (uzrastu prilagođene) logike kurikuluma, pri čemu predmeti, sadržaji ili zadaci kreću od najosnovnijeg nivoa i napreduju prema složenijim nivoima. U Bugarskoj i Austriji, na primjer, to se naziva „spiralnim pristupom“. Shodno tome, kada se ishodi učenja povezani s preduzetničkim vještinama dosljedno uključuju u kurikulum, progresija je prirodna. Sljedeći primjeri to pokazuju:

U **Estoniji** međupredmetna tema „civilna inicijativa i preduzetništvo“ pokazuje jasnu progresiju s nivoa na nivo. U prve tri godine osnovnog nivoa učenje je usmjereno na saradnju i zajedničko donošenje odluka. Proces učenja događa se kroz dobrovoljne aktivnosti učenika, kao što je uređivanje okoline, organizacija događaja, i slično. Tokom sljedeće tri godine učenje je usmjereno na razvoj inicijative učenika i obezbjeđenje prilika za pokretanje i učestvovanje u zajedničkim inicijativama. Učenici se usmjeravaju na pronalaženje kreativnih rješenja za probleme prilagođene njihovom nivou i podstiče se na učenje iz iskustava za koje postoji potreba i da profitiraju kroz zajedničke napore. Na nižem srednjem nivou učenje je usmjereno na način na koji različiti sektori u društvu (javni, privatni i neprofitni) funkcionišu i kako su povezani. Učenici se podstiču na učestvovanje u aktivnostima lokalne zajednice kako bi shvatili koncept „građanske inicijative“, iskusili dobrovoljni rad, postali motivisani i razvili preduzetničke vještine. Na nivou višeg srednjeg obrazovanja učenje je usmjereno na razvijanje znanja i vještina za efikasno učestvovanje u političkim i ekonomskim procesima donošenja odluka na lokalnom i nacionalnom nivou. Stoga se povećava svijest učenika o političkim i ekonomskim sistemima kroz razredne i vannastavne aktivnosti kao i projektni rad.

U **Španiji** mnoge autonomne pokrajine nude različite programe o ličnoj, socijalnoj, kulturnoj i poslovnoj dimenziji preduzetničkog obrazovanja za učenike, zavisno od godina i nivoa obrazovnog sistema na kojem se nalaze. Postoji progresija u naglašavanju ciljeva, od razvoja ličnih preduzetničkih kompetencija u prvim fazama obrazovanja, prema usvajanju konkretnih vještina povezanih s pokretanjem i vođenjem preduzeća na nižem i višem nivou srednjeg obrazovanja (opšte i stručno).

U **Velikoj Britaniji (Škotska)** iskustva i ishodi učenja opisuju napredovanje u učenju kroz nivoe i mogu se primjenjivati na učenike u različitim fazama obrazovanja. Na primjer, u oblasti društvenih predmeta, cilj „razvijanja razumijevanja koncepata kojima se podstiče preduzetništvo i utiče na poslovanje“ opisan je progresijom kroz pet nivoa. U ranoj fazi, koja se obično odnosi na predškolsko obrazovanje i niže nivoe osnovnog obrazovanja, on je izražen na sljedeći način: „U stvarnom i imaginarnom okruženju istražujem

kako nam lokalne prodavnice i usluge pružaju ono što nam je potrebno u svakodnevnom životu.“ Na prvom nivou (obično 2 – 4. razred osnovnog obrazovanja, ali za neke učenike prije ili kasnije) učenici bi trebali „razviti razumijevanje važnosti lokalnih organizacija u zadovoljavanju potreba lokalne zajednice“. Na nižem srednjem nivou kurikulum nastavlja sa sledećim: „kroz istraživanje etničkih razlika, [mogu] razumjeti kako su osnovne ljudske potrebe jednake u cijelom svijetu, razgovarajući o tome zašto su neka društva sposobnija ispuniti te potrebe od drugih“. U nižem i višem srednjem obrazovanju („treći nivo“), progresijom se dolazi do sledećeg: „kada učestvujem u preduzetničkoj aktivnosti [mogu] istražiti etička pitanja koja se odnose na poslovne prakse i steći uvid u način na koji određeno poduzeće pomaže u ispunjavanju potreba“. I, na kraju, na četvrtom nivou: „Mogu kritički ispitati kako određeni ekonomski faktori mogu uticati na pojedince, preduzeća i zajednice.“

U **Norveškoj** kroz predmet „Razvoj preduzetništva i poslovanja“ (EBD), na primjer, progresivno se razvijaju vještine: u prvoj godini višeg srednjeg obrazovanja cilj vezan uz kompetenciju „vođenje preduzeća“ od učenika zahtijeva „opisivanje razvojnog procesa stvaranja proizvoda“, a u drugoj godini se od učenika u okviru cilja kompetencije „razvoj poslovanja“ traži „vrednovanje daljnjeg razvoja poslovne ideje“.

U nekim državama, posebno u onima u kojima se preduzetničko obrazovanje poučava u okviru posebnih predmeta, progresija se zasniva na „predmetnoj logici“, gdje se isti predmet razvija kroz nekoliko obrazovnih nivoa.

Na primjer, u **Poljskoj** se u jezgrovnom kurikulumu za „Poznavanje društva“ navodi da se od šest osnovnih ishoda učenja pet ponavlja, produbljuje i razvija kroz obrazovne nivoe. Šesti je ishod učenja povezan sa posebnim nastavnim sadržajem na datom nivou.

Postoje neki primjeri strateški razrađenijih pristupa izgradnji preduzetničkih vještina na koherentan i cjeloživotan način. Stvarno stanje sprovođenja ovih pristupa još nije dokazano.

Akcionni plan **Flamanske zajednice Belgije**, posebna strategija za preduzetničko obrazovanje, navodi kako bi škole mogle razviti kurikulum za ovaj predmet: „Preduzetničko obrazovanje mora biti ugrađeno u sve predmete i na svim obrazovnim nivoima. Međutim, važno je jasno navesti koji se ciljevi preduzetničkog obrazovanja odnose na koju fazu života. (...) Preduzetništvo je potrebno razvijati postupno (...). Predškolsko obrazovanje (treba razvijati preduzetnički duh i pozitivnu sliku); osnovno obrazovanje (treba se nastavljati na prethodni rad uz pridodavanje osnovne ekonomske svjesnosti i važnosti preduzeća za društvo). Srednje obrazovanje (treba se nastavljati na prethodan rad, uz pridodavanje preduzetništva: individualni odabir svakog učenika“.

U **Danskoj** je Danska fondacija za preduzetništvo (FFE) uspostavila okvir mogućeg progresijskog modela. Ovaj je model dosad primijenjen u nacionalnim smjernicama koje se odnose na osnovno i niže srednje obrazovanje i poslužio je kao temelj za razvoj preduzetničkog obrazovanja u višem srednjem obrazovanju i školskom IVET-u.

U **Austriji** se koristi jasno definisan model preduzetničkog obrazovanja pod nazivom „TRIO model za preduzetničko obrazovanje“. Razvio ga je EESI-Impuls centar (Preduzetničko obrazovanje za inovativnost u školama) i finansiralo ministarstvo za primjenu u školama, posebno u stručnom obrazovanju. Ovaj model podržava postupni razvoj preduzetničke kompetencije, pri čemu učenici najprije stiču osnovna preduzetnička iskustva i osnovno razumijevanje odnosnih tema prije nego što se mogu razviti preduzetnička kultura i način razmišljanja. Model sadrži tri nivoa: prvi se odnosi na sticanje osnovnog razumijevanja preduzetničkog učenja i upoznavanje sa razvojem ideja i sprovođenjem ideja; drugi nivo produbljuje jezgrovni dio kroz naprednije aktivnosti kojima je cilj konsolidovati/podstaknuti preduzetničku kulturu; treći se nivo bavi podsticanjem kulture koja unapređuje zrelost, autonomiju, ličnu odgovornost i solidarnost (vrijednosna baza). Krajnji je cilj stvoriti održivo i dinamično civilno društvo građana.

U **Velikoj Britaniji (Vels)** okvir za Karijere i svijet rada (CWW) obavezni je dio kurikuluma za učenike uzrasta 11-19 godina i element jezgrovnog kurikuluma za učenike uzrasta 16-19 godina. Uključuje niz izjava na svakom nivou obrazovanja koje uključuju preduzetničke vještine i svijest.

Ne iznenađuje činjenica da su posljednja tri primjera preuzeta iz država/regija (Danska, Velika Britanija (Vels) i Austrija) koje su već razvile referentni okvir za preduzetničke vještine, dok je prvi primjer iz regije koja ima posebnu strategiju (Flamanska zajednica Belgije).

3.3.4. Ocjena ishoda učenja povezanih s preduzetničkim obrazovanjem

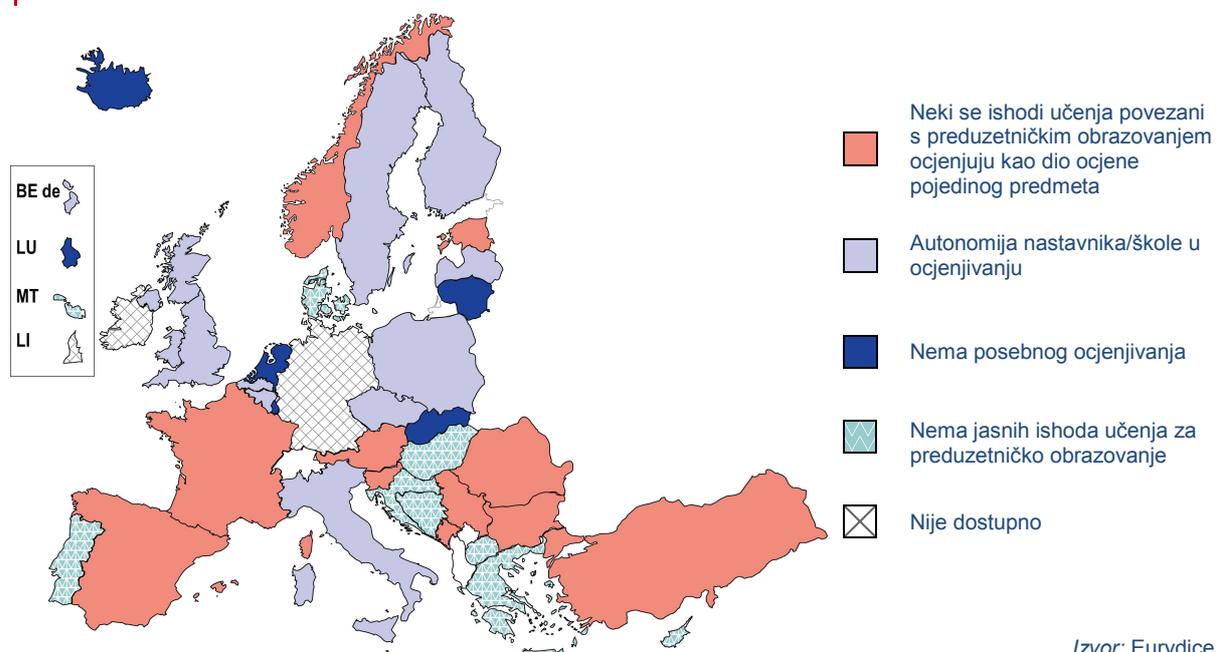
Na kraju, države su morale odgovoriti na pitanje ocjenjuju li navedene ishode učenja povezane s preduzetničkim vještinama, i, ako su odgovorile pozitivno, na koji se način sprovodi ocjenjivanje. Ocjena transversalnih vještina u ranoj je fazi razvoja u Evropi i samo nekoliko država/regija (Danska,

Austrija, Velika Britanija (Vels) i regija jugoistočne Europe kroz Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECEL) dosad je razvilo referentni okvir za ključnu kompetenciju „smisao za inicijativu i preduzetništvo“. Naime, definisanje ishoda učenja prvi je korak ka njihovom ocjenjivanju.

Međutim, da bi se ova ključna kompetencija prepoznala kao važno iskustvo učenja za sve učenike i studente, ocjenjivanje je ključno. Dalje, budući da je preduzetništvo široka i složena ključna kompetencija, za njeno su sprovođenje uz inovativne nastavne metode potrebne i inovativne metode ocjenjivanja.

Saznanja prikupljena ovim izvještajem potvrđuju prethodna istraživanja, pokazujući da se preduzetnički stavovi, vještine i znanja ne ocjenjuju posebno. Ocjenjivanje je obično vezano uz posebne predmete koji mogu i ne moraju uključivati ishode učenja povezane sa preduzetničkim obrazovanjem. Stoga je teško utvrditi koji se konkretni ishodi učenja ocjenjuju.

Slika 3.9: Ocjenjivanje ishoda učenja povezanih s preduzetničkim obrazovanjem, 2014/2015.

Napomene po državama

Malta: Novi Okvir za ishode učenja i Programi ocjenjivanja učenja trenutno su u izradi i sprovođenje se planira u godini 2016/2017.

Austrija: Primjeri ocjene izdvojeni su iz kurikuluma za stručno obrazovanje. Svi kurikulumi nisu još uvijek usmjereni na kompetencije, ali su 2014. godine usvojeni brojni kurikulumi usmjereni na kompetencije, a uslijediće i drugi.

U državama koje imaju preduzetništvo kao zaseban predmet brojni se ishodi učenja ocjenjuju u okviru ocjene koja se vrši za taj predmet. Međutim, u slučajevima kada se preduzetništvo poučava kao međupredmetna tema, teško je pronaći dokaze ocjenjivanja konkretnih ishoda učenja povezanih s preduzetničkim obrazovanjem.

Iako postoje opšti propisi o ocjenjivanju, u dvanaest obrazovnih sistema nastavnici i škole imaju autonomiju u ovom području, što znači da se donošenje odluka i prakse mogu razlikovati i, shodno tome, teže je prikupiti podatke u ovom području.

Postoji samo nekoliko primjera konkretnijih preporuka ili smjernica o ocjenjivanju preduzetničkog učenja.

U Španiji na **središnjem nivou** propisom donesenim u januaru 2015. godine preporučuje se korištenje portfelja „[...] budući da oni nude sveobuhvatne informacije o učenju pojedinog učenika, doprinose kontinuiranom vrednovanju i omogućuju dijeljenje relevantnih ishoda učenja. Portfelj je motivirajući alat za učenike budući da podstiče njihovu autonomiju i razvija kritičko razmišljanje“.

U **Kantabriji**, jednoj od autonomnih zajednica Španije, na primjer, kurikulum za izborni predmet „Preduzetnička kultura“ (4. razred nižeg srednjeg obrazovanja) predlaže „diversifikaciju metoda ocjenjivanja koji se primjenjuju te situacija u kojima se ocjenjivanje odvija s ciljem podsticanja njegovog formativnog karaktera i uzimajući u obzir, između ostalog: posmatranje učenika, individualni i grupni rad, procjenjivanje saradnje i učestvovanja u aktivnostima, kao i usmeno i pismeno ispitivanje, što bi trebalo jamčiti vrednovanje vrijednosti, stavova i procedura, uz vrednovanje koncepata“.

U **Francuskoj** se zajednička osnova znanja i vještina, što uključuje autonomiju i smisao za inicijativu, vrednuje u učeničkoj knjižici vještina (*Livret Personnel de Compétence*). Dalje, vođeni individualni rad, koji uključuje preduzetničke ishode učenja, sprovodi se jednu godinu te se na kraju prezentuje nastavnicima i komisiji.

U drugim državama, iako ne postoji neposredno pozivanje na preduzetničko učenje, preporučuju se i inovativniji oblici ocjenjivanja uz postojeće, tradicionalne metode. Nekoliko država, kao što su tri zajednice Belgije, Austrija, Portugalija, Rumunija, Velika Britanija i Turska, već u školama koriste ocjenjivanje na osnovu e-portfelja, dok druge države uvode ovu metodu (Bugarska, Francuska, Grčka i Island) (Evropska komisija, 2012b).

Dalje, u **Rumuniji** plan i program za predmet „Lični razvoj“ u osnovnom obrazovanju navodi da „vrednovanje predstavlja važan dio procesa učenja; (...) sprovodi se sa nekoliko stanovišta: nastavnikovog, učenikovog (samovrednovanje) i kolega (vrednovanje istog nivoa). (...) Preporučuje se nekoliko metoda vrednovanja, kao što su: praktične aktivnosti, individualni i grupni projekti, plakati/cртеži/kolaži, portfelji“. Pod vrednovanjem se podrazumijeva vrednovanje procesa učenja. Uz kognitivni razvoj, u obzir se uzimaju i drugi pokazatelji, kao što su karakter, ponašanje, stavovi, praktična primjena naučenog i odnosi. Primjenjuju se različite tehnike vrednovanja. Proces vrednovanja usmjeren je na pozitivne aspekte, umjesto na negativne te učenika stavlja u poziciju partnera u procesu vrednovanja kroz samovrednovanje, vrednovanje kolega i kontrolisano vrednovanje.

U **Crnoj Gori**, uz usmeno i pismeno ocjenjivanje, učenici se vrednuju i s obzirom na njihovo učestvovanje u radu grupe, njihov angažman, motivaciju, oblik učestvovanja, saradnju s drugima, rješavanje problema i, na kraju, rezultat grupnog rada.

POGLAVLJE 4: OBRAZOVANJE NASTAVNIKA I PODRŠKA ZA NASTAVNIKE

Nastavnici imaju važnu ulogu u implementaciji preduzetničkog obrazovanja na nivou škola. Za preduzetničko obrazovanje vjerovatno su važniji stavovi i nastup od samoga znanja. „Takve se kompetencije najbolje stižu putem mentorisanog istraživanja i otkrivanja koje učenicima omogućuje pretvaranje ideja u akcije. Teško ih je poučavati putem tradicionalne nastave i obrazovnih praksi u kojima su učenici više ili manje pasivni slušaoci. Za njihovo su usvajanje neophodni aktivni pedagoški postupci i aktivnosti usmjerene na učenike u kojima se koriste obrazovne situacije iz stvarnog svijeta. [...] Te promjene zahtijevaju značajne promjene u načinu obrazovanja nastavnika“ (Evropska komisija, 2011a, str. 2-3).

Stoga se u ovom poglavlju obrađuje obrazovanje nastavnika i podrška koja im se pruža u nastojanju da im se pomogne u prenošenju preduzetničkog znanja, vještina i stavova učenicima.

U poglavlju je najprije prikazano na koji se način preduzetničko obrazovanje obrađuje u inicijalnom obrazovanju nastavnika, a nakon toga i u kontinuiranom profesionalnom razvoju. U posljednjem se odjeljku ispituju vrste resursa i ostalih oblika podrške koju nudi centralna vlast kako bi pomogla nastavnicima u preduzetničkom obrazovanju učenika. U prilogu se mogu pronaći svi korisni linkovi i reference.

4.1. Inicijalno obrazovanje nastavnika

Preduzetničko obrazovanje kao obvezna tema u inicijalnom obrazovanju nastavnika

Kao što ističe Evropska komisija: „Ustanove za obrazovanje nastavnika trebale bi [...] osigurati kvalitetan kontekst za učenje o preduzetništvu, kroz preduzetništvo i za preduzetništvo. Trebale bi omogućiti budućim nastavnicima istraživanje i razvijanje niza pedagoških tehnika koje se temelje na principima aktivnog učenja, želji za eksperimentisanjem i „isprobavanju novoga“ te koje koriste široki spektar obrazovnih situacija koje se pojavljuju unutar i izvan obrazovne ustanove“ (Evropska komisija, 2011a, str. 23). U ovom se odjeljku obrađuje preduzetničko obrazovanje u inicijalnom obrazovanju nastavnika.

Slika 4.1 pokazuje da u gotovo polovini obrazovnih sistema ustanove za obrazovanje nastavnika imaju autonomiju u odlučivanju o tome hoće li uključiti preduzetničko obrazovanje u svoje programe te da, ako odluče da hoće, mogu same odrediti na koji će se način ono realizovati. Dalje, uključivanje preduzetničkog obrazovanja u kurikulum inicijalnog obrazovanja nastavnika ne podliježe zakonskoj regulativi u više od jedne trećine država/regija. Zbog toga je za više od tri četvrtine država/regija obuhvaćenih istraživanjem na središnjem nivou dostupno veoma malo dodatnih informacija.

Uprkos nedostatku centralnih propisa za preduzetničko obrazovanje, neke ustanove za obrazovanje nastavnika obrađuju ovu temu u svojim programima. Na primjer:

U **Finskoj**, u kojoj ustanove imaju autonomiju u uključivanju preduzetničkog obrazovanja u svoje kurikulume inicijalnog obrazovanja nastavnika, „YVI – Projekat usluge preduzetničkog obrazovanja za nastavnike“ (2010 – 2014) okupio je više od 30 organizacija u razvijanje programa preduzetništva za obrazovanje nastavnika. Kurikulum za inicijalno obrazovanje nastavnika, kao i novi pedagoški modeli i alati, razvijeni su zajedničkim naporima.

U **Makedoniji** su pedagoški fakulteti uveli preduzetničko obrazovanje kao obavezan predmet za buduće nastavnike matematike i prirodnih nauka u nižem srednjem obrazovanju. Slično tome, budući nastavnici ekonomskih i mašinskih predmeta u opštem višem

U Srbiji nedavno usvojeni „Akcioni plan za sprovođenje strategije za podršku razvoju malog i srednjeg preduzetništva“ (vidi odjeljak 2.1) predviđa uvođenje preduzetničkog obrazovanja u programe inicijalnog obrazovanja nastavnika.

osposobljavanje koje se sprovodi u školama, dok je nastupanje nastavnika kao trenera ograničeno na opšte više srednje obrazovanje.

Kao što je već spomenuto, ustanove za obrazovanje nastavnika imaju značajnu autonomiju u definisanju kurikuluma, i još konkretnije, pristupa poučavanju koji koriste. Stoga činjenica da se te vještine ne spominju u mnogo centralnih dokumenata ne znači nužno da obrazovne ustanove ne pružaju nastavnicima mogućnosti za razvijanje tih vještina. Na primjer:

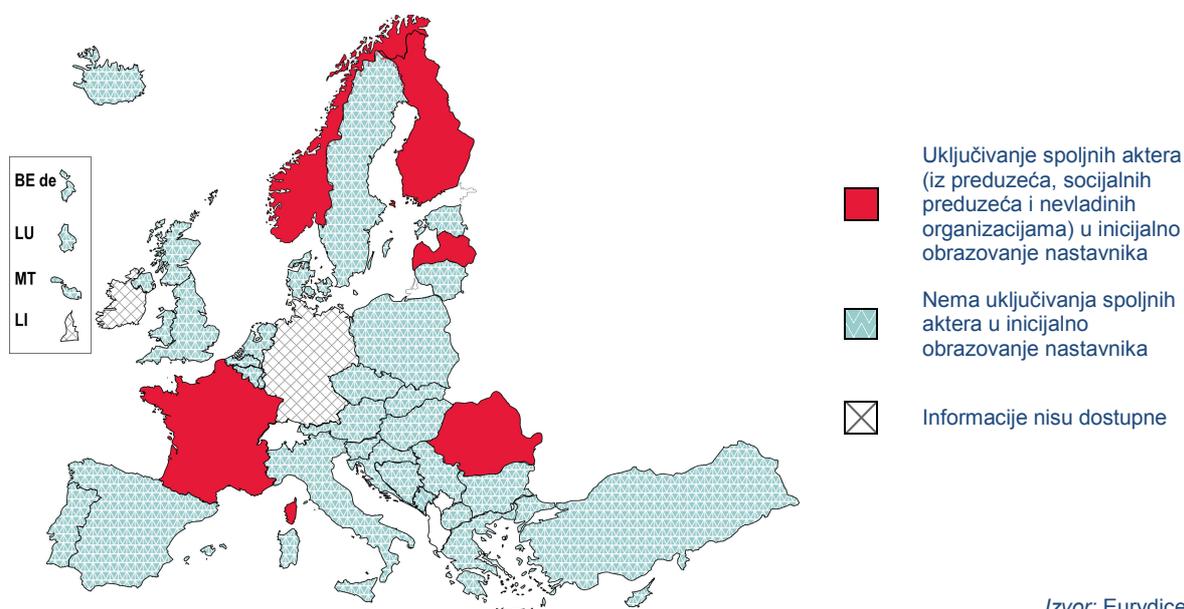
U **Mađarskoj**, u kojoj ne postoje centralne smjernice vezane za navedene vještine, Institut za istraživanje i razvoj u obrazovanju obavio je istraživanje koje je pokazalo što se poučava u ustanovama za inicijalno obrazovanje nastavnika. Sposobnost organizacije projekata dio je inicijalnog obrazovanja nastavnika za sve nastavnike u školama, dok je upravljanje procesima/interakcijama u grupi dio kurikuluma samo za buduće nastavnike u osnovnom obrazovanju, a upotreba studija slučaja, uz udžbenike, ograničena je samo na buduće nastavnike humanističkih nauka, jezika i umjetnosti u srednjem obrazovanju.

Veze između inicijalnog obrazovanja nastavnika i aktera u preduzetništvu

Postoje dva glavna načina na koje budući nastavnici mogu iskusiti stvaran preduzetnički svijet:

- pozivanjem spoljnih aktera iz preduzetničkog svijeta kako bi kroz svoja iskustva dali doprinos inicijalnom obrazovanju nastavnika;
- organizovanjem posjeta, kao sastavnog djela kurikuluma, preduzećima, socijalnim preduzećima i nevladinim organizacijama kako bi se nastavnicima omogućilo da se upoznaju s preduzetničkim izazovima, metodama i vještinama.

Slika 4.3: Uključivanje spoljnih aktera u inicijalno obrazovanje nastavnika u osnovnom i srednjem obrazovanju, prema preporukama/smjernicama centralnog nivoa, 2014/2015.

Napomene po državama

Belgija (BE de): Inicijalno obrazovanje nastavnika sprovodi se samo za buduće nastavnike u osnovnom obrazovanju.

Slika 4.3 pokazuje da se **uključivanje spoljnih aktera** – iz preduzeća, socijalnih preduzeća i nevladinih organizacija – spominje u centralnim preporukama i smjernicama samo u pet država: Francuskoj, Letoniji, Rumuniji, Finskoj i Norveškoj. U Letoniji se te preporuke ne odnose na pripremu budućih nastavnika u osnovnom obrazovanju.

U Velikoj Britaniji (Škotska) najnovije će preporuke o standardima nastavničke struke, koje bi trebale biti objavljene u akademskoj godini 2015/2016, sadržavati smjernice vezane i za ovu temu.

Međutim, nekoliko država navodi da su spoljni akteri uključeni u inicijalno obrazovanje nastavnika, uprkos tome što ne postoje centralne preporuke. Na primjer, u Belgiji (Francuska i Njemačka zajednica) Agencija za preduzetništvo i inovacije (AEI – *Agence pour l'entreprise et l'innovation*; prije poznata kao *Agence de stimulation économique*) uključena je u neke od pilot-ustanova za obrazovanje nastavnika, posebno putem obezbjeđenja bespovratnih sredstava budućim nastavnicima za razvijanje preduzetničkih projekata. U Estoniji i Letoniji organizacija *Junior Achievement* unapređuje preduzetnički pristup u inicijalnom obrazovanju nastavnika pružajući podršku ustanovama za obrazovanje nastavnika putem predavača i aktivnosti vezanih uz projekte. U Crnoj Gori je uključivanje spoljnih aktera jedan od kriterijuma pri ocjenjivanju svih ustanova visokog obrazovanja.

Posjete preduzećima/socijalnim preduzećima i nevladinim organizacijama predstavljaju priliku za buduće nastavnike za upoznavanje sa svijetom preduzetništva i razumijevanje njegovog funkcionisanja. Međutim, ovaj se pristup trenutno ne spominje ni u jednim preporukama koje je objavila centralna vlast, iako u Rumuniji i Bosni i Hercegovini centralna vlast planira uključiti potrebu za takvim posjetama u svoje preporuke za buduće nastavnike. U Austriji ne postoje preporuke ni smjernice za inicijalno obrazovanje nastavnika, ali nastavnici imaju mogućnost posjete preduzećima kao mogućnost unutar nekih predmeta (npr., „Nastavnici se bave privredom“).

4.2. Kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika

Za razvoj preduzetničkog obrazovanja u školama, uz osposobljavanje budućih nastavnika, važno je omogućiti zaposlenim nastavnicima upoznavanje s ovom temom i razvijanje znanja i vještina u ovom području. „Inicijalno obrazovanje nastavnika stvorice kohortu novih osposobljenih nastavnika u oblasti preduzetničkog obrazovanja, a kvalitetan kontinuirani profesionalni razvoj ključan je za razvijanje traženih kompetencija kod svih prosvetnih radnika, kao i za daljnje usavršavanje onih nastavnika koji su stekli obrazovanje iz ovog područja kroz inicijalno obrazovanje nastavnika“ (Evropska komisija, 2011a, str. 51). Stoga se u ovom odjeljku obrađuje kontinuirani profesionalni razvoj.

Programi kontinuiranog profesionalnog razvoja

Na slici 4.4 vidi se da 28 država/regija organizuje programe kontinuiranog profesionalnog razvoja za preduzetničko obrazovanje. U 15 država ti su programi dostupni svim nastavnicima od osnovnog do višeg srednjeg obrazovanja, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje koje se sprovodi u školama (Danska, Hrvatska, Letonija, Malta, Poljska, Slovenija, Finska, Švedska, Velika Britanija (Vels i Škotska), Bosna i Hercegovina, Island, Crna Gora, Srbija i Turska). U Bugarskoj i Španiji kontinuirani profesionalni razvoj dostupan je svim nastavnicima u opštem obrazovanju. Međutim, programi kontinuiranog profesionalnog razvoja za inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje koje se sprovodi u školama postoje u nekim španskim autonomnim zajednicama. U Francuskoj su kursevi dostupni svim nastavnicima, osim onima koji rade u osnovnom obrazovanju. U Estoniji su aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja dostupne svim nastavnicima, osim onim koji

rade u opštem srednjem obrazovanju, u kojem se oni organizuju samo za nastavnike koji rade u oblastima društvenih nauka, ekonomskih predmeta i matematike.

U pet država/regija programi kontinuiranog profesionalnog razvoja iz preduzetničkog obrazovanja dostupni su svim nastavnicima u opštem srednjem obrazovanju i u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju koje se sprovodi u školama, ali se organizuju samo za nastavnike posebnih predmeta. U Francuskoj i Njemačkoj zajednici Belgije kontinuirani profesionalni razvoj iz preduzetničkog obrazovanja organizuje se samo za nastavnike ekonomskih predmeta i društvenih nauka te za nastavnike tehničkih i stručnih predmeta; u Austriji su kursevi dostupni samo nastavnicima ekonomskih predmeta i preduzetništva; a u Letoniji samo nastavnicima geografije i ekonomskih predmeta. U Slovačkoj je kontinuirani profesionalni razvoj iz preduzetničkog obrazovanja dostupan samo nastavnicima matematike, građanskog vaspitanja, etike i računarskih nauka u nižem i višem srednjem obrazovanju te nastavnicima tehničkih stručnih predmeta u višem srednjem obrazovanju.

Objašnjenje

Smjernice koje se bave posebnim aspektima (npr, finansijska pismenost) nisu uzete u obzir.

Stručni centri: Opšteobrazovni centri nisu uzeti u obzir.

Sve korisne veze vezane uz nastavna sredstva ili reference za štampane publikacije nalaze se u prilogu.

Napomene po državama

Portugalija: Kurikularne smjernice i nastavni materijali za preduzetničko obrazovanje trenutno su u fazi razvoja.

Nastavni materijali

Centralna vlast najčešće podržava razvoj nastavnih materijala. To je slučaj u 17 država/regija, ali se načini pružanja podrške razlikuju od države od države. Neke su u tu svrhu uspostavile strukturna partnerstva s organizacijama specijalizovanim u oblasti preduzetništva. Francuska i Njemačka zajednica Belgije tako sarađuju s Agencijom za preduzetništvo i inovacije. Isto je slučaj i u Flamanskoj zajednici Belgije s VLAJO-om i UNIZO-om, Fondacijom za obrazovanje i preduzetništvo. U Austriji centralna vlast obezbjeđuje sredstva za Centar EESI (Preduzetničko obrazovanje za inovacije u školama) za razvoj nastavnih materijala. Bosna i Hercegovina pružala je podršku projektu „Preduzetnički obrazovni sistem učenja“ (ELES) (2014 – 2016), koji je kofinansirao EU iz Instrumenta za pretprijetnu pomoć, u okviru kojeg su razvijana nastavna sredstva.

Institut Republike Slovenije za stručno obrazovanje i osposobljavanje sproveo je projekat „Vrata otvaram sam“ (*Vrata odpiram sam*), koji se kofinansiran iz Evropskih strukturnih fondova i državnog budžeta. Projekat je uključivao razvoj nastavnih materijala.

U Danskoj i Crnoj Gori centralna vlast sama je razvijala nastavne materijale koji su dostupni na njihovim mrežnim stranicama. Bugarska centralna vlast takođe je razvijala materijale koji su dostupni samo nastavnicima koji učestvuju u aktivnostima kontinuiranog profesionalnog razvoja iz preduzetničkog obrazovanja. U Estoniji je Ministarstvo obrazovanja učestvovalo u reviziji Metodologije preduzetničkog teatra.

U Velikoj Britaniji (Velsu) dio budžeta za „Strategiju preduzetništva mladih“ (vidi odjeljak 2.1) bio je namijenjen razvoju nastavnih materijala.

Na kraju, centralna vlast učestvuje u diseminaciji nastavnih materijala na različite načine. U Danskoj su nastavna sredstva vezana uz preduzetničko obrazovanje dostupna u posebnom dijelu portala Nacionalnog centra za resurse, kojim neposredno upravlja vlada. U Estoniji portal Školski život (*Koolielu*), koji su pokrenula vlada i Fondacija informacione tehnologije za obrazovanje, omogućuju pristup raznim sredstvima vezanim za preduzetničko obrazovanje. U Poljskoj, Portugaliji, Rumuniji i Srbiji centralna vlast objavljuje službene popise odobrenih udžbenika za različite kurikulume, uključujući preduzetničko obrazovanje, i tako kroz odabrane nastavne materijale obezbjeđuje određeni nivo kvalitets. Španski Nacionalni centar za inovacije i istraživanje u obrazovanju podstiče razvijanje nastavnih materijala. U Letoniji školski obrazovni portal omogućuje pristup postojećim nastavnim materijalima. U Sloveniji su neki nastavni materijali i smjernice koje je razvio Institut za stručno obrazovanje i osposobljavanje, koje kofinansira centralna vlast, dostupni na mrežnom portalu Slovenačke obrazovne mreže.

Naravno, razvoj nastavnih materijala odvija se i nezavisno od centralne vlasti. Na primjer, Danska, Španija, Litvanija i Norveška navode da privatni izdavači razvijaju sve veći broj nastavnih materijala. Nekoliko nevladinih udruženja i organizacija takođe razvija nastavne materijale i najčešće ih distribuira besplatno. To je, na primjer, slučaj s organizacijom *Junior Achievement*. SEECEL, čiji su članovi Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija, Srbija i Turska, takođe razvija nastavne materijale.

Nastavne smjernice za preduzetništvo

Nastavne smjernice nadopunjavaju informacije uključene u jezgrovni školski kurikulum i mogu poslužiti kao konkretniji oblik pomoći putem shema rada, planova nastavnih časova, primjera dobre prakse, studija slučaja i slično. (vidi odjeljak 3.1.3 o usmjeravanju vezanom uz poučavanje i metodama učenja).

Smjernice za nastavu preduzetništva dostupne su u 12 država/regija. U šest država one predstavljaju posebne publikacije, bilo da se objavljuju u štampanom obliku (Republika Češka) ili na internetu (Danska, Finska, Velika Britanija (Škotska), Bosna i Hercegovina i Crna Gora). U Litvaniji, Poljskoj, Rumuniji i Sloveniji one su sastavni dio kurikuluma. U Španiji nacionalno zakonodavstvo definiše sedam ključnih kompetencija za osnovno i srednje obrazovanje, uključujući „smisao za inicijativu i preduzetništvo“, definišući veze između kompetencija, sadržaja i kriterijuma za ocjenjivanje. Smjernice postoje i na nivou autonomnih zajednica. U Bugarskoj su smjernice integrisane u usmjeravanje za inicijalno obrazovanje nastavnika.

U pet država/regija ne postoje smjernice centralnog nivoa ni u jednom području kurikuluma (u Flamanskoj zajednici Belgije, Hrvatskoj, Švedskoj, Islandu i Norveškoj).

Centralna vlast najčešće izrađuje smjernice u saradnji s drugim zainteresovanim stranama. Na primjer, u Škotskoj su saradivali s partnerima iz trećeg sektora u „Programu preduzetničkih škola“ (*Curriculo Solution, Young Enterprise Scotland* i sl). U smjernicama su navedene studije slučaja kojima je cilj pokazati pozitivan uticaj razvoja preduzetničkih vještina na samopouzdanje i samopoštovanje mladih te prikazati mogućnosti za razvoj tih vještina koje nudi kurikulum.

U okviru nacionalne strategije za preduzetništvo (vidi odjeljak 2.1) Kancelarija za razvoj preduzetništva i Centar za stručno obrazovanje i osposobljavanje u Makedoniji podstičaće škole i nastavnike na izradu smjernica na način da se nastavnici osposobe za izradu smjernica za obrazovni proces u osnovnom i srednjem obrazovanju te pružanjem finansijske podrške školama.

Stručni centri

Osim tradicionalnih nastavnih centara, koji omogućuju pristup nastavnim sredstvima za cijeli niz kurikularnih predmeta, uključujući preduzetništvo, 11 država/regija ima ustanove specijalizovane za preduzetništvo koje djeluju kao stručni centri za poučavanje vezano za ovu temu. Većina centara omogućuje pristup nastavnim materijalima putem mrežnih stranica ili internetskih portala, a finansijsku podršku dobijaju od centralne vlasti.

U **Francuskoj i Njemačkoj zajednici Belgije** od 2007. godine Agencija za ekonomske podsticaje djeluje kao stručni centar posvećen razvoju preduzetničkog obrazovanja. Otvoreno je novo radno mjesto – službenik za povećanje svijesti i podsticanje preduzetničkog duha (*Agent de sensibilisation à l'esprit d'entreprendre – ASEE*) – koji se redovno sastaje sa direktorima škola i nastavnicima. Cilj je podići nivo svijesti o regionalnim strategijama za preduzetništvo, promovisati preduzetničko obrazovanje i pružati savjete vezane za dostupne nastavne materijale.

U **Flamanskoj zajednici Belgije**, VLAJO i UNIZO djeluju kao stručni centri za preduzetničko obrazovanje. Obje organizacije primaju sredstva iz strukturnih fondova flamanske vlade.

U **Danskoj** Nacionalni centar za nastavne materijale zadužen je za razvijanje novih materijala i prenošenje znanja školama, uključujući oblast preduzetničkog obrazovanja, budući da je ono dio kurikuluma. Obrazovni konsultanti u centru, kao zaposlenici Ministarstva djece, obrazovanja i rodne ravnopravnosti, pružaju podršku i usmjeravanje školama i opštinama vezano za razne teme, uključujući preduzetničko obrazovanje. Regionalni centri za nastavne materijale blisko saraduju s Danskom fondacijom za preduzetništvo (FFE) osnovanom 2010. godine, s ciljem informiranja nastavnika o dostupnim nastavnim materijalima vezanim za ovu temu.

U **Španiji**, u kojoj autonomne zajednice predstavljaju najviši nivo vlasti u obrazovanju, socijalne, privatne i nevladine organizacije angažovane su kao stručni centri koji pomažu da se premosti jaz između politika i prakse te promovišu preduzetničko obrazovanje. Broj tih organizacija stalno se povećava tokom posljednjih nekoliko godina. U nekim zajednicama one čine sastavni dio regionalnih vlasti (npr., *Xarxa d'emprenedoria* u Kataloniji, *Cultura Emprededora* u Ekstremaduri). U drugima njima upravljaju organizacije/udruženja koje podržavaju zajednice.

U **Francuskoj** je Centar za praćenje nastavnih praksi u preduzetničkom obrazovanju (OPPE – *Observatoire des pratiques pédagogiques en entrepreneuriat*) osnovan 2011. godine kako bi se prikupljale informacije i iskustva o preduzetničkom obrazovanju u višem srednjem obrazovanju. Centar je bio zamišljen kao inicijativa saradnje bivšeg Ministarstva mladih, obrazovanja i istraživanja, Ministarstva ekonomije, finansija i industrije, Agencije za razvoj preduzeća (APCE – *Agence pour la création d'entreprises*) i Akademije preduzetništva. Portal OPPE-a, na serveru APCE-a, postao je banka resursa za preduzetničko obrazovanje. OPPE organizuje i godišnje konferencije na ovu temu.

U **Hrvatskoj** Ministarstvo obrazovanja saraduje sa SEECEL-om putem Agencije za odgoj i obrazovanje.

U **Austriji** Centar EESI-Impulse (Preduzetničko obrazovanje za inovacije u školstvu), koji prima podršku od Ministarstva obrazovanja i ženskih pitanja, djeluje kao državni stručni centar za preduzetničko obrazovanje. On omogućuje pristup nastavnim materijalima na svojim mrežnim stranicama, razvijenim u saradnji s Inicijativom za nastavno preduzetništvo (IFTE) i drugim zainteresovanim stranama, i od 2011. g. upravlja programom „EESI-jevi sertifikati u preduzetništvu za škole“. EESI-jevi koordinatori dostupni su na regionalnom nivou za koordinaciju i upravljanje projektnim grupama koje se bave preduzetništvom.

U **Rumuniji** je osnovano 15 regionalnih centara s ciljem diseminacije nastavnih materijala i metodologije razvijene unutar projekta „Poduzeće za vježbu“ (*Firma de exercitiu*) koji se kofinansirao iz Evropskog socijalnog fonda od 2007. do 2013. godine. Centralna vlast pruža podršku aktivnostima ove regionalne mreže organizovanjem konkursa vezanih za preduzetničke teme i praćenjem načina na koji te aktivnosti podstiču razvoj preduzetničkog duha.

U **Finskoj** YES – Virtuelno okruženje za učenje preduzetničkog obrazovanja, besplatna služba za preduzetničko obrazovanje osnovana 2001. godine uz pomoć sredstava iz Evropskog socijalnog fonda, služi kao stručni centar za regije. Nacionalni odbor za obrazovanje podržao je njegovo uspostavljanje u početku te i daje finansira aktivnosti osposobljavanja koje centar sprovodi. Centar većinu sredstava za rad (osim za kontinuirani profesionalni razvoj), izuzev inostranih sredstva, dobija od regionalnih i lokalnih aktera.

U **Crnoj Gori** Preduzetnički centar (*Preduzetnički centar*) – osnovan u decembru 2013. g. u tri grada (Bijelo Polje, Berane, Mojkovac) i u oktobru 2015. g. u Baru – dobija sredstva od centralne vlasti. Centar pruža stručnu pomoć za razvoj inovativnih preduzetničkih ideja i organizuje aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja.

U Velikoj Britaniji ne postoje takvi stručni centri. Međutim, Vels i Škotska pokrenuli su posebne mrežne stranice koje, uz pružanje informacija o preduzetništvu, podstiču i razmjenu iskustava uz podršku specijalizovanih ustanova:

U **Velikoj Britaniji (Vels)** je Univerzitet u Južnom Velsu izvršna ruka velške vlade kada je riječ o aktivnostima Nacionalne mreže kontinuiranog profesionalnog razvoja za preduzetništvo mladih. Svrha mreže je stvoriti održivu pan-velšku mrežu prosvjetnih radnika koji će razmjenjivati iskustva i znanja s ciljem uključivanja preduzetništva u obrazovanje.

U septembru 2015. g. **Velika Britanija (Škotska)** pokrenula je mrežnu stranicu „Škotske preduzetničke škole“. Stranicu je izradila organizacija Škotski mladi preduzetnici u okviru programa *Scotland Can Do*, koji je vodila škotska vlada. Ona predstavlja platformu za razmjenu dobre prakse i omogućuje dostupnost nastavnih sredstava nastavnom osoblju s ciljem podsticanja preduzetničkih aktivnosti i preduzetničkog načina razmišljanja. Osim toga, ona podstiče škole na razvijanje preduzetničkog pristupa i preduzetničkog načina razmišljanja na nivou cijele škole.

Mreže nastavnika

Mreže nastavnika najmanje su razvijen oblik podrške. Međutim, one mogu biti veoma važan i djelotvoran alat za razmjenu dobre prakse, pronalaženje informacija o određenoj problematici i umrežavanje iskusnih nastavnika i nastavnika koji su novi u ovom području.

Postoje samo četiri mreže nastavnika koje dobijaju podršku od centralne vlasti.

U **Danskoj** je Danska fondacija za preduzetništvo (FFE) pokrenula specijalizovanu mrežu nastavnika za preduzetničko obrazovanje pod nazivom „Mreža za preduzetništvo u školstvu i obrazovanju (NEIS)“, koja je otvorena za sve nastavnike preduzetničkog obrazovanja bez obzira na nivo obrazovanja i predmet poučavanja.

U **Estoniji** je organizacija *Junior Achievement* Estonija pokrenula mrežu nastavnika iz osnovnog i srednjeg obrazovanja. Oni se sastaju jednom godišnje kako bi raspravljali o problemima i unaprijedili svoje vještine i znanje. Osim toga, Udruženje nastavnika ekonomskih predmeta, koja uglavnom obuhvata nastavnike u višem srednjem obrazovanju, ali i neke nastavnike u nižem srednjem obrazovanju, blisko saraduje s organizacijom *Junior Achievement* Estonija u pitanjima vezanim za preduzetničko obrazovanje.

U **Španiji** su neke autonomne zajednice pokrenule mreže nastavnika. Na primjer, u Ekstremaduri se škole mogu priključiti „Mreži za preduzetničke škole“ (*Red Extremeña de Escuelas Emprendedoras*), pokrenutoj 2011. godine, ako predaju trogodišnji razvojni plan u kojem su opisani ciljevi i aktivnosti koji se namjeravaju preduzeti, akteri i metodologija vrednovanja. Škole i nastavnici koji se uključuju u mrežu prolaze postupak akreditacije.

U **Francuskoj** „Mreža za razmjenu stručnog znanja u inovacijama, istraživanju i eksperimentiranju“ (RESPIRE – *Réseau d'échange de savoirs professionnels en innovation, en recherche et en expérimentation*) ima za cilj podržati razvoj saradničkog rada i stvoriti zajednice prakse, uključujući zajednice koje se bave temom „preduzetništvo u školama“. Ovu je mrežu 2012. godine pokrenulo Ministarstvo obrazovanja i ima više od 3600 aktivnih članova.

Treba spomenuti i nezavisnu neformalnu španjolsku inicijativu koja nema podršku centralne vlasti – „Poduzetni nastavnici“ (*Profesores emprendedores*). Mrežu je pokrenula grupa nastavnika preduzetništva iz inicijalnog stručnog obrazovanja i funkcionira kao otvorena zajednica na platformi Google+ na kojoj nastavnici mogu razmjenjivati nastavna sredstva i mišljenja o preduzetničkom obrazovanju.

POGLAVLJE 5: STATUS PREDUZETNIČKOG OBRAZOVANJA U ČETIRI KLJUČNA PODRUČJA

Potrebna je prisutnost više različitih pokazatelja da bi se preduzetničko obrazovanje moglo smatrati integrisanim u evropske školske kurikulumime. U ovom, posljednjem poglavlju prikazan je skup pokazatelja vezanih za prioriteta područja koja definišu sveobuhvatan pristup preduzetničkom obrazovanju u politikama i praksi. U Izvještaju su pokazatelji analizirani jedan po jedan, no u ovom poglavlju i u pripadajućim tablicama dat je samo pregled glavnih faktora analiziranih u Izvještaju.

„Progresijski model“ (vidi sliku 5.1) daje pregled različitih elemenata koji doprinose integraciji preduzetničkog obrazovanja. Slika prikazuje evoluciju ključnih pokazatelja važnih za cjelokupan razvoj preduzetničkog obrazovanja prikazanih kroz strateški kontinuum, koji započinje sa pred-strategijom i završava sa završnom fazom, koja predstavlja integraciju preduzetničkog obrazovanja u kurikulume.

Slika 5.1: Progresijski model za analizu stepena razvoja preduzetničkog obrazovanja (2010)

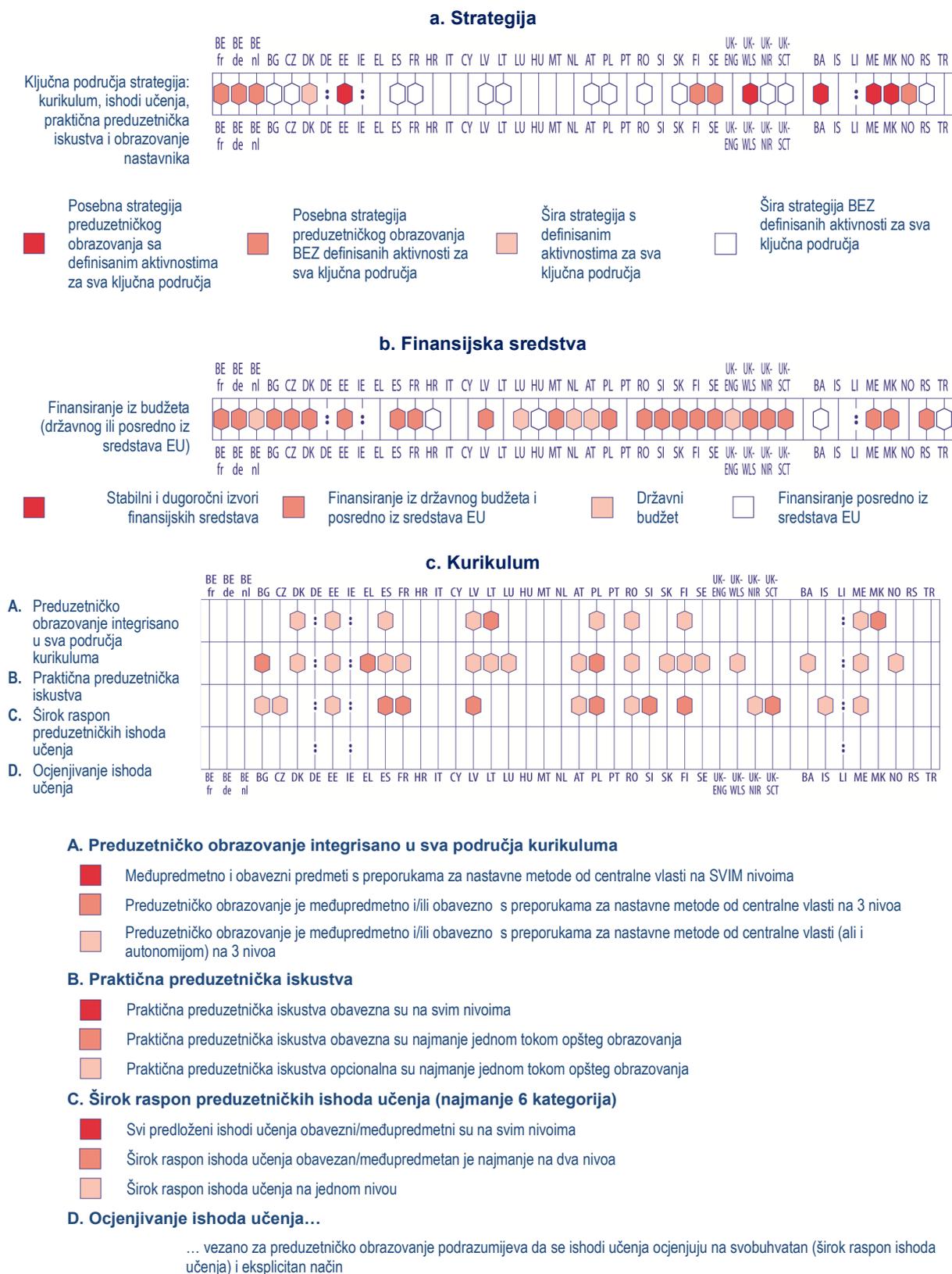
Faza	Vremenski period	Ključne karakteristike
Pred-strategija (zasnovana na individualnoj inicijativi)	Početak	<ul style="list-style-type: none"> • Nema strategije • Slaba ili nepostojeća saradnja između ministarstava • Ne postoje posebno planirana finansijska sredstva za preduzetničko obrazovanje • Malo pokazatelja o strateškim pristupima preduzetničkom obrazovanju u kurikulumu • Tendencija usmjerenosti na srednje obrazovanje i posebne predmete • Često se sprovodi izvan redovne nastave kao vannastavna aktivnost • Oslanjanje na entuzijazam pojedinih nastavnika • Malo pokazatelja o ishodima učenja ili procjenjivanju preduzetničkog obrazovanja • Mali broj programa za osposobljavanje nastavnika, ograničeni nastavni materijali i mali broj mreža nastavnika
Razvoj strategije	0-2 godine	<ul style="list-style-type: none"> • Prepoznavanje i usaglašenost oko ciljeva preduzetničkog obrazovanja • Strateški pristup u postupku planiranja ili nedavno pokrenut • Uspostavljeni mehanizmi saradnje između ključnih ministarstava • Mapiranje i analiza preduzetničkog obrazovanja. Prepoznavanje primjera dobre prakse. • Uspostavljanje nacionalnih/evropskih izvora finansiranja • Preduzetničko obrazovanje u postupku uključivanja u kurikulum putem skupa kompetencija • Prepoznavanje primjera dobre prakse u inicijalnom obrazovanju i kontinuiranom profesionalnom razvoju nastavnika • Nastavnicima su dostupne neke informacije i nastavni materijali, na primjer, smjernice/nastavne metode
Konsolidacija strategije – Progresivna implementacija i razvojne prakse	2-5 godine	<ul style="list-style-type: none"> • Konkretizovani ishodi učenja • Identifikovani ciljevi preduzetničkog obrazovanja, pokazatelji i ciljne grupe • Dodijeljena nacionalna/evropska finansijska sredstva • Preduzetničko obrazovanje uključeno je u kurikulum kao dio cjelokupnog nastavnog koncepta te postoji kao zaseban predmet. • Osposobljavanje nastavnika može biti dostupno u inicijalnom obrazovanju nastavnika i kroz kontinuirani profesionalni razvoj, uz porast broja nastavnika koji se osposobljavaju. • Mreže i nastavni materijali dostupni su nastavnicima
Integracija	5 godina +	<ul style="list-style-type: none"> • Posebna ili šira strategija dobro je uhodana i sadrži niz aktivnosti vezanih uz preduzetničko obrazovanje • Kontinuirano praćenje i redovno vrednovanje preduzetničkog obrazovanja kako bi se ocijenio kvalitet aktivnosti i postignutih ishoda učenja • Uspostavljeni jasni mehanizmi finansiranja • Visokokvalitetno preduzetničko obrazovanje dostupno je svim učenicima na svim nivoima/vrstama obrazovanja • Osposobljavanje svih nastavnika za preduzetničko obrazovanje kao sastavni dio početnog obrazovanja ili kontinuiranog profesionalnog razvoja nastavnika • Snažnije mreže i sveobuhvatnije informacije o efikasnim nastavnim metodama i sredstvima

Objašnjenje

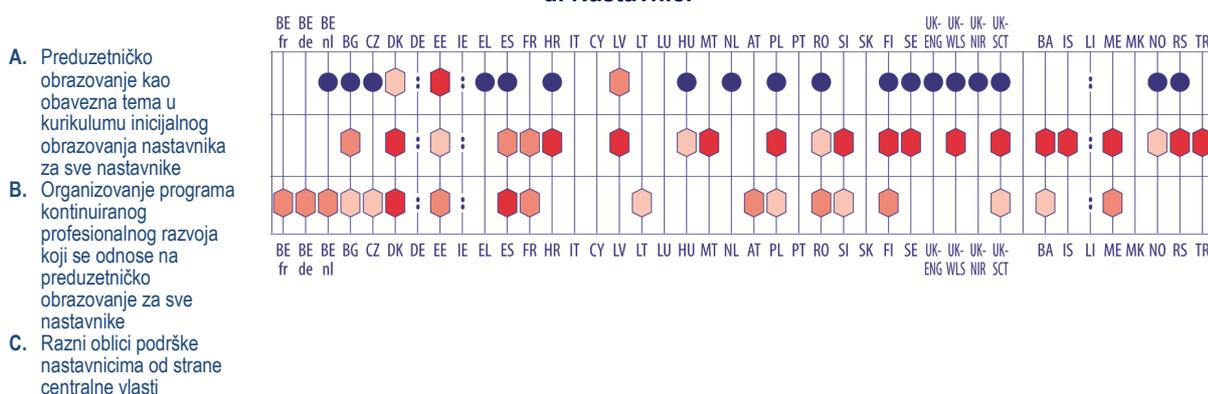
Pokazatelji su definisani na osnovu prioriteta navedenih u „Progresijskom modelu 2010“ koji su razvili predstavnici vlada i stručnjaci kroz niz okruglih stolova visokog nivoa.

Države/regije imaju različite početne pozicije u vezi sa razvojem preduzetničkog obrazovanja te mogu biti na različitim stepenima razvoja u određenim aspektima politika i prakse. Slika 5.2 temelji se na podacima iz prethodnih poglavlja koji se odnose na strategije, finansijska sredstva, kurikulum i nastavnike.

Slika 5.2: Sažetak statusa razvoja preduzetničkog obrazovanja u četiri ključna područja, 2014/2015.

d. Nastavnici

A. Preduzetničko obrazovanje kao obavezna tema u kurikulumu inicijalnog obrazovanja nastavnika za sve nastavnike

- na sva četiri nivoa obrazovanja (osnovnom, nižem srednjem, opštem višem srednjem i inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju koje se sprovodi u školama)
- na najmanje 3 nivoa obrazovanja
- na manje od 3 nivoa obrazovanja
- autonomija ustanova u ovim pitanjima

B. Organizovanje programa kontinuiranog profesionalnog razvoja koji se odnose na preduzetničko obrazovanje za sve nastavnike

- na sva četiri nivoa obrazovanja
- na najmanje 3 nivoa obrazovanja
- na manje od 3 nivoa obrazovanja

C. Razni oblici podrške nastavnicima od strane centralne vlasti

- sva četiri oblika podrške (nastavna sredstva, smjernice, stručni centri i mreže nastavnika)
- najmanje 2 oblika podrške, koji uključuju stručne centre ili mreže nastavnika
- smjernice (po mogućnosti u kombinaciji sa nastavnim sredstvima)

Izvor: Eurydice.

Objašnjenje

Ključna područja kojima se bave strategije definisane su na osnovu „Progresijskog modela 2010“ (vidi sliku 5.1) i novijim preporukama tematske radne grupe koja se bavila preduzetničkim obrazovanjem te uključuju kurikulum, ishode učenja, praktično preduzetničko iskustvo i obrazovanje nastavnika.

5.1. Strategija

Neke države/regije imaju konsekvativne strategije koje se nadograđuju jedna na drugu (tri belgijske zajednice, Velika Britanija (Vels), Crna Gora i Norveška). Makedonija je pokrenula svoju prvu strategiju za preduzetničko obrazovanje koja je u inicijalnoj fazi razvoja.

U državama u kojima se strategije sprovode nekoliko godina moguće je da je dostignut stepen konsolidacije koji karakteriše progresivna sprovođenja strateških aktivnosti i razvoj prakse. Važne karakteristike konsolidacione faze su određivanje ishoda učenja, utvrđivanje izvora finansiranja, primjena efikasnih nastavnih metoda i postojanje mehanizama podrške za nastavnike, poput nastavnih materijala i stručnih centara. U nekim državama preduzetničko obrazovanje još nije obuhvaćeno strateškim pristupom, dok su u drugima strategije prekinute.

Na osnovu „Progresijskog modela“ (vidi sliku 5.1) i novijih istraživanja koje je sprovedla Radna grupa za preduzetničko obrazovanje ⁽¹⁴⁰⁾, najvažnija područja vezana za preduzetničko obrazovanje za koja je

⁽¹⁴⁰⁾ Evropska komisija, 2014b.

unutar strategija potrebno izraditi posebne mjere su: kurikulum, ishodi učenja, praktično preduzetničko iskustvo i obrazovanje nastavnika. Slika 5.2 prikazuje jesu li navedena područja uzeta u obzir te se vidi da mali broj strategija sadrži mjere za sva četiri ključna područja: to je slučaj u pet od jedanaest posebnih strategija za preduzetničko obrazovanje i u jednoj široj strategiji.

Na prvi pogled čini se da u velikom broju država postoje strategije koje se odnose na preduzetničko obrazovanje (vidi sliku 5.2), ali u obzir treba uzeti dva faktora. Prvo, neke šire strategije ne sadrže više od jedne ili dvije mjere i zbog toga se ne mogu smatrati strategijama koje će imati sveobuhvatan efekat. Dalji se ciljevi ili ne mogu jasno utvrditi ili su opisani u različitim strategijama, što predstavlja problem za praćenje. Drugo, posebne strategije koje se odnose na preduzetničko obrazovanje uključuju više mjera kroz više tema, no u nekim se slučajevima to ne odražava u opisu konkretnih aktivnosti. Većina strategija naglašava mjere vezane za praktično preduzetničko iskustvo, ali u gotovo polovini strategija ne postoje opisane aktivnosti.

Međutim, iz prikazanih podataka vidljivo je da je cjelokupni nivo aktivnosti viši u državama koje imaju posebne strategije za preduzetničko obrazovanje, a najniži u onima koje nemaju strategiju. To ide u prilog opšteprihvaćenom zaključku vezanom uz preporuke za evropske politike, koji kaže da jedinstvena strategija obezbjeđuje koherentniji i sveobuhvatniji pristup u sprovođenju strategije.

5.2. Finansiranje

Kada je riječ o finansiranju preduzetničkog obrazovanja, slika 5.2b pokazuje da većina evropskih država dobro napreduje prema „Progresijskom modelu“. Međutim, u mnogim dijelovima Evrope još treba raditi na razvijanju stabilnih i dugoročnih izvora finansiranja koji obezbjeđuju sveobuhvatan pristup finansiranju preduzetničkog obrazovanja, uključujući sprovođenje strategija, kurikulum, obrazovanje nastavnika i podršku za nastavnike, izgradnju partnerstva s zainteresovanim stranama i slično.

Većina država/regija (od kojih većina ima posebne ili šire strategije) dodjeljuje sredstva za preduzetničko obrazovanje iz državnih izvora ili posrednih izvora EU koji obezbjeđuju dostupnost sredstava za podršku preduzetničkom obrazovanju u školama tokom dužeg vremenskog razdoblja. Pet država/regija (Flamanska zajednica Belgije, Luksemburg, Holandija, Austrija i Velika Britanija (Engleska)) preduzetničko obrazovanje finansiraju samo iz državnih sredstava, dok četiri države (Hrvatska, Mađarska, Bosna i Hercegovina i Turska) finansiraju razvoj i implementaciju preduzetničkog obrazovanja, posebno izradu strategija, samo iz posrednih sredstava EU.

5.3. Kurikulum

Kada je riječ o školskim kurikulumima, kao što je prikazano na slici 5.2c, države/regije koja su u početnoj fazi razvoja preduzetništva najčešće uvode predmet kao dodatak osnovnom kurikulumu, koji najčešće odražava uže shvatanje preduzetničkog obrazovanja, s naglaskom na učenje načina vođenja poslovanja. Preduzetništvo se najčešće poučava putem posebnih predmeta na srednjem nivou obrazovanja. Kasnije faze u razvoju strategije, uz poučavanje preduzetništva putem posebnih predmeta, vode pojačanom integrisanju preduzetničkih vještina u sva područja kurikuluma. To znači da razvoj tih vještina počinje s osnovnim obrazovanjem. Ovaj izvještaj pokazuje pozitivne trendove u tom smislu, budući da se preduzetničko obrazovanje sve više integriše u kurikulume počev od osnovnog nivoa. Međutim, dalja implementacija i konsolidacija preduzetničkog obrazovanja podrazumijeva integraciju u obliku međupredmetnog cilja, odnosno sveobuhvatnog obrazovnog koncepta, te kao posebnog predmeta. Slika 5.2c pokazuje u kojim je državama/regijama preduzetničko obrazovanje već integrirano kao međupredmetni cilj i/ili obavezan predmet na najmanje

tri obrazovna nivoa te u kojima se odgovarajuće nastavne metode preporučuju u smjernicama centralne vlasti.

Teško je utvrditi koriste li se u učionicama primjerene metode podučavanja i učenja, što ograničava procjenu kojom bi se utvrdilo je li preduzetničko obrazovanje integrisano u kurikulum ili se poučava kao dodatak kurikulumu. Zaista, u mnogim državama škole i nastavnici imaju autonomiju u odlučivanju o nastavnim metodama koje će se koristiti. Uključivanje preduzetničkog obrazovanja u službene dokumente pokazatelj je da se ono poučava, ali obim u kojem se poučava i metode poučavanja i učenja koje se koriste u učionicama mogu se znatno razlikovati. Ipak, ako je preduzetničko obrazovanje izričito navedeno u kurikulumu i ako su nastavne metode preporučila centralna tijela, to pokazuje da su tijela nadležna za obrazovanje uložila značajan trud u podsticanje preduzetničkog obrazovanja.

Uključivanje preduzetničkog obrazovanja u nacionalne kurikulume povezano je i s pitanjem strategija za preduzetničko obrazovanje i načinom na koji se one sprovode. U poglavlju 2 su opisane posebne i šire strategije: posebne su strategije usmjerene isključivo na preduzetničko obrazovanje, dok su šire strategije povezane, na primjer, s obrazovanjem i osposobljavanjem, mladima, inovacijama i privrednim razvojem. Generalno, veća je vjerovatnost da će posebne strategije za preduzetničko obrazovanje uključivati mjere koje se odnose na kurikulum i da će sprovođenja tih mjera zahtijevati reformu kurikuluma. Reforme koje idu u prilog preduzetničkom obrazovanju mogu se događati i kada ne postoje posebne strategije, kao što je slučaj s Okvirom nacionalnog kurikuluma na Malti koji sadrži opsežne prijedloge za uključivanje preduzetničkog obrazovanja u kurikulum.

Uz kurikularne pristupe i smjernice za metode poučavanja i učenja, postoji još jedan važan element za procjenu stepena integracije preduzetničkog obrazovanja u kurikulum koji se ogleda u postojanju izričito definisanih ishoda učenja vezanih uz preduzetničke vještine. Za analizu ova tri aspekta i za razumijevanje stepena integracije preduzetničkog obrazovanja u kurikulum predloženi su sljedeći kriterijumi:

- postoji li međupredmetni pristup i/ili obavezni predmeti kojima se preduzetničko obrazovanje integriše u kurikulum na najmanje tri obrazovna nivoa (osnovni, niži srednji, opšti viši srednji i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje koje se sprovodi u školama);
- postoje li posebne smjernice centralne vlasti o metodama poučavanja i učenja preduzetničkog obrazovanja na najmanje tri obrazovna nivoa;
- postoji li širok raspon definisanih ishoda učenja u međupredmetnim područjima i/ili obaveznim predmetima za najmanje dva obrazovna nivoa, koji se posebno procjenjuju.

Trenutno ni jedna država/regija ne ispunjava ove kriterijume. Nekoliko država ispunjava prva dva kriterijuma (kurikularni pristup i metode poučavanja). U Litvaniji i Makedoniji predložene smjernice moraju koristiti svi nastavnici, dok u mnogim drugim državama nastavnici mogu odlučiti koje će smjernice prihvatiti (Danska, Estonija, Španija, Letonija, Poljska, Rumunija, Finska i Crna Gora).

Praktična preduzetnička iskustva i dalje su u malom broju država integrisana u školske kurikulume. U otprilike polovini država/regija ona su opciona. Stoga je teško utvrditi u kojoj se mjeri primjenjuju.

Kada je riječ o ishodima učenja, neke države koriste velik broj ishoda učenja na najmanje dva obrazovna nivoa (Španija, Francuska, Letonija, Poljska, Slovenija, Finska i Velika Britanija (Škotska)). Nepotpunost ishoda učenja ogleda se u činjenici da u većini država nije pokriven cijeli spektar ishoda učenja, iako su neke preduzetničke vještine uključene na određenim obrazovnim nivoima u nekim državama, što znači da je sistemski pristup progresiji kroz obrazovne nivoe i dalje izuzetak. Na kraju, posebno ocjenjivanje ishoda učenja vezanih uz preduzetničko obrazovanje još se ne sprovodi ni u

jednom evropskom obrazovnom sistemu, što predstavlja značajno ograničenje ako je cilj njegova kvalitetna integracija.

Stoga se može zaključiti da većina država/regija još nije integrisala preduzetničko obrazovanje na sistemski i sveobuhvatan način. Čini se da se države razlikuju s obzirom na važnost koju pridaju poučavanju preduzetničkog obrazovanja: fokus može biti samo na nekim obrazovnim nivoima, posebno kada je riječ o predmetima u kojima je integrisano preduzetničko obrazovanje. Čini se da se preduzetničko obrazovanje više poučava na nižem i opštem višem srednjem nivou obrazovanja, dok je u slučaju transverzalnih/međupredmetnih vještina veći naglasak na osnovnom nivou obrazovanja. Preduzetništvo kao zaseban predmet najčešće se poučava u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju koje se sprovodi u školama.

Zasad ni jedna država nije ugradila preduzetničko obrazovanje u kurikulumu na način da je ono postalo dostupno svim učenicima na svim nivoima obrazovanja, uz visokokvalitetno poučavanje i ocjenu ishoda učenja.

5.4. Nastavnici

Analize pokazuju da su mnoge države na samom početku kada je riječ o integraciji preduzetničkog obrazovanja u obrazovanje nastavnika (vidi sliku 5.2d). Prema preporukama centralne vlasti, integracija preduzetničkog obrazovanja u kurikulum inicijalnog obrazovanja nastavnika kao obaveznog predmeta za sve buduće nastavnike postoji samo u Estoniji. Međutim, gotovo polovina država/regija daje autonomiju ustanovama koje sprovode inicijalno obrazovanje nastavnika po ovom pitanju, što može donekle iskriviti postojeću sliku.

Države/regije koje su u fazi razvoja strategije prepoznale su važnost uloge nastavnika u svojim strategijama te su počele organizovati neke aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja i razvijati nastavna sredstva. U 15 država/regija aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja dostupne su svim nastavnicima u školama. Najrašireniji oblik podrške nastavnicima od strane centralne vlasti je finansiranje nastavnih materijala. Samo u dvije države (Danska i Španija) centralna vlast obezbjeđuje sva četiri oblika podrške opisana u ovom izvještaju (nastavni materijali, smjernice, stručni centri i mreže nastavnika – vidi sliku 4.5). Slika 5.2 prikazuje samo podršku koju obezbjeđuju centralna tijela. Međutim, privatni donatori takođe igraju važnu ulogu u nekim državama/regijama.

Faza konsolidacije strategija podrazumijeva proširenje mogućnosti za osposobljavanje u preduzetničkom obrazovanju na sve zainteresovane nastavnike, kroz inicijalno obrazovanje nastavnika i kontinuirani profesionalni razvoj, te da će nastavnici dobiti podršku u implementaciji preduzetničkog obrazovanja u kurikulum u obliku smjernica, stručnih centara i mreža nastavnika. Ovo trenutno nije slučaj ni u jednoj državi/regiji. Stoga se čini da je podrška za nastavnike područje u kojem postoji najmanji napredak kada je riječ o razvoju preduzetničkog obrazovanja, budući da ni jedna država/regija ne organizuje osposobljavanje za sve nastavnike kroz inicijalno obrazovanje i kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika te da države/regije nude različite oblike podrške za nastavnike.

5.5. Zaključak

Potpuna integracija preduzetničkog obrazovanja podrazumijeva postojanje strategije koja se sprovodi nekoliko godina, sistemsko praćenje sprovođenja strategije, postojanje stabilnih mehanizama finansiranja, ocjenjivanje ishoda učenja i punu integraciju u inicijalno obrazovanje nastavnika i

kontinuirani profesionalni razvoj za sve nastavnike. Napredak je najpotrebniji u dva područja – ishodi učenja i obrazovanje nastavnika. Ključan je razvoj sveobuhvatnih i dosljednih ishoda učenja koji se primjenjuju kroz nekoliko nivoa obrazovanja i koji se posebno ocjenjuju. Osim toga, integracija preduzetničkog obrazovanja u inicijalno obrazovanje nastavnika i kontinuirani profesionalni razvoj za sve nastavnike, nezavisno od predmeta i nivoa obrazovanja na kojem poučavaju, ključna je ako se želi osigurati kvalitetno poučavanje učenika.

PRILOG: LINKOVI ZA PODRŠKU NASTAVNICIMA

U tablici niže nalaze se linkovi ključnih organizacija, programa i publikacija koje služe kao podrška nastavnicima na nacionalnom i međunarodnom nivou.

Ime/Naziv	Link
BIP – „Programi poslovnih inovacija“ (<i>Business Innovation Programs</i>)	www.bips.no
EUROPEN-PEN International	www.penworldwide.org
JA – <i>Junior Achievement</i>	www.jaeurope.org
SEECEL – Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (<i>South East European Centre for Entrepreneurial Learning</i>) (uz podršku iz programa IPA Evropske unije)	www.seeceel.hr
Preduzetničko obrazovanje – Vodič za stručnjake u obrazovanju (uz podršku okvirnog programa Evropske unije za konkurentnost i inovacije (<i>EU Competitiveness and Innovation Framework Programme</i>))	http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/7465
Preduzetništvo i škole – Resurs za unapređenje praksi (<i>School Education Gateway</i>)	www.schooleducationgateway.eu/en/pub/relzvors/entrepreneurship_and_schools.htm

Država	Ime/Naziv	Link
BE fr & BE de	ASE – Agencija za ekonomske podsticaje (odsjeci za nastavnike u osnovnom i srednjem obrazovanju) koja se sada zove Agencija za preduzetništvo i inovacije	http://as-e.be
BE fr & BE de	ASE, 2013. PREDUZETNIŠTVO 3.15 – 3 osi i 15 poluga za preduzetničku generaciju	http://as-e.be/sites/default/files/public/documents/2262_13dossier_entrepreneuriat_3_15_mef_version_def.pdf
BE fr	ABE – Briselska preduzetnička agencija: Povećaj svoj talent (Boost your Talent)	www.boostyourtalent.be
BE nl	VLAJO	www.vlajo.org
BE nl	UNIZO – Fondacija za obrazovanje i preduzetništvo	www.ondernemendeschool.be
BE nl	KlasCement (uključujući resurse za preduzetničko obrazovanje)	www.klascement.be
BG	Ministarstvo obrazovanja i nauke (popis udžbenika, uključujući naslove za preduzetničko obrazovanje)	www.mon.bg/?go=page&pagelid=10&subpagelid=70
BG	Junior Achievement Bugarska	www.jaBugarska.org
CZ	Kako podržati preduzetništvo – Izvori inspiracije (smjernice)	http://clanky.rvp.cz/clanek/k/o/4646/PODPORA-PODNIKAVOSTI---INSPIROMAT.html
CZ	Portal metodologije (uključujući resurse za preduzetničko obrazovanje)	http://rvp.cz
CZ	Projekat „Staziranje u preduzećima“	www.narodnikatalogstazi.cz/component/com_staze/temid,195/view,karty_staze_list
DK	EMU – Obrazovni portal (Smjernice za inovacije i preduzetništvo)	http://www.emu.dk/modul/innovation-og-entrepren%C3%B8rskab-vejledning-0
DK	FFE – Danska fondacija za preduzetništvo	www.ffe-ye.dk
DK	NEIS – Mreža za preduzetništvo u školstvu i obrazovanju	www.ffe-ye.dk/undervisning/netvaerk-for-undervisere/om-neis
EE	Junior Achievement Estonija	www.ja.ee/Eng

Država	Ime/Naziv	Link
EE	Portal školski život (materijali za nastavnike)	http://koolielu.ee/groups/profile/141733/ettevuluspe
EE	„Preduzetničko pozorište“ (metodologija)	http://en.ettevotlusteater.eu
EE	„Snovi postaju java“	www.unistusedellu.ee
EL	–	–
ES	Kancelarijaba ECD/65/2015 od 21. januara	www.boe.es/boe/dias/2015/01/29/pdfs/BOE-A-2015-738.pdf
ES	Fondacija Princeza od Girona & i Fondacija Trilema	competenciaemprededora.org
ES	Odluka Opšte uprave za školsku politiku od 30. avgusta 2013. g. za Kastilju i Leon (smjernice)	http://www.educa.jcyl.es/es/resumenbocyl/resolucion-30-agosto-2013-direccion-general-politica-educ-1
ES	Obrazovni portal Tehnološkog grada Nalonske doline	www.valnaloneduca.com/cont/publicaciones
ES	KitCaixa (materijal za nastavnike)	https://www.educaixa.com/-/kitcaixa-jovenes-emprededores
ES	Innoescuela (materijal za nastavnike)	http://blog.educalab.es/cniie/2014/10/13/innoescuela-programa-educativo-para-la-asignatura-de-tecnologia-de-la-eso
ES	XTEC – Internetska obrazovna mreža Katalonije	www.xtec.cat/web/recursos/emprededoria
ES	Mreža preduzetničkih škola	http://culturaemprededora.extremaduraempresarial.es/wp-content/uploads/2012/09/Orden-31-de-Mayo-de-20111.pdf
ES	Preduzetni nastavnici (zajednica Google+)	https://plus.google.com/communities/118125140870333154777
ES	TALOS – Program za razvoj preduzetničke inicijative na pedagoškim studijama	www.octaedro.com/OCTart.asp?libro=16080&id=es&txt=Educaci%F3n%20emprededora
FR	OPPE – Posmatranje nastavnih praksi u preduzetničkom obrazovanju	www.apce.com/pid11493/qu-est-ce-que-l-oppe.htmlC=173&espace=5
FR	RESPIRE – Mreža za razmjenu stručnog znanja u oblasti inovacija, istraživanja i eksperimentisanja	http://eduscol.education.fr/cid60290/respire-le-reseau-social-de-l-innovation.html
FR	CERPEP – Centar za proučavanje i istraživanje partnerstva s preduzećima i strukom	http://eduscol.education.fr/pid31668/l-offre-stages-courts-cerpep.html
FR	EPA – Preduzmi da naučiš (Junior Achievement Francuska)	www.entreprendre-pour-apprendre.fr
HR	SEECCEL	www.seecel.hr
IT	–	–
CY	–	–
LV	Junior Achievement Letonija	www.jal.lv
LV	School Education Gateway	www.schooleducationgateway.eu/lv/pub/practices/virtual_guide_for_entrepreneur.htm
LT	Obrazovni portal (smjernice)	http://portalas.emokykla.lt/bup/Puslapiai/default.aspx
LT	Junior Achievement Litvanija	www.lja.lt
LU	–	–
HU	–	–
MT	Junior Achievement – Young Enterprise Malta	www.youngenterprise.org.mt
NL	Projekat EDISON	www.edisonentrepreneurship.eu
AT	EESI – Preduzetničko obrazovanje za inovativnost u školama	www.eesi-impulszentrum.at

Država	Ime/Naziv	Link
AT	IFTE – Inicijativa za poučavanje preduzetništva	www.ifte.at
AT	Junior Achievement Austrija	www.junior.cc
AT	ACT (član EUROOPEN-PEN Internationala)	www.act.at
AT	„Pokreni svoj projekat“	www.startedeinprojekat.at
PL	Ministarstvo obrazovanja: Popis odobrenih udžbenika (uključujući naslove za preduzetničko obrazovanje)	http://men.gov.pl/podreczniki/wykaz_dopuszczone_lista1.php
PL	ORE – Centar za razvoj obrazovanja (materijali za nastavnike)	www.ore.edu.pl/wydzialy/rozwoju-kompetencji-spolecznych-i-obywatelskich
PL	CEO – Centar za građansko obrazovanje (materijali za nastavnike na internetu)	www.ceo.org.pl/pl/biblioteka-materialow/przedsiębiorczość-i-ekonomia
PL	Junior Achievement Poljska	www.junior.org.pl
PT	Opšte smjernice za obrazovanje (materijali za nastavnike)	www.dge.mec.pt/educacao-para-o-emprededorismo/recursos-educativos
PT	Junior Achievement Portugalija	www.jaPortugalija.org
PT	Projekat „Youth Start – Entrepreneurial Challenges“	www.youthstart.eu
RO	Programi za predmete jezgrovnog kurikuluma, uključujući Preduzetničko obrazovanje (smjernice)	www.edu.ro/index.php/articles/16038
RO	Ministarstvo obrazovanja: Popis odobrenih udžbenika (uključujući naslove za preduzetničko obrazovanje)	www.edu.ro/index.php/articles/c152
RO	Poduzeće za obuku – najbolja praksa (materijali za nastavnike projekta kofinansiranog iz Evropskog socijalnog fonda)	http://firmaexercitiu.tvet.ro/index.php/achizitii
RO	Poduzeće za obuku (regionalni centri za resurse)	http://firmaexercitiu.tvet.ro/index.php/selectie-experti
RO	ROCT – Odjeljenje za koordinaciju preduzeća za obuku u srednjem obrazovanju (član EUROOPEN-PEN Internationala)	www.roct.ro
SI	Junior Achievement	http://jaslovenija.si/
SI	Virtuelna učionica za samoinicijativnost i preduzetništvo	https://skupnost.sio.si/course/view.php?id=8668
SK	Centar za preduzeća za osposobljavanje (član EUROOPEN-PEN Internationala)	www.sccf.sk/o-nas-4.html
FI	Ministarstvo obrazovanja (smjernice)	www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/opm09.pdf?lang=en
FI	YES centri – Virtuelno okruženje za učenje preduzetničkog obrazovanja (centri za resurse)	www.yes-keskus.fi
FI	Junior Achievement – Young Enterprise Finska	http://nuoriyrittajyys.fi
FI	YVI – Projekat usluga preduzetničkog obrazovanja za nastavnike	www.yvi.fi
SE	–	–
UK-ENG	–	–
UK-WLS	<i>Big Ideas</i> Vels	https://business.Vels.gov.uk/bigideas/youth-entrepreneurship-services-primary-and-secondary-schools
UK-WLS	Nacionalni centar za kontinuirani profesionalni razvoj u preduzetništvu mladih	www.yesnationalcpdhub.com/#!/home/mainPage
UK-NIR	–	–
UK-SCT	Obrazovanje Škotska (smjernice i materijali za	www.educationŠkotska.gov.uk/learningandteaching/

Država	Ime/Naziv	Link
	nastavnike)	earningacrossthecurriculum/themesacrosslearning/enterprise/index.asp
UK-SCT	YES – Young Enterprise Škotska	www.yes.org.uk
UK-SCT	Kurikularna rješenja (materijali za osposobljavanje)	www.curriculosolutions.com/educational-relzvors
UK-SCT	EEBL – Izvršnost u obrazovanju kroz veze s poslovnim sektorom	www.educationŠkotska.gov.uk/relzvors/e/eebl.asp?strReferringChannel=learningandteaching&strReferringPageID=tcm:4-628701-64&class=14+d139792
UK-SCT	Akademija za socijalno preduzetništvo	www.socialenterprise.academy/scot/programmes/understanding-social-enterprise-in-schools-63
UK-SCT	Preduzetne škole Škotske	https://blogs.glowŠkotska.org.uk/glowblogs/enterprisingschools/
BA	ELES – Preduzetničko učenje u obrazovnim sistemima Bosne i Hercegovine (centar za resurse na internetu, kofinansiran iz programa IPA Evropske unije)	www.eles.ba/index.php?lang=en
BA	ELES (smjernice)	http://eles.ba/images/Projekat/RG1/Programme_and_Guidelines.pdf
IS	–	–
ME	Odjeljenje za obrazovanje (smjernice i materijali za nastavnike)	www.zzs.gov.me/rubrike/preduzetnicko_ucenje
ME	Servisni centar za preduzeća za obuku (smjernice)	www.serviscentarpzv.me/images/download/prirucnici/prirucnik_EKONOMIJA_I_PREDUZETNISTVO_web.pdf
ME	Servisni centar za poduzeće za obuku (član EUROPEAN Internationala)	www.serviscentarpzv.me
ME	Preduzetnički centri	www.preduzetnickicentri.me
MK	Nacionalni centar za razvoj inovacija i preduzetničkog učenja	www.ncdiel.mk
NO	–	–
RS	Junior Achievement Srbija	www.ja-Srbija.org
TR	–	–

[Svim mrežnim stanicama pristupljeno je 8.12.2015.]

POPIS LITERATURE

Coduras Martinez, A. i sur., 2008. *Global Entrepreneurship Monitor Special Report: A Global Perspective on Entrepreneurship Education and Training*. [pdf] Dostupno na: <http://www.babson.edu/Academics/centers/blank-center/global-research/gem/Documents/gem-2010-special-report-education-training.pdf> [Pristup dokumentu na datum 1. oktobar 2015].

Dansko ministarstvo nauke, inovacija i visokog obrazovanja, 2012. *Denmark: A Nation of Solutions*. [pdf] Dostupno na: <http://ufm.dk/en/publications/2012/Danska-a-nation-of-solutions> [Pristup dokumentu na datum 1. decembra 2015].

De Bono, E., 1992. *Serious Creativity: A Systematic Approach to Take You Beyond the Power of Lateral Thinking*. New York. NY Harper Business.

Odjeljenje za preduzetništvo, trgovinu i investicije, 2015. *Innovation Strategy for Northern Ireland (2014-2025) First 6 Month Progress Update - September 2014 to 31st March 2015*. [pdf] Dostupno na: https://www.detini.gov.uk/sites/default/files/publications/deti/innovation_strategy_-_6_month_update_report_to_31_march_2015.pdf [Pristup dokumentu na datum 1. decembra 2015].

EACEA/Eurydice, 2012c. *Entrepreneurship Education at School in Europe: National Strategies, Curricula and Learning Outcomes*. Brussels: EACEA/Eurydice.

Eurofound, 2015. *Youth entrepreneurship in Europe: Values, attitudes, policies*. Luksemburg: Biro za publikacije Evropske unije.

Evropska komisija, 2003. *Green Paper Entrepreneurship in Europe*. COM(2003)27. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0027:FIN:EN:PDF> [Pristup dokumentu na datum 1. decembra 2015].

Evropska komisija, 2006. *The Oslo Agenda for Entrepreneurship Education in Europe*. [pdf] Dostupno na: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/support_measures/training_education/doc/oslo_agenda_final_en.pdf [Pristup dokumentu na datum 4. decembra 2014].

Evropska komisija, 2009. *Final report of the Expert group: Entrepreneurship in Vocational Education*. [pdf] Dostupno na: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10446/attachments/1/translations/en/renditions/native> [Pristup dokumentu na datum 1. decembra 2015].

Evropska komisija, 2011a. *Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor*. [pdf] Dostupno na: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/9272/attachments/1/translations/en/renditions/native> [Pristup dokumentu na datum 15. januara 2016].

Evropska komisija, 2011b. *Innovation Competitiveness Report 2011*. [pdf] Dostupno na: http://ec.europa.eu/research/innovation-union/index_en.cfm?pg=home§ion=competitiveness-report&year=2011 [Pristup dokumentu na datum 1. decembra 2015].

Evropska komisija, 2012a. *Communication from the Commission to the Evropski parlament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes*. COM(2012) 669 final. SWD(2012) 371-377 final.

Evropska komisija, 2012b. *Assessment of Key Competences in initial education and training. Policy Guidance*. [pdf] Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SWD:2012:0371:FIN:EN:PDF> [Pristup dokumentu na datum 28. septembra 2015].

Evropska komisija, 2013a. *Communication from the Commission to the Evropski parlament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe*. COM(2012) 795 final. [pdf] Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF> [Pristup dokumentu na datum 4. decembra 2014].

Evropska komisija. Glavna uprava za preduzetništvo i industriju, 2013b. *Entrepreneurship Education: A Guide for Educators*. [pdf] Dostupno na: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/entredu-manual-fv_en.pdf [Pristup dokumentu na datum 4. decembra 2014].

Evropska komisija, 2014a. *Expert Group on Indicators on Entrepreneurial Learning and Competence: Final Report*. [pdf] Dostupno na: http://ec.europa.eu/education/library/reports/2014/entrepreneurial-expert-report_en.pdf [Pristup dokumentu na datum 6. januara 2016].

Evropska komisija, 2014b. *Thematic Working Group on Entrepreneurship Education: Final report*. [pdf] Dostupno na: http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/archive/documents/entrepreneurship-report-2014_en.pdf [Pristup dokumentu na datum 2. septembra 2015].

Evropska komisija, 2015a, Glavna uprava za unutrašnje tržište, industriju, preduzetništvo te male i srednje preduzetnike. *Entrepreneurship Education: a Road to Success. A compilation of evidence on the impact of Entrepreneurship Education strategies and measures*. [pdf] Dostupno na: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promotingentrepreneurship/education-training-entrepreneurship> [Pristup dokumentu na datum 11. septembra 2015].

Evropska komisija/EACEA/Eurydice, 2015b. *The Teaching Profession in Europe: Practices, Perceptions, and Policies*. Izveštaj Eurydicea. Luksemburg: Biro za publikacije Evropske unije.

Evropska komisija, 2015c. *Entrepreneurship Competence: An Overview of Existing Concepts, Policies and Initiatives - Final Report*. [pdf] Dostupno na: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/entrepreneurship-competence-overview-existing-concepts-policies-and-initiatives-final-report> [Pristup dokumentu na datum 1. decembra 2015].

Evropski parlament, 2015. *Report on promoting youth entrepreneurship through education and training*. [pdf] Dostupno na: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2015-0239+0+DOC+XML+V0//EN> [Pristup dokumentu na datum 18. januara 2016].

Global Entrepreneurship Monitor, 2014. 2014 *Global Report*. [pdf] Dostupno na: <http://www.gemconsortium.org/report> [Pristup dokumentu na datum 4. septembra 2015].

Hoffmann i sur, 2012. Measuring Entrepreneurship Education. In: European Commission. *Entrepreneurship determinants: culture and capabilities*. Luksemburg: Biro za publikacije Evropske unije. [pdf] Dostupno na: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5748437/KS-31-12-758-EN.PDF> [Pristup dokumentu na datum 1. oktobra 2015].

Lackéus, M., 2015. *Entrepreneurship in Education. What, Why, When, How. Entrepreneurship360 Background Paper.* [pdf] Dostupno na: http://www.oecd.org/cfe/leed/BGP_Entrepreneurship-in-Education.pdf [Pristup dokumentu na datum 3. decembra 2015].

McCoshan, A. i sur, 2010. *Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education.* Izvještaj o vrednovanju pilot-mjere *High Level Reflection Panels on Entrepreneurship Education* koju su pokrenule Glavna uprava za preduzetništvo i industriju i Glavna uprava za obrazovanje i kulturu. [pdf] Dostupno na: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/education-training-entrepreneurship/reflection-panels/files/entr_education_panel_en.pdf [Pristup dokumentu na datum 4. decembra 2014].

Moberg, K. i sur, 2014. *How to assess and evaluate the influence of Entrepreneurship Education. A report of the ASTEE project with a user guide to the tools.* [pdf] Dostupno na: http://archive.ja-ye.org/Download/jaye/ASTEE_REPORT.pdf [Pristup dokumentu na datum 30. januara 2015].

OECD/Evropska komisija, 2012. *Policy Brief on Youth Entrepreneurship. Entrepreneurial Activities in Europe.* Luksemburg: Biro za publikacije Evropske unije. [pdf] Dostupno na: http://www.oecd.org/cfe/leed/Youth%20entrepreneurship%20policy%20brief%20EN_FINAL.pdf [Pristup dokumentu na datum 31. avgusta 2015].

OECD, 2015. *Entrepreneurship at a glance.* [pdf] Dostupno na: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/3015021e.pdf?expires=1454079856&id=id&accname=quest&checksum=79E78F620DA4180D5C9018510A311E1>

Penaluna K, Penaluna A, Jones C. i Matlay H, 2014. When did you last predict a good idea? Exploring the case of assessing creativity through learning outcomes. *Industry & Higher Education*, Vol. 28, No. 6, decembar 2014, str. 399-410.

Redecker, C. i sur, 2011. *The future learning. Preparing for Change.* Institute for Prospective Technological Studies.

Rosendahl Huber, L, Sloof, R. i van Praag, C.M, 2014. The Effect of Early Entrepreneurship Education: Evidence from a Field Experiment. *European Economic Review*, Vol. 72, 11.2014, str. 76-97.

Runco, M.A. (1991). *Divergent Thinking.* New Jersey: Norwood.

Škotska vlada, 2014. *Scotland Can Do Action Framework.* [pdf] Dostupno na: <http://www.gov.scot/Relzvor/0044/00449131.pdf> [Pristup dokumentu na datum 28. januara 2016].

SEECCEL (Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe), 2012. *A Charter for Entrepreneurial Learning: the Keystone for Growth and Jobs.* [pdf] Dostupno na: <http://www.seecel.hr/UserDocsImages/Charter%20text%20scan.pdf> [Pristup dokumentu na datum 1. decembra 2015].

Sorgman, M. i Parkison, K, 2008. The Future is Now: Preparing K-12 Teachers and Students for an Entrepreneurial Society. *Journal of Entrepreneurship Education* 11: 75–86.

Velška vlada, 2010. *Youth Enterprise Strategy: An Action Plan for Vels 2010-15*. [pdf] Dostupno na: http://businessVels.gov.Vels/bigideas/sites/bigideas/files/documents/pdf/YES-%20An%20Action%20Plan%20for%20Vels%202010-15%20_Eng_1.pdf [Pristup dokumentu na datum 28. januara 2016].

Young Enterprise, 2015. Outcomes map: Enterprise education and employability. [pdf] Dostupno na: http://www.young-enterprise.org.uk/wp-content/uploads/2015/01/Outcomes-map_Jan-2014.pdf [Pristup dokumentu na datum 6. oktobra 2015].

I. Klasifikacije

Međunarodna standardna klasifikacija obrazovanja (ISCED) razvijena je kako bi se olakšalo upoređivanje obrazovnih statistika i pokazatelja između država na osnovu jednoznačnih i međunarodno dogovorenih definicija. ISCED obuhvata sve organizovane oblike obrazovanja za djecu, mlade i odrasle, uključujući osobe s posebnim obrazovnim potrebama, nezavisno od ustanove ili organizacije koja sprovodi obrazovanje i oblika u kojem se ono sprovodi. Prvo prikupljanje statističkih podataka koji se zasnivaju na novoj klasifikaciji (ISCED 2011) sprovedeno je 2014. godine (tekst i definicije preuzete od UNESCO-a, 1997. g, UNESCO/OECD/EUROSTAT-a, 2013. g. i UNESCO/UNESCO-a, Instituta za statistiku, 2011. g).

ISCED 0: Predškolsko obrazovanje

Programi na nivou 0 (predškolskom), definisanom kao početnom nivou organizovanog poučavanja, temeljno su razvijeni kako bi se mala djeca upoznala sa školskim okruženjem, tj. kako bi se stvorio most između kućnog i školskog okruženja. Nakon završetka ovih programa djeca nastavljaju obrazovanje na nivou 1 (osnovno obrazovanje).

Predškolsko obrazovanje definiše se kao početna faza organizovanog poučavanja. Sprovodi se u školama ili centrima i namijenjeno je djeci koja su napunila najmanje 3 godine.

ISCED 1: Osnovno obrazovanje

Osnovno obrazovanje obuhvata aktivnosti učenja i obrazovanja koje učenicima omogućuju sticanje temeljnih vještina vezanih za čitanje, pisanje i matematiku (jezička i numerička pismenost). Ono predstavlja dobar temelj za učenje, omogućuje dobro razumijevanje osnovnih područja znanja i podstiče lični razvoj, čime se učenici pripremaju za niže srednje obrazovanje. Ovaj nivo obrazovanja usmjeren je na temeljno učenje i gotovo u potpunosti isključuje bilo kakvu specijalizaciju.

Ovaj nivo počinje između 5. i 7. godine života djeteta, obavezan je u svim državama i uglavnom traje 4 do 6 godina.

ISCED 2: Niže srednje obrazovanje

Programi na nivou ISCED 2, ili u nižem srednjem obrazovanju, uglavnom se nadograđuju na osnovna znanja i procese učenja koji započinju na nivou ISCED 1. Obrazovni cilj najčešće je postaviti temelje za cjeloživotno učenje i lični razvoj, čime se učenici pripremaju za dalji nastavak obrazovanja. Programi na ovom nivou najčešće su organizovani putem kurikuluma koji je usmjereniji na pojedine predmete, čime se kroz širok raspon predmeta uvode određeni teoretski koncepti.

Ovaj nivoa najčešće započinje u uzrastu od 11 ili 12 godina i najčešće završava u uzrastu od 15 ili 16 godina, što se često poklapa sa završetkom obaveznog obrazovanja.

ISCED 3: Više srednje obrazovanje

Programi na nivou ISCED 3, ili u višem srednjem obrazovanju, najčešće su razvijeni kako bi omogućili završetak srednjeg obrazovanja i pripremu za tercijarno ili visoko obrazovanje, odnosno, sticanje vještina potrebnih za zapošljavanje, ili za oboje. Programi na ovom nivou podrazumijevaju predmete koji su, za razliku od predmeta u nižem srednjem obrazovanju (ISCED 2), specijalizovaniji i detaljnije

obrađuju određena područja znanja. Programi su diferenciraniji i obuhvataju veći broj mogućnosti i obrazovnih pravaca.

Ovaj nivo najčešće započinje završetkom obaveznog obrazovanja, u uzrastu od 15 ili 16 godina. Za upis su najčešće potrebne određene kvalifikacije (npr. završetak obaveznog obrazovanja) ili drugi minimalni uslovi. Obrazovanje na nivou ISCED 3 traje od dvije do pet godina.

ISCED 4: Više obrazovanje

Programi višeg obrazovanja nadograđuju se na srednje obrazovanje putem obrazovnih aktivnosti koje učenike pripremaju za ulazak na tržište rada i/ili tercijarno obrazovanje. Ono je najčešće namijenjeno učenicima koji su završili više srednje obrazovanje (ISCED 3) i koji žele unaprijediti svoje vještine i povećati broj mogućnosti koje im se nude. Programi najčešće nisu mnogo napredniji od programa na višem srednjem nivou obrazovanja, budući da je njihova svrha najčešće proširivanje, a ne produblivanje znanja, vještina i kompetencija. Zbog toga su svrstani na nivo koji je niži od programa visokog obrazovanja, koje karakteriše viši nivo složenosti.

ISCED 5: Kratki ciklusi visokog obrazovanja

Programi na nivou ISCED 5 odnose se na kratke cikluse visokog obrazovanja i najčešće su razvijeni kako bi polaznicima omogućili usvajanje stručnih znanja, vještina i kompetencija. Programi su uglavnom praktični, specifični za pojedina zanimanja, i pripremaju studente za ulazak na tržište rada. Međutim, ovi programi mogu predstavljati put za upis u druge programe visokog obrazovanja.

Akademski programi visokog obrazovanja na nivou nižem od programa bečelora ili ekvivalenta takođe se klasifikuju kao programi nivoa ISCED 5.

ISCED 6: Stepen obrazovanja bečelora ili ekvivalenta

Programi na nivou ISCED 6 podrazumijevaju programe na nivou bečelora ili ekvivalenta i najčešće su razvijeni kako bi polaznicima omogućili usvajanje akademskih i/ili stručnih znanja, vještina i kompetencija srednjeg nivoa koje vode prvostepenoj kvalifikaciji ili ekvivalentnoj kvalifikaciji. Programi na ovom nivou najčešće su teoretski, ali mogu uključivati i praktične elemente. Ovi programi podrazumijevaju prenošenje najnovijih naučnih saznanja i/ili najboljih stručnih praksi. Programe na nivou ISCED 6 najčešće nude univerziteti i druge ustanove visokog obrazovanja.

ISCED 7: Stepen obrazovanja magistra ili ekvivalenta

Programi na nivou ISCED 7 podrazumijevaju programe na nivou magistra ili ekvivalenta i najčešće su razvijeni kako bi polaznicima omogućili usvajanje akademskih i/ili stručnih znanja, vještina i kompetencija naprednog nivoa koje vode kvalifikaciji drugog stepena ili ekvivalentnoj kvalifikaciji. Programi na ovom nivou mogu imati značajan udio komponente istraživanja, ali ne vode sticanju doktorske kvalifikacije. Programi na ovom nivou najčešće su teoretski, iako mogu uključivati i praktičnu komponentu te podrazumijevaju prenošenje najnovijih naučnih saznanja i/ili najboljih stručnih praksi. Najčešće ih nude univerziteti i druge ustanove visokog obrazovanja.

ISCED 8: Stepen obrazovanja doktora nauka ili ekvivalenta

Programi na nivou ISCED 8 podrazumijevaju programe na nivou doktora nauka ili ekvivalenta i temeljno su razvijeni kako bi vodili do naprednih istraživačkih kvalifikacija. Programi na ovom nivou posvećeni su naprednom studiranju i originalnom istraživačkom radu i najčešće ih nude samo

ustanove visokog obrazovanja koje se bave istraživanjem, poput univerziteta. Doktorski programi postoje u akademskim i stručnim područjima.

II. Definicije

Aktivno građanstvo: Učestvovanje građana u političkom, društvenom i civilnom životu društva i korištenje građanskih prava i odgovornosti u donošenju politika.

Aktivno učenje: Model poučavanja koji odgovornost za učenje stavlja na same učenike. Kako bi učili, učenici ne mogu samo slušati, već moraju i čitati, pisati, raspravljati te biti aktivni u rješavanju problema. Aktivno učenje odnosi se na sva tri područja učenja koja nazivamo znanjem, vještinama i stavovima.

Ocjenjivanje ishoda učenja: Proces vrednovanja postignuća pojedinca u postizanju ciljeva učenja uz pomoć različitih metoda ocjenjivanja (pismeno, usmeno i praktično ispitivanje, projekti i portfelji) tokom ili na kraju obrazovnog programa.

Vlast centralnog nivoa/najvišeg nivoa: Centralni je nivo najviši nivo obrazovanja. Smješten je na nacionalnom (državnom) nivou u velikoj većini država. U nekim su državama za sva pitanja koja se odnose na obrazovanje odgovorne regije (zajednice, *Länderi*, itd.). U Belgiji, Njemačkoj i Velikoj Britaniji različite jurisdikcije imaju sopstvena ministarstva obrazovanja.

Kontinuirani profesionalni razvoj: sadrži formalne i neformalne aktivnosti stručnog usavršavanja, koje mogu, na primjer, uključivati osposobljavanja koja se odnose na pojedini predmet ili pedagoško područje. U nekim slučajevima se na osnovu ovih aktivnosti mogu steći dodatne kvalifikacije.

Međupredmetno: U okviru ovog pristupa ciljevi preduzetničkog obrazovanja izraženi su kao transverzalni, horizontalni ili međupredmetni, umjesto da se izričito navode kao dio posebnog predmeta. Oni čine dio vrijednosti i kompetencija koje se trebaju razviti kroz sve predmete i aktivnosti kurikuluma.

Kurikulumi: se tumače u najširem smislu te riječi, odnoseći se na bilo kakav službeni vodeći dokument koji sadrži obrazovne programe ili nešto od sljedećeg: sadržaj učenja, ciljeve učenja, postignuća, smjernice za ocjenjivanje učenika ili nastavne programe. U nekim su državama u obzir uzete i pojedine zakonske odredbe. Moguće je istovremeno postojanje nekoliko vrsta dokumenata za jednaki nivo obrazovanja u pojedinoj državi koji pružaju različiti stepen fleksibilnosti u načinu njihove primjene. Međutim, svi takvi dokumenti postavljaju temeljni okvir unutar kojeg se od nastavnika traži (ili se preporučuje, u slučajevima kada ne postoje obavezni uslovi) da prilagode sopstveno poučavanje kako bi odgovorili na potrebe svojih učenika.

Neposredno finansiranje: Kofinansiranje projekata u područjima politika koje definiše Komisija (i kojima neposredno upravlja Komisija ili druga tijela koja je ovlastila).

Preduzetništvo (ključna kompetencija): Preporuke Evropskog parlamenta i Savjeta o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje iz 2006. godine navode smisao za inicijativu i preduzetništvo kao jednu od osam ključnih kompetencija. Ova se ključna kompetencija odnosi na sposobnost pojedinca da realizuje ideje. Ona uključuje kreativnost, inovativnost i preuzimanje rizika, kao i sposobnost planiranja i upravljanja projektima kako bi se ostvarili ciljevi. Ova kompetencija podrška je pojedincima u svakodnevnom životu kod kuće i u društvu, ali i na radnom mjestu. Pomaže im da budu svjesni konteksta svog rada i da budu sposobni iskoristiti prilike te predstavlja bazu za konkretnije vještine i znanja potrebne onima koji uspostavljaju i doprinose društvenim i komercijalnim

aktivnostima. Ova bi ključna kompetencija trebala obuhvatati svijest o etičkim vrijednostima i promovirati dobro upravljanje.

Preduzetničko obrazovanje: odnosi se na razvijanje vještina i načina razmišljanja kod učenika koje im omogućuje da kreativne zamisli pretvore u preduzetničko djelovanje. Ovo je ključna kompetencija za sve učenike kojom se podstiče lični razvoj, aktivno građanstvo, socijalna uključenost i zapošljivost. Relevantna je na svim nivoima procesa cjeloživotnog učenja, u svim obrazovnim disciplinama i svim oblicima obrazovanja i osposobljavanja (formalno, neformalno i informalno) koji doprinose preduzetničkom duhu i djelovanju, sa ili bez komercijalne svrhe (definicija Tematske radne grupe za preduzetničko obrazovanje).

Iskustveno učenje: Proces učenja iz iskustva, konkretnije definisan kao učenje kroz promišljanje o djelovanju. Iskustveno učenje razlikuje se od mehaničkog ili didaktičkog učenja, u kojem učenik ima relativno pasivnu ulogu.

Opšte obrazovanje: Obrazovni programi razvijeni s ciljem razvijanja opšteg znanja, vještina i kompetencija učenika, kao i vještina povezanih s jezičkom i numeričkom pismenošću, često namijenjene pripremi učenika za učestvovanje u naprednijim obrazovnim programima na jednakom ili višem nivou ISCED-a i postavljanju temelja za cjeloživotno učenje. Ovi se programi obično sprovode u školama ili na fakultetima. Opšte obrazovanje ne uključuje obrazovne programe koji pripremaju osobu za pojedini zanat ili struku, ili grupu zanata ili struka, niti se njome stiču kvalifikacije koje su relevantne na tržištu rada (Izvor: UNESCO – ISCED 2011).

Smjernice za sprovođenje preduzetničkog obrazovanja: Neobavezujući dokumenti koji nude podršku za nastavnike u sprovođenju preduzetničkog obrazovanja u svom radu. Opisuju na konkretniji i detaljniji način kako ispuniti ciljeve zadate strateškim dokumentima u oblasti preduzetničkog obrazovanja. Mogu uključivati praktične primjere i/ili nastavne materijale.

Posredno finansiranje: Sredstva EU koja su dodijeljena finansijskim posrednicima kako bi se krajnjim korisnicima omogućilo pronalaženje početnog kapitala ili izvora finansiranja za nova preduzeća, proširenje ili prenos poslovanja uz pomoć finansiranja dioničkim kapitalom ili jamstvima, ili koja su dodijeljena nacionalnim/regionalnim vlastima kroz Strukturne fondove.

Inicijalno obrazovanje nastavnika: Program kojim se stiče nastavnička kvalifikacija. Obično uključuje opštu i stručnu komponentu. Opšta se komponenta odnosi na opšteobrazovne kolegije i ovladavanje predmetom/predmetima koje će budući nastavnik poučavati. Stručni dio obuhvata teoriju i praktične vještine potrebne za poučavanje te uključuje praksu u nastavi.

Preduzetništvo unutar organizacije (eng. *intrapreneurship*): odnosi se na inicijative zaposlenih u organizaciji za preduzimanjem nečeg novog, a da se to od njih ne traži. Stoga je preduzetnik unutar organizacije usmjeren na inovativnost i kreativnost te ideje pretače u profitabilno djelovanje, unutar organizacijskog okruženja. (Izvor: Wikipedia).

Ishodi učenja: Prema Evropskom kvalifikacionom okviru (EQF), ishodi učenja su izjave o tome što osoba zna, razumije i može po kraju procesa učenja, a definišu se kroz znanje, vještine i kompetencije (Evropski parlament i Savjet, 2008). Ishodi učenja obezbjeđuju konkretne nivoe postignuća, dok ciljevi učenja u širem smislu definišu kompetencije koje je potrebno razviti.

Ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje: Niže navedeni primjeri nadograđuju se na dimenzije koje su prepoznate u okviru evropskog projekta za alate ocjenjivanja i pokazatelje preduzetničkog obrazovanja ASTEE (*Assessment Tools and Indicators for Entrepreneurial Education*) (Moberg i sur, 2014), koji prikazuje ishode na početničkom i naprednom nivou po kategorijama.

Preduzetnički stavovi:

A1 Samopouzdanje

Početni nivo: Počinje osjećati sigurnost u sebe i imati više ciljeve za budućnost.

Napredni nivo: Osjeća se siguran/sigurna u sopstvene vrijednosti.

A2 Smisao za inicijativu

Početni nivo: Počinje tražiti rješenja jednostavnih problema.

Napredni nivo: Predlaže prijedloge problema i postupa u skladu sa njima.

Preduzetničke vještine:

S1 Kreativnost

Sposobnost razmišljanja na nov i maštovit način. Učenicima/studentima omogućava generisanje ideja, rješavanje problema, učenje inovativnosti i stvaranje prilika.

Početni nivo: Razvija kreativne ideje i prepoznaje njihovu vrijednost.

Napredni nivo: Razvija kreativne ideje koje nude rješenja za probleme i prepoznaje prilike u poslovnom i/ili društvenom smislu.

S2 Planiranje

Sposobnost planiranja i strukturisanja zadataka.

Početni nivo: Primjenjuje jednostavne vještine planiranja i pokazuje razumijevanje ograničenosti resursa.

Napredni nivo: Planira ciljeve i sprovodi projekat uz superviziju.

S3 Finansijska pismenost

Sposobnost razumijevanja finansijskih izvještaja i budžeta.

Početni nivo: Objašnjava i uspoređuje cijene i vrijednosti proizvoda.

Napredni nivo: Objašnjava različite mogućnosti finansiranja ideja.

Ili:

Koristi prikladne finansijske i digitalne alate u prevladavanju poteškoća ili neuobičajenih problema koji se odnose na projekat.

S4 Organizovanje resursa

Sposobnost prikupljanja i organizovanja resursa s ciljem iskorištavanja (poslovnih) ideja.

Početni nivo: Počinje razvijati jednostavno razumijevanje resursa.

Napredni nivo: Stvara dodatnu vrijednost iz dostupnih resursa.

S5 Upravljanje nesigurnošću/rizikom

Sposobnost upravljanja i nošenja s nesigurnošću u procesu sprovođenja i iskorištavanja poslovnih ideja.

Početni nivo: Počinje razvijati svijest o riziku i preuzimati odgovornost za svoje postupke.

Napredni nivo: Prepoznaje rizike i preuzima odgovornost za postupke i odluke.

S6 Timski rad

Sposobnost postizanja ciljeva i ispunjavanja zadataka kroz saradnju, komunikaciju te izgradnju djelotvornih odnosa s drugima.

Početni nivo: Počinje raditi s drugima.

Napredni nivo: Radi zajedno s drugima na dogovorenim odgovornostima, rješava eventualne probleme i pregovara o rješenjima.

Preduzetničko znanje:

K1 Procjena prilika

Početni nivo: Prepoznaje koji se proizvodi i usluge nude na lokalnom nivou.

Ili:

Prepoznaje da neke (poslovne) ideje funkcionišu, a druge ne.

Napredni nivo: Upoređuje koristi i cijene.

K2 Uloga preduzetnika u društvu

Početni nivo: Razumije specifičnu ulogu preduzetnika.

Napredni nivo: Objasnjava specifičnu ulogu preduzetnika.

K3 Karijerne mogućnosti u preduzetništvu

Početni nivo: Razumije da postoje različiti razlozi zbog kojih ljudi pokreću sopstveni posao (zarada, pomaganje drugima ili želja da rade nešto drukčije).

Napredni nivo: Prepoznavanje karijernih mogućnosti u poslovnom i socijalnom preduzetništvu.

Partnerski ugovori: sklapaju se između Evropske komisije i pojedine države EU te se u njima utvrđuju planovi nacionalnih vlasti o korištenju sredstava iz Evropskih strukturnih i investicionih fondova u razdoblju od 2014. do 2020. godine. U njima se navode strateški ciljevi i investicioni prioriteti pojedine države, te se isti usklađuju s opštim ciljevima strategije Evropa 2020 za pametan, održiv i inkluzivan rast.

Praktično preduzetničko iskustvo: obrazovno je iskustvo u kojem učenik ima priliku osmisлити ideje, prepoznati dobru ideju i realizovati tu ideju. Trebalo bi biti riječ o učeničkoj inicijativi koja se može sprovesti individualno ili u maloj grupi, koja uključuje učenje kroz djelovanje i koja bi trebala dovesti do opipljivog rezultata. Cilj takvog iskustva je razvoj vještina, samopouzdanja i sposobnosti za uočavanje prilika, prepoznavanje rješenja i realizaciju sopstvenih ideja (prvi put spomenuto u dokumentu „Rekonceptualizacija obrazovanja“.) Postojeća je definicija izrađena za potrebe konkursa za prijedloge reforma politike koji je provela EACEA 2014. godine.

Projektno učenje: nastavna je metoda u kojoj učenici stiču znanje i vještine radom kroz duži vremenski period na istraživanju i odgovaranju na složeno pitanje, problem ili izazov.

Inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama (school-based IVET): U skladu sa ciljevima preduzetničkog obrazovanja kao transverzalne ključne kompetencije za sve učenike, u ovom je izvještaju inicijalno stručno obrazovanje u školama ograničeno na kurikulum koji je zajednički SVIM učenicima (jezgovni kurikulum) te na izborne predmete dostupne SVIM učenicima, bez obzira na struku za koju se obrazuju. Struke koje su u svojoj osnovi posvećene preduzetništvu kao karijernom odabiru, kao što su upravljanje poslovanjem, nisu uzete u obzir, budući da bi se na taj način odstupilo od poimanja preduzetništva kao transverzalne ključne kompetencije.

Socijalna preduzeća: nastoje služiti interesima zajednice (društvenim, socijalnim, ekološkim ciljevima) umjesto maksimizaciji sopstvenog profita. Ova preduzeća obično imaju inovativna svojstva u smislu dobara i usluga koje nude i u smislu organizacije i metoda proizvodnje koje koriste. Obično zapošljavaju najranjivije članove društva (društveno isključene osobe). Na taj način ona doprinose socijalnoj koheziji, zaposlenosti i smanjenju nejednakosti.

Službeni dokumenti/preporuke/smjernice: Službeni dokumenti kojima se uspostavlja okvir centralnog/najvišeg nivoa za vođenje procesa učenja i razvoja mladih u ustanovama za obrazovanje i osposobljavanje. Oni mogu uključivati bilo što od sljedećeg: sadržaj, ciljeve i ishode učenja, postignuća te smjernice za pedagoške pristupe, aktivnosti učenja i metode ocjenjivanja. Nekoliko vrsta dokumenata, koji dopuštaju različite nivoe fleksibilnosti u načinu primjene, mogu postojati istovremeno i odnositi se na iste starosne grupe u datoj državi (npr. obrazovni propisi, kurikulum centralnog/najvišeg nivoa, centralne smjernice i službeni sporazumi). S druge strane, može postojati samo jedan glavni okvirni kurikulum centralnog/najvišeg nivoa u pojedinoj državi/regiji, iako taj dokument može biti podijeljen u nekoliko manjih dokumenata.

Strategija: Stručna grupa za pokazatelje preduzetničkog učenja i kompetencije definiše strategije kao službene političke dokumente ... koje donose nadležna centralna vlast (nacionalna ili regionalna) i u kojima se obrađuje značajno područje donošenja politika i iznosi opšti ili detaljni nacrt koraka koje je potrebno preduzeti u konkretnom (obično srednjoročnom/dugoročnom) vremenskom razdoblju. Strategije mogu sadržavati viziju, navoditi ciljeve (kvalitativne i kvantitativne), opisivati procese, nadležna tijela i osobe, navoditi izvore finansiranja, davati preporuke, i slično. Strategija definiše i partnerstva koja je potrebno uspostaviti: između vlasti i zainteresovanih strana, između samih zainteresovanih strana, itd, te kako će ona uticati na način na koji se strategija razvija i ciljevi ostvaruju.

Strategija za preduzetničko obrazovanje: Jedan od ciljeva Programa iz Osla za preduzetničko obrazovanje u Evropi (Evropska komisija, 2006) bio je donošenje nacionalnih strategija za preduzetničko obrazovanje, uz jasne ciljeve koji obuhvataju sve faze obrazovanja. Takve bi strategije trebale pozivati na aktivnu uključenost svih relevantnih aktera (iz javnog i privatnog sektora) i uspostaviti opšti okvir uz definisanje konkretnih mjera. Ove bi se mjere trebale odnositi na sve, od uključivanja preduzetništva u nacionalne kurikulume do obezbjeđivanja podrške za škole i nastavnike. Opšti je cilj osigurati sistemsku progresiju u usvajanju preduzetničkih kompetencija kroz sve faze obrazovnog sistema.

Pristup integrisanja u predmete: Integracija preduzetničkog obrazovanja u druge predmete koji su obično dio obaveznog kurikuluma. U većini slučajeva preduzetništvo se poučava u okviru društvenih predmeta, koji mogu uključivati istoriju, geografiju, upravljanje i politiku ili građansko obrazovanje, kao i druga relevantna područja, kao što su studije o zajednici.

Nastavne metode: kao sinonim za pedagogiju, ovaj se koncept odnosi na niz tehnika i strategija koje omogućuju učenje i stvaraju prilike za usvajanje znanja, vještina, stavova i sklonosti u okviru pojedinog društvenog i materijalnog konteksta. Odnose se na interaktivan proces između prosvjetnih radnika i učenika/studenata te okruženja za učenje (što uključuje škole, porodicu i zajednicu) (prema Siraj-Blatchford, Sylva, Muttock, Gilden i Bell, 2002).

Pokretanje preduzeća: Proces realizacije nove ideje ili tehnologije koji može uspjeti i privući ulagače (*Cambridge Dictionary*).

Stručno obrazovanje: omogućuje učenicima usvajanje znanja, vještina i kompetencija vezanih za pojedinu struku ili zanat ili grupu struka ili zanata. Stručno obrazovanje može imati komponentu prakse na radnom mjestu (npr. šegrtovanje). Uspješno završavanje takvih programa vodi stručnim kvalifikacijama relevantnim na tržištu rada i prepoznatih kao stručne od strane nadležnih državnih tijela i/ili tržišta rada. (Izvor: UNESCO – ISCED 2011)

Raširena praksa: U slučajevima kada preporuke/smjernice centralnog nivoa ne obuhvataju neko područje preduzetničkog obrazovanja, ovaj izvještaj nudi informacije o raširenoj praksi potkrijepljenoj naučnim dokazima, odnosno referencama na reprezentativna istraživanja, analize i izvještaje.

PODACI PO DRŽAVAMA

Belgija – Francuska zajednica	136
Belgija – Njemačka zajednica	136
Belgija – Flamanska zajednica	140
Bugarska	143
Republika Češka	145
Danska	148
Estonija	151
Grčka	155
Španija	158
Francuska	159
Hrvatska	163
Italija	166
Kipar	168
Letonija	170
Litvanija	171
Luksemburg	175
Mađarska	178
Malta	180
Holandija	182
Austrija	185
Poljska	188
Portugalija	Error! Bookmark not defined.
Rumunija	194
Slovenija	197
Slovačka	200
Finska	203
Švedska	206
Velika Britanija – Engleska	210
Velika Britanija – Vels	212
Velika Britanija – Sjeverna Irska	215
Velika Britanija – Škotska	219
Bosna i Hercegovina	223
Island	227
Crna Gora	230
Makedonija	232
Norveška	235
Srbija	238
Turska	242

Belgija – Francuska zajednica

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Francuska zajednica Belgije koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽¹⁴¹⁾.

Relevantna strategija

Francuska i Njemačka zajednica Belgije imaju posebnu nacionalnu strategiju za preduzetničko obrazovanje ⁽¹⁴²⁾.

Nakon prvog strateškog plana za razdoblje od 2007. do 2013. Valonska agencija za ekonomske podsticaje – koja se sada zove Agencija za preduzetništvo i inovacije (AEI) – donijela je drugi plan koji obuhvata program za preduzetništvo u razdoblju od 2014. do 2020. pod nazivom „PREDUZETNIŠTVO 3.15: 3 osa i 15 poluga za preduzetničku generaciju“ koji pokriva nivoe ISCED 1-8 i sprovodi ga Agencija za preduzetništvo i inovacije u saradnji s akterima koji uključuju Ministarstvo Francuske zajednice, Ministarstvo Njemačke zajednice, obrazovne ustanove, mreže stručnjaka i poslovna udruženja.

Glavni ciljevi

Opšti cilj strategije, koju je razvila Valonska regija, je pružanje podrške saradnji između partnera, povećanje broja preduzetnika uz razvijanje preduzetničkih kompetencija u profesionalnom životu budućih generacija i unapređenje regionalnog razvoja.

Konkretne aktivnosti

Strategija ima tri područja od kojih svako sadrži pet aktivnosti koje bi trebale olakšati promjene.

1. Pružanje podrške preduzetničkom obrazovanju:

- pomaganje školama u usvajanju preduzetničkog duha – obezbjeđivanje da sve ustanove koje sprovode osnovno, srednje i visoko obrazovanje razviju neophodnu razinu posvećenosti preduzetničkom obrazovanju;
- uključivanje nastavnika – podrška svima koji žele ulagati u preduzetništvo putem treninga, osposobljavanja, umrežavanja i osiguravanja alata;
- priprema budućih nastavnika – pružanje odgovarajuće podrške onima koji se pripremaju za rad u nastavničkoj struci kako bi dobili osnovna znanja o poslovanju i preduzetništvu i razvili, što je najvažnije, pozitivan stav prema preduzetništvu;
- uključivanje poslovnog svijeta – obezbjeđivanje saradnje s obrazovnim sistemom kako bi se pojačao efekat ovih mjera;
- obezbjeđivanje da se svi mladi upoznaju s iskustvima preduzetnika – kako bi svi učenici (prije završetka obrazovanja) bili upoznati s realnim situacijama poslovanja i privredom Valonske regije u globalnom kontekstu i kako bi stekli iskustvo učestvovanja u neophodnom broju aktivnosti potrebnih za razvijanje preduzetničkih iskustava i vještina.

⁽¹⁴¹⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHOSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁴²⁾ http://as-e.be/sites/default/files/public/documents/2262_13dossier_entrepreneuriat_3_15_mef_version_def.pdf

2. Ulaganje u novu generaciju preduzetnika:

- podrška preduzetničkim školama – identifikacija, prepoznavanje, podrška i podsticanje umrežavanja između „preduzetničkih škola“, osmišljavanje prihvatljive definicije za osnovno, srednje i visoko obrazovanje;
 - intenzifikacija preduzetničkih programa – podsticanje preduzetničkih škola na razvijanje intenzivnijih programa usmjerenih na usvajanje znanja o ekonomiji i preduzetništvu, stavova i vještina za mlade upisane u razvojne programe preduzetništva ili programe povezane sa preduzetništvom. Ako je potrebno, pružanje podrške programima čija je svrha usmjerena na preduzetništvo;
 - pružiti izazove mladima – osigurati prostore koji će mladima zainteresovanim za preduzetništvo pružiti mogućnost za održavanje sastanaka, umrežavanje i rad na stvarnim ili virtuelnim projektima;
 - podsticanje samopouzdanja – vrednovanje razvoja preduzetničkih stavova i vještina mladih;
 - umrežavanje s preduzetničkim ekosistemom i uključivanje istog u preduzetničko obrazovanje – uključivanje javnih i privatnih, regionalnih i subregionalnih preduzetničkih ekosistema i otvaranje mogućnosti za saradnju s poslovnim svijetom i povećavanje efekta navedenih mjera.
3. Pretvaranje ulaganja u posao koji ima veliki potencijal za rast i održavanje preduzetničkog plamena tokom prvih 10 godina profesionalnog života:

- inkubiranje stvarnih projekata u obrazovnom okruženju – stvaranje uslova u visokom obrazovanju za razvoj stvarnih projekata koje vode studenti, istraživači ili doktoranti;
- podrška mladim preduzetnicima – unapređenje podrške u obliku sredstava i savjeta za mlade diplomce koji razvijaju vlastite projekte;
- osposobljavanje mladih preduzetnika – ponuda preduzetničkog osposobljavanja ili upućivanje na podršku u obliku sredstava iz šire zajednice;
- demonstriranje preduzetničkog uspjeha – inspirisanje i podsticanje preduzetništva kroz objavljivanje uspješnih priča i iskustava, na primjer, putem *Grand prix Wallon de l'Entrepreneuriat*;
- održavanje preduzetničkog plamena – privlačenje novih potencijalnih preduzetnika putem postojećeg sistema podrške, održavanje njihovih preduzetničkih nastojanja putem umrežavanja i otvaranja mogućnosti za pronalaženje raspoloživih oblika podrške.

Okvir za praćenje

U Valonskoj regiji planira se korištenje dvije grupe pokazatelja – pokazatelji aktivnosti i pokazatelji uticaja na stavove. Bilježiće se sve aktivnosti iz priloga 1 i 2 koje se sprovode. Planira se ocjenjivanje promjena u stavovima kod obrazovnih stručnjaka i mladih čime će se ažurirati rezultati ispitivanja sprovedenih 2011. i 2013. godine.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje je međupredmetni cilj na svim nivoima škole. Međutim, škole imaju autonomiju u utvrđivanju kurikuluma i metoda poučavanja.

Na nivou ISCED 1 postoje neki primjeri škola koje stavljaju naglasak na podsticanje razvijanja stavova i sposobnosti povezanih s preduzetništvom, na primjer, inicijativu, kreativnost, autonomiju i odgovornost.

Na nivoima ISCED 2-3, preduzetničko obrazovanje je dio izbornog predmeta „Ekonomске nauke“. Za ovaj su predmet dostupne smjernice za sprovođenje i nastavni materijali ⁽¹⁴³⁾.

Ishodi učenja

Na nivou ISCED 3, ishodi učenja za predmet „Ekonomске nauke“ (izborni predmet) definisani su kao kriterijumi za ocjenjivanje ⁽¹⁴⁴⁾, koji služe za identifikaciju transverzalnih vještina (poput analize i rješavanja problema) u kontekstu specifičnom za poslovanje, poput sklapanja ugovora ili računorukovođenja. Svaka mreža/škola razvija svoj kurikulum pa su dostupne samo okvirne smjernice.

Na primjer, u školama Francuske zajednice, učenici na nivou ISCED 3 trebali bi:

- moći prikupljati i interpretirati informacije potrebne za rješavanje privrednih problema;
- moći primjenjivati ekonomske koncepte u problematičnim situacijama;
- postati svjesni prilika i ograničenja koji proizilaze iz ponašanja potrošača i proizvođača;
- pripremati se za odgovoran život u odraslom uzrastu – odgovorni odrasli potrošači i proizvođači, ali i odgovorni građani;
- postati svjesni potrebe za upravljanjem i racionalnom organizacijom poslovanja;
- biti slični sprovesti jednostavno istraživanje tržišta i razvijati proizvode putem mini-preduzeća ili sprovesti istraživanje tržišta za finansiranje vannastavne aktivnosti.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Preduzetničko obrazovanje nije integrisano u jezgrovni kurikulum za inicijalno obrazovanje nastavnika. Međutim, AEI nastoji pružati podršku inicijativama u visokom obrazovanju kako bi unapređivala istraživanje i inovacije u području poučavanja, posebno s ciljem razvoja preduzetničkih projekata koje vode budući nastavnici, na primjer, putem stipendija. AIE planira organizovati osposobljavanje iz preduzetničkog obrazovanja za nastavnike u okviru kontinuiranog profesionalnog razvoja.

Institut za osposobljavanje kroz rad (IFC) organizuje kurseve kontinuiranog profesionalnog razvoja iz preduzetništva za nastavnike ekonomskih i društvenih nauka te nastavnike tehničkih i stručnih predmeta u opštem srednjem obrazovanju i inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama. Prošle su godine Fondacija za obrazovanje (IFC) i Obrazovne mreže pokrenule projekat pod nazivom 'Entr'apprendre'. Školske godine 2015/16. u ovom projektu će učestvovati 16 preduzeća.

Štoviše, u Valonskoj regiji AEI nastoji pružiti podršku svim nastavnicima zainteresovanim za preduzetništvo na način da im približi mogućnosti koje nudi poslovni svijet i osigura osposobljavanje iz preduzetništva/kreativne pedagogije i kreativnih metoda. Agencija vodi mrežu pedagoških savjetnika (*Agents de sensibilisation à l'esprit d'entreprendre* – ASEE), kako bi unapređivala preduzetničko obrazovanje na svim nivoima te organizuje radionice umrežavanja za nastavnike preduzetničkog obrazovanja. Zasad je razvila osam alata za pružanje podrške nastavnicima ⁽¹⁴⁵⁾.

U Regiji glavnoga grada Bruxellesa inicijativom „Povećaj svoj talenat“ ⁽¹⁴⁶⁾ upravlja Briselska agencija za preduzetništvo (ABE) ⁽¹⁴⁷⁾. Inicijativa se sprovodi od 2008. g. s ciljem podsticanja preduzetničkog

⁽¹⁴³⁾ <http://www.enseignement.be/index.php?page=24399>
<http://www.enseignement.be/index.php?page=25137&type=3&annee=13,14,15,16,17,18&discipline=10&act=search>

⁽¹⁴⁴⁾ <http://www.enseignement.be/index.php?page=24924&navi=592>

⁽¹⁴⁵⁾ Vidi str. 11 u strategiji.

⁽¹⁴⁶⁾ <http://www.boostyourtalent.be/enseignants/programmes/?lang=fr>

duha u školama. Jedan od ciljeva inicijative je pružanje podrške nastavnicima koji integrišu ovu dimenziju na školskom nivou.

⁽¹⁴⁷⁾ <http://www.abe-bao.be/fr>

Belgija – Njemačka zajednica

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Njemačka zajednica Belgije koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽¹⁴⁸⁾.

Službena mrežna stranica za obrazovanje u Njemačkoj zajednici navodi sljedeće o preduzetničkom duhu:

„Preduzetnički se duh mora njegovati od ranog uzrasta i može se razviti samo putem iskustva. Mašta, kreativnost i preduzetnički duh građana čine važan dio bogatstva regije u kojoj žive. Preduzetnički duh podrazumijeva sposobnost prilagođavanja zahtjevima promjenjivog svijeta te pomaže u otvaranju radnih mjesta i jačanju privrednog razvoja regije ⁽¹⁴⁹⁾.

Relevantna strategija

Njemačka zajednica i Francuska zajednica u Belgiji imaju posebnu nacionalnu strategiju za preduzetničko obrazovanje ⁽¹⁵⁰⁾. Nakon prvog strateškog plana za razdoblje od 2007. do 2013. kreiran je drugi program koji obuhvata razdoblje od 2014. do 2020. g. pod nazivom „PREDUZETNIŠTVO 3.15: 3 osa i 15 poluga za preduzetničku generaciju“ i obuhvata nivoe ISCED 1-8. Sprovodi ga valonska Agencija za privredne podsticaje, koja se sada naziva Agencija za preduzetništvo i inovacije (AEI), u saradnji sa akterima iz vladinog sektora, obrazovanja i poslovnog svijeta.

Glavni ciljevi

Opšti cilj strategije je pružanje podrške saradnji između partnera, povećanje broja preduzetnika uz razvijanje preduzetničkih kompetencija u profesionalnom životu budućih generacija i unapređenje regionalnog razvoja.

Konkretni aktivnosti

Strategija ima tri područja od kojih svako sadrži pet aktivnosti koje bi trebale olakšati promjene.

1. Pružanje podrške preduzetničkom obrazovanju:

- pomaganje školama u usvajanju preduzetničkog duha – obezbjeđivanje da sve ustanove koje sprovode osnovno, srednje i visoko obrazovanje razviju neophodnu razinu posvećenosti preduzetničkom obrazovanju;
- uključivanje nastavnika – podrška svima koji žele ulagati u preduzetništvo putem treninga, osposobljavanja, umrežavanja i osiguravanja alata;
- priprema budućih nastavnika – pružanje odgovarajuće podrške onima koji se pripremaju za rad u nastavničkoj struci kako bi dobili osnovna znanja o poslovanju i preduzetništvu i, što je najvažnije, razvili pozitivan stav prema preduzetništvu;

⁽¹⁴⁸⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHISTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁴⁹⁾ http://www.bildungsserver.be/desktopdefault.aspx/tabid-2459/4428_read-31787/

⁽¹⁵⁰⁾ http://as-e.be/sites/default/files/public/documents/2262_13dossier_entrepreneuriat_3_15_mef_version_def.pdf

- uključivanje poslovnog svijeta – obezbjeđivanje saradnje s obrazovnim sistemom kako bi se pojačao efekat ovih mjera;
 - obezbjeđivanje da se svi mladi upoznaju s iskustvima preduzetnika kako bi svi učenici (prije završetka obrazovanja) bili upoznati s realnim situacijama poslovanja i privredom Valonske regije u globalnom kontekstu i kako bi stekli iskustvo učestvovanja u neophodnom broju aktivnosti potrebnih za razvijanje preduzetničkih iskustava i vještina.
2. Ulaganje u novu generaciju preduzetnika:
- podrška preduzetničkim školama – definisanje, prepoznavanje, podrška i podsticanje umrežavanja između „preduzetničkih škola“, osmišljavanje prihvatljive definicije u okviru osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja;
 - intenzivnije sprovođenje programa preduzetništva – podsticanje preduzetničkih škola na razvijanje intenzivnijih programa usmjerenih na usvajanje znanja o ekonomiji i preduzetništvu, stavova i vještina za mlade upisane u razvojne programe preduzetništva ili programe povezane sa preduzetništvom. Ako je potrebno, pružanje podrške programima čija je svrha usmjerena na preduzetništvo;
 - pružiti izazove mladima – osigurati prostore koji će mladima zainteresovanim za preduzetništvo pružiti mogućnost za održavanje sastanaka, umrežavanje i rad na stvarnim ili virtuelnim projektima;
 - podsticanje samopouzdanja – vrednovanje razvoja preduzetničkih stavova i vještina mladih;
 - umrežavanje s preduzetničkim ekosistemom i uključivanje istog u preduzetničko obrazovanje – uključivanje javnih i privatnih, regionalnih i subregionalnih preduzetničkih ekosistema i otvaranje mogućnosti za saradnju s poslovnim svijetom i povećavanje efekta navedenih mjera.
3. Pretvaranje ideja u posao koji ima veliki potencijal za rast i održavanje preduzetničkog entuzijazma tokom prvih 10 godina profesionalnog rada:
- inkubiranje stvarnih projekata u obrazovnom okruženju – stvaranje uslova u visokom obrazovanju za razvoj stvarnih projekata koje vode studenti, istraživači ili doktoranti;
 - podrška mladim preduzetnicima – unapređenje podrške u obliku sredstava i savjeta za mlade diplomce koji razvijaju vlastite projekte;
 - osposobljavanje mladih preduzetnika – ponuda preduzetničkog osposobljavanja ili upućivanje na podršku u obliku sredstava iz šire zajednice;
 - demonstriranje preduzetničkog uspjeha – inspirisanje i podsticanje preduzetništva kroz objavljivanje uspješnih priča i iskustava;
 - održavanje preduzetničkog entuzijazma – privlačenje novih potencijalnih preduzetnika putem postojećeg sistema podrške, održavanje njihovih preduzetničkih nastojanja putem umrežavanja i otvaranja mogućnosti za pronalaženje raspoloživih oblika podrške.

Okvir za praćenje

U Njemačkoj zajednici Belgije i Valonskoj regiji planira se korištenje dvije grupe pokazatelja – pokazatelji aktivnosti i pokazatelji uticaja na stavove. Bilježiće se sve aktivnosti iz priloga 1 i 2 koje se sprovedu. Planira se ocjenjivanje promjena u stavovima kod obrazovnih stručnjaka i mladih, čime će se ažurirati rezultati ispitivanja sprovedenih 2011. i 2013. godine.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje integrisano je u kurikulum inicijalnog stručnog obrazovanja i osposobljavanja u školama kao međupredmetni cilj, ali nije integrisano na nivoima ISCED 1-3. Međutim, Vodič za vještine za odabir karijere i pripremu za profesionalno usmjeravanje ⁽¹⁵¹⁾ međupredmetni je vodič za vještine za sve predmete na nivoima ISCED 1-3. Na taj se način osigurava povezivanje obrazovanja s očekivanjima na pojedinim poslovima što omogućava definisanje nekih ishoda učenja povezanih s preduzetničkim obrazovanjem.

Ishodi učenja

Kurikulumi za inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama, međupredmetne vještine za nivo ISCED 1-3 i kurikulumi za neke predmete (ISCED 1-3) uključuju neke ishode učenja povezane s preduzetničkim obrazovanjem. Oni se uglavnom odnose na preduzetničke stavove (samopouzdanje i smisao za inicijativu). U inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u kurikulumu je integrisan širok spektar preduzetničkih ishoda učenja (stavovi, vještine i znanja) ⁽¹⁵²⁾.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Preduzetničko obrazovanje još nije integrisano u obavezne programe zajednice za inicijalno obrazovanje nastavnika za nivo ISCED 0-1 (na ovim nivoima inicijalno obrazovanje nastavnika organizovano je samo na nivou zajednice). Međutim, AEI nastoji pružati podršku inicijativama u visokom obrazovanju kojima bi se unaprijedila istraživanja i inovacije u poučavanju, posebno s ciljem razvoja preduzetničkih projekata koje vode budući nastavnici, na primjer, putem stipendija.

Institut za osposobljavanje kroz rad (IFC) organizuje kurseve kontinuiranog profesionalnog razvoja iz preduzetništva za nastavnike ekonomskih predmeta i društvenih nauka i nastavnike tehničkih i stručnih predmeta u opštem srednjem obrazovanju i inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama. Prošle je godine IFC u saradnji sa Fondacijom za obrazovanje i obrazovne mreže pokrenuo projekat pod nazivom „Entr'Apprendre“. U školskoj godini 2015/16. u projektu će učestvovati 16 preduzeća.

AEI je odgovorna za mrežu pedagoških savjetnika koja unapređuje preduzetničko obrazovanje (mreža obuhvata 93% ustanova srednjeg i visokog obrazovanja). Mreža organizuje radionice umrežavanja na temu preduzetničkog obrazovanja za nastavnike te je razvila osam alata za poučavanje, na primjer, „Stavovi klinaca“ i „Crealoie“ (koji će se proširivati u narednim godinama).

2014. godine studijska grupa pod nazivom Škola i privreda u Njemačkoj zajednici napisala je vodič ⁽¹⁵³⁾ (*Studienkreis Schule und Wirtschaft in der DG*) s ciljem unapređenja aktivnosti putem kojih se nastavnici i učenici na nivoima ISCED 1-3 mogu povezati s realnim sektorom rada.

⁽¹⁵¹⁾ http://www.bildungserver.be/PortalData/21/Relzvors/downloads/schule_ausbildung/schulische_ausbildung/rahmenplaene_neu/RP_Schulische_Berufswahlvorbereitung_und_Berufsorientierung_PRIM_SEK.pdf

⁽¹⁵²⁾ <http://www.iawm.be/de/ausbildung/Lehrprogramme/Allgemeinkenntnisse.pdf>

⁽¹⁵³⁾ http://www.schulewirtschaft.be/Studienkreis_Schule_Wirtschaft/PDF/Leitfaden_Endversion-1504.pdf

Belgija – Flamanska zajednica

Definicija preduzetničkog obrazovanja

U Flamanskoj se zajednici naziv „preduzetničko obrazovanje“ upotrebljava kao generički pojam koji opisuje obrazovanje koje podstiče preduzetnički duh i/ili preduzetništvo.

„Kada govorimo o preduzetničkom duhu mislimo na sposobnost preuzimanja inicijative i razvijanja ideja u određenom kontekstu, demonstriranje predanosti i osjećaja odgovornosti, korištenje kreativnosti i samo-usmjeravanja, odnosno, na lične kvaliteta koji omogućuju realizaciju ideja. Preduzetnički duh obuhvata i razvoj projekata i upravljanje projektima kako bi se ostvarili određeni ciljevi. Preduzetnički duh daje dodatnu vrijednost pojedincima u njihovim svakodnevnim životima u njihovom domu i zajednici te im dodatno pomaže u kreiranju i iskorištavanju prilika u radnom okruženju.

Pojam „preduzetništvo“ obuhvata sve faze kroz koje preduzetnik može prolaziti tokom razvijanja preduzeća, u privatnom i neprofitnom sektoru. Za to je potrebno dobro razumijevanje privrede i mogućnosti i izazova s kojima će se preduzetnik ili organizacija suočiti. Preduzetnički duh u ovom kontekstu smatra se uslovom *sine qua non* za preduzetništvo. Štoviše, važno je biti potpuno svjestan etičke odgovornosti koju imaju preduzetnici, kao i pozitivnog uticaja koje oni mogu imati na sami sebe i svoje okruženje, na primjer, vezano za pravednu trgovinu ili društvenu odgovornost preduzeća“⁽¹⁵⁴⁾.

Relevantna strategija

Flamanska zajednica Belgije ima posebnu strategiju za preduzetničko obrazovanje. „Akcioni plan za preduzetničko obrazovanje“ obuhvata nivoe ISCED 1-8 i sprovodi se u razdoblju 2011 – 2014. Ažurirani akcioni plan za razdoblje 2015 – 2019. predstavljen je flamanskoj vladi 11. decembra 2015. godine.

Glavni ciljevi

Akcioni plan 2011 – 2014. donesen je sa svrhom ostvarivanja četiri strateška cilja. Ciljevi imaju jednaku važnost, ali stepen njihova ostvarivanja može varirati u različitim vremenskim razdobljima:

- po završetku obrazovanja učenici, studenti i polaznici kurseva imaju potreban preduzetnički duh;
- prije završetka obrazovanja, učenici, studenti i polaznici kurseva dobili su priliku za pripremanje za preduzetništvo;
- učenici, studenti i polaznici kurseva motivirani su da postanu preduzetnici;
- nastavnici pokazuju preduzetnički duh i imaju uravnotežen stav o preduzetništvu.

Konkretne aktivnosti

Za svaki cilj u strategiji definisane su specifične aktivnosti.

Uključena ministarstva i drugi akteri

Akcioni plan razvijen je u saradnji sa svim uključenim akterima iz raznih područja politika.

- vladini odsjeci: Odjeljenje za obrazovanje i osposobljavanje; Odjeljenje za privredu, nauku i inovacije; Odjeljenje za rad i socijalnu privredu; Odjeljenje za poljoprivredu i ribarstvo;

⁽¹⁵⁴⁾ <http://www.ondernemendonderwijs.be/Proefproject%20stages/actieplan%20ondernemerschapsonderwijs%202011-2014%20versie%20bijgestuurd%20na%20adviezen.doc>

- ministarski kabineti: Kabinet premijera flamanske vlade i Kabinet flamanskog ministra za privredu, vanjsku politiku i poljoprivrednu i ruralnu politiku; Kabinet flamanskog ministra za finansije, budžet, rad, gradsko i ruralno planiranje i sport; Kabinet flamanskog ministra za obrazovanje, mlade, jednake mogućnosti i poslove u Briselu;
- vladine agencije: Flamanska agencija za preduzetništvo, Flamanska agencija za preduzetničko osposobljavanje SYNTRA Vlaanderen.

Akcioni plan predat je na reviziju Flamanskom obrazovnom savjetu, Socioekonomskom savjetu Flandrije i mreži pružatelja preduzetničkog obrazovanja.

Okvir za praćenje

Flandrija trenutno radi na Okviru praćenja koji se odnosi na Akcioni plan.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje direktno je prepoznato kao međupredmetni cilj za nivoe ISCED 2-3, uključujući inicijalno stručno obrazovanje u školi, te je uključeno kao izborni zasebni predmet na nivou ISCED 3.

Sloboda obrazovanja ustavno je pravo u Belgiji pa škole imaju autonomiju u određivanju kurikuluma i metoda poučavanja. Međutim, ako škole žele dobijati sredstva od vlade, moraju zadovoljiti određene uslove u vezi sa ostvarivanjem postignuća koja uključuju preduzetničke vještine i znanje. Akcioni plan daje smjernice o tome kako bi trebao izgledati kurikulum preduzetničkog obrazovanja, uz glavnu poruku da ono mora biti integrisano u svim predmetima i na svim nivoima te da se preduzetnički duh poučava i razvija postupno putem poučavanja i učenja preduzetničkog obrazovanja.

Ishodi učenja

Akcioni plan predlaže da se već u urastu jaslica počnu koristiti aktivnosti koje će podsticati preduzetnički duh. Od osnovnog obrazovanja dalje fokus je na razvijanju preduzetničkog duha, ali i pozitivne slike preduzeća te na podizanju svijesti i njihovoj važnosti za društvo. Na ovom se nivou moraju preduzeti prvi pravi koraci prema povezivanju s preduzeticima.

U srednjem i visokom obrazovanju nastavlja se raditi na razvijanju preduzetničkog duha zbog čega bi u kurikulum, pedagogiju i vrednovanje trebalo uvesti realnu sliku preduzeća i preduzetništva. Svaki zainteresovani učenik morao bi dobiti priliku naučiti kako se vodi posao. U srednjem obrazovanju ključno je da preduzetničko obrazovanje bude integrisano i da se povezuje s drugim područjima, na primjer, jezicima, prirodnim naukama i tehnologijom. Na kraju, u profesionalnom usmjeravanju učenika trebalo bi i pokretanje novog posla razmotriti kao mogućnost u odabiru karijere.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Na državnom nivou ne postoje posebni programi inicijalnog obrazovanja nastavnika i kontinuiranog profesionalnog razvoja vezani za preduzetničko obrazovanje. Ustanove za osposobljavanje nastavnika imaju autonomiju po pitanju određivanja kurikuluma inicijalnog obrazovanja nastavnika. VLAJO (povezan s organizacijom *Junior Achievement*) i UNIZO djeluju kao stručni centri za preduzetničko obrazovanje koji sprovode *ad hoc* osposobljavanje nastavnika i organizuju brojne vannastavne aktivnosti i konkurse. Obje organizacije djelimično finansira flandrijska vlada.

Bugarska

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Bugarska koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽¹⁵⁵⁾.

Relevantna strategija

U Bugarskoj ne postoji posebna nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje. Preduzetničko obrazovanje obrađeno je u „Nacionalnoj strategiji za cjeloživotno učenje 2014 – 2020.“ ⁽¹⁵⁶⁾, koja obuhvata sve nivoe obrazovanja i osposobljavanja.

Glavni cilj

Primarni cilj vezan za preduzetničko obrazovanje opisan je u odjeljku 3.3.4, „Podsticanje obrazovanja i osposobljavanja usklađenog s potrebama privrede i promjenama na tržištu rada“. Cilj je vezan za izgradnju partnerstava između preduzeća i svih sektora obrazovanja, osposobljavanja i istraživanja sa svrhom unapređenja vještina potrebnih za ulazak na tržište rada i unapređenja inovacija i preduzetništva. U tekstu se predlaže ostvarivanje navedenoga fokusiranjem na kurikulume na svim nivoima te putem politika i prakse profesionalnog usmjeravanja na svim nivoima; osim toga, predlaže se uvođenje sistema vrednovanja ishoda učenja. U tekstu se naglašava važnost ključnih kompetencija uključujući preduzetništvo te razvijanje mekih vještina.

Konkretne aktivnosti

Ne postoji akcioni plan za sprovođenje strategije ⁽¹⁵⁷⁾. Aktivnosti vezane za preduzetničko obrazovanje uključuju:

- proširenje mreže preduzeća za osposobljavanje;
- obezbjeđivanje uslova za motivisanje pedagoškog osoblja za unapređenje svojih vještina putem organizovanja kurseva osposobljavanja za razvijanje kompetencija u prioritetnim područjima;
- osposobljavanje nastavnika za razvijanje preduzetničkih kompetencija;
- ažuriranje kurikuluma i programa koje podrazumijeva uključivanje preduzetnika u visoko obrazovanje (ova je aktivnost relevantna i za stručno obrazovanje i osposobljavanje).

Uključena ministarstva i drugi dionici

Glavni partneri Ministarstva obrazovanja i nauke u sprovođenju Nacionalne strategije za cjeloživotno učenje su Ministarstvo privrede i Ministarstvo rada i socijalne politike. Glavni partner iz sektora nevladinih udruženja je organizacija *Junior Achievement* Bugarska.

⁽¹⁵⁵⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁵⁶⁾ <http://www.mon.bg/?h=downloadFileandfileId=5701>

⁽¹⁵⁷⁾ <http://www.mon.bg/?go=pageandpagId=74andsubpagId=143>

Okvir za praćenje

U Bugarskoj ne postoji zaseban Okvir za praćenje sprovođenja strategije. Sprovođenje strategije pratiće se putem godišnjih izvještaja koji će pokazivati nivo sprovođenja grupe indikatora uključenih u akcioni plan. Izgradiće se elektronska platforma za praćenje i izvještavanje o sprovođenju strategije. Indikatori su uključeni i u ishode učenja u kurikulumu.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Razvijanje vještina za preduzimanje inicijative i preduzetništvo jedna je od ključnih kompetencija u bugarskom obrazovnom sistemu te se njezino razvijanje preporučuje putem svih obaveznih predmeta u školskom obrazovanju. Iz ove opšte preporuke proizilaze specifični ishodi učenja definisani za dva predmeta povezana s kulturološkim obrazovanjem: „Domaćinstvo i tehnologije“ (ISCED 1-2) i „Društvene nauke i religija (ISCED 3).

Elementi preduzetničkog obrazovanja uglavnom se integrišu u sve predmete u ranom uzrastu. Na nivou ISCED 2 predmet „Održavanje i upravljanje domaćinstvom“ uključuje jezgrovni sadržaj vezan za organizaciju i upravljanje domaćinstvom. Na nivou ISCED 3 predmet „Svijet i karakter“ uključuje jezgrovni sadržaj vezan za građane i ekonomiju, dok su u predmetu „Geografija i ekonomija“ elementi preduzetničkog obrazovanja uključeni u sva jezgrovna područja.

Na nivou ISCED 2 (četvrta godina) i ISCED 3 svaka se škola može odlučiti za različite smjerove. U smjeru „Tehnologija – preduzetništvo i poslovanje“ preduzetničko obrazovanje obavezno je i integrisano u sve predmete u 50 škola. Sprovođenje obuhvata teoriju i praksu (putem internetskih simulacijskih igara i učeničkih mini-preduzeća), a ostvaruje se uz podršku preduzeća i roditelja. Navedeno se zasniva na programima organizacije *Junior Achievement* Bugarska.

Ishodi učenja

Ishodi učenja uključeni su na svim nivoima kurikuluma. Za predmet „Domaćinstvo i tehnologije“ definisani su sljedeći ishodi učenja: „Razvijanje vještina i kompetencija za timski rad, preuzimanje različitih uloga i odgovornosti i želja za uspjehom i samopotvrđivanjem“.

Predmet „Održavanje i upravljanje domaćinstvom“ na nivou ISCED 2 uključuje:

- razumijevanje ekonomskih pokazatelja: rashodi, cijena troška, definisanje cijena i prihod;
- znanje vezano za upravljanje novcem i drugim podsticajima u poznatoj proizvodnoj djelatnosti;
- poznavanje osnovnih razlika između novca i kapitala potrebnog za obavljanje djelatnosti;
- znanje vezano za definisanje budžeta za sprovođenje djelatnosti;
- znanje vezano za osnivanje organizacije kao preduslova za obavljanje proizvodnih djelatnosti i pružanje komunalnih usluga;
- sposobnost upoređivanja, reprodukovanja i analiziranja starih i novih načina vođenja posla u nekim djelatnostima, kao što su pekarska, zidarska, tapetarska, izrada šešira, stolarska, frizerska i filigranstvo.

U predmetu „Geografija i ekonomija“ u osmom razredu tema „Bugarska privreda“ predstavlja osnovu predmeta te kroz nju učenici proučavaju istraživanje tržišta i pozicioniranje preduzeća. Kurikulum za premet „Geografija i ekonomija“ uključuje temu „Struktura nacionalnog holdinga, činoci i indikatori“.

Proučavanjem ove teme učenici uče iz pojedinih slučajeva i pronalaze uzroke za probleme u svojoj regiji. Učenici rade s pravnim dokumentima poput Zakona o privrednom razvoju i Zakona regionalnom razvoju. U predmetu „Svijet i karakter“ posebno područje pod nazivom „Građani i privreda“ uključeno je kao jezgrovni sadržaj. Proces učenja u ovom predmetu uključuje kreiranje učeničkih projekata.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Obrazovne ustanove imaju autonomiju po pitanju integracije preduzetničkog obrazovanja u kurikulum inicijalnog obrazovanja nastavnika. Smjernice za preduzetničko obrazovanje integrisane su u vodič za inicijalno obrazovanje nastavnika.

Ministarstvo obrazovanja i nauke nastoji organizovati osposobljavanje nastavnika koje će omogućiti razvoj preduzetničkih vještina kod studenata putem nacionalnog programa „Kvalifikacije“. Cilj takvih kurseva kontinuiranog profesionalnog razvoja je promjena radnih pristupa u školama, jačanje praktičnih aktivnosti i uvođenje kreativnog načela rada u preduzetničko obrazovanje. Kursevi su namijenjeni nastavnicima u osnovnom i opštem srednjem obrazovanju. Bugarska centralna vlast kreirala je materijale koji su dostupni samo nastavnicima koji učestvuju u aktivnostima kontinuiranog profesionalnog razvoja vezanim za preduzetničko obrazovanje. Osim toga, na njihovim internetskim stranicama objavljuje se i popis odobrenih udžbenika (uključujući udžbenike iz preduzetničkog obrazovanja) ⁽¹⁵⁸⁾.

⁽¹⁵⁸⁾ www.mon.bg/?go=pageandpagelid=10andsubpagelid=70

Republika Češka

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja neki stručnjaci u Češkoj koriste opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽¹⁵⁹⁾.

Relevantna strategija

U Češkoj postoji nekoliko nacionalnih strategija povezanih s preduzetničkim obrazovanjem; međutim, ni u jednoj od tih strategija preduzetničko obrazovanje nije glavna tema. Riječ je o sljedećim strategijama:

- „Strategija za istraživanje i inovacije za pametnu specijalizaciju 2014 – 2020“ ⁽¹⁶⁰⁾ – Ministarstvo obrazovanja, mladih i sporta, koja sadrži niz aktivnosti vezanih za preduzetničko obrazovanje;
- „Nacionalna strategija Republike Češke za inovacije 2012 – 2020“ ⁽¹⁶¹⁾ – Ministarstvo obrazovanja, mladih i sporta, Ministarstvo industrije i trgovinske strategije, koja uključuje dio posvećen promjenama u obrazovnom sadržaju vezanih za kreativnost, preduzetništvo i ključne kompetencije. Strategija naglašava važnost saradnje između škola i poslodavaca i vezu između sistema stručnog obrazovanja i tržišta rada te naglašava potrebu za uvažavanjem navedenih elemenata tokom sprovođenja kurikularnih reformi i uspostavljanja sistema usmjeravanja. U obzir su uzeti nivoi ISCED 1, 2 i 3;
- „Strategija Republike Češke za cjeloživotno učenje 2007“ ⁽¹⁶²⁾ koja naglašava važnost povećanja funkcionalne pismenosti učenika i razvijanje ključnih kompetencija;
- „Strategija za podršku mladima 2014 – 2020“ ⁽¹⁶³⁾ – Ministarstvo obrazovanja, mladih i sporta, koja naglašava važnost olakšavanja tranzicije mladih između škole i posla i stvaranje uslova za njihovu integraciju na tržište rada;
- „Nazad na vrh: strategija za međunarodnu konkurentnost Republike Češke 2012 – 2020“ ⁽¹⁶⁴⁾, koja uključuje poglavlje o obrazovanju s naglaskom na potrebu za obrazovanjem koje će u obzir uzimati nezavisno kreativno razmišljanje, sposobnost za nastavak učenja i sposobnost za saradnju.

Promocija preduzetničkog obrazovanja najviše je naglašena u „Strategiji za istraživanje i inovacije za pametnu specijalizaciju“, koju sprovodi Ministarstvo obrazovanja, mladih i sporta i koja obuhvata razdoblje 2014 – 2020. Navedena strategija šira je strategija koja obrađuje efikasno iskorištavanje finansijskih sredstava – evropskih nacionalnih, regionalnih i privatnih – za aktivnosti kojima će se osnažiti kapaciteti za istraživanje i inovacije u obećavajućim prioritetnim područjima s ciljem pružanja podrške potpunog iskorištavanja potencijala znanja na nacionalnom i regionalnom nivou, koja rezultira smanjenjem nezaposlenosti i snažnijom privrednom konkurentnošću. Strategija se odnosi na nivoe

⁽¹⁵⁹⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHOSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁶⁰⁾ <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=753765andad=1andattid>

⁽¹⁶¹⁾ <http://databaze-strategie.cz/cz/mpo/strategie/narodni-inovacni-strategie-ceske-republiky>

⁽¹⁶²⁾ http://www.msmt.cz/uploads/Zalezitosti_EU/strategie_2007_EN_web_jednostrany.pdf

⁽¹⁶³⁾ <http://www.msmt.cz/file/33599/>

⁽¹⁶⁴⁾ <http://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Strategie-mezinarodni-konkurenceschopnosti-Ceske-republiky.pdf>

ISCED 1-3, inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama i nivoe ISCED 5-8. U toku je kreiranje plana sprovođenja strategije koje uključuje partnerstva s obrazovnim i poslovnim sektorom.

Konkretne aktivnosti

- generalno uvođenje vrednovanih alata za dijagnozu i razvoj preduzetništva i mekih vještina, prema definiciji iz Nacionalnog sistema zanimanja, na svim obrazovnim nivoima, uključujući osposobljavanje nastavnika.
- implementacija obrazovnih aktivnosti zasnovanih na praksi.

Uključena ministarstva i drugi akteri

Ministarstvo obrazovanja, mladih i sporta, preduzeća, univerziteti, istraživačke ustanove, javni sektor i nevladine organizacije.

Okvir za praćenje

Strategija je nova i trenutno za nju ne postoji Okvir za praćenje.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

U Republici Češkoj preduzetničko obrazovanje integrisano je kao međupredmetna tema na nivoima ISCED 1-2 („Moral, karakter i društveno obrazovanje“ i „Građansko vaspitanje za demokratiju“) i nivou ISCED 3 („Moral, karakter i društveno obrazovanje“).

Škole imaju potpunu autonomiju u odlučivanju o načinu uključivanja međupredmetnih tema u svoje predmete. One mogu biti uključene u opšte predmete (poput građanskog vaspitanja, društvenih nauka), ali škole mogu uvesti i posebne predmete, projekte, izlete i sl. Uprkos tome, međupredmetne teme obavezan su dio kurikuluma na nivoima ISCED 1, 2 i 3, ali ne moraju biti zastupljene u svim razredima. Iako na nivoima ISCED 1-3 ne postoje zasebni specifični predmeti o preduzetništvu, preduzetništvo je uključeno u nekoliko obaveznih ili izbornih predmeta:

- ISCED 1: „Ljudi i njihov svijet“ (obavezan) i „Etičko vaspitanje“ (izborni);
- ISCED 2: Obrazovna područja „Ljudi i društvo: građansko vaspitanje“, „Svijet rada“ (obavezan u 8. i 9. razredu). Kreativno razmišljanje i samovrednovanje uključeni su u „Etičko vaspitanje“ (izborni predmet);
- ISCED 3: „Ljudi i društvo: osnove građanskog vaspitanja“ i „Društvene nauke“ (obavezni u 10. i 11. razredu), „Čovjek i svijet rada“ (obavezan predmet, uključuje, na primjer, postupke za pokretanje vlastitih preduzeća učenika), i „Etičko vaspitanje“ (izborni).

U inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju preduzetničko obrazovanje integrisano je u obavezni predmet „Osnove građanskog vaspitanja“. Osim toga, preduzetničko obrazovanje je dio međupredmetnih tema „Građani u demokratskom društvu“ i „Čovjek i svijet rada“.

Ishodi učenja

U nacionalnim kurikulumima definisani su sljedeći ishodi učenja.

- Preduzetnički stavovi:
 - samopouzdanje (ISCED 2)
 - smisao za inicijativu (ISCED 1-3).
- Preduzetničke vještine:
 - kreativnost (ISCED 1-2)
 - finansijska pismenost (ISCED 1-3)
 - planiranje (opšti ISCED 3)
 - organizacija sredstava (inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama)
 - upravljanje nesigurnošću/rizikom (opšti ISCED 3)
 - timski rad (ISCED 1-3).

Ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje, kao i obrazovna područja, definisani su u posebnim okvirnim obrazovnim programima. Način na koji se povezuje razvoj pojedinih ishoda učenja tokom procesa učenja zasniva se na odlukama pojedinih škola.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Fakulteti su autonomni i mogu odabrati hoće li uključiti preduzetničko obrazovanje u studijske programe za inicijalno obrazovanje nastavnika.

Kursevi kontinuiranog profesionalnog razvoja za finansijsku pismenost dostupni su svim nastavnicima. U avgustu 2014. g. Fond za dalje obrazovanje, organizacija Ministarstva rada i socijalnih pitanja, pokrenuo je projekt „Stručna praksa u preduzećima – obrazovna praksa 2“ (*Stáže ve firmách – vzdělávání praxí 2*)⁽¹⁶⁵⁾. Jedan od rezultata ovog projekta, koji je završio u septembru 2015. g, je Nacionalni katalog stručnih praksi, besplatna internetska platforma čiji je cilj potencijalnim kandidatima ponuditi mogućnosti za obavljanje stručne prakse.

Kreirane su smjernice za preduzetničko obrazovanje. Metodološki portal⁽¹⁶⁶⁾ najveći je arhiv nastavnih sredstava, kojem je cilj podstaknuti nastavnike na inovativno poučavanje i razmjenu iskustava s kolegama.

⁽¹⁶⁵⁾ <http://www.stazevefirmach.cz>

⁽¹⁶⁶⁾ <http://clanky.rvstr.cz/clanek/k/o/4646/PODPORA-PODNIKAVOSTI---INSPIROMAT.html/>

Danska

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Nacionalna definicija preduzetništva je ⁽¹⁶⁷⁾:

„Preduzetništvo podrazumijeva iskorištavanje prilika i ideja te transformisanje istih u vrijednosti za druge. Vrijednost koja nastaje može biti finansijska, kulturna ili društvena“.

Relevantna strategija

U Danskoj je preduzetničko obrazovanje posebno obrađeno u široj strategiji, danskoj strategiji inovacija: „Danska: nacija rješenja“ ⁽¹⁶⁸⁾. Strategija je pokrenuta 2012. godine i obuhvata razdoblje do 2020. g. Sadrži niz aktivnosti koje se sprovode na svim obrazovnim nivoima. Prethodna strategija za preduzetničko obrazovanje i dalje je važeća ⁽¹⁶⁹⁾. U strategiji inovacija navodi se da bi mladi morali imati veću ulogu u politici inovacija.

Glavni ciljevi

Strategija inovacija usmjerena je na tri područja: inovacijama bi trebali upravljati društveni izazovi, više bi znanja trebalo pretvoriti u vrijednosti i obrazovanje bi trebalo pridonijeti povećanju kapaciteta za inovacije.

Konkretno aktivnosti

Niz preduzetničkih inicijativa uključen je u aktivnosti strategije inovacija pod brojevima 18-27:

18. podsticanje saradnje s preduzećima i praktično usmjerene inovacije;
19. povećanje elemenata prakse na svim obrazovnim nivoima kako bi se podsticale inovacije (uključuje profesionalno usmjeravanje);
20. podsticanje inovacija u obrazovanju nastavnika i prosvjetnih radnika;
21. podsticanje inicijativa za talentovane učenike;
22. kreiranje kohezivnog sistema osnovnog obrazovanja kako bi se podsticali talentovani i samostalni učenici;
23. osnaživanje inovacija i preduzetništva u stručnom obrazovanju;
25. uvođenje novih ciljeva učenja, načina poučavanja i oblika provjera znanja;
26. sprovođenje inovacionih takmičenja za učenike u osnovnom i srednjem obrazovanju;
27. podsticanje integracije inovacija i preduzetništva u obrazovane programe.

⁽¹⁶⁷⁾ <http://eng.ffe-ye.dk/knowledge-centre/entrepreneurship-education/entrepreneurship-in-the-teaching>
http://www.cise.es/wp-content/uploads/2013/03/5.-impact_of_entrepreneurship_education_in_denmark_2011.pdf

⁽¹⁶⁸⁾ <http://ufm.dk/en/publications/2012/denmark-a-nation-of-solutions/innovation-strategy>

⁽¹⁶⁹⁾ <http://ufm.dk/en/publications/2010/strategy-for-education-and-training-in-entrepreneurship>

Uključena ministarstva i drugi akteri

Strategiju su napisali Ministarstvo visokog obrazovanja i nauke te Ministarstvo poslovanja i rasta na osnovu sveobuhvatnog dijaloga s nacionalnim i međunarodnim stručnjacima i akterima. Glavni akter u sprovođenju aktivnosti vezanih za obrazovanje je danska Fondacija za preduzetništvo⁽¹⁷⁰⁾ (FFE). Fondaciju su 2010. godine osnovali vlada i organizacija *Junior Achievement – Young Entrepreneurs*. Fondacija dobija podršku na osnovu trajnog partnerstva između ministarstava i snažne uključenosti obrazovnog sektora i poslovne zajednice. Fondacija učestvuje u raznim evropskim projektima u kojima se ispituju pristupi preduzetničkom obrazovanju. Jedan je od njih i eksperimentalna politika *Youth Start – Entrepreneurial Challenges*⁽¹⁷¹⁾ koja se finansira u okviru evropskog programa Erasmus+ i koju vodi Portugalska platforma za preduzetničko obrazovanje⁽¹⁷²⁾. Ovaj projekt predstavlja veliku eksperimentalnu inicijativu koja obuhvata šest zemalja s ciljem uvođenja praktičnih preduzetničkih iskustava u obavezno obrazovanje.

Okvir za praćenje

Svaka inicijativa preduzetničkog obrazovanja u inovacionoj strategiji ima svoje ciljeve koji se posebno ocjenjuju. Inicijative koje se trenutno sprovode uključene su u godišnji ugovor o ostvarenim rezultatima sklopljen između fondacije i međuministarskog partnerstva.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Kurikulum na svim nivoima obrazovanja u školama neposredno uključuje preduzetničko obrazovanje. Znanje iz preduzetništva obuhvaćeno je kroz različite predmete te se preduzetništvo poučava kao izborni zasebni predmet od 10. razreda (ISCED 2) i u višem srednjem obrazovanju (ISCED 3), zavisno od škole. Vještine i stavovi poučavaju se međupredmetno i često putem specifičnog pedagoškog pristupa koji se započinje primjenjivati na osnovnom nivou (ISCED 1) i nastavlja se tokom cijelog obrazovanja.

Fondacija je objavila geografsku kartu opština koje koriste podršku fondacije u obliku materijala, kurseva osposobljavanja ili drugih oblika pomoći, na kojoj se vidi da otprilike 40% svih škola koje sprovode osnovno i niže srednje obrazovanje poučava preduzetničko obrazovanje⁽¹⁷³⁾.

Ishodi učenja

U 2014. godini ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje nisu bili neposredno formulisani u kurikulumu, već su bili implicitno uključeni u ciljeve glavnih predmeta putem didaktičkih načela u poučavanju predmeta i putem ishoda obaveznih međupredmetnih projekata. Na primjer, smjernice za ishode učenja u obaveznom predmetu „Tehnologija- nivo A“⁽¹⁷⁴⁾, na nivou ISCED 3, uključuju uslov obaveznog sprovođenja projekta koji se odnosi na određeni društveni problem koji učenici sami odabiru, sprovode i bilježe rezultate. Na osnovu analize rezultata učenici razvijaju proizvod slijedeći

⁽¹⁷⁰⁾ www.ffe-ye.dk

⁽¹⁷¹⁾ www.youthstartproject.eu

⁽¹⁷²⁾ <http://www.peestr.pt>

⁽¹⁷³⁾ <http://www.ffe-ye.dk/videncenter/kortlaegning-effektmaaling/kortlaegning>

⁽¹⁷⁴⁾ <https://www.uvm.dk/~media/UVM/Filer/Udd/Gym/PDF/12/Vejledning/120821%20HTX%20Teknologi%20A%20juli%202012.pdf>

različite faze u postupku razvijanja proizvoda koje uključuju dizajn, proizvodnju i uvođenje na tržište. Učenici u izvještaju prikazuju koje su vještine koristili.

Nastavnici u Danskoj imaju visok stepen autonomije po pitanju organizacije poučavanja pa tako i po pitanju uključivanja preduzetničkog obrazovanja u poučavanje. Na osnovnom i srednjem nivou obrazovanja primarno ovlašćenje za uvođenje preduzetničkog obrazovanja u škole imaju opštine. Međutim, na višem srednjem nivou obrazovanja i u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju škole same odlučuju o tome.

Nova reforma školstva definiše da bi se preduzetničko obrazovanje trebalo poučavati međupredmetnim pristupom ⁽¹⁷⁵⁾ kroz sve razrede i uz jasnu progresiju.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Preduzetničko obrazovanje obavezna je tema u inicijalnom obrazovanju nastavnika u osnovnom obrazovanju (osnovno i niže srednje obrazovanje).

Ministarstvo djece, obrazovanja i rodne ravnopravnosti pruža podršku nastavnicima putem trajnog usavršavanja i organizacije inspirativnih kurseva s temama vezanim za inovacije i preduzetništvo putem nacionalnog obrazovnog portala koji je namijenjen nastavnicima te je njegovo korištenje besplatno. Opštine su odgovorne za kontinuirani razvoj vještina nastavnika koje uključuju kompetencije vezane za inovacije i preduzetništvo.

Ministarstvo djece, obrazovanja i rodne ravnopravnosti osigurava nacionalne smjernice za nastavnike vezane za inovacije i preduzetništvo koje predstavljaju međupredmetni element u osnovnom i nižem srednjem obrazovanju.

EMU ⁽¹⁷⁶⁾ je jedinstveni obrazovni portal u Danskoj koji omogućava pristup velikoj količini sredstava i informacija vezanih za obrazovanje. Portal predstavlja jedinstvenu kolekciju virtuelnih unosa namijenjenih specifičnim korisničkim grupama poput nastavnika i učenika u osnovnim školama i školama koje sprovode više srednje obrazovanje i stručno obrazovanje, kao i osposobljavanju nastavnika u visokim školama. Svaki unos sadržava resurse vezane za različite teme, uključujući preduzetničko obrazovanje, i to u obliku prijedloga nastavnih cjelina, nastavnih materijala, najboljih praksi, novosti i još mnogo toga.

Obrazovni savjetnici, koji su službenici Ministarstva djece, obrazovanja i rodne ravnopravnosti, pružaju podršku Nacionalnom centru za resurse i sprovode usmjeravanje za škole i opštine vezane za različite teme, uključujući preduzetničko obrazovanje. Regionalni centri za resurse usko sarađuju sa Fondacijom za preduzetništvo u informisanju nastavnika o dostupnim materijalima vezanim za ovu temu.

Fondacija je stvorila specijalizovanu mrežu nastavnika za preduzetničko obrazovanje nazvanu „Mreža za preduzetništvo u školama i obrazovanju“ (NEIS) ⁽¹⁷⁷⁾, koja je otvorena za sve nastavnike preduzetničkog obrazovanja bez obzira na obrazovni nivo i predmet koji poučavaju. Mreža predstavlja

⁽¹⁷⁵⁾ <http://www.emu.dk/modul/innovation-og-entrepren%C3%B8skab-vejledning-0>

⁽¹⁷⁶⁾ www.emu.dk

⁽¹⁷⁷⁾ <http://www.ffe-ye.dk/undervisning/netvaerk-for-undervisere/om-neis>

platformu za razmjenu iskustava i znanja, ali i za pronalaženje saradnika. Mreža ima virtuelnu platformu i organizuje godišnje konferencije.

Estonija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

U estonskom nacionalnom kurikulumu za škole koje sprovode više srednje obrazovanje postoji definicija preduzetničkog obrazovanja:

„Kompetencija iz preduzetništva sposobnost je kreiranja i sprovođenja ideja primjenom stečenog znanja i vještina iz različitih područja života i različitih djelatnosti; uočavanja problema i mogućnosti koje iz njih proizilaze i pridonosenja rješavanju problema; postavljanja i ostvarivanja ciljeva, kreiranja kratkoročnih i dugoročnih planova te njihovog uvođenja i izvršavanja; organizovanja zajedničkih aktivnosti i učestvovanja u njima, pokazivanja inicijative i preuzimanja odgovornosti za ostvarene rezultate; kreativnog, inovativnog i fleksibilnog reagovanja na promjene; preuzimanja razboritih rizika; kritičkog i kreativnog razmišljanja i razvijanja i vrednovanja vlastitih i tuđih ideja ⁽¹⁷⁸⁾.”

Relevantna strategija

U Estoniji postoje dvije relevantne strategije: posebna strategija za preduzetničko obrazovanje i strategija za cjeloživotno učenje koja uključuje preduzetničko obrazovanje:

- „Razvojni plan preduzetničkog obrazovanja: budi preduzimljiv!“ ⁽¹⁷⁹⁾ (najrelevantnija);
- „Estonska strategija za cjeloživotno učenje 2020“ ⁽¹⁸⁰⁾ koja uključuje pet strateških ciljeva, od kojih su dva vezana za preduzetničko obrazovanje:
 - promjena u pristupu učenju (cilj je uvesti pristup učenju koji podrazumijeva uvažavanje individualnog i društvenog razvoja svakog učenika, usvajanje vještina učenja, razvoj kreativnosti i preduzetništva u radu na svim nivoima i u svim oblicima obrazovanja);
 - dosljednost između prilika za cjeloživotno učenje koje se nude i potreba na tržištu rada.

Razvojni plan preduzetničkog obrazovanja: budi preduzimljiv!

Plan predstavlja posebnu strategiju preduzetničkog obrazovanja ⁽¹⁸¹⁾ potpisanu u Estonskoj gospodarskoj komori 2010. godine koja se odnosi na nivoe ISCED 1-3, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama. Plan je nastao kao proizvod „*Think-tank* za preduzetničko obrazovanje“ koji se okupio 2008. godine na inicijativu Estonske privredne komore i koji je uključivao veliki broj raznih aktera. Njegovi glavni ciljevi uključuju podizanje svijesti o važnosti preduzetničkog obrazovanja, osposobljavanja nastavnika, kreiranja nastavnih materijala i raspodjele sredstava. Plan uključuje kartu preduzetničkih ishoda učenja na svim obrazovnim nivoima uz snažan naglasak na integraciju ishoda učenja u kurikulume.

Konkretni aktivnosti

- Podizanje svijesti putem organizacije događanja, društvenih mreža i novih komunikacijskih kanala;
- Organizovanje kurseva za inicijalno obrazovanje nastavnika i kontinuirani profesionalni razvoj, zasnovanih na IKT-u;
- Kreiranje nastavnih materijala i smjernica;

⁽¹⁷⁸⁾ https://www.hm.ee/sites/default/files/est_upper_secondary_nat_cur_2014_general_part_0.pdf (see str. 4)

⁽¹⁷⁹⁾ http://www.koda.ee/public/Ettevotlusoppe_edendamise_kava_Olen_ettevotlik_koos_lisadega.pdf

⁽¹⁸⁰⁾ https://www.hm.ee/sites/default/files/Estonijan_lifelong_strategy.pdf

⁽¹⁸¹⁾ http://www.koda.ee/public/Ettevotlusoppe_edendamise_kava_Olen_ettevotlik_koos_lisadega.pdf

- Razvijanje sistema vrednovanja koji je u skladu sa nacionalnim kurikulumima i strategijama.

Uključena ministarstva i drugi akteri

Vlada: Ministarstvo obrazovanja i istraživanja, Ministarstvo privrednih poslova i komunikacija.

Spoljne organizacije: Estonska privredna komora, Nacionalni centar za ispitivanja i kvalifikacije, Fondacija estonsko preduzetništvo, niz stručnjaka iz oblasti preduzetničkog obrazovanja, na primjer, sa univerziteta i organizacija mladih.

Okvir za praćenje

Privredna komora prikuplja godišnje informacije od aktera o dovršenim i tekućim aktivnostima i organizuje sastanke na kojima se raspravlja o rezultatima i načinu ostvarivanja napretka u budućnosti koji će voditi ostvarenju ciljeva.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje spominje se neposredno u kurikulumima na sljedeći način:

Na nivoima ISCED 1-3 novi nacionalni kurikulumi neposredno prepoznaju preduzetničko obrazovanje kao opštu kompetenciju i međupredmetni cilj. Preduzetničko obrazovanje uključeno je kao međupredmetna tema pod nazivom „Građanska inicijativa i preduzetništvo“⁽¹⁸²⁾.

Na nivoima ISCED 2-3 preduzetničko obrazovanje poučava se u posebnim izbornim predmetima „Preduzetničke studije“ (ISCED 2) i „Privredne i preduzetničke studije“ (ISCED 3) te u obaveznom predmetu „Građanstvo i građansko vaspitanje“ (ISCED 2-3).

Preporuke sa centralnog nivoa za metode poučavanja dostupne su u okviru novih kurikuluma za osnove škole i škole koje sprovode više srednje obrazovanje. Standardi nastavničke struke opisuju vještine potrebne za poučavanje preduzetničkog obrazovanja, a strategija za preduzetničko obrazovanje daje preporuke za poučavanje preduzetničkog obrazovanja.

Ishodi učenja

Ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje definisani su u opštem dijelu Nacionalnog kurikuluma za osnovne škole i srednje škole, kao i u nastavnim planovima za pojedine predmete. Neki od primjera su:

- na nivou ISCED 1 od učenika se očekuje, na primjer, da razumiju da se novcem plaća za određene stvari i da se novac zarađuje radom te na koji se način može sarađivati s drugima;
- na nivou ISCED 2 od učenika se očekuje, na primjer, da razumiju mogućnosti koje nudi tržište rada osobama sa završenim različitim obrazovnim nivoima te da znaju što znači biti vlasnik, preduzetnik, poslodavac, radnik ili nezaposlena osoba;
- na nivou ISCED 3 od učenika se očekuje, na primjer, da razumiju što znači preduzetništvo kao karijera i da shvate da i oni mogu postati preduzetnici.

⁽¹⁸²⁾ <https://www.hm.ee/en/national-curricula> (Prilog 5, Društvene nauke)

Program mini-preduzeća koji sprovodi organizacija *Junior Achievement* Estonija dobar je primjer korištenja preduzetničkih kompetencija.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Preduzetničko obrazovanje uključeno je u inicijalno obrazovanje nastavnika u Estoniji. Univerziteti i druge ustanove koje sprovode inicijalno obrazovanje nastavnika – fondacija Innove, nevladina organizacija *Junior Achievement* Estonija (JA) i Udruženje nastavnika ekonomskih predmeta (ATE) – organizuju programe kontinuiranog profesionalnog razvoja za sve nastavnike u osnovnom obrazovanju i početnom stručnom obrazovanju u školama i za nastavnike društvenih nauka, ekonomskih predmeta i matematike u opštem srednjem obrazovanju. Organizacija *Junior Achievement* Estonija i Udruženje nastavnika ekonomskih predmeta organizovale su i Dane praćenja rada kolega za nastavnike.

Ministarstva i fondacija Innove pružaju podršku u kreiranju materijala za učenje i poučavanje poput udžbenika, video-materijala i modela nastavničkih planova s naglaskom na integraciju preduzetničkog obrazovanja⁽¹⁸³⁾. Ministarstvo obrazovanja i istraživanja finansijski podržava razvijanje alata za ocjenjivanje⁽¹⁸⁴⁾ za međupredmetnu temu „Građanska inicijativa i preduzetništvo“ na nižem srednjem obrazovnom nivou, kao i radionice te ljetne i zimske škole koje organizuje Udruženje nastavnika društvenih nauka i Udruženje nastavnika ekonomskih predmeta. Privredna komora organizuje dvaput godišnje preduzetnički trust mozgova kako bi podržala saradnju između škola i zainteresovanih strana. Inicijativa za umrežavanje „Snovi postaju stvarnost“⁽¹⁸⁵⁾ obuhvata organizacije koje doprinose promociji preduzetničkog načina razmišljanja kroz podršku različitim aktivnostima koje se sprovode na nivou škola.

Organizacija *Junior Achievement* Estonija organizovala je mrežu nastavnika iz osnovnog i srednjeg obrazovanja. Nastavnici se sastaju jednom godišnje kako bi raspravljali o problemima i unaprijedili svoje vještine i znanja. Osim toga, Udruženje nastavnika ekonomskih predmeta, koja uglavnom uključuje nastavnike u višem srednjem obrazovanju, ali i neke nastavnike iz nižeg srednjeg obrazovanja, blisko sarađuje sa organizacijom *Junior Achievement* Estonija na pitanjima vezanim za preduzetničko obrazovanje.

⁽¹⁸³⁾ <http://koolielu.ee/groups/profile/141733/ettevtluspe>

⁽¹⁸⁴⁾ Alat za ocjenjivanje međupredmetne teme “Građanska inicijativa i poduzetništvo”, vidi Prilog 5, Društvene nauke na: <https://www.hm.ee/en/national-curricula>

⁽¹⁸⁵⁾ <http://unistusedellu.ee/content/entrepreneurship-education>

Grčka

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Grčka koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽¹⁸⁶⁾.

Relevantna strategija

Grčka trenutno nema nacionalnu strategiju za preduzetničko obrazovanje.

Preduzetničko obrazovanje je dio strategije „Nova škola“ ⁽¹⁸⁷⁾ koja obuhvata nivoe ISCED 1-3 i slijedi strateške obrazovne ciljeve koji su uobičajeni u Europi. Strategija naglašava važnost osnaživanja inovacija, kreativnosti i preduzetničkog duha, ali ne nudi konkretne ciljeve i aktivnosti vezane za preduzetničko obrazovanje.

U kurikulumu

Na nivou ISCED 1 nastavnici u obzir uzimaju iskustva učenika te koriste vlastita znanja u primjeni aktivnosti kojima je cilj razviti kompetencije vezane za preduzetničko obrazovanje.

Na nivou ISCED 3 preduzetničko obrazovanje poučava se kao zaseban obavezan predmet „Inovacije i preduzetništvo“ za učenike u trećoj godini inicijalnog stručnog obrazovanja i osposobljavanja u školama u višem srednjem obrazovanju ekonomskog smjera. Integrisano je i u obavezan predmet „Građansko vaspitanje“ za učenike u prvoj i drugoj godini.

U nekim je školama preduzetničko obrazovanje uključeno u obavezan predmet „Projekat“, koji se poučava u opštem srednjem obrazovanju i u stručnom obrazovanju. Kada je potrebno, učenicima se dodjeljuje međunarodni pasoš preduzetničkih vještina ⁽¹⁸⁸⁾.

Ishodi učenja

Budući da je kurikulum orijentisan na ostvarivanje ciljeva, u Grčkoj ne postoje definisani ishodi učenja ni za jedan predmet.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Ustanove koje sprovode inicijalno obrazovanje nastavnika imaju autonomiju za integraciju preduzetničkog obrazovanja u inicijalno obrazovanje nastavnika. Na centralnom nivou nisu dostupne informacije o mogućim kursevima kontinuiranog profesionalnog razvoja.

Centralna vlast ne daje smjernice za preduzetničko obrazovanje.

⁽¹⁸⁶⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHOSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁸⁷⁾ <http://www.minedu.gov.gr/home/neo-sxoleio?showall=1andlimitstart>

⁽¹⁸⁸⁾ <http://entrepreneurialskillspass.eu/national-focus-groups/Grčka>

Španija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

U Španiji definicija preduzetničkog obrazovanja slijedi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽¹⁸⁹⁾.

Kao nadogradnja, u Zakonu 8/2013 ⁽¹⁹⁰⁾ o unapređenju kvaliteta u obrazovanju (LOMCE) navodi se da: „Ova kompetencija podrazumijeva sposobnost realizacije ideja. Za to je potrebno biti svjestan situacije koju treba riješiti te je potrebno posjedovati kapacitet za odabir, planiranje i upravljanje znanjima, vještinama, sposobnostima i stavovima koji su potrebni za ostvarivanje željenih ciljeva“.

Direktiva ECD/65/2015 ⁽¹⁹¹⁾ uključuje dalju definiciju preduzetničkog obrazovanja: preduzetničko obrazovanje mora uključivati znanja i vještine koje se odnose na karijerne i poslovne prilike, kao i finansijsko obrazovanje, svijest o poslovnoj organizaciji i procesima, preduzetničkim stavovima i načinu razmišljanja, sposobnosti za kreativno razmišljanje i za upravljanje rizikom i nesigurnošću“. U njemu se opisuje i veza između vještina, sadržaja i kriterijuma za vrednovanje za osnovno obrazovanje, obavezno i neobavezno (*Bachillerato*) srednje obrazovanje (španski službeni list 29/1/2015).

Relevantna strategija

Na nacionalnom nivou ne postoji posebna strategija za preduzetničko obrazovanje, ali na regionalnom nivou određeni broj autonomnih zajednica razvio je strategije za preduzetničko obrazovanje.

A) Nacionalni nivo

Na nacionalnom nivou postoji niz povezanih strategija i pravnih dokumenata vezanih za preduzetničko obrazovanje. U obrazovnom području dva zakona potvrđuju preduzetništvo kao temeljnu vještinu. Prvi je dokument Zakon o obrazovanju 2006 (LOE) koji navodi prioritet razvoja preduzetništva u ciljevima za nivoe ISCED 2-3 (ne na osnovnom nivou). Drugi je dokument Zakon 08/2013 o unapređenju kvaliteta u obrazovanju (LOMCE), kao novi zakon u kojem se uspostavlja opšti okvir za reference i unapređenje preduzetničkog obrazovanja u ne-univerzitetskom obrazovanju. Treba spomenuti i Zakon 14/2013 za podršku preduzetnicima i njihovu internacionalizaciju. U njemu se navodi da bi kurikulumi za osnovno obrazovanje, obavezno i neobavezno (*Bachillerato*) srednje obrazovanje i stručno obrazovanje trebali uključivati preduzetničko obrazovanje u smislu ciljeva, vještina, sadržaja i kriterijuma za vrednovanje, kako bi se razvio i osnažio preduzetnički duh, stekle vještine za pokretanje razvojnih preduzeća, razvila poslovna etika i promovisale jednake mogućnosti i poštovanje za preduzetnike i poslodavce ⁽¹⁹²⁾.

Međutim, „Strategija za preduzetništvo i zapošljavanje mladih 2013 – 2016“, šira nacionalna strategija povezana sa ekonomskim razvojem, najrelevantnija je strategija za preduzetničko obrazovanje. Ona uključuje 85 kratkoročnih i dugoročnih mjera kreiranih s ciljem smanjivanja stope nezaposlenosti mladih i rješavanja strukturnih uzroka nezaposlenosti mladih.

⁽¹⁸⁹⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽¹⁹⁰⁾ http://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2013-12886

⁽¹⁹¹⁾ http://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2015-738

⁽¹⁹²⁾ <https://www.boe.es/boe/dias/2013/09/28/pdfs/BOE-A-2013-10074.pdf>

Glavni ciljevi

Glavni su ciljevi poboljšavanje zapošljivosti mladih, unapređenje kvaliteta i stabilnosti zapošljavanja mladih te podsticanje jednakih mogućnosti i preduzetništva.

Konkretne aktivnosti

Od 85 mjera u strategiji, četiri su neposredno vezane za preduzetničko obrazovanje:

1. nadogradnja na sadržaj u kurikulumu koji se odnosi na preduzetništvo i karijerne mogućnosti te na znanja o radnim odnosima na tržištu rada;
23. sprovođenje programa osposobljavanja sa specifičnim diferencijalnim finansiranjem kojima je cilj omogućiti mladima usvajanje vještina kroz određene aktivnosti i stvoriti prilike za zapošljavanje, bilo kroz otvaranje novih radnih mjesta ili stvaranje prilika za preduzetništvo;
32. olakšavanje bavljenja preduzetništvom za samozaposlene studente na univerzitetima i za polaznike kurseva u stručnom osposobljavanju putem inicijativa koje bi im trebale pomoći u osposobljavanju uz rad;
47. podsticanje medija na izvještavanje o pozitivnim stranama uključivanja mladih u preduzetništvo.

Uključena ministarstva i drugi akteri

Strategiju sprovodi Ministarstvo zapošljavanja i socijalnog osiguranja, a nastala je kao rezultat saradnje⁽¹⁹³⁾ sa nizom ministarstava i dijalogom sa socijalnim partnerima. Jedan dio u strategiji posvećen je izgradnji partnerstva sa jasnim uputstvima o načinima na koje se zainteresovane strane mogu uključiti i pridonijeti sprovođenju strategije.

Okvir za praćenje

Strategija sadrži Okvir za praćenje koji uključuje mjere vezane za preduzetničke aktivnosti mladih.

B) Nivo autonomnih zajednica

Na regionalnom nivou usvojene su sljedeće zasebne i šire strategije.

- Zasebne strategije:
 - Andaluzija – „Plan razvoja preduzetničke kulture u sistemu javnog obrazovanja“⁽¹⁹⁴⁾ (2011 - 2015);
 - Kantabريا – „Plan razvoja preduzetničkog duha u stručnom obrazovanju i osposobljavanju“⁽¹⁹⁵⁾ (2011 – 2015);
 - Galicija – „Plan za preduzetništvo u obrazovnom sistemu“⁽¹⁹⁶⁾ (od 2010. g. dalje).
- Šire strategije:
 - Asturija – „III integralni program za podsticanje preduzetništva“⁽¹⁹⁷⁾ (2013 – 2015);

⁽¹⁹³⁾ Za cijeli popis aktera vidi: <http://www.empleo.gob.es/es/estrategia-empleo-joven/logos/index.htm>

⁽¹⁹⁴⁾ <http://www.juntadeandalucia.es/boja/2011/137/1>

⁽¹⁹⁵⁾ http://educantabria.es/docs/fp/Emprendimiento/Fomento_del_esp%C3%ADritu_emprendedor_en_la_FP_Inicial_V03.pdf

⁽¹⁹⁶⁾ https://www.edu.xunta.es/fp/webfm_send/1929

⁽¹⁹⁷⁾ https://www.asturias.es/Asturias/descargas/PDF%20DE%20PARATI/emprendedores/Programa_cultura_emprendedora_2_013.pdf

- Ekstremadura – „Opšti akcioni plan: zapošljavanje, preduzetnici, poslovanje“⁽¹⁹⁸⁾ (2012 – 2015).
- Navarra – „Plan za preduzetništvo“⁽¹⁹⁹⁾ (2013 – 2015);
- Baskija – „Institucionalni plan za podršku preduzetničkoj aktivnosti“⁽²⁰⁰⁾ (2013 – 2016);
- Murcia – „Plan za preduzetništvo“⁽²⁰¹⁾ (2014 – 2017).

Između zajednica postoje značajne razlike po pitanju ustrojstva, sprovođenja i budžeta za strategije. Obuhvaćeni su svi obrazovni nivoi, ali neke od zajednica usmjerene su uglavnom na stručno obrazovanje i osposobljavanje (na primjer, Kantabrija). Strategije su rezultat saradnje između dva ili više odjeljenja (najčešće između odjeljenja za obrazovanje i privrede/zapošljavanja) i u većini slučajeva u potpunosti se finansiraju na regionalnom nivou. Drugi akteri uključuju privredne komore, udruženja i privatne osobe. Regionalne aktivnosti usmjerene su na preduzetništvo u kurikulumima na svim obrazovnim nivoima i na organizaciju osposobljavanja za nastavnike te na uspostavljanje mreža i partnerstava sa spoljnim akterima. Zasad postoje samo ograničeni rezultati ocjenjivanja efekta regionalnih strategija koji podrazumijevaju kvantitativno vrednovanje vezano za ostvarivanje željenih ciljeva i broj aktera uključenih u sprovođenje strategija⁽²⁰²⁾.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Zakon o unapređenju kvaliteta u obrazovanju propisuje direktnu integraciju preduzetničkog obrazovanja kao međupredmetne komponente na svim nivoima. Osim toga, uvedeni su zasebni predmeti iz preduzetničkog obrazovanja. Oni mogu biti obavezni, kao što je slučaj u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama („Poslovna i preduzetnička aktivnost“), ili izborni, kao u nižem srednjem obrazovanju („uvod u poslovne i preduzetničke aktivnosti“) i višem srednjem obrazovanju („Poslovna ekonomija“). Preduzetničko obrazovanje integrisano je i u druge predmete, poput ekonomije ili filozofije. U nedavno izdatoj direktivi ECD/65/2015 opisane su veze između kompetencija, sadržaja i kriterijuma ocjenjivanja u osnovnom te nižem i višem opštem srednjem obrazovanju. Prilog II sadrži niz smjernica koje mogu pomoći u razvijanju strategija za razvijanje kompetencija u učionicama, međutim, one nisu ograničene samo na preduzetničke kompetencije.

Ishodi učenja

U direktivi 65/2015⁽²⁰³⁾ navodi se da bi ishodi učenja vezani za preduzetništvo trebali biti definisani za svaku ključnu kompetenciju, od kojih je jedna „Lična inicijativa“. Standardi za učenje već su definisani. U osnovnom obrazovanju fokus je na razvijanju stavova, poput lične inicijative, dok se na višim nivoima on prebacuje na konsolidaciju preduzetničkih stavova i poslovne aktivnosti.

⁽¹⁹⁸⁾ http://extremaduratrabaja.gobex.es/webfm_send/1528

⁽¹⁹⁹⁾ http://www.navarra.es/NR/rdonlyres/086EEE10-E162-4855-A0D8-5B96BB77EB3F/309913/PlandeEmprendimiento2013_2015.pdf

⁽²⁰⁰⁾ http://www.euskadi.eus/contenidos/noticia/xleg_plan_departamento/es_p_depart/adjuntos/plan%20apoyo%20actividad%20Oemprededora%202014.pdf

⁽²⁰¹⁾ <http://www.institutofomentomurcia.es/web/emprende/plan-emprendemos-region-de-murcia1>

⁽²⁰²⁾ Neki naučni članci o efektu specifičnih programa prihvaćeni su za objavljivanje u međunarodnim ili recenziranim časopisima (na primjer, istraživanje sprovedeno kako bi se ocijenio učinak programa „Vitamin E“ (Kastilja i Leon). Literatura: Sánchez, J. C. (2013). Efekat programa za poduzetničko obrazovanje na poduzetničke kompetencije i namjere. *Journal of Small Business Management*, 51(3), 447-465.

⁽²⁰³⁾ Za više informacija o reformama u obrazovnom sistemu vidi: https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Espa%C3%B1a:Reformas_en_Educaci%C3%B3n Primaria_y_secundaria#Relaci.C3.B3n_entre_las_competencias_clave_en_el_Sistema_educativo_esp.C3.B1ol.2C_los_contenido_s_y_los_criterios_de_evaluaci.C3.B3n_de_la_educaci.C3.B3n_obligatoria_y_el_Bachillerato

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

A) Nacionalni nivo

Zakon 14/2013 ⁽²⁰⁴⁾ (koji govori o podršci za preduzetnike) navodi da je preduzetničko obrazovanje za nastavnike prioritet. Prije svega, putem inicijalnog obrazovanja nastavnika i kontinuiranog profesionalnog razvoja putem kojih „nastavno osoblje mora steći kompetencije i vještine vezane za preduzetništvo, poslovnu inicijativu, jednake mogućnosti i osmišljavanje i razvoj preduzeća“. Dalje, Ministarstvo obrazovanja, kulture i sporta, u saradnji s autonomnim zajednicama, mora promovirati uključivanje preduzetničkog obrazovanja u kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika.

U praksi su za inicijalno obrazovanje nastavnika zadužena različiti univerziteti koja imaju autonomiju za pokretanje vlastitih programa na temelju nacionalnog jezgrovnog kurikuluma. Ne postoje zasebni predmeti koji se bave metodološkim pristupima preduzetničkom obrazovanju. Međutim, Univerzitet u Sevilji nedavno je objavio knjigu s ciljem razvoja preduzetničkog obrazovanja u inicijalnom obrazovanju nastavnika ⁽²⁰⁵⁾.

Kada je riječ o trajnom stručnom usavršavanju, postoji veliki broj kurseva vezanih za ključne kompetencije, ali vrlo mali broj njih bavi se isključivo preduzetničkim obrazovanjem. Nacionalni strateški okvir za stručno usavršavanje nastavnika od INTEF-a ⁽²⁰⁶⁾ nudi pet internetskih kurseva koji se neposredno bave „smislom za inicijativu i preduzetništvo“. U 2014. godini u kursovima je učestvovalo 3 602 učesnika.

B) Nivo autonomnih zajednica

Planovi za stručno usavršavanje nastavnika definišu se na regionalnom nivou i mnogi od njih sadrže neposrednu referencu za preduzetničko obrazovanje (na primjer, Andaluzija, Kantabrija, Katalonija, Kastilija-La Manča, Ekstremadura, Galicija i Madrid). Na primjer:

- U Galiciji „Edu Emprede“ uključuje cilj „omogućavanja sticanja kvalifikacija za nastavnike koje će im pomoći u unapređenju usvajanja preduzetničkih kompetencija kod učenika“.
- U Kantabriji, „Regionalni plan za stručno usavršavanje nastavnika 2014 – 2015“ utvrđuje kao cilj: „Podsticanje zapošljivosti i preduzetničkih vještina kod učenika“.

Mogućnosti za kontinuirani profesionalni razvoj dostupne su u većini regija, bilo da se preduzetničko obrazovanje spominje neposredno ili ne. Neki su kursevi usmjereni na usku definiciju preduzetničkog obrazovanja (poslovna razvojna preduzeća, programi mini-preduzeća). Drugi imaju širu perspektivu i dodiruju međupredmetne pristupe, metodološke aspekte i, što je još važnije, opremaju nastavnike vještinama koje su im potrebne za osmišljavanje, kreiranje i sprovođenje vlastitih preduzetničkih projekata.

Neke autonomne zajednice stvorile su mreže nastavnika. Na primjer, u Ekstremaduri, škole se mogu priključiti „Mreži preduzetničkih škola“ (*Red Extremeña de Escuelas Emprendedoras*), osnovanoj 2011. godine, ako predaju trogodišnji razvojni plan u kojem su opisani ciljevi i aktivnosti koje će se sprovoditi, akteri i metodologija za ocjenjivanje. Uključene škole i nastavnici prolaze postupak akreditacije.

⁽²⁰⁴⁾ https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2013-10074

⁽²⁰⁵⁾ <http://www.octaedro.com/OCTart.asp?libro=16080andid=esandtxt=Educaci%F3n%20emprededoras>

⁽²⁰⁶⁾ <http://formacion.educalab.es/>

Francuska

Definicija preduzetničkog obrazovanja

U Francuskoj ne postoji jedinstvena definicija preduzetničkog obrazovanja, već je ono prije pojam čije značenje većina podrazumijeva. Preduzetničko obrazovanje doživljava se kao dio šireg značenja opšteg obrazovanja u kontekstu razvijanja odgovornosti učenika, autonomije, kreativnosti, znatiželje i inicijative. Preduzetnički duh definiše se kao sposobnost „realizacije ideja, želja za preuzimanjem inicijative, predviđanjem, nezavisnošću i inovativnošću u privatnom i javnom životu i, poslije, u radu“. On može pomoći mladima u „kreiranju i sprovođenju individualnih ili grupnih projekata u umjetnosti, sportu, kulturi i socioekonomskom području“⁽²⁰⁷⁾.

Relevantna strategija

U Francuskoj ne postoji posebna nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje. O razvoju preduzetničkog obrazovanja govori se u širim strategijama i zakonima kao što su:

- Vodič i planiranje za obnovu školstva u republici⁽²⁰⁸⁾ – Zakon 2013-595, donesen 8. jula 2013. godine navodi da je podsticanje smisla za inicijativu i podsticanje saradnje sa spoljnim partnerima, putem inicijativa poput poslovnih posjeta, stručnih praksi i upoznavanja s preduzećima i projektima relevantnim za razvoj vještina, u odgovornosti škola.
- Zajednička baza znanja i vještina (*Socle commun*)⁽²⁰⁹⁾ – Uredba br. 2015-372 donesena 31. marta 2015. godine. U njemu se definiše veza s kompetencijom „Autonomija i smisao za inicijativu“, koja podrazumijeva da učenici nauče preuzeti inicijativu, da budu preduzetni i da sprovedu projekte nakon procjene mogućih ishoda svojih aktivnosti.

Međutim, najrelevantnija je strategija nacionalna strategija za inovacije „Nove mogućnosti za inovaciju“, koja je stupila na snagu 2013. godine. Menadžer ove strategije je Glavni povjerenik za inovacije koji u nadležnosti premijera saraduje s Ministarstvom nacionalnog obrazovanja, visokog obrazovanja i istraživanja i Ministarstvom privrede.

Ciljevi

Postoje četiri područja aktivnosti:

- organizacija i vrednovanje javnih politika koje podstiču inovacije;
- razvoj kulture preduzetništva i inovacije;
- povećavanje privrednog efekta na osnovu rezultata javnih istraživanja;
- podrška rastu poslovanja putem inovacija.

Konkretne aktivnosti

Drugo područje aktivnosti sadrži aktivnosti poput:

- pokretanja inicijative za finansiranje (putem *Programme d'Investissement d'Avenir*) za projekte koji nastoje razviti kulturu preduzetništva i inovacija (20 miliona eura tokom pet godina);

⁽²⁰⁷⁾ <http://www.education.gouv.fr/cid2770/le-socle-commun-de-connaissances-et-de-competences.html>

⁽²⁰⁸⁾ <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000027677984andcategorieLien=id>

⁽²⁰⁹⁾ http://www.education.gouv.fr/pid25535/bulletin_officiel.html?cid_bo=87834

- podsticanja nastavnog osoblja u srednjem obrazovanju na razvijanje preduzetničkog duha;
- unapređenja interakcije između školskih učionica i laboratorija za javna istraživanja zbog razvoja kulture nauke i tehnologije;
- pružanja podrške preduzetništvu učenika uspostavljanjem učeničkih centara za inovacije, prenos znanja i preduzetništvo;
- pokretanja Nacionalnog vikenda inovacija;
- mobilizacije javnih medija s ciljem unapređenja kulture preduzetništva i inovacija.

Učinjen je značajan napredak uz sljedeće konkretne aktivnosti koje se trenutno sprovode:

- *Programme d'Investissement d'Avenir*, koji djelimično finansira i prati na godišnjem nivou *Caisse des Dépôts et Consignations*: Cilj projekta je značajno povećati broj učenika koji su uključeni u preduzetničko obrazovanje, za što će imati podršku u trajanju od tri do pet godina, počev od jula 2015. godine.
- Učenički centri za inovacije, prenos znanja i preduzetništvo (PEPITE) osnovani su s ciljem pružanja podrške učeničkom preduzetništvu. Ovi centri podržavaju nacionalne inicijative poput kreiranja učeničkog preduzetničkog statusa i diplome, državnih preduzetničkih nagrada i preduzetničkih savjetnika na fakultetima.
- Ministarstvo nacionalnog obrazovanja, visokog obrazovanja i istraživanja pokrenulo je (u decembru 2015. godine) 12 mjera za unapređenje odnosa između škola i poslovnih subjekata. Nekoliko takvih odnosa relevantno je za preduzetničko obrazovanje:
 - unapređenje kvaliteta učeničkih praksi na nivou ISCED 2 kako bi se poboljšala kvaliteta programa „Put prema naprijed“ (*Parcours Avenir*);
 - kreiranje specifičnog i kontinuiranog kursa stručnog usavršavanja iz preduzetničkog obrazovanja za nastavnike;
 - podsticanje aktivnih građana na uključivanje u Nacionalni obrazovni „građanski rezervat“ kako bi prenijeli svoja iskustva mladima;
 - osnivanje upravljačkog odbora za odnose između škola i poslovnih subjekata na nacionalnom nivou.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

U Francuskoj je preduzetničko obrazovanje dio sedme ključne kompetencije „Autonomija i inicijativa“, koja predstavlja zajedničku osnovu za sve učenike.

Na nivou ISCED 1 sticanje je autonomije i inicijative u osnovnom obrazovanju međupredmetno.

Na nivou ISCED 2 nova zajednička jezgra osigurava interdisciplinarno praktično poučavanje koje podrazumijeva sprovođenje dva projekta godišnje. Navedeno uključuje načelo „aktivnih koraka“, razvijanje samopouzdanja, inicijative i saradnje. Primjeri su rada posjete preduzećima ili osnivanje mini-preduzeća.

Sprovode se konkretne aktivnosti koje su vezane za preduzetničko obrazovanje. One uključuju projektni rad (koristi se na nivoima ISCED 1-3 i u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama), trosatne sesije za otkrivanje zanimanja – izborno na nivou ISCED 2, preduzetnički vikend, Nedjelja preduzetničke osviještenosti žena, Nedjelja školskog preduzeća i nacionalni dani inovacija i eksperimentalnih pedagoških pristupa. Program „Put prema naprijed“ (*Parcours Avenir*) započeće se sprovoditi u septembru 2015. godine s ciljem ponude programa koji će „razvijati smisao za inicijativu i

preduzetničke kompetencije učenika i uvesti ih u kreativni proces“. Program će se sprovoditi na nižem i višem srednjem nivou obrazovanja.

Ishodi učenja

U Francuskoj „Zajednička baza znanja i vještina“ definiše što bi trebalo naučiti do kraja obaveznog školovanja.

U oblasti stavova navodi se samopouzdanje, smisao za inicijativu, odgovornost i autonomiju. Od preduzetničkih vještina uključene su kreativnost, upravljanje vremenom, planiranje rada, upravljanje nesigurnošću/rizikom, timski rad i finansijska pismenost.

Ovi se stavovi i vještine posebno usvajaju putem projektnog poučavanja na svim nivoima obrazovanja (obrazovna podrška na nivoima ISCED 1-3 i u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama, otkrivanju struka na nivou ISCED 2, učenje o istraživanju ili samostalni rad pod mentorstvom na nivou ISCED 3, multidisciplinarni stručni projekat (PPCP) u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama). Tim se pedagoškim pristupom razvijaju sljedeće preduzetničke vještine: inicijativa, timski rad, planiranje i organizacija rada i razvijanje proizvoda ili usluge u skladu sa istraživanjem tržišta.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Inicijalno obrazovanje nastavnika zasniva se na standardima stručnih vještina za nastavno osoblje. Nastavnik mora moći promovisati integraciju međupredmetnih vještina (kreativnost, odgovornost i saradnja) i prenos znanja putem odgovarajućih pristupa poučavanju. Ustanove imaju autonomiju po pitanju uvođenja preduzetničkog obrazovanja u kurikulum inicijalnog obrazovanja nastavnika.

Ponuda kurseva kontinuiranog profesionalnog razvoja je trenutno u reviziji za nastavnike u srednjem obrazovanju. Novi je program stupio na snagu u septembru 2015. godine na svim akademijama koje imaju odjeljenje i uskoro će biti dostupan na M@gistères, internetskoj platformi za osposobljavanje nastavnika ⁽²¹⁰⁾.

Centar za studije i istraživanja o partnerstvima s poslovnim subjektima i strukama (CERPEP – *Centre d'Études et de Recherches sur les Partenariats avec les Entreprises et les Professions*) ⁽²¹¹⁾ nudi niz mogućnosti za osposobljavanje nastavnika zasnovano na obrazovno-poslovnim odnosima. Očekuje se da će njegova uloga rasti. Na nekim akademijama osposobljavanje se nudi nastavnicima uključenim u mini-preduzeća. Dodatni projekti finansiraju se putem nacionalne strategije za preduzetničko obrazovanje kako bi se osigurala podrška za aktivnosti s ciljem osposobljavanja menadžera nastavnika:

- Opservatorija nastavnih praksi u preduzetničkom obrazovanju (OPPE – *Observatoire des pratiques pédagogiques en entrepreneuriat*) ⁽²¹²⁾ je alat za dijeljenje, podsticanje i razmjenu preduzetničke pedagogije.
- Mreža RESPIRE ⁽²¹³⁾ (Mreža za razmjenu stručnog znanja o inovacijama, istraživanju i eksperimentisanju – *Réseau d'échange de savoirs professionnels en innovation, en recherche et en expérimentation*) podstiče saradnju sa sličnim mrežama za razmjenu znanja i stručnjacima koji se bave temom „Preduzetništvo u školama“.

⁽²¹⁰⁾ <https://magistere.education.fr>

⁽²¹¹⁾ <http://eduscol.education.fr/pid31668/l-offre-stages-courts-cerpestr.html>

⁽²¹²⁾ <http://www.apce.com/pid11493/qu-est-ce-que-l-oppe.htmlC=173andespace=5>

⁽²¹³⁾ <http://eduscol.education.fr/cid60290/respire-le-reseau-social-de-l-innovation.html>

Hrvatska

Nacionalna definicija

U Hrvatskoj se kao nacionalna definicija preduzetničkog obrazovanja koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽²¹⁴⁾.

Relevantna strategija

U Hrvatskoj trenutno nema nacionalne strategije za preduzetničko obrazovanje. Prethodna nacionalna strategija koja se bavila preduzetničkim obrazovanjem sprovedila se od 2010. do 2014. godine. Trenutno ne postoji plan za izradu nove strategiju.

Preduzetničko obrazovanje obrađeno je u Nacionalnom okvirnom kurikulumu (NOK) koji je izradilo Ministarstvo nauke, obrazovanja i sporta i usvojilo 2010. godine. Rad na kurikulumu podržava Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe ⁽²¹⁵⁾ (SEECEL), čije je sjedište u Zagrebu. SEECEL pruža podršku strateškoj saradnji između osam država zapadnog Balkana i Turske koja se odnosi na preduzetničko učenje i druga područja povezana s preduzetništvom. Saradnja se finansira putem fondova EU, donacija agencija i doprinosa država članica SEECEL-a.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Nacionalni okvirni kurikulum (NOK) predviđa uključivanje preduzetničkog obrazovanja u kurikulume na nivoima ISCED 0-3 kao međupredmetne teme, ali izrada školskih kurikuluma koji u obzir uzimaju ovaj zahtjev NOK-a još nije dovršena.

Međutim, neke su škole razvile i uključile u svoje školske kurikulume određeni broj eksperimentalnih ili neobaveznih obrazovnih aktivnosti koje se mogu u potpunosti smatrati sprovođenjem preduzetničkog obrazovanja. Te su škole uključene u pilot-programe preduzetničkog obrazovanja koje vodi i podupire SEECEL.

Ishodi učenja

Ciljevi preduzetničkog obrazovanja definisani su u Nacionalnom okvirnom kurikulumu i navode da će učenici:

- biti osposobljeni za postavljanje, vrednovanje i ostvarivanje ličnih ciljeva;
- znati pisati i realizovati planove;
- razviti inicijativnost i istrajnost;
- biti osposobljeni za prilagođavanje novim situacijama, idejama i tehnologijama;
- razviti stvaralački pristup izazovima i promjenama, stresovima i sukobima te takmičenju;

⁽²¹⁴⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHOSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²¹⁵⁾ www.seecel.hr

- razviti vještine vrednovanja drugih i samovrednovanja te kritičkog odnosa prema sopstvenom uspjehu, odnosno neuspjehu;
- razviti samostalnost, samopouzdanje i lični integritet;
- upoznati radni život i zanimanja u neposrednoj okolini i društvu;
- steći temeljna znanja o području privrede i vođenja poslova;
- osvijestiti važnost i mogućnosti samozapošljavanja.

Međutim, budući da NOK još nije implementiran kroz predmetne programe, konkretni primjeri još nisu dostupni.

Ministarstvo obrazovanja najavilo je 2015. g. da će radna grupa koju je odobrio sabor izraditi ishode preduzetničkog učenja za nivoe ISCED 0-3, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama ⁽²¹⁶⁾. Stručnjaci za ovu grupu izabrani su u ljeto 2015. godine te su dobili zadatak da kreiraju ishode učenja do kraja 2015. godine. Navedeno će ući u pilot-fazu u septembru 2016. godine, a puna implementacija planira se za septembar 2017. godine. Ishodi učenja definisaće se kroz tri domene: preduzetničko razmišljanje, preduzetničko djelovanje te ekonomska i finansijska pismenost.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Obrazovne ustanove imaju autonomiju po pitanju uvođenja preduzetničkog obrazovanja u kurikulum za inicijalno obrazovanje nastavnika. Kontinuirani profesionalni razvoj dostupan je svim nastavnicima u osnovnom i srednjem obrazovanju, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama. S početkom u školskoj godini 2014/2015, Agencija za odgoj i obrazovanje (AZOO) pokrenula je niz seminara i radionica kontinuiranog profesionalnog razvoja za osoblje škola (direkore škola, nastavnike i druge djelatnike) koji su usmjereni na preduzetničko obrazovanje. Te se aktivnosti finansiraju iz redovnih sredstava za aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja koje sprovodi AZOO.

U Hrvatskoj ne postoje centralne smjernice za preduzetničko obrazovanje. Ministarstvo obrazovanja saraduje putem AZOO-e sa SEECEL-om, koji ima ulogu stručnog centra. Hrvatska vodi transnacionalni pilot-projekat vezan za kontinuirani profesionalni razvoj kojim, u saradnji s nacionalnom agencijom nadležnom za osposobljavanje nastavnika, koordinira SEECEL. Ovaj projekat obuhvata osam škola koje sprovode osnovno obrazovanje i četiri škole koje sprovode srednje obrazovanje. Projekat omogućava neposredno finansiranje, podršku kurikulumima (uključujući praktična preduzetnička iskustva), osposobljavanje nastavnika i umrežavanje te nastavničke mentorske sheme između škola koje već sprovode preduzetničko obrazovanje i škola koje su nove u pilot-projektu SEECEL-a.

⁽²¹⁶⁾ <http://www.kurikulum.hr/wp-content/uploads/2015/05/Poduzetništvo.pdf>

Italija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Italija koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽²¹⁷⁾. Ovaj se opis koristi u Smjernicama za nacionalni kurikulum za predškolsko, osnovno i niže srednje obrazovanje u dijelu koji se odnosi na profile učenika na kraju nižeg srednjeg obrazovanja.

Relevantna strategija

U Italiji trenutno ne postoji nacionalna strategija vezana za preduzetničko obrazovanje.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Na nivoima ISCED 1 i 2 preduzetničko obrazovanje (definisano kao „smisao za inicijativu i preduzetništvo“) međupredmetna je kompetencija. Uvedeno je putem Eksperimentalnog sertifikovanja kompetencija ⁽²¹⁸⁾ koje podrazumijeva dodjelu svedočanstava na kraju petog razreda u osnovnom obrazovanju i trećeg razreda u nižem srednjem obrazovanju.

Na nivou ISCED 3 i u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama „smisao za inicijativu i preduzetništvo“ uključeni su u sadržaj predmeta pod nazivom „Pravo i ekonomija“ i u *alternanza scuola-lavoro* ⁽²¹⁹⁾ (kombinovanje teoretskog učenja i praktičnih iskustava, bilo putem šegrtovanja ili stručnih praksi, ili putem aktivnosti u učionici uz podršku spoljnih stručnih subjekta, poput organizacije *Junior Achievement* ⁽²²⁰⁾).

Kombinovanje obrazovanja i rada podrazumijeva uvođenje elemenata učenja temeljenog na radu u školske kurikulume (dualno učenje). Službeno je uvedeno 2005. godine i može se pronaći u svim smjerovima u višem srednjem obrazovanju, kao i u smjerovima u višem tehničkom obrazovanju i u univerzitetskom i stručnom visokom tehničkom obrazovanju. Oblik ovakvog obrazovanja može donekle varirati zbog autonomije koju imaju škole u kreiranju kurikuluma. Na primjer, može imati oblik osnivanja simuliranog preduzeća u školi koje vode učenici, posebno u tehničkim školama u kojima ovakvi oblici rada mogu pomoći u poučavanju ekonomskih predmeta i finansija.

Može imati i oblik ugovorenog šegrtovanja (u preduzećima). U tim slučajevima moguće je tokom rada obraditi do 50% kurikuluma u različitim smjerovima u višem srednjem obrazovanju i osposobljavanju. Odgovornost za planiranje, sprovođenje, ocjenjivanje i vrednovanje smjerova leži na obrazovnim

⁽²¹⁷⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²¹⁸⁾ Nacionalne smjernice za kurikulum u predškolskom, osnovnom i nižem srednjem obrazovanju izdate kao ministarska uredba br. 254/2012
http://www.indicazioninazionali.it/documenti/Indicazioni_nazionali/indicazioni_nazionali_infanzia_primo_ciclo.pdf

⁽²¹⁹⁾ Uvedeno 2003. godine, putem uredbе 2005/77, u četvrte i pete razrede tehničkih i stručnih instituta i škola koje sprovode više srednje obrazovanje. Reforma školstva iz 2010/11 (Uredba 87/2010) prepoznaje naizmjenično osposobljavanje kao metodu poučavanja za obrazovne smjerove u svim tehničkim i stručnim školama te u školama koje sprovode više srednje obrazovanje. http://www.istruzione.it/allegati/2015/Guida_Operativa.pdf

⁽²²⁰⁾ <http://www.jaitalia.org>

ustanovama na osnovu posebnog dogovora (memoranduma o razumijevanju) koji se potpisuje s partnerskim preduzećem ili poslovnom organizacijom, privrednom komorom ili tijelima javne uprave.

Novi zakon ⁽²²¹⁾ sada definiše minimalne standarde za program *alternanza scuola-lavoro* koji se sprovodi u zadnje tri godine visokog srednjeg obrazovanja: minimum od 200 sati u školi i minimum od 400 sati u tehničkim i stručnim školama. Ovi su standardi obavezni, ali se očekuje da će postojati prelazno razdoblje za njihovo usvajanje.

Ishodi učenja

Na nivoima ISCED 1 i 2 nisu definisani ishodi učenja, ali postoji međupredmetna kompetencija. Na nivou osnovnog obrazovanja učenik bi morao moći pokazati originalnost i smisao za inicijativu i sprovesti jednostavne projekte. Na nivou nižeg srednjeg obrazovanja učenici bi morali moći pokazati originalnost i smisao za inicijativu, preuzeti odgovornost, tražiti pomoć kada se nađu u poteškoćama i pružiti pomoć onima koji je zatraže. Učenici bi morali moći analizirati same sebe i nositi se s novim razvojem događaja i neočekivanim događajima.

Na nivou ISCED 3, u predmetu „Pravo i ekonomija“, postoji vještina koja se odnosi na preduzetničko obrazovanje. U prve dvije godine tehničkog instituta (ekonomski i tehnološki sektor), usvajanje preduzetničkih kompetencija podstiče se i putem upravljanja projektima, upravljanja proizvodnim procesima povezanim s poslovnim operacijama i sprovođenjem nacionalnih i evropskih propisa, posebno u području sigurnosti i zaštite. Jedna od vještina koje učenici moraju steći je „prepoznavanje pravnih i ekonomskih aspekata koje karakterišu preduzetničku aktivnost“.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

2016. godine Ministarstvo obrazovanja pokrenuće projekte stručnog usavršavanja kako bi se unaprijedile vještine nastavnika u opštem i stručnom višem srednjem obrazovanju i u tehničkim institutima koji sprovode obrazovne smjerove po programu *alternanza scuola-lavoro*. Svaka škola i svaka mreža škola može pokrenuti kurseve stručnog usavršavanja za nastavnike svih predmeta, uključujući preduzetničko obrazovanje. Međutim, nisu dostupne informacije o broju škola koje to čine kada je riječ o preduzetničkom obrazovanju.

⁽²²¹⁾ <http://www.federalismi.it/nv14/articolo-documento.cfm?Artid=30033>

Kipar

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Nacionalna definicija je u postupku kreiranja i zanivaće se na Preporuci Evropskog parlamenta iz 2006. g i Referentnom okviru Savjeta za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽²²²⁾.

Relevantna strategija

Na Kipru ne postoji posebna strategija koja se odnosi na preduzetništvo.

U toku je inicijativa za razvijanje strategije za preduzetništvo kao dijela novog strateškog okvira Ministarstva obrazovanja i kulture.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje nije neposredno prepoznato u službenim dokumentima i smjernicama za njihovo sprovođenje. Međutim, od 2010. godine kreiraju se i sprovode novi kurikulumi za osnovno i srednje obrazovanje koji su usmjereni na ključne kompetencije, uključujući kreativnost i inovacije. U njima je, kao dio inovacija u obrazovanju koje su započele 2004. godine, stavljen naglasak na razvijanje kompetencija vezanih za preduzetništvo, inovacije i kreativnost.

ISCED 1-3: U novom kurikulumu za nivoe ISCED 1-3, koji se sprovodi od 2011/12. školske godine, naglasak je stavljen na sticanje vještina i radnih metoda koje unapređuju preduzetničko ponašanje kao međupredmetni cilj.

ISCED 3 (stručno obrazovanje i osposobljavanje): Između 90% i 100% učenika u stručnom obrazovanju na Kipru učestvuje u nekom trenutku svog obrazovanja u preduzetničkim programima.

Ishodi učenja

Ne postoje ishodi učenja vezani za preduzetničko obrazovanje.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Kipar je u postupku organizovanja izbornih, ali ciljanih, cjelogodišnjih seminara u saradnji s Kiparskim pedagoškim institutom. Seminari bi se trebali održavati putem osposobljavanja uz rad za kiparske nastavnike u osnovnom i srednjem obrazovanju, za nastavnike tehničkih predmeta, direktore škola i kreatore politika. Seminari će se organizovati u saradnji s Ministarstvom obrazovanja i kulture i poslovnim sektorom.

⁽²²²⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHOSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

Letonija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Letonija koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽²²³⁾.

Relevantna strategija

Relevantna strategija za preduzetničko obrazovanje za opšte školsko obrazovanje i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama dio je „Smjernica za razvoj obrazovanja“ i sprovodi je Ministarstvo obrazovanja i nauke. Strategija obuhvata sve nivoe obrazovanja i osposobljavanja i odnosi se na razdoblje od 2014. do 2020. godine.

O preduzetničkom obrazovanju govori se i u strategiji za visoko obrazovanje „Nacionalni koncept za razvoj visokog obrazovanja i fakulteta“, čiji je cilj stvoriti sistem visokog obrazovanja koji će biti konkurentan na nivou EU. Strategija ima četiri prioriteta: preduzetničko obrazovanje pripada prvom prioritetnom području vezanom za modernizaciju visokog obrazovanja.

Glavni ciljevi

Jedan od ciljeva „Smjernica za razvoj obrazovanja“ je i podsticanje razvoja stručnih i društvenih vještina koje su važne za život i zapošljivost pojedinaca. Specifični ciljevi vezani za preduzetničko obrazovanje su:

- dalji razvoj preduzetničkog obrazovanja kao jedne od kompetencija koje treba unaprijediti putem poboljšanog obrazovnog sadržaja za nivoe ISCED 1-3;
- razvijanje modularnih programa inicijalnog stručnog obrazovanja i osposobljavanja uključujući programe koji se bave „inicijativom i preduzetništvom“;
- razvijanje preduzetništva i drugih stručnih kompetencija nastavnika;
- razvijanje neformalnog i vannastavnog obrazovanja usmjerenog na razvoj različitih kompetencija, uključujući preduzetništvo.

Konkretno aktivnosti

- Razvijanje obrazovnih sadržaja i inovativnih alata za učenje, uključujući ocjenjivanje obrazovnih postignuća, kako bi se razvile nove kompetencije, uključujući „preduzetnički duh“ i preduzetničke vještine;
- Razvijanje stručnih kompetencija nastavnika (uključujući preduzetništvo, finansijsko upravljanje, ICT i kompetencije vezane za strane jezike) koje bi trebalo obuhvatiti 50% nastavnika uključenih u aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja do 2017. g. i 80% do 2020. godine;
- Povećanje informisanosti o poslovnim/preduzetničkim strukama iz raznih izvora (*Profesiju pasaule*).

⁽²²³⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHOPSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

Uključena ministarstva i drugi akteri

U Letoniji je uključenost i uticaj vladinih ustanova u preduzetničko obrazovanje decentralizovan. Tri vladine ustanove odgovorne su za preduzetničko obrazovanje:

- Ministarstvo privrede, posebno letonska Agencija za ulaganja i razvoj (LIDA);
- Ministarstvo obrazovanja i nauke;
- Ministarstvo socijalnog staranja.

Ministarstvo obrazovanja i nauke radi u saradnji s akterima koji uključuju relevantna ministarstva, državne agencije, nacionalne organizacije civilnog društva, Letonsko udruženje poslodavaca, Letonski studentski zbor, Letonsku provrednu komoru, Komisiju za finansijsko tržište i tržište kapitala te druge.

Okvir za praćenje

Okvir za praćenje donijelo je Ministarstvo obrazovanja i nauke. Ministarstvo mora 30. septembra 2017.g. podnijeti kabinetu privremeni izvještaj o sprovođenju „Smjernica za razvoj obrazovanja 2014 – 2020“. Rok za podnošenje završnog izvještaja je 30. septembar 2021. g.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Na nivoima ISCED 1-2 preduzetničko obrazovanje uglavnom je integrisano u obavezne predmete iz društvenih nauka. Međutim, preduzetničke se teme mogu poučavati i u drugim predmetima, na primjer, u predmetu „Domaćinstvo i tehnologija“, ali i u matematici, fizici, kemiji, biologiji i likovnoj umjetnosti. Kao dio obaveznog programa razredne starješine jednom nedjeljno održavaju „čas razrednog odjeljenja“ ili „vaspitni čas“. Ti su časovi posvećeni raspravi o različitim temama poput usmjeravanja, preduzetničkog obrazovanja, aktivnog građanstva i slično.

Preduzetničko obrazovanje može se poučavati i putem neobaveznih predmeta. Na primjer, na nivou ISCED 3, preduzetničko obrazovanje jedna je od središnjih tema predmeta koji se bavi ekonomijom, za razrede 10-12.

Osim toga, ustanove koje sprovode opšte obrazovanje mogu razviti i, nakon akreditacije, sprovesti svoje standarde za predmete iz područja vezanih za preduzetničko obrazovanje, kao što su Osnove poslovanja, Preduzetništvo i sl.

Ishodi učenja

Na nivoima ISCED 1-2 ishodi učenja su generalno povezani s osvješćivanjem važnosti preduzetništva. Glavni ishodi su znanje o ulozi preduzetnika u društvu i razumijevanje kvaliteta koji su potrebni za dobrog preduzetnika. Ishodi uključuju razvijanje vještina potrebnih za obavljanje nekih aktivnosti neophodnih za preduzetništvo, kao što su rad u timu, saradnja, izrada jednostavnih planova i sl.

Na nivou ISCED 3 i u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama ishodi učenja vezani su za znanja iz ekonomije i komercijale i razvijanje vještina potrebnih za uspješno preduzetništvo.

Preduzetništvo je integrisano u predmete koji se bave društvenim naukama, za razrede 1-9, i sve teme poučavanja po tom su pitanju koherentne te je vidljiva progresija kroz obrazovne nivoe.

Uslovi za upisivanje modula „Inicijativa i preduzetništvo“ u početnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju, uključuju završetak nivoa ISCED 1-2, uključujući obavezan predmet društvene nauke u koji je uključeno preduzetništvo. Isti uslov vrijedi i za nastavak obrazovanja na nivou ISCED 3, na kojoj su ekonomske nauke ponuđene kao predmet.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Preduzetničko obrazovanje obvezna je tema u inicijalnom obrazovanju budućih nastavnika u osnovnom i opštem srednjem obrazovanju. Kursevi kontinuiranog profesionalnog razvoja dostupni su svim nastavnicima na svim obrazovnim nivoima.

Razvoj stručnih kompetencija nastavnika podržava, u skladu sa svojim misijama i zadacima, nekoliko državnih ustanova i privatnih subjekata, uključujući Ministarstvo obrazovanja i nauke, Regionalne obrazovne odbore, Državnu agenciju za razvoj obrazovanja, Agenciju za ulaganja i razvoj, fakultete, organizaciju *Junior Achievement* Letonija i druge.

Evropskim sredstvima za aktivnosti preduzetničkog obrazovanja za nastavnike i učenike na nivoima ISCED 2 i 3 upravlja letonska Agencija za ulaganje i razvoj (2009-2015). Agencija organizuje seminare/radionice o temama vezanim za preduzetničko obrazovanje za učenike na nivoima ISCED 2 i 3 i njihove nastavnike.

Dosad su aktivnosti bile fragmentisane. Međutim, „Smjernice za razvoj obrazovanja 2014-2020“ postavile su ciljeve za kontinuirani profesionalni razvoj vezano za preduzetničko obrazovanje, finansijsku pismenost, upravljanje, ICT i strane jezike. Definisani su i specifični ciljevi u vidu povećanja procenta nastavnika osposobljenih za preduzetničko obrazovanje na 50% do 2017. g. i 80% do 2020.g.

Litvanija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Litvanija koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽²²⁴⁾.

Relevantna strategija

Litvanija nema posebnu strategiju za preduzetničko obrazovanje; međutim, ono je neposredno uključeno u „Litvanski akcioni plan za preduzetništvo 2014 – 2020“ ⁽²²⁵⁾ koji obuhvata sve nivoe obrazovanja, uključujući predškolski, osnovni, srednji, stručni, visoke škole, univerzitete i obrazovanje odraslih, što proizlazi iz prethodne zasebne strategije „Strategija ekonomske pismenosti i preduzetničkog obrazovanja“ ⁽²²⁶⁾ koja se sprovodila od 2004. do 2012. godine.

Glavni ciljevi

Glavni cilj je unaprijediti preduzetništvo na način koji će odražavati ciljeve „Evropskog akcionog plana za preduzetništvo 2020“ ⁽²²⁷⁾ definisan kroz tri specifična cilja:

- stvaranje koherentnog i kontinuiranog sistema za preduzetničko obrazovanje;
- stvaranje okruženja koje će biti pogodno za osnivanje razvojnih preduzeća i razvoj;
- podsticanje preduzetništva uz obezbjeđivanje dostupnosti javnih usluga za poslovne subjekte, razlikovanje ciljnih grupa (mladi, žene), podsticanje osnivanja razvojnih preduzeća i socijalnog preduzetništva, pružanje podrške preduzetništvu u regijama i stvaranje pozitivne slike o preduzetnicima.

Konkretne aktivnosti

Pod tačkom 1.1 „Stvaranje koherentnog i kontinuiranog sistema za preduzetničko obrazovanje“ definisane su sljedeće konkretne aktivnosti:

- 1.1.1. osigurati integraciju obrazovanja iz preduzetništva i finansijske pismenosti u kurikulum predškolskog i osnovnog obrazovanja;
- 1.1.2. omogućiti učenicima najmanje jednu priliku prije kraja obaveznog obrazovanja za dobijanje praktičnog iskustva iz preduzetništva, na primjer, putem upravljanja učeničkim edukativnim preduzećem, sticanja radnog iskustva u preduzeću koje nudi obrazovanje uz rad ili preuzimanja odgovornosti za projekat u javnom, privatnom ili društvenom preduzeću;
- 1.1.3. omogućiti učenicima učestvovanje u dodatnim praksama i potpisivanje bilateralnih ugovora o osposobljavanju (između učenika i ustanove) s ciljem razvijanja praktičnog iskustva učenika u stručnom osposobljavanju, uz obaveznu učeničku praksu;

⁽²²⁴⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²²⁵⁾ http://www.ukmin.lt/uploads/documents/Verslumo_veiksmu_planas_2014-2020_1.pdf

⁽²²⁶⁾ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=235714andp_query=andp_tr2=

⁽²²⁷⁾ http://ec.europa.eu/growth/smes/promoting-entrepreneurship/action-plan/index_en.htm

- 1.1.4. stažirati na radnom mjestu prema odabranoj struci; ojačati partnerstvo sa socijalnim partnerima;
- 1.1.5. sprovoditi mjere kojima se podstiče saradnja između škola koje sprovode opšte obrazovanje i nevladinih organizacija kako bi se pružila podrška podsticanju preduzetništva i učestvovanju učenika u dobrovoljnim aktivnostima;
- 1.1.6. unaprijediti kompetencije iz preduzetničkog obrazovanja kod nastavnika u opštem obrazovanju i stručnim školama te kod nadzornika praksi u školama koje sprovode više srednje obrazovanje;
- 1.1.7. podsticati kreativne inicijative djece i mladih.

Uključena ministarstva i drugi akteri

- Vlada: Ministarstvo privrede, Ministarstvo obrazovanja i nauke, Ministarstvo socijalnog osiguranja i rada, Ministarstvo kulture, Ministarstvo poljoprivrede, Ministarstvo transporta;
- drugi: poslovni subjekti, nevladina udruženja;
- obrazovne ustanove: na primjer ustanove koje sprovode stručno obrazovanje i osposobljavanje.

Okvir za praćenje

„Litvanski akcioni plan za preduzetništvo“ sadrži Okvir za praćenje.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetništvo je jedna od ključnih kompetencija koja se stiče u formalnom obrazovanju. „Nacionalni program za ekonomiju i preduzetništvo“ za osnovno obrazovanje definiše da je preduzetničko obrazovanje međupredmetni cilj na svim nivoima obrazovanja. Navedeno se temelji na ključnim kompetencijama koje uključuju preduzetništvo, komunikaciju, učenje o načinu na koji se uči i građanstvo. Program pruža mogućnosti za poučavanje i učenje na različite načine, na primjer, putem učeničkih preduzeća i poslovnih konkursa.

Na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja (razredi 1-12), preduzetničko obrazovanje obrađuje se u različitim područjima putem integrisanog programa za preduzetničko obrazovanje koji uvodi preduzetnička znanja, vještine i sposobnosti. Navedeno je moguće proširiti u razne vannastavne aktivnosti. Na nivou ISCED 2 preduzetničko obrazovanje obrađuje se u posebnom obaveznom predmetu „Ekonomija i preduzetničko obrazovanje“ putem formalnog obrazovnog programa (34 časa u razredima 9-10). Na nivou ISCED 3, u razredima 11-12, ekonomija nije obavezan predmet i škole predlažu programe poput „Učeničkih preduzeća“, „Ekonomije i poslovanja“, „Poslovanja i menadžmenta“ i drugih. Učenici mogu sami odabrati.

Ishodi učenja

„Nacionalni program za ekonomiju i preduzetništvo“ sadrži pokazatelje učeničkog znanja, razumijevanja i nivoje vještina. Oni pomažu nastavnicima u posmatranju, uočavanju i bilježenju pojedinačnih postignuća učenika i u razlikovanju zadataka. U programu su definisani minimalni standardi uspješnosti i više nivoje postignuća. Pokazatelji nivoa postignuća nisu kvantitativni, već kvalitativni i cilj im nije samo ocijeniti nivo postignuća učenika (putem bodova), već i pomoći nastavnicima u ocjenjivanju vještina svakog učenika i u planiranju načina za njihovo razvijanje kako bi se unaprijedili rezultati poučavanja i učenja.

Na primjer, na kraju obaveznog programa na nivou ISCED 2 ⁽²²⁸⁾, učenici koji ostvare osnovni nivo postignuća morali bi moći:

- ocijeniti vlastitu ulogu u poslovnom okruženju i objasniti važnost preduzetništva;
- biti odgovorni, preuzimati inicijativu, postavljati ciljeve i vrednovati trud drugih ljudi.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Litvanija je 2010. godine usvojila „Uredbu o osposobljavanju nastavnika“ ⁽²²⁹⁾ u kojoj nije naglašeno preduzetničko obrazovanje. Međutim, na Litvanskom univerzitetu obrazovnih nauka inicijalno obrazovanje nastavnika nudi module koji su vezani za ekonomiju i preduzetništvo.

Litvanski univerzitet obrazovnih nauka nudi kurseve kontinuiranog profesionalnog razvoja za nastavnike u opštem srednjem obrazovanju i inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama koji poučavaju predmete iz područja ekonomije i preduzetništva.

⁽²²⁸⁾ Ishodi učenja za kurikulum opšteg osnovnog obrazovanja: http://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf Ishodi učenja za kurikulum opšteg srednjeg obrazovanja: http://www.upc.smm.lt/suzinokime/bp/2011/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf

⁽²²⁹⁾ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=425048

Luksemburg

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Luksemburg nema nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja.

Preduzetništvo se smatra vještinom koju treba razvijati transverzalno.

Relevantna strategija

U Luksemburgu trenutno ne postoji nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje.

Organizaciju *Junior Achievement – Young Entrepreneurs (Jonk Entrepreneuren)* ⁽²³⁰⁾ djelimično finansira vlada Luksemburga kako bi pružili podršku poučavanju preduzetničkog obrazovanja u školama. Ministarstvo privrede; Ministarstvo obrazovanja, djece i mladih; i Ministarstvo države (koje vodi luksemburški premijer) zastupljeni su u upravnom odboru.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Luksemburško Ministarstvo obrazovanja, djece i mladih učestvuje u eksperimentalnoj politici, koja se finansira u okviru evropskog programa Erasmus+ pod imenom „*Youth Start – Entrepreneurial Challenges*“ ⁽²³¹⁾. Ova je politika važna inicijativa za pružanje podrške uvođenju praktičnih preduzetničkih iskustava u obavezno obrazovanje. Preduzetničko obrazovanje može se uključiti u jezike na nivou ISCED 1 i u nekoliko predmeta na nivou ISCED 2. Uključivanje preduzetničkog obrazovanja u predmete najviše zavisi odtome žele li nastavnici integrisati sadržaje iz preduzetničkog obrazovanja u svoje redovno poučavanje. Na nivou ISCED 3 preduzetničko obrazovanje je obavezno za učenike koji su upisani u smjerove iz područja ekonomije i komercijale u tehničkim školama, dok je za sve ostale učenike u tehničkim školama i u opštem srednjem obrazovanju izborno. U inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju koje se sprovodi u školama preduzetničko obrazovanje obavezno je za učenike koji su upisani u smjerove iz područja ekonomije, komercijale i administracije, dok je za sve ostale učenike izborno.

Ishodi učenja

Neki ishodi učenja, poput planiranja ili finansijske pismenosti, integrisani su u različite predmetne kurikulume u višem srednjem obrazovanju. Međutim, oni nisu definisani kao ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje. Timski rad se koristi kao osnovna metoda poučavanja. Finansijska pismenost gotovo se uvijek poučava putem zasebnih predmeta.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Trenutno razvijanje stručnih kompetencija nastavnika iz preduzetničkog obrazovanja uglavnom zavisi od motivacije samih nastavnika. Preduzetničko obrazovanje nije obavezan predmet u obrazovanju nastavnika, bez obzira na nivo obrazovanja za koji se osposobljavaju. Kursevi kontinuiranog

⁽²³⁰⁾ <http://jonk-entrepreneuren.lu/>

⁽²³¹⁾ www.youthstartproject.eu

profesionalnog razvoja održavaju se samo za nastavnike ekonomije i komunikacija u početnom stručnom obrazovanju koje se sprovodi u školama.

Mađarska

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Mađarski nacionalni jezgrovni kurikulum ⁽²³²⁾ koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽²³³⁾. Definicija je razrađena na sljedeći način: „Relevantno znanje uključuje prepoznavanje i razumijevanje mogućnosti i izazova povezanih s ličnim i profesionalnim životom ili poslovnim aktivnostima, kao i opšte razumijevanje funkcionisanja privrede i pristup finansijama koji odražava samopouzdanje. Pojedinaac mora biti upoznat s finansijskom i pravnom terminologijom i uslovima u kojima funkcionišu preduzeća. To uključuje vještine poput planiranja, upravljanja, rukovođenja, delegiranja zadataka, analize, komunikacije, zaključivanja, ocjenjivanja iskustava, procjene rizika i preuzimanja rizika, samostalnog rada i rada u timovima i etičkog ponašanja. Pozitivan stav karakteriše nezavisnost, kreativnost i inovacija, motivacija za ostvarivanje ciljeva i otpornost u ličnom i društvenom životu i poslu“.

Relevantna strategija

U Mađarskoj trenutno ne postoji nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje. U tri šire strategije nalaze se reference za preduzetničko obrazovanje: u „Mađarskoj strategiji za cjeloživotno učenje 2014 – 2020“ ⁽²³⁴⁾; u „Nacionalnoj strategiji za mlade 2009 – 2024“ ⁽²³⁵⁾; i u „Nacionalnoj strategiji za istraživanje, razvoj i inovacije 2013 – 2020“ ⁽²³⁶⁾.

„Mađarska strategija za cjeloživotno učenje“ najrelevantnija je strategija u kojoj se neposredno poziva na razvijanje preduzetničkih vještina na svim nivoima.

Glavni ciljevi

- Unaprijediti poučavanje osnovnih vještina i ključnih kompetencija, uključujući preduzetničko obrazovanje;
- podsticanje razvoja opštih vještina kao dijela rješenja za reintegraciju mladih (koji prekidaju školovanje) u obrazovanje (veze sa preduzetničkim vještinama, odnosno, rješavanjem problema i pregovaranjem);
- snažniji naglasak na horizontalne vještine čime se osigurava relevantnost obrazovanja odraslih za tržište rada;
- korištenje ishoda učenja zasnovanih na kompetencijama.

Konkretne aktivnosti

Akcioni plan za strategiju je u postupku kreiranja.

⁽²³²⁾ https://www.ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf

⁽²³³⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHOPTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²³⁴⁾ <http://www.kormany.hu/download/7/fe/20000/Egész%20életen%20át%20tartó%20tanulás.pdf>

⁽²³⁵⁾ http://planipolis.iiestr.unesco.org/upload/Youth/Hungary/Hungary_National_Youth_Strategy.pdf

⁽²³⁶⁾ http://www.kormany.hu/download/5/ef/e0000/Nemzeti_KFI_strat%C3%A9gia.pdf

Od drugih širih strategija „Nacionalna strategija za mlade 2009 – 2024“⁽²³⁷⁾ spominje preduzetničko obrazovanje u kontekstu mladih uopšte, a ne govori o pojedinim obrazovnim nivoima. Mladi bi trebali „postati samodostatni, imati fleksibilan pristup životu, započeti karijeru, primjenjivati inovativne ideje i tako doprinosti privrednom i socijalnom razvoju društva, te bi trebali postati preduzetnici“. Dalje, „mlade bi trebalo podsticati na iskorištavanje mogućnosti za obrazovanje i informalno učenje i na preduzetnički način razmišljanja“. Prate se opšti pokazatelji, poput nezaposlenosti mladih i učestvovanja u aktivnostima zajednice. Jedan pokazatelj specifičan je za razvojna preduzeća: poboljšati „srazmjeru mladih preduzetnika i ostalih mladih koji nisu učenici“.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje je međupredmetna tema za nivoe ISCED 1-3, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama.

Preduzetničko obrazovanje zastupljeno je u Mađarskom nacionalnom jezgrovnom kurikulumu i pojedinim okvirnim kurikulumima na relativno složen način. Preduzetničko obrazovanje smatra se ključnom kompetencijom koju bi trebalo razvijati u svim predmetnim područjima. Nacionalni jezgrovni kurikulum definiše i 12 međupredmetnih ciljeva od kojih su tri povezana s preduzetničkim obrazovanjem:

- preuzimanje odgovornosti za druge, volontiranje;
- usmjeravanje;
- razvijanje finansijske i monetarne pismenosti.

Ciljevi i perspektive razlikuju se zavisno od starosnih grupa i predmetnih područja; u STEM-predmetima, na primjer, veći je naglasak na kreativnosti, planiranju, analizi, procjeni rizika i trendova i upravljanju projektnim radom. Međutim, u geografiji i istoriji fokus je više na razumijevanju finansijskih i pravnih termina i konteksta, generalnom funkcionisanju poslovnog svijeta i etici. Dalje, obavezna dobrovoljna praksa dio je kurikuluma.

Ishodi učenja

Ishodi učenja nisu definisani.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Preduzetničko obrazovanje smatra se sveobuhvatnim obrazovnim ciljem i razvojnim zadatkom Nacionalnog jezgrovnog kurikuluma, koji preporučuje šire pedagoške pristupe (poput individualnog razvoja i aktivnog učenja), ali ne daje neposredne smjernice ni za jednu od ključnih kompetencija i razvojnih zadataka.

Ustanove imaju autonomiju po pitanju integracije preduzetničkog obrazovanja u inicijalno obrazovanje nastavnika.

Mađarski nacionalni institut za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih (NSZI) organizuje kurseve kontinuiranog profesionalnog razvoja za poučavanje preduzetništva za sve nastavnike u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama.

⁽²³⁷⁾ http://planipolis.iiestr.unesco.org/upload/Youth/Hungary/Hungary_National_Youth_Strategy.pdf

Malta

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Većina aktera na Malti koristi definiciju preduzetničkog obrazovanja iz Nacionalnog okvirnog kurikuluma za sve:

„Preduzetništvo omogućava djeci i mladima razvijanje vještina za cijeli život, nošenje s nesigurnošću i promjenama te kreativnost. Meke preduzetničke vještine uključuju socijalne vještine i preduzetničke stavove; tvrde preduzetničke vještine više su usmjerene na razvijanje poslovnih vještina poput pisanja poslovnog plana. Karakteristike preduzetničkog ponašanja (znatiželja, autonomija, kreativnost, inicijativa i timski duh) usvajaju se i jačaju putem integracije preduzetničkih programa, projekata i aktivnosti u utvrđeni kurikulum“⁽²³⁸⁾.

Relevantna strategija

Na Malti ne postoji posebna nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje niti se ono spominje u širim vladinim strategijama. Međutim, preduzetništvo je uključeno u Nacionalni okvirni kurikulum (NOK).

NOK je pokrenut 2012. godine i obuhvata osnovno i srednje obrazovanje (ISCED 1-3). Nadležno ministarstvo bilo je Ministarstvo obrazovanja i zapošljavanja, ali se kreiranje NOK-a temeljilo na opsežnim konsultacijama⁽²³⁹⁾ s drugim subjektima poput sindikata, formiranih tijela, političkih stranaka, učenika i roditelja.

Glavni ciljevi

NOK predlaže pristup implementaciji preduzetničkog obrazovanja na nivou cijele škole koji bi trebao podstaknuti stvaranje klime kreativnosti s ciljem razvoja „komunikacije, lateralnog razmišljanja, originalnosti, emocionalnog razvoja, rukovođenja, znatiželje, intuicije, kritičkog razmišljanja, rješavanja problema, podsticanja preduzetničkog načina razmišljanja i otvorenosti za kulturološku različitost i samoizražavanje“⁽²⁴⁰⁾. Implementacija je vezana i uz Sertifikat i profil srednjeg obrazovanja⁽²⁴¹⁾ u kojem se dokumentuje formalno i neformalno obrazovanje učenika.

Od 2016/2017. ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje biće neposredno uključeni u kurikulume svih obaveznih i izbornih predmeta na nivoima ISCED 1, 2 i 3, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama. Navedeno će biti formulirano u obliku centralne preporuke za navedene službene dokumente. Implementacija će se sprovesti tokom nekoliko godina kako bi se preduzetničko obrazovanje postupno integrisalo na svakom nivou.

⁽²³⁸⁾ <https://curriculum.gov.mt/en/Relzvors/The-NCF/Pages/default.aspx> (see str. 38)

⁽²³⁹⁾ Za više informacija o postupku konsultacija: <http://curriculum.gov.mt/en/Relzvors/The-NCF/Pages/default.aspx#Consultation> and http://curriculum.gov.mt/en/Relzvors/The-NCF/Documents/Consult_Docs/Analysis%20of%20Feedback_Entities.pdf

⁽²⁴⁰⁾ <https://curriculum.gov.mt/en/Relzvors/The-NCF/Pages/default.aspx> (see str. 38)

⁽²⁴¹⁾ <http://skola.edu.mt/wp-content/uploads/2012/11/handbookweb.pdf>
<http://weavefx.com/smboys/wp-content/uploads/2015/06/SSCP-circular-to-parents.pdf>

Konkretne aktivnosti

- usmjeravanje po pitanju međupredmetne teme „Obrazovanje za preduzetništvo, kreativnost i inovacije“;
- ciljevi za preduzetničko obrazovanje na nivou ISCED 1 – učenici bi trebali naučiti koji procesi vode do stvaranja i realizacije novih ideja; razumjeti i razviti sposobnost razmišljanja, kreirati i vrednovati nove proizvode koji pomažu njima i drugima u prilagođavanju na promjene u društvu; dobiti iskustva vezana za preuzimanje rizika, planiranje, otpornost i korištenje mašte u kreiranju proizvoda; razviti povjerenje u same sebe i sposobnosti koje će im omogućiti da budu korisni za same sebe, svoje prijatelje, razredno odjeljenje i školu ⁽²⁴²⁾;
- ciljevi za preduzetničko obrazovanje na nivou ISCED 2-3 – učenici bi trebali dobiti znanja koja će im omogućiti predviđanje i iniciranje promjena te nošenje s promjenama, razviti organizacijske vještine, razviti vještine potrebne za grupnu dinamiku, procjenu rizika i rješavanje sukoba ⁽²⁴³⁾.

Okvir za praćenje

Integracija preduzetničkog obrazovanja kao međupredmetne teme nije praćena ni vrednovana tokom školske godine 2014/15, ali navedeno se planira sprovesti s početkom školske godine 2016/17. putem implementacije Okvira za ishode učenja i Programa za učenje i ocjenjivanje.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Za preduzetničko obrazovanje postoje preporuke sa centralnog nivoa i neposredno će se obraditi u programima za školsku godinu 2016/17. Preduzetničko obrazovanje jedna je od međupredmetnih tema definisanih u Nacionalnom okvirnom kurikulumu koja se odnosi na sve škole koje sprovode osnovno i srednje obrazovanje (ISCED 1-3). Pisanje Okvira za ishode učenja trenutno je u postupku. Ovaj se okvir nastavlja na preporuke iz NOK-a i detaljnije razvija preduzetničko obrazovanje kao međupredmetnu temu putem definisanja konkretnih ishoda učenja. Uporedo se razvijaju Programi za učenje i ocjenjivanje za svaki predmet koji se poučava na nivoima ISCED 1,2, i 3. Ovi programi neposredno integrišu specifične ciljeve preduzetničkog obrazovanja definisane u Okviru za ishode učenja u sve predmete na svim nivoima.

Generalni cilj preduzetničkog obrazovanja kao međupredmetne teme je razviti kod učenika stavove, te povećati njihovo znanje i kapacitete za preduzetničko djelovanje i sticanje vještina koje će unaprijediti njihovu cjeloživotnu zapošljivost u brzo promjenjivom poslovnom, privrednom i društvenom okruženju. Navedeno podrazumijeva korištenje preduzetničkih vještina i u sferama koje nisu neposredno povezane s poslom i zapošljavanjem. Ostvarivanje ovih ciljeva podrazumijeva razvijanje „mekanih“ generičkih ličnih i međuljudskih vještina, koje se u neophodne za preduzetništvo, ali i za usvajanje preduzetničkih znanja i razumijevanje potrebno za preduzetničke poduhvate, te razvijanje kreativnog i inovativnog preduzetničkog načina razmišljanja.

Ishodi učenja

Pisanje Okvira za ishode učenja trenutno je u postupku. Programi za učenje i ocjenjivanje kreiraju se za svaki od 48 specifičnih predmeta koji se poučavaju na nivoima ISCED 1, 2 i 3. Ovi programi

⁽²⁴²⁾ NCF, 2012, str. 52.

⁽²⁴³⁾ NCF, 2012, str. 59.

definišu koji se ishodi učenja vezani za preduzetničko obrazovanje moraju postići za svaki predmet na svakom obrazovnom nivou. Programi učenja i ocjenjivanja osiguraće postupno razvijanje univerzalnih ishoda učenja za preduzetničko obrazovanje za cijelo razdoblje obaveznog školovanja i za svaki predmet.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Trenutno ne postoje preporuke/smjernice sa centralnog nivoa za obrazovanje nastavnika/podršku nastavnicima iz preduzetničkog obrazovanja, ali je njihovo pisanje u postupku kao dio Okvira za ishode učenja te će se početi primjenjivati tokom 2016/17. školske godine.

U službenim dodiplomskim i postdiplomskim studijskim programima koji se sprovode na Univerzitetu u Malti, koje je jedina ustanova za sticanje nastavničkih kvalifikacija na ovom nivou, nema aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja vezanih za preduzetničko obrazovanje. Međutim, organizacija *Junior Achievement – Young Entrepreneurs* Malta ponekad organizuje aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja za nastavnike, kako bi ih upoznali s obrazovnim programima koje nudi organizacija i metodologijama za sprovođenje aktivnosti preduzetničkog obrazovanja u učionicama.

Holandija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Holandija prihvaća definiciju preduzetničkog obrazovanja koju koristi Evropska tematska radna grupa za preduzetničko obrazovanje:

„Preduzetničko obrazovanje podrazumijeva razvijanje vještina i načina razmišljanja kod učenika koji im omogućuju realizaciju kreativnih ideja putem preduzetničkih aktivnosti. Ono je ključna kompetencija za sve učenike koja podstiče lični razvoj, aktivno građanstvo, socijalnu uključenost i zapošljivost. Relevantno je u procesu cjeloživotnog učenja u svim obrazovnim disciplinama i za sve oblike obrazovanja i osposobljavanja (formalno, neformalno i informalno) koje doprinose razvoju preduzetničkog duha i ponašanja, s poslovnim ciljem ili bez njega ⁽²⁴⁴⁾.

Prema stručnjacima iz Ministarstva obrazovanja:

„Preduzetništvo se odnosi na sposobnost realizacije ideja. Uključuje kreativnost, inovacije i preduzimanje rizika i sposobnost ostvarivanja ciljeva“. Preduzetništvo podrazumijeva sposobnost uočavanja prilika i korištenja tih prilika, pokazivanje inicijative, proaktivnost i kreativnost te sposobnost rješavanja problema. Dalje, ona uključuje upornost, timski rad i komunikaciju, kao i kulturološku i moralnu osjetljivost“.

Relevantna strategija

U Holandiji trenutno ne postoji nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje.

Do 2012. godine postojala je strateška podrška preduzetničkom obrazovanju koju su sprovodila holandska ministarstva privrednih poslova, obrazovanja, kulture, nauke i poljoprivrede te prirode i kvaliteta hrane. Ministarstva su 2005. godine pokrenula program partnerstva *Leren Ondernemen* s ciljem promocije preduzetničkog obrazovanja te Akcioni program za obrazovanje i preduzetništvo ⁽²⁴⁵⁾ u razdoblju 2007 – 2012. Navedeno je bila nacionalna shema subvencija za podršku obrazovnim ustanovama u integraciji preduzetničkog obrazovanja u svoje politike i organizaciju s ciljem povećanja broja učenika koji pokazuju preduzetnički način razmišljanja i ponašanje. Kao rezultat akcionog plana dogodio se jasan pomak u obrazovnom području po pitanju povećanja pažnje posvećene preduzetništvu. Preduzetništvo u obrazovanju dobilo je trajnije mjesto u organizaciji obrazovanja u sve većem broju ustanova – što je bio jedan od ciljeva programa.

Holandija ima širu strategiju vezanu za preduzetništvo i inovacije ⁽²⁴⁶⁾ u kojoj je neposredno naglašena potreba za unapređenjem obrazovanja i osposobljavanja putem povećanja saradnje između obrazovnih ustanova i poslovnih subjekata na temelju prethodnih i tekućih aktivnosti vezanih za preduzetničko obrazovanje.

⁽²⁴⁴⁾ http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/archive/documents/entrepreneurship-report-2014_en.pdf

⁽²⁴⁵⁾ http://www.onderwijsonderneemt.nl/english/action_programme_education_and_entrepreneurship

⁽²⁴⁶⁾ <https://www.government.nl/topics/entrepreneurship-and-innovation/contents/investing-in-top-sectors>

U kurikulumu

U Holandiji su škole autonomne. Iako na nacionalnom nivou nema strategije, mnoge škole sprovode preduzetničko obrazovanje, a o načinu poučavanja ovog predmeta odlučuju same.

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje ne spominje se eksplicitno u kurikulumima za osnovno i srednje obrazovanje. Međutim, škole mogu koristiti preduzetničke programe poput programa *Jong Ondernemen* ⁽²⁴⁷⁾, koji finansira vlada kako bi osigurala sprovođenje programa na osnovnom i srednjem nivou, u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju koje se sprovodi u školama i na univerzitetskim nivoima ⁽²⁴⁸⁾. U osnovnom obrazovanju fokus je na „preduzetničkom ponašanju“: podsticanje „odvažnosti“, kreativnosti, razmišljanja orijentisanog na rješavanje problema, poslovnog/privrednog razmišljanja i djelovanja i razvijanje društvenih vještina. Djeca se podstiču na razvijanje vlastitih inicijativa putem kratkoročnih projekata (čije se trajanje mjeri u nedjeljama/mjesecima).

U kurikulum opšteg srednjeg obrazovanja (HAVO i VWO) uključene su preduzetničke komponente, posebno u profilu „Privreda i društvo“. Neke se škole specijalizuju u preduzetništvu kao dio mreže „Preduzetničke gimnazije“ ⁽²⁴⁹⁾ – u kojoj nastavnici i učenici zajedno vode školu, ili „Tehničke gimnazije“ ⁽²⁵⁰⁾ u kojoj se (tehničke) nauke često kombinuju s inovativnim preduzetništvom, na primjer, putem rada s spoljnim klijentima.

U VMBO-u se u 2015. godini sprovodi pilot-projekat za novi program ispitivanja znanja nazvan „Ekonomija i menadžment“ (preduzetništvo), u kojem je naglasak na preduzetničkim vještinama jači nego prije. Osim toga, postoji saradnja između različitih škola s visokim školama za stručno obrazovanje i osposobljavanje (ROC) i poljoprivrednim visokim školama za stručno obrazovanje i osposobljavanje (AOC), kako bi se osiguralo kontinuirano obrazovanje u području preduzetništva.

U stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama „Preduzetnički sertifikat“ obuhvata preduzetničke kvalitete koji uključuju znanja i vještine potrebne za pokretanje i vođenje preduzeća. Sertifikat je namijenjen učenicima u srednjem stručnom obrazovanju (MBO) u svim sektorima te im omogućava razvijanje vještina u preduzetništvu i osigurava dobru pripremu za bavljenje preduzetništvom. U stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama stiču se i kvalifikacije koje se odnose na preduzetništvo, na primjer, osposobljavanje za „preduzetnike prodavače“ i „preduzetnike u ugostiteljstvu/pekarstvu“ koje podrazumijeva specifično osposobljavanje mladih za preduzetničku djelatnost. Osposobljavanje u stručnom obrazovanju i osposobljavanju sastoji se od kvalifikacija i jednog ili više izbornih elemenata (*keuzedelen*). Sa uvođenjem ovih izbornih djelova gotovo svi učenici u stručnom obrazovanju i osposobljavanju mogu odabrati preduzetničko obrazovanje tokom svog osposobljavanja.

⁽²⁴⁷⁾ www.jongondernemen.nl

⁽²⁴⁸⁾ <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2013/06/10/ondernemen-kun-je-niet-vroeg-genoeg-leren.html>

⁽²⁴⁹⁾ www.entreprenasium.nl

⁽²⁵⁰⁾ www.technasium.nl

Ishodi učenja

Ishodi učenja ne spominju se neposredno jer ne postoji nacionalna strategija za osnovno i srednje obrazovanje. Ono što učenici moraju naučiti u stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama opisano je u profilu kvalifikacija.

U Holandskoj kvalifikacionoj strukturi predstavnici poslodavaca, zaposleni i obrazovne ustanove zajedno rade na definisanju Dosijea kvalifikacija⁽²⁵¹⁾. Ti dosijei pokazuju što bi budući stručnjak trebao znati ili što bi trebao moći pokazati nakon položenog ispita. Nacionalna kvalifikaciona struktura za stručno obrazovanje i osposobljavanje povezana je s EQF-om čime se jamči da će učenici iz svih dijelova države nakon završetka školovanja imati iste kvalifikacije.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

U Holandiji su ustanove za osposobljavanje nastavnika autonomne i ne moraju u svoje kurikulume uključivati preduzetništvo.

„Preduzetni nastavnik“ (*De ondernemende docent*) – dvogodišnji projekat koji je organizovala Holandska agencija za preduzetništvo (*Rijksdienst voor Ondernemend Nederland*) – imao je cilj podstaknuti PABO-ove (visoke škole za osposobljavanje nastavnika u osnovnom obrazovanju) na podizanje svijesti o preduzetničkim oblicima ponašanja kod svojih studenata i profesora. Projekat je završen u decembru 2015. godine. Kao posljedica projekta nekoliko je PABO-ova odlučilo nastaviti rad na sprovođenju preduzetničkog obrazovanja u svojem kurikulumu i unutar organizacije.

Projekt „Edison“⁽²⁵²⁾, kofinansiran od 2013. godine iz Programa za cjeloživotno učenje Evropske unije, ima za cilj ugraditi preduzetništvo u obrazovne smjerove za učenike u programima stručnog obrazovanja i osposobljavanja. Projekat okuplja partnere iz šest država (Holandija, Irska, Španija, Italija, Austrija i Velika Britanija). Već je razvijen i program za podršku nastavnicima u stručnom obrazovanju i osposobljavanju za razvijanje njihovih preduzetničkih vještina. Holandski savez visokih škola za stručno obrazovanje i osposobljavanje (*MBO Raad*) nudi ovaj program holandskim nastavnicima stručnog obrazovanja i osposobljavanja u saradnji s visokom školom Alfa.

⁽²⁵¹⁾ Dosijei kvalifikacija temelje se na Europass-ovom dodatku diplomi. Više informacija na: <http://en.europass.nl/node/91>, a sertifikati se mogu vidjeti na: http://cs.s-bb.nl/?SES_LANG=6

⁽²⁵²⁾ <http://www.edisonentrepreneurshistr.eu/>

Austrija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Austrija koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽²⁵³⁾.

Međutim, u upotrebi je jasno definisan model preduzetničkog obrazovanja: Austrijski „TRIO model“ za preduzetničko obrazovanje ⁽²⁵⁴⁾. Model podrazumijeva rano uključivanje preduzetničkog obrazovanja u sve nivoe obrazovnog kurikuluma:

- nivo 1: Jezgrovno obrazovanje iz preduzetništva;
- nivo 2: Preduzetnička kultura;
- nivo 3: Preduzetničko građansko obrazovanje.

Relevantne strategije

Austrija nema posebnu strategiju za preduzetničko obrazovanje. Međutim, preduzetničko obrazovanje dio je tri šire strategije:

- „Strategije za cjeloživotno učenje (LLL:2020)“ ⁽²⁵⁵⁾ – najrelevantnija za preduzetničko obrazovanje;
- „Gründerland Österreich“ ⁽²⁵⁶⁾;
- „Austrijske strategije za mlade“ ⁽²⁵⁷⁾.

A) „Strategija za cjeloživotno učenje (LLL:2020)“

Sprovodi se od 2011. do 2020. godine, obuhvata nivoe ISCED 1-8 i najrelevantnija je strategija za preduzetničko obrazovanje.

Glavni ciljevi strategije LLL:2020

Glavni cilj strategije je podsticati učenje koje pred učenike postavlja izazove i unapređuje njihova znanja putem individualizovanih obrazovnih pravaca. Postoje 10 područja aktivnosti.

Konkretni aktivnosti strategije LLL:2020

Strategija obrađuje preduzetničko obrazovanje kao međupredmetnu temu – kao jednu od osam evropskih ključnih kompetencija – što osigurava upravljanje preduzetničkim obrazovanjem putem nacionalnog okvira. U drugom području aktivnosti preduzetništvo se opisuje kao jedna od osam ključnih kompetencija uz navođenje jedne konkretne mjere kako slijedi: „Kreirati nove kurikulume (za sve vrste škola) koji osiguravaju ostvarivanje ishoda učenja, održivost i interdisciplinarni modele poučavanja koji su usmjereni na ključne kompetencije“. Osmo područje aktivnosti posebno je usmjereno na preduzetništvo te se kao vizija osmog područja aktivnosti navodi sljedeće: „Koncept

⁽²⁵³⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERHOSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²⁵⁴⁾ Model je razvio centar EESI-Impulse (Preduzetničko obrazovanje za inovacije u školama (<http://www.eesi-impulszentrum.at>), a primjenu u školama finansiralo je ministarstvo (posebno u stručnim školama i visokim školama).

⁽²⁵⁵⁾ https://www.bmbf.gv.at/ministerium/vp/2011/lll-arbeitspapier_ebook_gross_20916.pdf?4dtiae

⁽²⁵⁶⁾ http://www.bmwf.gv.at/Presse/Documents/BMWFV_Land_der_Gruender_NEU.pdf

⁽²⁵⁷⁾ http://www.youthpolicy.org/national/Austria_2013_Youth_Strategy.pdf

cjeloživotnog učenja glavni je element ekonomske politike i politike tržišta rada koji unapređuje konkurentnost preduzeća i prilike koje se zaposlenima nude na tržištu rada“.

Uključena ministarstva i drugi akteri u strategiji LLL:2020

Bila su uključena sljedeća ministarstva: Savezno ministarstvo obrazovanja, umjetnosti i kulture, Savezno ministarstvo nauke i istraživanja, Savezno ministarstvo rada, socijalnih pitanja i zaštite potrošača i Savezno ministarstvo privrede, porodice i mladih.

Okvir za praćenje strategije LLL:2020

Strategijom upravlja grupa stručnjaka koje imenuju ministarstva u saradnji sa Nacionalnom platformom spoljnih partnera. Osim godišnjih izvještaja, grupa stručnjaka će 2020. godine podnijeti završni izvještaj o postignućima, koji će uključivati i dalje preporuke. Strateški ciljevi ocjenjivaće se prema kriterijumima koji se temelje na nacionalnim projektima i projektima u EU, a izraženi su kao specifične srazmjere.

B) „Gründerland Österreich“

„Austrija zemlja osnivačica“ strategija je čiji je glavni cilj unaprijediti preduzetnički ekosistem. Strategija uključuje sljedeće aktivnosti koje su povezane s preduzetničkim obrazovanjem u okviru teme „Podizanje svijesti“: Aktivnost 17 o unapređenju finansijske pismenosti, Aktivnost 20 o stvaranju preduzetničkog duha kod male djece i upotrebu preduzetničkog načina razmišljanja u cijelom obrazovnom sistemu te Aktivnost 21 o unapređenju važnosti preduzetništva u društvu.

C) „Austrijska strategija za mlade“

Preduzetničko obrazovanje čini dio „Austrijske strategija za mlade“ koja je usklađena sa „Strategijom za mlade u Evropskoj uniji 2010 – 2018“. Strategija ima mjerljive strateške ciljeve i preporuke za konkretne mjere, uključujući više preduzetničkog učenja i povećanu upotrebu preduzeća za praksu što rezultuje u povećanom broju mladih koji učestvuju u projektima i uključuju se u dobrovoljni rad.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje međupredmetni je cilj na nivou ISCED 3 (uključujući stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama) i cilj mu je da učenici shvate što su preduzetnički način razmišljanja (preduzetnički duh) i preduzetničke aktivnosti. Na taj način učenici se osposobljuju za pokretanje sopstvenog preduzeća ili zapošljavanje od čega će imati koristi oni, kao preduzetnici ili zaposleni, i društvo.

Preduzetničko obrazovanje integrisano je u obavezne predmete na nivoima ISCED 1-3. Glavni je fokus na preduzetničkom, iskustvenom učenju. U Nacionalnim standardima definisane su posebne preduzetničke kompetencije. Integrisano je i kao obavezna tema u opšte predmete na nivou ISCED 1, u geografiji i ekonomiji na nivoima ISCED 2-3 i u predmete vezane za poslovanje u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školi.

Štoviše, putem cilja „Otvorenih škola“, škole mogu zatražiti pomoć od poslovnog svijeta na način da učenicima omoguće učenje u okruženjima izvan škole, uz nadopunjavanje njihovog obrazovanja školskim aktivnostima. Preduzeća, javne ustanove i drugi mogu biti korisna mjesta za poučavanje i/ili učenje koja pružaju priliku za praktično učenje u stvarnim situacijama.

Ishodi učenja

Mnogi su kurikulumi na osnovu „TRIO modela“ ⁽²⁵⁸⁾ prerađeni na način da su postali usmjereni na kompetencije te uključuju preduzetništvo, posebno u stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama. Ishodi učenja takođe se temelje na „TRIO modelu“, a „Austrijski referentni okvir za preduzetničke kompetencije“ ⁽²⁵⁹⁾ kreiran je kao vodič.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Trenutno je preduzetničko obrazovanje obavezna tema samo u početnom obrazovanju budućih nastavnika ekonomije i geografije u srednjem obrazovanju (uključujući stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama). Međutim, u Austriji je u toku reforma inicijalnog obrazovanja nastavnika i većina novih kurikuluma za inicijalno obrazovanje nastavnika u srednjem obrazovanju (počevši od 2016/17) još nije objavljena. Kontinuirani profesionalni razvoj je takođe ograničeno na nastavnike geografije i ekonomije u srednjem obrazovanju.

Centar EESI-Impulse (Preduzetničko obrazovanje za inovacije u školama), koji finansira Ministarstvo obrazovanja i ženskih poslova, stručni je centar za preduzetničko obrazovanje. On omogućava pristup nastavnim materijalima na internetu koji su razvijeni u saradnji s „Inicijativom za nastavničko preduzetništvo“ (IFTE) i drugim akterima. Od 2011. godine Centar sprovodi i program „Sertifikovanje škola za EESI preduzetništvo“. Koordinator EESI-ja dostupni su na regionalnom nivou kako bi koordinirali i vodili projektne grupe koje se bave preduzetništvom.

⁽²⁵⁸⁾ Više informacija o ovom pristupu dostupno je u odjeljku 3.3.3.

⁽²⁵⁹⁾ <http://www.eesi-impulszentrum.at/wp-content/uploads/2014/01/PosterReferenzrahmen-092014.pdf>

Poljska

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Preduzetničko obrazovanje trebalo bi razvijati vještine i stavove učenika u pripremi za aktivan život i otvorenost prema svijetu. Osim toga, ono bi im trebalo dati znanja koja će im pomoći u prilagođavanju na promjenjive uslove. Preduzetničko obrazovanje podrazumijeva razvoj vještina poput preuzimanja inicijative, planiranja projekata, ostvarivanja ciljeva, samoostvarivanja, preuzimanja rizika, timskog rada i sposobnosti za suočavanje s poteškoćama i donošenje smislenih zaključaka. Osim toga, preduzetničko obrazovanje oblikuje stavove prema kreativnosti, odgovornosti i spremnosti za preuzimanje inicijative ⁽²⁶⁰⁾.

Relevantna strategija

U Poljskoj trenutno ne postoji nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje, ali se preduzetničko obrazovanje spominje u nekoliko širih strategija. Najrelevantnija strategija je „Strategija za perspektivu cjeloživotnog učenja (LLP)“ ⁽²⁶¹⁾ koja donosi nacionalni strateški okvir za cjeloživotno obrazovanje i osposobljavanje. Strategija obuhvata razdoblje od 2013. do 2020. godine i obrađuje sve niveoe obrazovanja.

Glavni ciljevi

Strategija ima pet ciljeva:

- podsticanje kreativnosti i inovacija;
- obezbjeđivanje jasnog i koherentnog nacionalnog kvalifikacionog sistema;
- obezbjeđivanje različitih i raspoloživih oblika ranog vaspitanja i obrazovanja;
- prilagođavanje obrazovanja i osposobljavanja potrebama održive ekonomije i promjenama na tržištu rada;
- unapređenje radnog okruženja i podsticanje uključivanja zajednice, obrazovanja odraslih i odgovaranja na potrebe društva.

Konkretno aktivnosti

Preduzetničko obrazovanje obuhvaćeno je sa dva cilja:

- **Cilj 1** naglašava potrebu da mladi razviju kreativnost, preduzetnost i inovativnost kako bi im se pomoglo u suočavanju s društvenim i ličnim izazovima u životu;
- **Cilj 4** upućuje na potrebu za razvojem praktičnih i preduzetničkih vještina u opštem obrazovanju kako bi se mladi pripremili za ulazak na tržište rada i iskorištavanje prilika za zapošljavanje.

Strategija se osvrće i na područja koja su sastavni dio preduzetničkog obrazovanja, na primjer, širi fokus na kreativnost u cilju 1 i važnost uključivanja poslovnih stručnjaka i specijalista iz poslovnih organizacija/javnih ustanova u obrazovanje i osposobljavanje u cilju 4.

⁽²⁶⁰⁾ http://men.gov.pl/wp-content/uploads/2014/01/plli_2013_09_10zal_do_uchwaly_rm.pdf

⁽²⁶¹⁾ <http://men.gov.pl/jakosc-edukacji/planowanie-strategiczne-i-uczenie-sie-przez-cale-zycie/perspektywa-uczenia-sie-przez-cale-zycie.html>

Uključena ministarstva i drugi akteri

Vlada: Kabinet premijera, Ministarstvo nacionalnog obrazovanja, Ministarstvo nauke i visokog obrazovanja, Ministarstvo vanjskih poslova, Ministarstvo privrede, Ministarstvo razvoja, Ministarstvo porodice, rada i socijalne politike.

Akteri: Poljska agencija za razvoj preduzetništva, naučna zajednica, preduzetnici, zaposleni, civilno društvo i banke.

Od svih navedenih, za podsticanje preduzetništva na nivou politika posebno su važni Ministarstvo privrede i Poljska agencija za razvoj preduzetništva (PARP). Obje organizacije aktivno učestvuju u kreiranju strategije za preduzetništvo i inovacije i u njenom efikasnom sprovođenju. Osim toga, Poljska narodna banka (*Narodowy Bank Polski*) već je duže vrijeme uključena u podsticanje ekonomskog i finansijskog obrazovanja mladih ⁽²⁶²⁾.

Okvir za praćenje

Koordinaciju i praćenje sprovodi međuministarski tim za cjeloživotno učenje koji je sastavljen od stručnjaka iz gore navedenih ministarstava. Oni će analizirati razvoj ključnih kompetencija, uključujući preduzetništvo, pratiti sprovođenje i osigurati vrednovanje mjera za razvoj vještina i kvalifikacija.

Koristiće se kriterijumi Evropa 2020 i ET 2020, na evropskom nivou i na nivou države. Priprema za regionalne strategije za cjeloživotno učenje, kao dio generalnih regionalnih strategija, ključan je faktor u sprovođenju strategije za cjeloživotno učenje na nacionalnom nivou. Po završetku sprovođenja strategije sprovede se i njeno retrospektivno vrednovanje.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje je neposredno integrisano u kurikulume.

Na nivoima ISCED 2 i 3 obavezan predmet „Znanje o društvu“ podrazumijeva učestvovanje svih učenika u obrazovnim projektima (koje čini 20% predmeta na nivou ISCED 2 i 10% na nivou ISCED 3).

Na nivou ISCED 3 obavezan predmet „Uvod u preduzetništvo“ uključuje učenike u društvene/građanske aktivnosti i razvija njihove kreativne vještine i inicijativu. U izbornom predmetu „Ekonomija u praksi“, učenici sprovode vlastite obrazovne projekte.

⁽²⁶²⁾ http://www.nbstr.pl/home.aspx?f=/o_nbp/informacje/dzialalnosc_educacyjna.html

Ishodi učenja

Jezgrovni kurikulum za opšte obrazovanje definiše brojne ishode učenja za preduzetničko obrazovanje na različitim nivoima ISCED-a i za različite predmete (obavezne i izborne). Ishodi učenja imaju razvojni karakter te su međusobno povezani na svim nivoima, na primjer:

- „Poznavanje društva“ (ISCED 2-3):
 - prepoznavanje i rješavanje problema (ISCED 3)
- „Uvod u preduzetništvo“ (ISCED 3):
 - komunikacija i donošenje odluka
 - privreda i preduzetništvo
 - planiranje i razvoj karijere
 - etička pravila
- „Ekonomija u praksi“ (ISCED 3):
 - sposobnost planiranja i sprovođenja projekata i analize rezultata.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

U inicijalnom obrazovanju nastavnika nema predmeta vezanih za preduzetničko obrazovanje budući da fakulteti imaju autonomiju u kreiranju svojih programa na osnovu Nacionalnih standarda za osposobljavanje nastavnika.

Kontinuirani profesionalni razvoj po pravilu nije obavezan, ali je uslov za napredovanje. Kontinuirani profesionalni razvoj organizuju ustanove na centralnom nivou (ORE – Centar za razvoj obrazovanja – *Ośrodek Rozwoju Edukacji*) i centri za kontinuirani profesionalni razvoj na regionalnom nivou i nivou okruga. ORE organizuje kontinuirani profesionalni razvoj iz preduzetničkog obrazovanja za sve nastavnike u nižem i opštem višem srednjem obrazovanju. Organizacija *Junior Achievement* Poljska takođe organizuje aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja iz preduzetničkog obrazovanja za sve nastavnike u osnovnom i srednjem obrazovanju, uključujući stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama.

Ponekad se održavaju i neobavezni kursevi kontinuiranog profesionalnog razvoja, radionice ili besplatne konferencije s temama iz preduzetničkog obrazovanja, kao što su kursevi „Biti pouzdan“ i „Ekonomija u školi“ (koji obuhvataju preduzetništvo i šire teme) koje održavaju centri za osposobljavanje nastavnika u Poznanju i Lublinu. Nastavnici se podstiču i na uključivanje u projekte i konkurse sa svojim učenicima, na primjer u program *Finansoaktywni*⁽²⁶³⁾ – obrazovni program o finansijskom obrazovanju za nastavnike i učenike u nižem srednjem obrazovanju koji organizuje Ministarstvo finansija.

Neki su materijali dostupni putem mreža javnih pedagoških biblioteka na regionalnom nivou i na internetu na nacionalnom nivou⁽²⁶⁴⁾. Građanski obrazovni centar⁽²⁶⁵⁾ sprovodi neke projekte vezane za preduzetničko obrazovanje i osigurava nastavne materijale za tu temu.

Ministarstvo privrede organizuje obrazovne grupe⁽²⁶⁶⁾ kojima je fokus podsticanje bolje saradnje na regionalnom nivou između obrazovanja i osposobljavanja (posebno stručnog osposobljavanja) i poslovnih subjekata.

⁽²⁶³⁾ <http://men.gov.pl/ministerstwo/informacje/finansoaktywni-program-edukacyjny-dla-uczniow-i-nauczycieli-szkol-gimnazjalnych.html>

⁽²⁶⁴⁾ <http://www.ore.edu.pl/wydzialy/rozwoju-kompetencji-spoecznych-i-obywatelskich>

⁽²⁶⁵⁾ <http://www.ceo.org.pl/pl/biblioteka-materialow/przedsiębiorczosc-i-ekonomia>

Portugalija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Nacionalna definicija opisana je u Smjernicama za građansko vaspitanje ⁽²⁶⁷⁾ koje je objavila Opšta uprava za obrazovanje u decembru 2012. godine, i u kojima se navodi:

„Preduzetničko obrazovanje ima za cilj podsticati usvajanje znanja, vještina i stavova koji podstiču i osiguravaju razvoj ideja, inicijativa i projekata u svrhu stvaralaštva, inovacija i promjena u životu pojedinca kao odgovora na izazove koje postavlja društvo.

Preduzetničko obrazovanje podrazumijeva transverzalan doprinos različitim predmetima i vannastavnim područjima putem aktivnosti i projekata razvijenih u saradnji sa učenicima koji kao aktivni građani žele mijenjati društvo“.

Relevantna strategija

U Portugaliji trenutno ne postoji nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje.

Regionalne strategije za podršku preduzetništvu od velike su važnosti. Cilj im je konsolidovati preduzetništvo kao temelj snažne i održive regionalne privrede. Regije imaju ključnu ulogu jer su one glavni institucionalni partneri univerzitetima, raznim istraživačkim i obrazovnim tijelima i malim i srednjim preduzećima. Neke od ključnih ideja za sprovođenje inteligentnih specijalizovanih strategija, poput cjeloživotnog učenja u istraživanju i inovacijama, pomažu u unapređenju istraživanja, podsticanju preduzetničkog pristupa kod učenika i saradnje s regionalnim preduzećima uključenim u inovacije čime se konsoliduje njihovo učestvovanje u regionalnom privrednom razvoju.

Na ovom području politika sarađuju vladina odjeljenja i spoljne organizacije uključene u dobro organizovanu mrežu.

Portugalija učestvuje u različitim evropskim projektima u kojima se ispituju pristupi preduzetničkom obrazovanju. Jedan od njih je i eksperimentalna politika „*Youth Start – Entrepreneurial Challenges*“ ⁽²⁶⁸⁾, koja se finansira iz evropskog programa Erasmus+, a vodi je Portugalska platforma za preduzetničko obrazovanje ⁽²⁶⁹⁾ u saradnji s Ministarstvom obrazovanja i nauke. Ovo je jedna od glavnih inicijativa EU koja se sprovodi u šest država kao pilot-projekat i podrška uvođenju praktičnih preduzetničkih iskustava u obavezno obrazovanje.

⁽²⁶⁶⁾ <http://www.mg.gov.pl/Wspieranie+przedsiebiorczosci/Szkolnictwo+zawodowe/Klustry+edukacyjne>

⁽²⁶⁷⁾ <http://dge.mec.pt/educacao-para-cidadania-linhas-orientadoras-0>;
http://dge.mec.pt/sites/default/files/ECidadania/citizenship_education_guidelines.pdf

⁽²⁶⁸⁾ www.youthstartproject.eu

⁽²⁶⁹⁾ <http://www.peestr.pt>

Vladina inicijativa „Strateški program za preduzetništvo i inovacije“⁽²⁷⁰⁾ ima za cilj „podsticati kreativnost, digitalnu pismenost, naučnu i tehnološku kulturu i preduzetništvo“ na svim nivoima obrazovanja. U pravnim dokumentima koji prate ovu inicijativu definisane su dvije specifične aktivnosti⁽²⁷¹⁾:

- 4.1.1. Podsticanje eksperimentalne komponente u osnovnom obrazovanju i srednjem obrazovanju – s namjerom unapređenja iskustvenog učenja u naukama i uvođenja povećanih zahtjeva za laboratorijskim radom. Namijenjena je i podsticanju kreativnosti, saradnje, razvojnih aktivnosti i smanjenju otpora prema riziku, čime se podstiče razvoj preduzetničke kulture i odgovornosti od najranijih godina osnovnog obrazovanja.
- 4.1.2. Inicijativa „INOVA! – preduzeće za učenje“, kojoj je cilj da podstakne mlade na razvoj inicijativa kojima će pomoći u rješavanju problema u zajednicama u kojima rade i koje mogu uključivati (regionalne/nacionalne) konkurse.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje uključeno je u sljedeće zakonske akte koji se bave obrazovanjem: Uredba br. 139/2012, donesena 5. jula i dopunjena Uredbom br. 91/2013, donesenom 10. jula⁽²⁷²⁾, u kojoj se govori o organizaciji i upravljanju kurikulumom u osnovnom i srednjem obrazovanju. Preduzetničko obrazovanje uključeno je u područje „Građansko vaspitanje“.

Na nivoima ISCED 1 i 2 preduzetničko obrazovanje uključeno je u međupredmetno područje „Građansko vaspitanje“ koje je definisano u nastavnom planu i u smjernicama za kurikulume pa bi se trebalo integrisati u sva predmetna područja i ostala obrazovna područja u kurikulumu. Međutim, preduzetničko obrazovanje nije obavezno. Zavisno od škole, poučavanje se može odvijati putem vannastavnih aktivnosti ili izbornih predmeta. Svaka škola odlučuje o aktivnostima koje pomažu u razvijanju kapaciteta učenika koji im omogućuju postupno usvajanje aktivnih stavova prema različitim situacijama.

Uključivanje različitih oblika „Građanskog vaspitanja“ u kurikulume, od kojih je jedan i preduzetničko obrazovanje, zahtjeva transverzalni pristup u predmetnim područjima, predmetima te u aktivnostima i projektima, od predškolskog nivoa do srednjeg obrazovanja. Budući da Građansko vaspitanje i obrazovanje nije obavezan predmet, škole mogu odlučiti hoće li ga u 2. i 3. ciklusu osnovnog obrazovanja (ISCED 1-2) poučavati kao zaseban predmet. Ovaj se predmet može poučavati s obzirom na specifične potrebe i probleme obrazovne zajednice, kao odgovor na ciljeve koje definiše svaka grupa škola ili svaka nezavisna škola kroz svoje obrazovne projekte.

U inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama (ISCED 3 i 4) preduzetništvo nije zaseban predmet, već je integrisano kao tema ili sadržaj u modulima, nastavnim jedinicama ili predmetima. Preduzetnički sadržaj definiše se putem ciljeva i kompetencija.

⁽²⁷⁰⁾ <http://www.ei.gov.pt/index/>

⁽²⁷¹⁾ <http://www.iapmei.pt/iapmei-leg-03.php?lei=7992>

⁽²⁷²⁾ <http://www.dge.mec.pt/educacao-para-a-cidadania/documentos-de-referencia>
http://www.dge.mec.pt/sites/default/files/Basico/Legislacao/dl_139_2012.pdf

Ishodi učenja

Kurikularne smjernice za preduzetničko obrazovanje trenutno su u postupku izrada. One će sadržavati opise postignuća vezanih za preduzetničko znanje, vještine i stavove, od predškolskog uzrasta do višeg srednjeg obrazovanja. Ovim projektom upravlja međuministarska radna grupa koja uključuje vladine uprave iz Ministarstva obrazovanja i Ministarstva privrede. Smjernice bi trebale biti objavljene u prvom dijelu 2016. godine te bi trebale predstavljati referentni dokument za preduzetničko obrazovanje koji će se koristiti u svim školama i koji će imati uticaj na način na koji će se razvijati kurikulum po pitanju pojedinih predmeta i međupredmetnih tema.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Preduzetničko obrazovanje nije obavezna tema u početnom obrazovanju nastavnika. Osim toga, ono se prema postojećim propisima ne smatra jednim od područja koje zahtjeva kontinuirani profesionalni razvoj. Međutim, u organizaciji fakulteta uspostavljeno je nekoliko programa osposobljavanja u ovom području. Planiran je kontinuirani profesionalni razvoj koji je povezan s razvojem kurikularnih smjernica za preduzetničko obrazovanje i obuhvata programe osposobljavanja za ciljane grupe nastavnika u osnovnom i opštem srednjem obrazovanju.

Smjernice za nastavnike preduzetništva u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama fleksibilne su i nastavnici imaju autonomiju u odabiru didaktičkih materijala i drugih nastavnih sredstava te mogu prilagođavati metodiku poučavanja potrebama razrednog odjeljenja ili grupe. Kurikularni programi i kvalifikacije sadrže neka uputstva o pedagoškim strategijama i sredstvima te mogu uključivati popis literature.

Rumunija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Rumunija koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽²⁷³⁾.

Relevantna strategija

U Rumuniji trenutno ne postoji nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje.

Najrelevantnija nacionalna strategija je „Strategija za razvoj sektora malog i srednjeg preduzetništva i unapređenje rumunskog horizonta poslovnog okruženja 2020“ ⁽²⁷⁴⁾. Ona obuhvata razdoblje od 2014. do 2020. godine i odnosi se na sve obrazovne nivoe (ISCED 1-8). Strategija je povezana i drugim programima, strategijama i projektima koje kreiraju rumunska tijela.

Glavni ciljevi

Glavni je cilj strategije stvaranje okruženja koje će pružiti podršku preduzećima, privatnim inicijativama i preduzetničkom duhu. Strategija bi trebala podsticati osnivanje razvojnih preduzeća i razvoj malih i srednjih preduzeća, podsticati unapređenje konkurentnosti u lokalnom poslovnom okruženju na svim nivoima i putem značajnog povećanja broja privredno aktivnih malih i srednjih preduzeća, podsticati razvoj postojećih preduzeća i otvaranje novih radnih mjesta do kraja 2020. godine.

Mjere broj dva i devet predstavljaju glavne ciljeve koji se odnose na preduzetničko obrazovanje. Mjera dva odnosi se na unapređenje preduzetničkog obrazovanja na svim nivoima obrazovanja i podsticanje socijalnog preduzetništva, dok se mjera devet odnosi na širenje broja firmi za osposobljavanje i podsticanje preduzetničkih programa.

Konkretne aktivnosti

U strategiji je definisan određeni broj relevantnih aktivnosti koje sprovodi Odjeljenje za okruženje malog i srednjeg preduzetništva i turizma u saradnji sa partnerima poput Ministarstva nacionalnog obrazovanja i naučnog istraživanja:

- podsticati sprovođenje programa preduzeća za praksu, uključujući partnerstva između obrazovnih ustanova u Rumuniji i inostranstvu;
- Nacionalno tijelo za kvalifikacije mora povezivati potrebe preduzeća za kvalifikacijama i vještinama s programima koje nude ustanove koje sprovode obrazovanje i osposobljavanje;
- podsticati partnerstva između privatnog sektora i škola kako bi se mogli sprovoditi praktični kursevi osposobljavanja za nastavnike koji unapređuju njihove stručne vještine vezane za preduzetništvo;
- razvijati program podrške za stvaranje internetskih platformi kojima se unapređuju mogućnosti za obrazovanje i osposobljavanje mladih (posebno u preduzetništvu i preduzetničkom obrazovanju).

⁽²⁷³⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²⁷⁴⁾ https://static.anaf.ro/static/10/Anaf/legislatie/HG_859_2014.pdf

Uključena ministarstva i drugi akteri

- Ministarstvo energetike, malog i srednjeg preduzetništva i poslovnog okruženja
- Ministarstvo javnih finansija
- Ministarstvo nacionalnog obrazovanja i naučnog istraživanja
- Ministarstvo rada, porodice, socijalne zaštite i starijih osoba
- Ministarstvo informatičkog društva
- Organizacije poslodavaca i predstavnici udruženja.

Okvir za praćenje

Ne postoji Okvir za praćenje.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje neposredno je integrisano u kurikulum kao međupredmetna tema, kao obavezan zaseban predmet i putem integracije u niz drugih predmeta:

Za nivoe ISCED 1-3 preduzetničko obrazovanje neposredno je prepoznato kao međupredmetni cilj za sve predmete ⁽²⁷⁵⁾. Za svaki predmet i godinu školovanja vezano je osam ključnih kompetencija, uključujući smisao za inicijativu i preduzetništvo.

Na nivou ISCED 2 preduzetničko obrazovanje poučava se kao obavezan zaseban predmet „Preduzetničko obrazovanje“ u 10. razredu. Na nivou ISCED 3 poučava se kao obavezan zaseban predmet „Primijenjena ekonomija“ u 12. razredu. Na nivou ISCED 3 u stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama poučava se kao obavezan zaseban predmet „Preduzetničko obrazovanje“, i to u 11. razredu u sklopu trogodišnjeg stručnog obrazovanja.

Preduzetničko obrazovanje integrisano je i u sljedeće obavezne predmete:

- „Lični razvoj“ u pripremnom razredu, prvom i drugom razredu;
- „Građansko vaspitanje“ u trećem i četvrtom razredu;
- „Tehnološko obrazovanje“ od petog do osmog razreda;
- „Građanska kultura“ u sedmom i osmom razredu;
- „Ekonomija“ u jedanaestom razredu;
- „Preduzetnička praksa“ (samo za smjerove koji se odnose na pružanje usluga)

Za metode poučavanja u preduzetničkom obrazovanju postoje preporuke centralnog nivoa koje se odnose na niz praktičnih metoda poučavanja. U nastavnom planu preporučuje se vježbanje putem računarskih simulacija ekonomskih situacija kako bi se proces učenja približio ekonomskoj stvarnosti.

⁽²⁷⁵⁾ Kurikulumi su revidirani 2009. godine i odobreni uredbom ministra obrazovanja br. 5097/ 2009.

Ishodi učenja

Ishodi učenja su definisani:

- preduzetnički stavovi – samopouzdanje, smisao za inicijativu;
- preduzetničke vještine – planiranje, finansijska pismenost, organizovanje sredstava, upravljanje rizikom;
- preduzetničko znanje – ocjenjivanje prilika.

Specifični nastavni planovi uključuju neposredne reference na vrednovanje, uključujući sumativno i formativno vrednovanje.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Ustanove koje sprovode inicijalno obrazovanje nastavnika imaju autonomiju u kreiranju kurikuluma i integrisanju preduzetničkog obrazovanja.

Kurseve kontinuiranog profesionalnog razvoja uglavnom sprovode Centri za nastavna sredstva za nastavnike (CCD), specijalizovane ustanove za osposobljavanje na nivou regija. Kurseve osposobljavanja sprovode i okružni inspektorati, univerziteti ili Ministarstvo nacionalnog obrazovanja i naučnog istraživanja. Na kursevima se sprovode nacionalni programi ili programi koji se organizuju kroz partnerstvo s organizacijama poput nevladinih udruženja. Neki nastavnici u Rumuniji učestvuju u aktivnostima osposobljavanja koje organizuju, ili pružaju podršku organizaciji, međunarodne ustanove ili organizacije poput Evropskog savjeta ili širih programa Evropske unije.

Smjernice za integraciju preduzetničkog obrazovanja u kurikulum daju se na osnovu godišnjeg kalendarskog planiranja ⁽²⁷⁶⁾. Osim toga, Ministarstvo nacionalnog obrazovanja i naučnog istraživanja objavljuje na svojim mrežnim stranicama koristan popis materijala za preduzetničko obrazovanje ⁽²⁷⁷⁾.

Osposobljavanje nastavnika u stručnom obrazovanju i osposobljavanju sprovodi se i putem programa „Preduzeće za vježbu“ (*Firma de exercitiu*). U okviru programa za nastavnike su osigurane i dodatne aktivnosti, mrežne stranice i metodički priručnik najboljih praksi u preduzećima za vježbu ⁽²⁷⁸⁾. Ovaj oblik kontinuiranog profesionalnog razvoja razvijen je na osnovu projekta kofinansiranog iz Evropskog socijalnog fonda pa je u njemu tokom trajanja projekta (2007 – 2013) učestvovalo 600 nastavnika. U okviru projekta „Osposobljavanje nastavnika u stručnom i tehničkom obrazovanju – proširenje moderne interaktivne metode firmi za osposobljavanje na studentsko područje uslužnih djelatnosti“, koji se sprovodi kao nadogradnja na projekat „Preduzeće za vježbu“, osnovano je 15 regionalnih centara za distribuciju nastavnih materijala i metodologije razvijene u projektu. Centralna vlast pruža podršku aktivnostima ove regionalne mreže putem sprovođenja konkursa vezanih za preduzetničke teme i ocjenjivanjem efekta aktivnosti na razvijanje preduzetničkog duha.

⁽²⁷⁶⁾ <http://www.edu.ro/index.php/articles/16038>

⁽²⁷⁷⁾ <http://www.edu.ro/index.php/articles/c152>

⁽²⁷⁸⁾ <http://firmaexercitiu.tvet.ro/index.php/achizitii>

Slovenija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Slovenija koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽²⁷⁹⁾.

Relevantna strategija

Trenutno ne postoji nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje, međutim, pisanje strategije je u postupku i već je formirana strateška grupa. Zasad je preduzetničko obrazovanje uključeno samo u „Nacionalni program za mlade 2013 – 2022“ ⁽²⁸⁰⁾.

„Nacionalni program za mlade“ predstavlja nacionalnu politiku za mlade uzrasta od 15 do 29 godina i obuhvata nivoe ISCED 3-8. Program sprovodi Ministarstvo obrazovanja, nauke i sporta (nadležno za mlade) u saradnji sa ostalim ministarstvima. Program je fokusiran na šest ključnih područja: obrazovanje, zapošljavanje i preduzetništvo; stambena pitanja; zdravlje i blagostanje; društvo i sektor mladih; kultura, kreativnost, nasljeđe i mediji.

U ključnom području „Zapošljavanje i preduzetništvo“ nalazi se jedan prioritet koji je neposredno povezan s preduzetničkim obrazovanjem: „Podsticanje inovacija, kreativnosti, inicijative, preduzetništva (uključujući socijalno preduzetništvo) i samozapošljavanja među mladima sa naglaskom na sve veću važnost razvijanja društveno odgovornih preduzetničkih stavova i znanja“.

U programu se spominje važnost podsticanja navedenih vrijednosti u poučavanju u školama te se naglašava važnost socijalnog preduzetništva i samozapošljavanja za mlade.

Okvir za praćenje

Svake tri godine vlada podnosi izvještaj o sprovođenju i rezultate Nacionalnoj skupštini, dok se završni izvještaj podnosi na kraju životnog vijeka strategije. Nacionalna skupština razmatra izvještaj.

Postoje tri pokazatelja koja se specifično odnose na preduzetničko obrazovanje:

- udio novih preduzetnika i preduzetnika u razvoju po starosnim grupama;
- udio mladih preduzetnika koji imaju najmanje jednog zaposlenog u svom preduzeću;
- udio mladih koji se obrazuju u području inovacija, kreativnosti i preduzetništva, prema polu.

Veze sa širim strategijama nalaze se u Zakonu o osnovnom školstvu koji obuhvata nivoe ISCED 1-2 ⁽²⁸¹⁾. Ovaj je zakon izmijenjen i nadopunjen 2007. godine kako bi uključivao cilj koji se odnosi na „razvijanje preduzetništva putem razvijanja ličnih stavova prema efikasnim aktivnostima, inovacijama i kreativnosti kod svakog učenika ponaosob“. Prethodna „Slovenačka razvojna strategija 2005“ ⁽²⁸²⁾ uključivala je cilj koji se odnosio na razvijanje preduzetničkih vještina na svim obrazovnim nivoima,

⁽²⁷⁹⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHISTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²⁸⁰⁾ <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO93>

⁽²⁸¹⁾ <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2007102&stevilka=5073>

⁽²⁸²⁾ <http://www.arrs.gov.si/en/agencija/inc/ssd-new.pdf>

podsticanje preduzetničkog duha kod mladih, pokretanje programa osposobljavanja za vođenje malih preduzeća i prenošenja preduzetničkih znanja mladima.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje neposredno je definisano u kurikulumu kao međupredmetni cilj za sve predmete na nivoima ISCED 1-3, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama, te je dio drugih obaveznih i izbornih predmeta na različitim nivoima.

Na nivoima ISCED 1-2 Zakon o osnovnom školstvu definiše cilj vezan za preduzetničko obrazovanje i nastavnici u osnovnim školama na nastavi rade na ostvarivanju tog cilja. Ssprovođenje izmijenjenog kurikuluma za osnovne škole započelo je u 2011/12. školskoj godini, uključujući pristup koji se zasniva na kompetencijama (od kojih je jedna smisao za inicijativu i preduzetništvo).

Na nivou ISCED 1 u nekim je razredima preduzetničko obrazovanje dio obaveznih predmeta u društvenom i prirodjačkom području: „Ekološko vaspitanje“, „Društvene nauke“, „Prirodne nauke i tehnologija“ i „Domaćinstvo“.

Na nivou ISCED 2 u nekim je razredima preduzetničko obrazovanje dio predmeta „Geografija“, „Tehnologija“ i „Domaća kultura, građanska kultura i etika“ te nekih izbornih predmeta.

Na nivou ISCED 3 izmjene predmetnih kurikuluma i smjernice za njihovo sprovođenje usvojene su u 2007. godini, uključujući prelaz na pristup koji podrazumijeva kompetencije. Ssprovođenje je započela 2008/2009. godine. Osim toga, usvojene su i smjernice za međupredmetnu temu „Ekološke studije“ koja uključuje preduzetničko obrazovanje ⁽²⁸³⁾. Preduzetničko obrazovanje obavezno je za učenike koji pohađaju ekonomske smjerove u višem srednjem obrazovanju (opštem i inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama).

Ishodi učenja

Za nivoe ISCED 1-3 preduzetništvo je definisano u kurikulumnim dokumentima kao jedna od osam ključnih kompetencija. Kurikulumi za različite predmete (poput društvenih studija, prirodnih nauka, tehnologije i domaćinstva) uključuju neke ishode učenja koji su povezani sa razvijanjem preduzetničkih vještina i stavova. Riječ je o ishodima učenja iz područja povezanih s ekonomijom, svijetom rada, ekonomskim pravima, održivim razvojem i slično.

U određenoj mjeri preduzetništvo je definisano u kurikulumnim dokumentima. Međutim, sprovođenje je često ograničeno na pojedine dimenzije (poput kritičkog razmišljanja ili kreativnosti) i najčešće unutar određenog projekta i sličnih aktivnosti.

Treba razviti sveobuhvatan pristup za uključivanje preduzetništva u školsko obrazovanje. Slovenija učestvuje u različitim razvojnim projektima, u kojima se testiraju razni pristupi, s ciljem prikupljanja informacija koje će im pomoći u pisanju nacionalne strategije. Jedan od njih je i projekat „Youth Start – Entrepreneurial Challenges“ ⁽²⁸⁴⁾ koji se bavi eksperimentalnom politikom i finansira se iz evropskog programa Erasmus+. Projekat je glavna inicijativa za podsticanje uvođenja praktičnih preduzetničkih iskustava u obavezno obrazovanje.

⁽²⁸³⁾ http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2014/programi/media/pdf/un_gimnazija/k_okolj_vzgoja_gimn.pdf

⁽²⁸⁴⁾ www.youthstartproject.eu

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Nekoliko kurseva kontinuiranog profesionalnog razvoja u obliku projekata, za nastavnike u osnovnom i srednjem obrazovanju, uključujući inicijalno stručno obrazovanje u školama, kreirali su Javni institut za stručno obrazovanje i osposobljavanje, Agencija za podsticanje preduzetništva, inovacija, razvoja, ulaganja i turizma i organizacija *Junior Achievement* Slovenija.

U Virtuelnoj učionici za samoinicijativnost i preduzetništvo ⁽²⁸⁵⁾, kojom upravlja Institut Republike Slovenije za stručno obrazovanje i osposobljavanje, objavljuju se materijali i smjernice razvijeni u okviru različitih projekata kako bi se osigurala pomoć za nastavnike preduzetničkog obrazovanja u višem srednjem obrazovanju (opštem ili inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama). Slovenija je i dalje uključena u projekte kojima je cilj razvijanje metoda poučavanja i nastavnih materijala.

⁽²⁸⁵⁾ <https://skupnost.sio.si/course/view.php?id=8668>

Slovačka

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Slovačka koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽²⁸⁶⁾.

Relevantna strategija

U Slovačkoj ne postoji posebna nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje.

Međutim, preduzetničko obrazovanje detaljno je obrađeno u „Nacionalnoj strategiji za mlade 2014 – 2020“ ⁽²⁸⁷⁾. Druge strategije povezane s preduzetničkim obrazovanjem uključuju:

- „Strategiju za cjeloživotno učenje 2011“ ⁽²⁸⁸⁾ – jedno od ključnih područja odnosi se na ključne kompetencije koje uključuju preduzetničku kompetenciju;
- „Strategija Minerva 2.0“ ⁽²⁸⁹⁾ – privredna/inovaciona strategija koja uključuje teme vezane za preduzetničko obrazovanje, na primjer, podršku za preduzetničko osposobljavanje orijentisano na praksu;
- „Modernizacijski program Slovačka 21“ ⁽²⁹⁰⁾ – dugoročna strategija za ključna područja nacionalne politike koja obrađuje preduzetničko obrazovanje kao mjeru za povećanje zaposlenosti učenika koji završe srednje obrazovanje. Jedan od ciljeva strategije je pružiti podršku razvoju preduzetničkih vještina i usvajanju osnovnih znanja o preduzetništvu i ekonomiji u višem srednjem obrazovanju;
- „Nacionalna strategija za mlade“ naglašava kreativnost i preduzetništvo kao jedan od devet prioriteta koji su podijeljeni u četiri strateška cilja koji bi se trebali realizovati kroz 13 aktivnosti čiji kratki opis slijedi u daljem tekstu.

Konkretni aktivnosti

- **Strateški cilj 1 – informacije o mogućnostima:** identifikovati visokokvalitetne, funkcionalne i održive programe i projekte:
 - Korištenje stručnjaka za upravljanje preduzetničkim planom u raznim ministarstvima kako bi se osigurala saradnja i ciljani rezultati.
- **Strateški cilj 2 – preduzetnička pismenost:** pružiti podršku obrazovanju za preduzetništvo i preduzetničkom obrazovanju:
 - uvesti učestvovanje u preduzetnički orijentisanim programima ili projektima kojima je cilj sticanje iskustva;
 - podstaknuti uvođenje preduzetničkog obrazovanja na sve nivoe obrazovanja, uključujući neformalno;
 - jasno definisati ishode obrazovanja u preduzetništvu za nastavnike na svim nivoima;

⁽²⁸⁶⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽²⁸⁷⁾ http://www.youthpolicy.org/national/Slovakia_2014_Youth_Strategy.pdf

⁽²⁸⁸⁾ <http://nuczv.sk/wp-content/uploads/lifelong-learning-strategy-2011.pdf>

⁽²⁸⁹⁾ http://unctad.org/Sections/un_cstd/docs/cstd2011p01_Slovakia_EN.pdf

⁽²⁹⁰⁾ <https://www.minedu.sk/data/att/2337.pdf>

- prilagoditi postojeće, efektivne i uspješne metode obrazovanja u području preduzetništva u formalno i neformalno obrazovanje;
- uvesti poučavanje osnovnih preduzetničkih vještine putem internetskih kurseva.
- **Strateški cilj 3 – Preduzetništvo za budućnost:** podizati svijest putem pozitivnog informisanja o postignućima preduzetnika i koristi koju oni donose društvu te o mogućnostima za pokretanje razvojnih preduzeća.
 - stvoriti mrežu ambasadora buduće preduzetničke generacije koja će promovisati preduzetništvo u školama i javnim medijima;
 - pokrenuti TV/radijski program koji opisuje pokretanje razvojnih preduzeća za mlade preduzetnike;
 - podsticati preduzetnička takmičenja mladih u medijima;
 - proširiti više informacija o preduzetništvu, posebno na univerzitetima;
 - dati informacije o inovativnim i podsticajnim alatima za preduzeća mladih.
- **Strateški cilj 4 – saradnja s preduzetnicima:** praćenje mladih koji imaju inovativne ideje:
 - napraviti pregled postojećih mentorskih programa i osigurati pristup informacijama o postojećim i planiranim mentorskim programima u formalnom i neformalnom obrazovanju;
 - kreirati specifični mentorski program za volontere u neformalnom obrazovanju u saradnji sa preduzećima, preduzetnicima i privrednim komorama s ciljem omogućavanja obrazovanja putem mentorstva.

Uključena ministarstva i drugi akteri

Strategijom upravlja Ministarstvo obrazovanja, nauke, istraživanja i sporta koje saraduje s drugim ministarstvima i tijelima javne uprave te vladinim savjetodavnim tijelima i odborima. Rad na strategiji nadgleda međuministarska radna grupa za državnu politiku u oblasti mladih.

Okvir za praćenje

Slovačko Ministarstvo obrazovanja, nauke, istraživanja i sporta izvještavaće o stanju pripreme i sprovođenja gore spomenutih projekata i inicijativa putem međuministarske radne grupe za državnu politiku u oblasti mladih. Posebni će se izvještaji pisati jednom godišnje.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje dio je kurikuluma kao tema integrisana u obavezne predmete u osnovnom i srednjem obrazovanju (uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama). Na nivou ISCED 1 integrisano je u „Radno vaspitanje“, a na nivou ISCED 2 u predmete „Tehnologija“, „Svijet rada“ i „Građansko vaspitanje“. Na nivou ISCED 3 preduzetničko obrazovanje integrisano je u „Građansko vaspitanje“, dok je u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama integrisano u građansko vaspitanje, laboratorijske vježbe i radnu praksu.

Ishodi učenja

Na nivou ISCED 1 preduzetničko obrazovanje integrisano je u predmet „Radno vaspitanje“ u kojem se navodi da bi učenici trebali:

- razumjeti rad i aktivnosti povezane s radom kao priliku za samoostvarenje, samoobrazovanje i razvoj preduzetničkog razmišljanja.

Na nivou ISCED 2 integrisano je u predmet „Građansko vaspitanje“, „Svijet rada“ i „Tehnologija“ i učenici bi trebali:

- razumjeti i objasniti ekonomski život u društvu i osnovne oblike preduzetništva;
- biti sposobni sprovesti osnovne aktivnosti potrebne za realizaciju preduzetničkih namjera i razumjeti koristi i rizike koje nosi pokretanje preduzeća.

Na nivou ISCED 3 i u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama preduzetničko obrazovanje integrisano je u predmet „Građansko vaspitanje“ u kojem se navodi da bi učenici trebali:

- razumjeti osnove ekonomske pismenosti.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Kontinuirani profesionalni razvoj u preduzetničkom obrazovanju dostupan je samo nastavnicima matematike, građanskog vaspitanja, etike i informatike u nižem i višem srednjem obrazovanju te nastavnicima tehničkih i stručnih predmeta u višem srednjem obrazovanju.

Slovački centar za preduzeća za osposobljavanje, član organizacije EUROPEN-PEN International, pruža podršku inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama u pokretanju simuliranih preduzeća.

Finska

Definicija preduzetničkog obrazovanja

U Finskoj postoje definicije preduzetništva i preduzetničkog obrazovanja. Definicije su preuzete iz „Smjernica za preduzetničko obrazovanje“⁽²⁹¹⁾:

„Preduzetništvo je sposobnost pojedinca da realizuje ideje. Ona obuhvata kreativnost, inovacije i preuzimanje rizika, kao i sposobnost planiranja direktnih aktivnosti koje vode ostvarivanju ciljeva. Ti su kvaliteti važni u svakodnevnom životu tokom obrazovanja, na poslu, u slobodno vrijeme i u drugim društvenim aktivnostima. Ti su kvaliteti potrebni u preduzetništvu te oni podižu svijest djelatnika o poslu koji obavljaju i pomažu im u iskorištavanju prilika.

Preduzetničko obrazovanje uglavnom se odnosi na opsežan posao u obrazovnom sistemu s ciljem unapređenja preduzetništva. Preduzetničko obrazovanje sprovode i mnogi partneri i organizacije na tržištu rada. Praktične mjere usmjerene su na razvijanje pozitivnih stavova i usvajanje znanja i vještina vezanih za preduzetništvo, stvaranje novih poslova, unapređenje ličnih kompetencija preduzetnika i uvođenje preduzetničkog načina rada na radna mjesta i u sve druge aktivnosti. Preduzetničko obrazovanje dio je cjeloživotnog obrazovanja te podrazumijeva umrežavanje.

Relevantna strategija

U Finskoj postoji posebna nacionalna strategija za preduzetništvo, pod nazivom „Smjernice za preduzetničko obrazovanje“, kojom upravlja Ministarstvo obrazovanja i kulture i obuhvata razdoblje od 2009. do 2015. godine. Smjernice se odnose na sve nivoe: od obrazovanja u ranom djetinjstvu do obrazovanja odraslih i visokog obrazovanja.

Glavni ciljevi

Cilj „Smjernica za preduzetničko obrazovanje“ je razviti preduzetnički duh među Fincima i unaprijediti privlačnost preduzetništva kao karijere. Mjere se odnose na cijeli obrazovni sistem, a cilj im je razviti aktivno građanstvo, povećati kreativnost i inovacije u obrazovanju i osposobljavanju, stvoriti pozitivnu preduzetničku kulturu i stavove i podsticati osnivanje razvojnih preduzeća.

Prema smjernicama, preduzetničke škole trebale bi u radu biti fleksibilne, kreativne i inovativne. Za navedeno je osigurana i podrška kojom se nastoji osigurati obrazovno okruženje orijentisano na učenike u kojemu su nastavnici vodiči. Škole moraju osigurati iskustveno učenje koje uključuje rješavanje problema i interakciju sa spoljnim organizacijama.

Konkretne aktivnosti

Postignuća projekta za 2015. godinu:

- umrežavanje sa partnerima pojačano je na međunarodnom/nacionalnom/regionalnom/lokalnom nivou;
- mjere za preduzetničko obrazovanje u osnovi nastaju na regionalnim i lokalnim nivoima;
- regionalni stručni centri utvrdili su svoju poziciju i obuhvataju cijelu državu;

⁽²⁹¹⁾ <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/opm09.pdf?lang=en>

- preduzetničko obrazovanje postalo je obavezan dio jezgrovnog kurikuluma te je snažnije prisutno u školskim kurikulumima;
- preduzetničko obrazovanje integrisano je u određenoj mjeri u školske i poslovne strategije i razvojne planove;
- preduzetničke studije uključene su u stručne jezgrovne kurikulume;
- fakulteti su ugradili preduzetništvo u svoje opšte strategije;
- preduzetničko obrazovanje dio je početnog osposobljavanja nastavnika koji će poučavati ovu temu;
- povećana je dostupnost kontinuiranog profesionalnog razvoja vezanog za preduzetničko obrazovanje;
- stvorena su obrazovna okruženja koja podstiču umrežavanje za inicijalno obrazovanje nastavnika i kontinuirani profesionalni razvoj, na primjer, korištenjem virtuelnih okruženja.

Uključena ministarstva i drugi akteri

Smjernice su pripremljene u saradnji s različitim akterima u preduzetničkoj zajednici. Partneri su bili vladine i državne agencije, obrazovne organizacije, regionalne vlasti i poslovne organizacije.

Okvir za praćenje

Ministarstvo obrazovanja i kulture ugovorilo je sprovođenje vrednovanja sa Tehnološkim univerzitetom Lappeenranta pa će ažurirati smjernice na osnovu vrednovanja. Ministarstvo nije navelo vremenski rok za ažuriranje smjernica.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Na nivoima ISCED 1-2 preduzetničko obrazovanje integrisano je kroz međupredmetne teme: „Lični rast“ i „Aktivno građanstvo i preduzetništvo“ koje su uključene u jezgrovnim i izbornim predmetima i u zajedničkim aktivnostima. Osim toga, predmet „Društvene nauke“ (razredi 7-9) uključuje elemente preduzetničkog obrazovanja.

Na nivou ISCED 3 nacionalni jezgrovni kurikulum sadrži predmet „Društvene nauke“ koji uključuje preduzetničko obrazovanje.

Na nivou ISCED 3 u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školi, modul „Preduzetništvo i preduzetnička aktivnost“ obavezan je za sve kvalifikacije, a ključna kompetencija je ugrađena u različite predmete.

Ishodi učenja

U Finskoj postoji kontinuum ishoda učenja od osnovnog do srednjeg obrazovanja koji osigurava strukturu kurikuluma.

Na nivoima ISCED 1-2 glavni ishodi učenja za predmet „Aktivno građanstvo i preduzetništvo“ odnose se na razvijanje vještina potrebnih za aktivno građanstvo te osnovnih preduzetničkih vještina, poput kritičkog oblikovanja opcija, suočavanja sa sukobima i preduzetničkog i inovativnog djelovanja. U

predmetu „Društvene nauke“ (ISCED 2-3), učenici uče osnove preduzetništva te moraju razumjeti važnost preduzetništva za dobrobit društva i privrede.

Na nivou ISCED 3 nacionalni jezgrovni kurikulum propisuje da škole moraju stvoriti obrazovno okruženje u kojem će učenici sami postavljati svoje ciljeve i učiti kako raditi, samostalno i u saradnji. Sadržaj predmeta ekonomija odnosi se na svakodnevne ekonomske odluke i ekonomske teme s etičkog stajališta.

Na nivou ISCED 3 u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školi modul „Preduzetništvo i preduzetnička aktivnost“ obavezan je za sve kvalifikacije. Putem njega učenici mogu ocjenjivati i prepoznati vlastite vještine i prednosti, kreirati vlastite poslovne planove i ocjenjivati vrijednost preduzetničkog zanimanja.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Preporuke sa centralnog nivoa prezentovane su u strategiji.

Obrazovne ustanove imaju autonomiju u integraciji preduzetničkog obrazovanja u kurikulum inicijalnog obrazovanja nastavnika. Međutim, u projektu „YVI – Usluga preduzetničkog obrazovanja za nastavnike (2010 – 2014)“ okupljeno je 30 organizacija kako bi se razvio preduzetnički program za obrazovanje nastavnika. Kurikulumi za inicijalno obrazovanje nastavnika i novi pedagoški modeli i alati kreirani su zajednički.

Kontinuirani profesionalni razvoj nudi niz organizacija, uključujući Finski nacionalni odbor za obrazovanje i Udruženje nastavnika istorije i društvenih nauka.

Finski nacionalni odbor za obrazovanje ima mrežnu stranicu ⁽²⁹²⁾ na kojoj su dostupni materijali za nastavnike vezani za preduzetničko obrazovanje. Ustanove za osposobljavanje nastavnika imaju autonomiju u odlučivanju o svojim kurikulumima pa neke od njih nude izborne kurseve vezane za preduzetništvo. Platforma „YES – Virtuelno okruženje za učenje preduzetništva“ nudi besplatne usluge vezane za preduzetničko obrazovanje. Platforma je pokrenuta 2001. godine uz pomoć sredstava iz Evropskog socijalnog fonda i djeluje kao regionalni stručni centar. Nacionalni odbor za obrazovanje pomogao je u početnom razvoju te i dalje finansira aktivnosti osposobljavanja koje sprovodi centar. Većina sredstava za rad (osim za kontinuirani profesionalni razvoj) dolazi od regionalnih i lokanih aktera.

Obrazovni koncept „Ja i moj grad“ ⁽²⁹³⁾ uključuje osposobljavanje nastavnika, obrazovne materijale za 10 obrazovnih jedinica i jednodnevnu posjetu obrazovnom okruženju „Ja i moj grad“. U Finskoj većina učenika šestog razreda, uzrasta od 12 do 13 godina, koristi, pod vođstvom svojih nastavnika, koncept „Ja i moj grad“.

⁽²⁹²⁾ www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/opm09.pdf?lang=en

⁽²⁹³⁾ <http://yrityskykla.fi/en/me-mycity/>

Švedska

Definicija preduzetničkog obrazovanja

U Švedskoj postoji nacionalna definicija preduzetničkog obrazovanja u „Strategiji za preduzetništvo u obrazovanju i osposobljavanju“⁽²⁹⁴⁾:

„Preduzetničko obrazovanje odnosi se na razvijanje i podsticanje opštih vještina poput preuzimanja inicijative, odgovornosti i realizacije ideja. Ono služi za razvijanje znatiželje, samopouzdanja, kreativnosti i hrabrosti za preuzimanje rizika. Preduzetničko obrazovanje razvija kompetencije poput sposobnosti za donošenje odluka, komunikaciju i saradnju. Preduzetništvo je dinamički i socijalni proces u kojem pojedinci, sami ili u saradnji s drugima, prepoznaju prilike i realizuju ideje putem praktičnih i ciljanih aktivnosti u društvenom, kulturnom ili privrednom kontekstu“.

Relevantna strategija

Švedska ima posebnu nacionalnu strategiju za preduzetničko obrazovanje. „Strategija za preduzetništvo u obrazovanju i osposobljavanju“ pokrenuta je 2009. godine, nema vremenski okvir i obuhvata sve nivoe obrazovanja (ISCED 1-8).

Glavni ciljevi

- Preduzetništvo mora biti dio obrazovanja na svim nivoima;
- više bi se ljudi trebalo odlučiti na pokretanje vlastitih preduzeća.

Konkretno aktivnosti

- Istaknuti važnost podsticanja preduzetničkih sposobnosti putem kurikuluma i nekih predmetnih planova u osnovnom, opštem i stručnom srednjem obrazovanju;
- pokrenuti novi program koji se bavi ekonomijom u opštem višem srednjem obrazovanju;
- uspostaviti bolju saradnju između stručnog višeg srednjeg obrazovanja u školi i švedskih preduzeća;
- razviti novi koncept stručnih takmičenja u stručnom višem srednjem obrazovanju u školi;
- pružiti podršku školama i fakultetima u podsticanju preduzetničkog obrazovanja;
- identifikovati i analizirati preduzetničko obrazovanje u osnovnom, opštem i stručnom srednjem, višem i visokom obrazovanju kako bi se mogle izdvojiti najbolje prakse;
- razviti vrhunske visokoobrazovne programe koji se bave preduzetništvom i inovacijama.

Uključena ministarstva i drugi dionici

- Ministarstvo obrazovanja i istraživanja
- Ministarstvo preduzetništva i inovacija

Okvir za praćenje

Uz strategiju nije vezan okvir za praćenje.

⁽²⁹⁴⁾ <http://www.regeringen.se/contentassets/0f6c0164196e4071a9cb27eaada1cb41/strategi-for-entreprenorskap-inom-utbildningsomradet>

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje je međupredmetni cilj u osnovnom i višem srednjem obrazovanju. U višem srednjem obrazovanju preduzetništvo se poučava na obaveznoj i/ili izornoj osnovi. Predmet „Preduzetništvo“ poučava se kao obavezan zaseban predmet u četiri programa u višem srednjem obrazovanju (Zanatstvo, Poslovanje i administracija, Prirodni resursi i Hotelijerstvo i turizam) i kao zaseban izborni predmet u drugim programima u višem srednjem obrazovanju. Predmet „Preduzetništvo i poslovanje“ poučava se kao obavezan zaseban predmet u okviru poslovnih predmeta u programu „Poslovanje i administracija“ i kao zaseban izborni predmet u 12 od 18 nacionalnih programa.

Ishodi učenja

Ne postoje međupredmetni ishodi učenja, ali postoje ishodi učenja definisani za predmete „Preduzetništvo“ i „Preduzetništvo i poslovanje“.

Na primjer, predmet „Preduzetništvo“ trebao bi učenicima omogućiti razvijanje:

- razumijevanja značenja preduzetništva za pojedince, organizacije, preduzeća i društvo;
- sposobnosti potrebnih za realizaciju ideja putem praktičnih i ciljanih aktivnosti te pokretanje projekta ili simuliranog preduzeća;
- sposobnost provođenja projekta ili vođenja simuliranog preduzeća;
- sposobnost za realizaciju i vrednovanje projekta ili rezultata rada simuliranog preduzeća;
- znanje o zaštiti ideja i proizvoda putem zakona i drugih propisa;
- sposobnost korištenja metoda poslovne ekonomije.

Za svaki aspekt određeni su nivoi znanja na skali ocjena od A do E.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Fakulteti imaju autonomiju po pitanju integracije preduzetničkog obrazovanja u svoje kurikulume za inicijalno obrazovanje nastavnika.

U skladu sa nacionalnom strategijom, Švedska nacionalna agencija za obrazovanje (*Skolverket*) pruža podršku i podstiče škole na razvijanje preduzetničkog obrazovanja. U saradnji sa fakultetima agencija organizuje kurs „Preduzetničko učenje“ za nastavnike na svim nivoima obrazovanja. Od nastavnika koji učestvuju u kursu očekuje se angažman oko sprovođenja postupka implementacije u školama. Osim toga, Švedska nacionalna agencija za obrazovanje pruža direktnu finansijsku podršku školama za kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika i kreira digitalne materijale za rad.

Velika Britanija – Engleska

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Smisao preduzetničkog obrazovanja u Engleskoj je pomoć „mladima kako bi bili kreativni i inovativni, preuzimali rizike i upravljali rizicima na odlučan i entuzijastičan način“: Preduzetničko obrazovanje podijeljeno je u tri područja ⁽²⁹⁵⁾:

- preduzetnička sposobnost – preduzetničke vještine i pozitivan stav;
- finansijska sposobnost – razumijevanje i upravljanje osnovnim finansijama;
- eEkonomija i razumijevanje poslovanja – razumijevanje poslovnog konteksta.

Ova je definicija uključena u Reviziju odsjeka za obrazovanje - preduzetničko obrazovanje u Engleskoj ⁽²⁹⁶⁾ i kartu ishoda Preduzetničko obrazovanje i zapošljivost ⁽²⁹⁷⁾, koju je objavila organizacija *Young Enterprise* 2015. godine.

Relevantna strategija

U Engleskoj ne postoje nacionalne strategije vezane za preduzetničko obrazovanje.

Jedna od politika ⁽²⁹⁸⁾ koalicione vlade (u mandatu od 2010. do 2015. godine) bila je vezana za preduzetništvo. U njoj je bilo navedeno da „rezultati istraživanja pokazuju da s mladima treba kroz obrazovni sistem početi raditi od ranog uzrasta. Moramo im omogućiti praktično preduzetničko iskustvo kako bismo ih podstakli na otvaranje za mogućnost da odaberu preduzetništvo kao karijeru“. Aktivnosti su uključivale „Podsticanje ljudi na preduzetništvo i razvijanje vještina potrebnih za pokretanje vlastitog posla“ i „Rad s mladima“. Politika više nije na snazi, ali neke od konkretnih aktivnosti koje je sadržavala nastavljaju se sprovoditi čime se osigurava uvođenje fokusa na stvaranje preduzetničkog društva u škole:

- „Inspirisanje budućnosti“ ⁽²⁹⁹⁾ angažuje mlade preduzetnike koji volontiraju u školama na način da učenicima pričaju o vođenju i pokretanju svog posla.
- „Preduzetničko selo“ ⁽³⁰⁰⁾ pruža školama podršku za razvijanje i vođenje vlastitih poslova putem „Preduzetničkog sela“.
- U okviru podrške za razvoj programa „Desetka“ ⁽³⁰¹⁾, koji vodi organizacija *Young Enterprise*, osigurano je 10 funti za učenike u srednjem obrazovanju koji žele razvijati poslovne ideje.

⁽²⁹⁵⁾ <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130123124929/https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/00228-2010BKT-EN.pdf>

⁽²⁹⁶⁾ <https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/DFE-RB015.pdf>

⁽²⁹⁷⁾ http://www.young-enterprise.org.uk/wp-content/uploads/2015/01/Outcomes-map_Jan-2014.pdf

⁽²⁹⁸⁾ <https://www.gov.uk/government/publications/2010-to-2015-government-policy-business-enterprise/2010-to-2015-government-policy-business-enterprise>

⁽²⁹⁹⁾ <http://www.inspiringthefuture.org/>

⁽³⁰⁰⁾ <http://www.enterprisevillage.org.uk/>

⁽³⁰¹⁾ <http://www.tenner.org.uk/>

Osim toga, izvještaj Lorda Janga, savjetnika premijera za preduzetništvo, pod nazivom „Preduzetništvo za sve: značaj preduzetništva u obrazovanju“, sadrži nekoliko preporuka o načinima na koje se može omogućiti cjeloživotno preduzetničko iskustvo u obrazovanju. Neke od tih preporuka usvojila je nedavno osnovana (u februaru 2015. godine) Agencija za karijeru i preduzetništvo ⁽³⁰²⁾ kojoj je cilj da inspiriše mlade, pruži im dovoljno informacija za donošenje samostalnih odluka o svom životu i pomoć u unapređenju njihovih postignuća. U planu agencije je osnivanje Mreže za preduzetničko savjetovanje (u jesen 2015. godine), izdavanje Preduzetničkog pasoša i upravljanje Fondom za karijeru i preduzetništvo (u 2016. godini).

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje nije dio nacionalnog kurikuluma.

Jedini element preduzetničkog obrazovanja koji je obavezan u „stanjenom“ Nacionalnom kurikulumu iz septembra 2014. godine je finansijska pismenost, kao dio obaveznog programa „Građansko obrazovanje“.

Do 2012. godine preduzetničko obrazovanje bilo je dio radno usmjerenog kurikuluma za učenike uzrasta od 14 do 16 godina (ISCED 2). Škole sada mogu same odlučiti o tome hoće li i na koji način učenicima omogućiti radno iskustvo.

Do septembra 2014. godine finansijska pismenost bila je dio neobaveznog programa „Lično, socijalno zdravstveno i ekonomsko obrazovanje“ u okviru ekonomskog smjera. Ovaj je program ukinut, ali „Lično, socijalno zdravstveno i ekonomsko obrazovanje“ ostalo je neobavezan predmet za čije bi poučavanje sve škole morale osigurati uslove. Vlada osigurava podršku putem Udruženja za lično, socijalno zdravstveno i ekonomsko obrazovanje koja savjetuje škole po pitanju razvijanja kurikuluma i unapređenja kvaliteta poučavanja. Udruženje je objavilo Program obrazovanja koji sadrži:

Na nivou ISCED 2 (osnovno obrazovanje, uzrast od 5 do 11 godina) djecu treba poučavati o novcu te im omogućiti osnovno razumijevanje preduzetništva.

Na nivoima ISCED 2 i 3 (srednje obrazovanje, uzrast od 11 do 16 godina) učenike treba:

- naučiti kako donositi odluke na osnovu informacija te kako postati preduzimljiv i ambiciozan;
- upoznati sa karakteristikama ekonomskog i poslovnog okruženja;
- poučiti o načinima na koje finansijske odluke mogu uticati na njih i na druge;
- upoznati s pravima i odgovornostima potrošača.

⁽³⁰²⁾ <https://www.careersandenterprise.co.uk/>

Ishodi učenja

Preduzetničko obrazovanje nije dio Nacionalnog kurikuluma pa ne postoje ni ishodi učenja vezani za preduzetničko obrazovanje. „Program obrazovanja za građanstvo“⁽³⁰³⁾ sadrži sljedeće ishode učenja za finansijsku pismenost: „kod učenika treba razviti vještine koje će im omogućiti upravljanje sopstvenim novcem na dnevnoj osnovi te planiranje budućih finansijskih potreba“. Program obrazovanja Udruženja za lično, socijalno, zdravstveno i ekonomsko obrazovanje⁽³⁰⁴⁾ izražen je i u obliku ishoda učenja.

U Velikoj Britaniji postoje regionalne inicijative koje pružaju podršku preduzetničkim školama i daju okvir ishoda učenja za preduzetničko obrazovanje, na primjer, skalu ishoda učenja i matricu ishoda preduzetničkih vještina koje je razvila organizacija *Ready Unlimited*⁽³⁰⁵⁾.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Preduzetničko obrazovanje ne spominje se neposredno u Standardima za nastavnike koji definišu minimalni nivo prakse koja se očekuje od studenata i nastavnika za dobijanje Statusa kvalifikovanog nastavnika.

Odgovornost za kontinuirani profesionalni razvoj dijeli niz organizacija, uključujući škole, lokalne vlasti, odsjeke za obrazovanje i same nastavnike. Nastavnici imaju obvezu da revidiraju svoje metode poučavanja i programe rada i da učestvuju u osposobljavanju uz rad ili kontinuiranom profesionalnom razvoju tokom cijele karijere. Sistemi za upravljanje kvalitetom rada nastavnika kreirani su kako bi se odgovorilo na potrebe nastavnika za osposobljavanjem na osnovu stručnih standarda koji definišu minimalni nivo prakse koja se očekuje od nastavnika tokom karijere. Ovi sistemi ne uključuju preduzetništvo.

Ne postoji obveza uključivanja preduzetničkog obrazovanja u kontinuirani profesionalni razvoj, ali škole mogu same odlučiti da to žele učiniti.

⁽³⁰³⁾ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/239060/SECONDARY_national_curriculum_-_Citizenship.pdf

⁽³⁰⁴⁾ <https://www.pshe-association.org.uk/content.aspx?CategoryID=1167>

⁽³⁰⁵⁾ http://www.readyunlimited.com/wp-content/uploads/2015/10/Ready-Unlimited_Ladder-of-Entitlement_.pdf

Velika Britanija – Vels

Definicija preduzetničkog obrazovanja

„Strategija za preduzetništvo mladih“⁽³⁰⁶⁾ koristi dva termina oko kojih su se složili brojni subjekti i koji su u skladu sa opisom evropske preduzetničke kompetencije⁽³⁰⁷⁾:

Preduzetničko obrazovanje obuhvata razvijanje stavova i vještina mladih kako bi im se pomoglo u ostvarivanju njihovih potencijala. Odnosi se i na poriv za realizacijom ideja i iskorištavanjem prilika što mladima omogućava pozitivan i uspješan pristup životu i radu.

Preduzetničko obrazovanje trebalo bi mladima pružiti priliku da primijene svoje vještine i razviju praktično razumijevanje.

Relevantna strategija

U Velsu postoji posebna strategija za preduzetničko obrazovanje. „Preduzetnička strategija za mlade (YES)“ prvi je put objavljena 2004. godine. Ažurirana je revidiranim Akcionim planom 2010. godine. „Preduzetnička strategija za mlade: Akcioni plan 2010 – 2015 (YES)“ odnosi se na mlade uzrasta od 5 do 25 godina koji se nalaze u obrazovnom sistemu, ali i na one izvan sistema obrazovanja.

Glavni ciljevi

Vizija strategije je „odgoj samodovoljnih i preduzetnih mladih ljudi u svim zajednicama u Velsu, koji će pozitivno pridonositi ekonomskom i društvenom razvoju“.

Konkretne aktivnosti

Akcioni plan ima tri teme za realizaciju, a uz svaku je vezan određen broj aktivnosti.

- Uključivanje – podsticanje vrijednosti preduzetništva radi otvaranja prilika i obrazovanja mladih:
 - pokretanje kampanje *Big Ideas Wales* čime se želi podstaknuti mlade na preduzetničko djelovanje i pomoći onima koje zanima pokretanje posla;
 - organizovati ciljne aktivnosti i događaje kako bi se podsticao interes i angažovanje u preduzetništvu, posebno kod nezaposlenih i/ili ekonomski neaktivnih;
 - podsticanje preduzetnika na saradnju s mladima i obrazovnim ustanovama;
 - osnaživanje – otvaranje mogućnosti za preduzetničko obrazovanje za mlade;
 - objavljivanje smjernica za škole i ustanove za dalje obrazovanje na internetu;
 - maksimizovanje raspoloživih mogućnosti za iskustveno učenje za mlade;
 - podsticanje izvrsnosti u preduzetničkom učenju i poučavanju putem razmjene i upoređivanje dobrih praksi na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou.

⁽³⁰⁶⁾ <https://business.wales.gov.uk/bigideas/youth-entrepreneurship-strategy>

⁽³⁰⁷⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHOSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

Opremanje – pružanje podrške mladima u kreiranju i razvoju poslova:

- pripremanje mladih za preduzimanje koraka potrebnih za pokretanje posla;
- podsticanje mladih na samozapošljavanje;
- fokusiranje podrške na razvojna preduzeća s visokim potencijalom, posebno u ključnim prioritetnim sektorima i kod učenika koji završavaju školovanje;
- učenje na iskustvima i stručnosti poslovne zajednice s ciljem pružanja podrške mladim preduzetnicima.

Uključena ministarstva i drugi akteri

Odjeljenje za privredu, nauku i transport i Odjeljenje za obrazovanje i vještine velške vlade zajednički sprovode strategiju. Drugi akteri su obrazovne ustanove, organizacije *Careers Wales* i *Jobcentre plus*, pružaoci usluga obrazovanja kroz rad, organizacije mladih, organizacije trećeg sektora i lokalne vlasti.

Okvir za praćenje

U Akcionom planu postoji okvir kvantitativnih petogodišnjih ciljeva čije ostvarivanje prati komisija za akcioni plan YES. Osim toga, 2013. godine Odbor za preduzetništvo i poslovanje Nacionalne skupštine Velsa sproveo je ispitivanje vezano za strategiju⁽³⁰⁸⁾ kako bi se utvrdila njezina efikasnost i potencijal za unapređenje.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Na nivoima ISCED 1-3 (za učenike uzrasta od 5 do 16 godina) preduzetničko obrazovanje integrirano je u obavezni predmet „Lično i socijalno obrazovanje“⁽³⁰⁹⁾ (PSE). Ovaj predmet pokriva široko područje obrazovanja, uključujući finansijsku pismenost.

Tokom srednjeg obrazovanja (ISCED 2-3) preduzetničko obrazovanje obuhvaćeno je i predmetom „Karijere i svijet rada“⁽³¹⁰⁾ (CWW) koji je dio obaveznog osnovnog kurikuluma za učenike uzrasta od 11 do 16 godina te je element „obrazovna jezgra“ za učenike uzrasta od 16 do 19 godina.

Na nivoima ISCED 2-3 (između 14 i 19 godina) preduzetničko obrazovanje sastavni je dio Velške prvostepene kvalifikacije⁽³¹¹⁾ (WBQ). WBQ je nacionalna sveobuhvatna kvalifikacija koja spaja klasične kvalifikacije i Sertifikat vještina (koji ocjenjuje vještine koje mladi trebaju za školovanje na visokim školama, univerzitetima te za zapošljavanje i život). Izmijenjena kvalifikacija WBQ počela se primjenjivati kao pilot-projekat u 2014. godini, a službeno je uvedena 2015. godine i uključuje Sertifikat vještina koji ocjenjuje istraživački projekat i tri područja vještina – (1) globalno građanstvo, (2) zajednica i preduzeće i (3) zapošljivost. WBQ nije obavezna za učenike ili škole/visoke škole, ali je velška vlada preporučuje učenicima i školama/visokim školama. Učenici razvijaju sedam osnovnih vještina, uključujući preduzetničke vještine, učestvovanjem u nizu praktičnih preduzetničkih iskustava.

⁽³⁰⁸⁾ <http://www.senedd.assembly.wales/mglIssueHistoryHome.aspx?lId=6052>

⁽³⁰⁹⁾ <http://learning.gov.wales/relzvors/improvementareas/curriculum/programmes-of-study/personal-and-social-education/?lang=en>

⁽³¹⁰⁾ <http://learning.gov.wales/relzvors/browse-all/careers-world-of-work/?lang=en>

⁽³¹¹⁾ <http://www.wjec.co.uk/qualifications/welsh-baccalaureate/welsh-bacc-from-2015/>

Kvalifikacija WBQ ⁽³¹²⁾ dostupna je na tri nivoa: osnovni nivo (od 14. godine), srednji nivo (nivo GCSE/ISCED 2) i napredni nivo (nivo A/ISCED 3) i proizilazi iz predmeta „Lično i socijalno obrazovanje“ (PSE) i „Karijere i svijet rada“ (CWW).

Iz šire perspektive, predmet „Učenje i progresija u preduzetničkom obrazovanju“ ⁽³¹³⁾ sadrži nacionalne smjernice za škole vezane za planiranje učenja i progresije u svim fazama obrazovanja i u svim dijelovima kurikuluma. U njemu se navode očekivani ishodi integrisanog poučavanja i izazovnih, preduzetničkih obrazovnih iskustava.

Ishodi učenja

Na nivoima ISCED 1-3 predmet „Lično i socijalno obrazovanje“ (PSE) razvija ličnu i socijalnu efikasnost učenika putem obrazovnih iskustava u kojima oni razvijaju i primjenjuju vještine, istražuju lične stavove i vrijednosti i stiču primjereno znanje i razumijevanje. Na nivoima ISCED 2 i 3, u okviru predmeta „Karijere i svijet rada“ (CWW), učenici bi trebali dobiti priliku za istraživanje stavova i vrijednosti potrebnih za zapošljivost, cjeloživotno učenje i preduzetničko djelovanje.

Okviri za predmete CWW i PSE razvijeni su uporedo pa oba predmeta imaju razvojne ishode učenja koji učenicima omogućavaju nadogradnju na prethodna iskustva kako napreduju kroz sistem. Nijedan od ova dva predmeta ne vodi do formalnih kvalifikacija, ali su oba predmeta zastupljena u kvalifikaciji WBQ.

WBQ definiše ishode učenja na tri nivoa na nivoima ISCED 2-3 ⁽³¹⁴⁾ koji se manifestuju kroz sedam osnovnih vještina: komunikacija, matematička pismenost, informatička pismenost, kritičko razmišljanje i rješavanje problema, planiranje i organizacija, kreativnost i inovacije i lična efikasnost. Prateći dokumenti uključuju detaljna uputstva vezana za ocjenjivanje preduzetničkih ishoda učenja.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

U „Akcijom plan YES 2010 – 2015“ ne spominje se inicijalno obrazovanje nastavnika. Kurikulume za inicijalno obrazovanje nastavnika određuju pojedine ustanove prema uslovima koje je postavila velška vlada i koji su u skladu sa „Standardima za dodjelu statusa kvalifikovanog nastavnika“ (QTS) ⁽³¹⁵⁾ u kojima se preduzetništvo ne spominje neposredno. Međutim, od nastavnika se očekuje da mogu poučavati sve teme iz kurikuluma što uključuje i preduzetništvo kao dio predmeta PSE i CWW.

U izvještaju Akademije za visoko obrazovanje o „Unapređenju zapošljivosti putem preduzetničkog obrazovanja“ ⁽³¹⁶⁾ spominje se izborni modul za nastavnike preduzetništva u predmetu PGCE/PCET na Univerzitetu Trinity Saint David u Velsu kao primjer dobre prakse koja uključuje preduzetničko obrazovanje u inicijalno obrazovanje nastavnika. Moguće je da je to jedini predmet ovoga tipa u Velikoj Britaniji.

„Akcioni plan YES 2010 – 2015“ predviđa kontinuirani profesionalni razvoj putem Nacionalnog centra za kontinuirani profesionalni razvoj ⁽³¹⁷⁾ kojim upravlja Univerzitet u južnom Velsu. Cilj je centra izgraditi bazu znanja i stvoriti mrežu velških prosvjetnih radnika kojima će primarni fokus biti na stručnom obrazovanju i osposobljavanju i visokom obrazovanju.

⁽³¹²⁾ <http://www.wjec.co.uk/qualifications/welsh-baccalaureate/welsh-bacc-from-2015/>

⁽³¹³⁾ <http://learning.gov.wales/docs/learningwales/publications/140626-careers-and-the-world-of-work-learning-and-progression-en.pdf>

⁽³¹⁴⁾ Za primjere na naprednoj razini, posjetite <http://www.wjec.co.uk/qualifications/welsh-baccalaureate/welsh-bacc-from-2015/Welsh%20Bacc%20Specification%20KS4%2028%2010%2014%20-%20Branded.pdf>

⁽³¹⁵⁾ <http://wales.gov.uk/docs/dcells/publications/090915becomingateacheren.pdf>

⁽³¹⁶⁾ <https://www.heacademy.ac.uk/relzvor/enhancing-employability-through-enterprise-education>

⁽³¹⁷⁾ <http://www.yesnationalcpdhub.com>

Na internetu postoji niz resursa i digitalnih biblioteka u kojima se mogu pronaći nastavni materijali i uputstva za poučavanje preduzetničkog obrazovanja. Međutim, nacionalna digitalna biblioteka ⁽³¹⁸⁾ takođe osigurava niz kurikularnih resursa za preduzetničko obrazovanje. Regionalni konzorcijum (koji finansira velška vlada s ciljem standardizacije i podizanja kvaliteta poučavanja u školama i stručnom obrazovanju i osposobljavanju) i organizacija WJEC (koja dodjeljuje kvalifikacije) razvijaju i dijele resurse za kvalifikaciju WBQ. Internetska banka znanja organizacije WJEC sadrži resurse koje su razvili poslovni subjekti i organizacije u zajednici.

⁽³¹⁸⁾ <http://hwb.wales.gov.uk/Relzvors/relzvor/e7d3cdd0-a650-4c60-94d4-54af9816f1f0/en>

Velika Britanija – Sjeverna Irska

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Postoji dogovorena nacionalna definicija. U „Akcionom planu za preduzetništvo i obrazovanje“ iz 2003. godine nadležni vladini odsjeci (za preduzetništvo, trgovinu i ulaganja (DETI), obrazovanje (DE) i zapošljavanje i učenje (DEL)) dogovorili su se oko definicije preduzetništva u najširem mogućem smislu kao „sposobnosti pojedinca koji posjeduju niz ključnih vještina i karakteristika da na jedinstven, inovativan i kreativan način pridonosi svijetu rada, kao zaposleni ili samozaposlena osoba.“

Relevantna strategija

U Sjevernoj Irskoj preduzetničko obrazovanje obrađeno je u široj „Inovacionoj strategiji za Sjevernu Irsku 2014 – 2025“⁽³¹⁹⁾ koju prati akcioni plan. Strategija obuhvata sve nivoe obrazovanja (ISCED 1-8).

Glavni ciljevi

Jedan je od glavnih ciljeva „podsticanje mladih da postanu preduzetnici“. U strategiji se navodi da je preduzetničko obrazovanje na osnovnom, srednjem i višem nivou jedan od osnovnih uslova koje treba ispuniti kako bi se olakšalo preduzetničko djelovanje u svim područjima života. Aspekt preduzetničkog obrazovanja koji se odnosi na zapošljivost već je uključen u kurikulume na nivoima ISCED 1-3.

Konkretne aktivnosti

„Inovaciona strategija“ sadrži jedan cilj vezan za obrazovanje prema kojem bi Odsjek za obrazovanje trebao ispitati na koji se način može povećati podrška koja se nudi mladima za uključivanje u preduzetničku djelatnost. Međutim, navedeno nije popraćeno konkretnom aktivnošću akcionog plana⁽³²⁰⁾.

Ministarstva i akteri

Sprovedenjem „Inovacione strategije“ koordinira Odsjek za preduzetništvo, trgovinu i ulaganja, ali u sprovođenju učestvuju svi vladini odsjeci, uključujući Odsjek za obrazovanje i Odsjek za zapošljavanje i učenje.

Okvir za praćenje

Pristup praćenju uključuje Godišnji inovacijski izvještaj u kojem se analiziraju ostvareni rezultati u odnosu na postavljene ciljeve i zadatke. Izvještaj će uključivati ocjenu inovacionih rezultata u velikom broju relevantnih područja, analizu primjerenosti postavljenih ciljeva i zadataka prema postignutim rezultatima, razvoj aktivnosti opisanih u strategiji i preporuke za buduće aktivnosti i smjer politike.

⁽³¹⁹⁾ <http://www.detini.gov.uk/innovationstrategy>

⁽³²⁰⁾ http://www.detini.gov.uk/innovation_strategy_2014-2025_action_directory.pdf (str. 6)

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Na nivou ISCED 1 (osnovno obrazovanje za učenike uzrasta od 4 do 11 godina) preduzetničko obrazovanje integrisano je u obavezni predmet „Lični razvoj i uzajamno razumijevanje“⁽³²¹⁾ (PDandMU) koji se fokusira na podsticanje sve djece na ličnu, emocionalnu i socijalnu efikasnost te na vođenje zdravog, sigurnog i ispunjenog života kako bi postali pouzdani, nezavisni i odgovorni građani koji donose odgovorne odluke zasnovane na znanju tokom cijeloga života. Preduzetničko obrazovanje obuhvata uvođenje u svijet rada i finansijske pismenosti.

Na nivoima ISCED 2-3 (ključne faze 3-4 za uzrast od 11 do 16 godina) preduzetničko obrazovanje dio je područja „Učenje za život i rad“ (LLW). Ovo obrazovno područje ključno je za pomaganje mladima pri razvijanju osnovnih vještina, znanja, kvaliteta i sposobnosti, koje su preduslovi za život i rad, koji se razvijaju kroz predmete poput Zapošljivosti, Domaćinstva, Lokalnog i globalnog građanstva i Ličnog razvoja. LLW je element Okvira kompetencija za učenike uzrasta od 14 do 19 godina koji omogućava pristup nizu obrazovnih mogućnosti primjerenih potrebama mladih, stavovima i interesima, nezavisno od mjesta na kojem žive ili o školi koju pohađaju.

Osim toga, Odsjek za obrazovanje osigurava godišnja sredstva za aktivnosti poslovnog obrazovanja koje se uglavnom sprovode putem određenog broja partnera, poput organizacije *Young Enterprise*. Na taj se način programi koji sadrže praktična iskustva sprovode neposredno sa učenicima, u skladu sa kurikulumom Sjeverne Irske.

Ishodi učenja

Na nivou ISCED 1 ishodi učenja za djecu vezani za preduzetničko obrazovanje, u predmetu „Lični razvoj i uzajamno razumijevanje“, podrazumijevaju razvijanje:

- samopouzdanja i samopoštovanja;
- sposobnosti za efikasan rad s drugima i preuzimanje odgovornosti za same sebe;
- svijesti o golemoj vrijednosti ličnih i međuljudskih vještina u budućem životu i kontekstima zapošljavanja;
- znanja i razumijevanja izazova i mogućnosti s kojima se mogu sresti u društvu koje postaje sve različitije;
- donošenja odluka zasnovanih na znanju i odgovornog djelovanja tokom života.

ISCED 2 – „Učenje za život i rad“. Učenici bi trebali moći:

- pokazati dublje razumijevanje putem kritičkog razmišljanja i fleksibilnosti, rješavanja problema i donošenja odluka zasnovanih na znanju, korištenjem matematike i informacione tehnologije kada je to primjereno;
- pokazati preduzetnost, kreativnost i inicijativu pri razvijanju i realizaciji ideja;
- efikasno saradivati s drugima;
- pokazati sposobnost organizacije svojeg rada putem sistematičnosti, upornosti, vrednovanja i unapređenja vlastitog učenja i rezultata;
- efikasno komunicirati u oralnom, vizuelnom, pisanom, matematičkom i informacionom obliku uz pokazivanje jasne svijesti o sagovornicima i svrsi komunikacije.

⁽³²¹⁾ http://www.nicurriculum.org.uk/docs/key_stages_1_and_2/areas_of_learning/pdmu/PD-Guidance.pdf

ISCED 3 – „Učenje za život i rad“: Učenici bi trebali moći:

- istražiti mogućnosti za samozapošljavanje i utvrditi relevantne izvore podrške;
- istražiti sve veću društvenu odgovornost preduzeća u zajednici.

Ovi su ishodi učenja razvojni i omogućuju učenicima nadogradnju na prijašnja iskustva kako napreduju kroz sistem.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Trenutno u inicijalnom obrazovanju nastavnika nema referenci za preduzetničko obrazovanje jer kurikulum određuje ustanova koja sprovodi obrazovanje, u okvirima uslova koje postavlja Odsjek za obrazovanje. Međutim, od nastavnika u osnovnom obrazovanju očekuje se da mogu poučavati cijeli kurikulum u koji je preduzetničko obrazovanje uključeno kao dio predmeta PDandMU i LLW.

Kao dio posvećenosti preduzetničkom obrazovanju Univerzitetska visoka škola St. Mary, visoka škola u sklopu univerziteta Queen's University, kreirala je sertifikat iz preduzetničkog obrazovanja za svoje programe obrazovanja nastavnika ⁽³²²⁾.

Odgovornost za organizaciju kontinuiranog profesionalnog razvoja ima niz organizacija, uključujući Odsjek za obrazovanje, Agenciju za obrazovanje, škole, lokalne vlasti i same nastavnike. Nastavnici imaju obavezu da revidiraju svoje metode poučavanja i programe rada i da učestvuju u osposobljavanju uz rad ili kontinuiranom profesionalnom razvoju tokom cijele karijere. Sistemi za upravljanje kvalitetom rada nastavnika kreirani su kako bi se odgovorilo na potrebe nastavnika za osposobljavanjem na osnovu stručnih standarda koji definišu minimalni nivo prakse koja se očekuje od nastavnika tokom karijere. Ovi sistemi ne uključuju preduzetništvo.

Zasebne informacije vezane za kontinuirani profesionalni razvoj iz preduzetničkog obrazovanja nisu dostupne.

⁽³²²⁾ <http://www.smucb.ac.uk/downloads/entrepreneurship/Certificate%20of%20Entrepreneurial%20Learning.pdf>

Velika Britanija – Škotska

Definicija preduzetničkog obrazovanja

U Škotskoj se koristi pojam „preduzetništvo u obrazovanju“. Šira definicija preduzetništva u obrazovanju glasi:

„Prilika za mlade da: razviju preduzetničke stavove i vještine putem učenja i poučavanja kroz sve dijelove kurikulumu; dobiju iskustvo i razviju razumijevanje o svijetu rada u svojoj raznolikosti, uključujući preduzetničke aktivnosti i samozapošljavanje; aktivno učestvuju u preduzetničkim aktivnostima, uključujući one koje su izrazito preduzetničke po svojoj prirodi i u kojima uspjeh zavisi od praktičnog iskustva; uživaju u obrazovanju primjereno usmjerenom prema njihovoj budućoj karijeri“⁽³²³⁾.

Relevantne strategije

U Škotskoj više ne postoji posebna strategija za preduzetničko obrazovanje. Škotski pristup preduzetništvu u obrazovanju razvijen je u okviru strategije preduzetničkog obrazovanja „Odlučni da uspiju: pregled preduzetništva u obrazovanju“ koja se sprovodila od 2003. do 2011. godine⁽³²⁴⁾. Preduzetničko obrazovanje postalo je uvriježeno putem nacionalnog okvirnog kurikulumu „Kurikulum za izvrsnost“⁽³²⁵⁾. Na nivou strategije preduzetničko obrazovanje je obrađeno u škotskoj strategiji za inovacije „*Scotland Can Do* – kako postati vodeća svjetska nacija u preduzetništvu i inovacijama“⁽³²⁶⁾ i u strategiji „Razvijanje mlade radne snage – škotska strategija za zapošljavanje mladih“⁽³²⁷⁾.

A) „*Scotland Can Do* – kako postati vodeća svjetska nacija u preduzetništvu i inovacijama“

Okvir za preduzetništvo i inovacije, koji obuhvata razdoblje od 2013. do 2020. godine, relevantan je za sve nivoe obrazovanja (ISCED 1-8). U njemu se naglašava važnost koju škotska vlada pridaje preduzetništvu i inovacijama, vrijednostima koje će unaprijediti rad u ovom području i budućim prioritetima u djelovanju. Obrazovanje ima centralnu ulogu u strategiji. Akteri su: škotska vlada, organizacija *Education Scotland*, Udruženje direktora obrazovanja u Škotskoj, organizacija *Micro-tyco*, Akademija socijalnog preduzetništva, organizacija *Young Enterprise Scotland*, Prinčeva fondacija, organizacija *Big Ideas* i Fondacija za kurikularna rješenja i saradnju u obrazovanju u Škotskoj.

Glavni ciljevi strategije *Scotland Can Do*

Jedna od pet navedenih ambicija je organizovati „obrazovni sistem koji će se zasnivati na preduzetništvu i inovacijama, iskorištavanju mogućnosti iz „Kurikuluma za izvrsnost“, reformi visokih škola i snagom naših univerziteta koji će postati najbolji na svijetu“.

⁽³²³⁾ Škotska direktiva (2002) Odlučni da uspiju: pregled poduzetništva u obrazovanju:

<http://www.gov.scot/Relzvor/Doc/46932/0028821.pdf>

⁽³²⁴⁾ Izvještaj o vrednovanju strategije: <http://www.gov.scot/relzvor/doc/920/0118640.pdf>

⁽³²⁵⁾ <http://www.educationscotland.gov.uk/learningandteaching/thecurriculum/whatiscurriculumforexcellence/keydocs/index.asp>

⁽³²⁶⁾ <http://www.gov.scot/Publications/2013/11/7675>

⁽³²⁷⁾ <http://www.gov.scot/Publications/2014/12/7750>; vidi mrežnu stranicu organizacije *Education Scotland*:

<http://www.educationscotland.gov.uk/learningandteaching/thecurriculum/dyw/index.asp>

Konkretne aktivnosti strategije *Scotland Can Do*

Konkretne aktivnosti vezane za obrazovanje uključuju: kreiranje materijala kako bi poučavanje preduzetničkog učenja u škotskim učionicama postalo pristupačnije, nakon uspješno sprovedenog pilot-projekta, podržati sprovođenje inicijative „Most za preduzetništvo“ – interaktivni program u kojem studenti u visokim školama aktivno učestvuju, koji ih inspiriše, povezuje sa studentima u drugim visokim školama i podržava u bavljenju preduzetništvom te pružanje podrške sprovođenju obnovljenog Izazova za mlade inovatore. Naknadno razvijen Akcioni okvir ⁽³²⁸⁾ detaljnije obrađuje ove aktivnosti, kao i aktivnosti kojima je cilj pružanje podrške pokretanju razvojnih preduzeća za mlade.

Okvir za praćenje strategije *Scotland Can Do*

Sprovođenje strategije „*Scotland Can Do*“ povezano je s tri pokazatelja na nacionalnom nivou: povećanje broja preduzeća, povećanje potrošnje na istraživanje i razvoj, unapređenje razmjene znanja koja proizilaze iz univerzitetskih istraživanja.

B) „Kurikulum za izvrsnost“

Od 2011. godine strategija „Odlučni da uspiju“ ugrađena je u škotski okvirni kurikulum „Kurikulum za izvrsnost“, za djecu i učenike uzrasta od 3 do 18 godina. Kurikulumom se podstiče učenje i poučavanje koje će biti relevantno, podsticajno i povezano s potrebama mladih kako bi ih se opremilo vještinama, znanjem i razumijevanjem koji su potrebni za život i rad u 21. vijeku. Ono uključuje znanja potrebna za razvijanje preduzeća, preduzetničke vještine i vještine potrebne za zapošljavanje, kao i finansijsko preduzetništvo kao dio finansijskog obrazovanja. Ove su vještine ponovno došle u fokus u aktuelnim metodama rada i u programu „Razvijanje mlade radne snage“ ⁽³²⁹⁾ koji je ključni nacionalni prioritet. U skladu sa tim, očekuje se da će djeca i mladi imati koristi od veće povezanosti kurikuluma sa svijetom rada, dužih angažmana kod poslodavaca i sticanja konkretnog praktičnog iskustva kroz rad.

C) „Razvijanje mlade radne snage – škotska strategija za zapošljavanje mladih (DYW)“

Strategija je objavljena u decembru 2014. godine i cilj joj je smanjiti nezaposlenost mladih za 40% do 2021. godine na način da se mladi bolje pripreme za svijet rada. Strategija je u skladu sa „Kurikulumom za izvrsnost“ koji osigurava fleksibilnost za višedimenzionalan pristup učenju i povećavanje broja opcija i smjerova koji su na raspolaganju mladima u školama. Povezana je i s ciljevima koji se odnose na inspirativno preduzetničko učenje kroz sva područja kurikuluma. Kao dio preporuka programa DYW, u septembru 2015. godine objavljene su Smjernice za partnerstva između škola i poslodavaca, Standardi za sticanje praktičnog iskustva kroz rad i novi Standardi za učenje o karijerama (3-18). Ovi će dokumenti biti revidirani u martu 2017. g. na osnovu iskustava dobijenih tokom njihove primjene.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

U Škotskoj nema obaveznih kurikuluma. U „Kurikulumu za izvrsnost“ preduzetništvo je međupredmetna tema koja se obrađuje u predmetima koji se bave građanstvom, održivim razvojem,

⁽³²⁸⁾ <http://www.gov.scot/Relzvor/0044/00449131.pdf>

⁽³²⁹⁾ Škotska vlada (2014) Obrazovanje za rad za sve! Završni izvještaj Komisije za razvoj škotske mlade radne snage: <http://www.gov.scot/Publications/2014/06/4089>

međunarodnim obrazovanjem i kreativnošću. U okvirnom kurikulumu navodi se da se takve teme trebaju obrađivati u različitim kontekstima. Stoga je učenje o tim temama ugrađeno u iskustva i ishode u različitim kurikularnim područjima. Iskustva i ishodi određuju nacionalne standarde i očekivanja za učenje i progresiju za cijeli kurikulum. „Kurikulum za izvrsnost“ trebao bi ponuditi fleksibilnost u načinu poučavanja i učenja. Okvir za „Kurikulum za izvrsnost“ određen je na nacionalnom nivou, ali odluke vezane za poučavanje, uključujući preduzetničko obrazovanje, donose lokalne vlasti, škole i nastavnici.

Ishodi učenja

Iskustva i ishodi organizovani su u osam kurikularnih područja: Umjetnosti performansa, Jezik i pismenost, Religijsko i moralno obrazovanje, Društvene nauke, Matematika i matematička pismenost, Prirodne nauke, Tehnologije i Zdravlje i blagostanje. Iskustva i ishodi razvijeni su linearno uz opis progresije u učenju kroz nivoe obrazovanja.

Na primjer, u kurikularnom području društvenih nauka cilj koji se odnosi na preduzetništvo je „razvijati razumijevanje koncepata koji podstiču preduzetništvo i utiču na posao“. Iskustva i ishodi definisani za pojedine nivoe su sljedeći:

ISCED 0	Rani nivo – U stvarnom okruženju i kroz zamišljenu igru istražujem kako nam lokalne trgovine i pružaoci usluga osiguravaju ono što nam treba u svakodnevnom životu.
ISCED 1	Prvi nivo – Razvili smo razumijevanje o važnosti lokalnih organizacija u osiguravanju potreba za našu lokalnu zajednicu. Drugi nivo – Istraživanjem etičke trgovine možemo razumjeti kako su temeljne ljudske potrebe jednake u cijelome svijetu i raspravljati zašto neka društva mogu bolje zadovoljavati te potrebe od drugih.
ISCED 2-3	Treći nivo – Dok učestvujemo u preduzetničkim aktivnostima, možemo istraživati etička pitanja vezana za poslovne prakse i steći razumijevanje o načinima na koje preduzeća pomažu u zadovoljavanju potreba. Četvrti nivo – Možemo kritički istraživati kako neki privredni faktori mogu uticati na pojedince, preduzeća ili zajednice.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Projekat „Preduzetničke škole“ ⁽³³⁰⁾ nova je inicijativa za školsku godinu 2014/15, koja je formalno pokrenuta u septembru 2015. godine i koja uključuje nekoliko partnera na čijem je čelu organizacija *Young Enterprise Scotland*. Glavni fokus projekta je unaprijediti znanja prosvjetnih radnika putem kontinuiranog profesionalnog razvoja kako bi u svoje škole i poučavanje ugradili razvoj preduzetničkih vještina s ciljem:

- prepoznavanja škola po radu u ovom području i osiguravanja platforme za razmjenu dobrih praksi;
- podsticanja škola, od prvog nivoa do seniorskog nivoa, na razvijanje pristupa preduzetništvu i preduzetničkom načinu razmišljanja na nivou cijele škole;
- osigurati dostupnost resursa nastavnicima kako bi se pružila podrška preduzetničkim aktivnostima i podstaknulo preduzetničko razmišljanje;

Organizacija *Education Scotland* sarađivala je sa svojim partnerima iz trećeg sektora u projektu „Preduzetničke škole“ (*Big Idea*, Kooperativna fondacija za preduzetništvo Škotske, *Curriculo Solutions*, Akademija za socijalno preduzetništvo i *Young Enterprise Scotland*) s ciljem kreiranja resursa koji će pomoći prosvjetnim radnicima u nastojanjima da njihovo poučavanje dobije preduzetničku dimenziju. U smjernicama su opisane škotske studije slučaja kojima je cilj bio istaknuti pozitivan efekat razvijanja preduzetničkih vještina na pouzdanje i samopoštovanje mladih te pokazati mogućnosti za razvijanje tih vještina u kurikulumu.

⁽³³⁰⁾ <http://www.enterprisingschools.scot>

Ne postoje specifične informacije o uključivanju preduzetničkog obrazovanja kao neposredne teme u inicijalno obrazovanje nastavnika. Međutim, u nastavničkim standardima navodi se da svi nastavnici koji će raditi u osnovnom i srednjem obrazovanju moraju biti osposobljeni za poučavanje svih tema vezanih za kurikulum. To implicira uključivanje preduzetničkog obrazovanja. Nekoliko partnera iz trećeg sektora, uključenih u škotski projekt „Preduzetničke škole“, organizuje kontinuirani profesionalni razvoj vezano za preduzetničko obrazovanje, uključujući Akademiju socijalnog preduzetništva. Kursevi koji se odnose samo na preduzetničko obrazovanje ne postoje. Program „Izvrsnost u obrazovanju putem poslovnih veza (EEBL)“⁽³³¹⁾ ima podršku sa centralnog nivoa i organizuje stažiranje za sve nastavnike u osnovnom i srednjem obrazovanju u trajanju od najmanje dva dana.

⁽³³¹⁾ <http://www.educationscotland.gov.uk/relzvors/e/eebl.asp?strReferringChannel=educationscotland&strReferringPageID=tc:m:4-615801-64&class=l1+d86716>

Bosna i Hercegovina

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Bosna i Hercegovina koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽³³²⁾.

Relevantna strategija

„Strategija učenja o preduzetništvu u obrazovnim sistemima u Bosni i Hercegovini“ ⁽³³³⁾ posebna je nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje u Bosni i Hercegovini. Strategija obuhvata razdoblje 2012 – 2015. i pokriva sve nivoe obrazovanja.

Glavni ciljevi

Opšti je cilj strategije „podsticati i promovisati preduzetnički način razmišljanja koji ima pozitivan efekat na socijalni i privredni razvoj u Bosni i Hercegovini, u skladu sa postojećim strateškim obavezama i uzimajući u obzir globalni ekonomski napredak“ ⁽³³⁴⁾. Specifični ciljevi strategije jesu:

- podsticati sticanje preduzetničkih vještina kroz obrazovni sistem;
- povećati nivo svijesti i znanja o preduzetničkom duhu u obrazovnom procesu na svim nivoima;
- kroz obrazovni sistem razviti smisao za inovacije i preduzetništvo kao ključne vještine;
- podsticati uspostavljanje veza između obrazovnih ustanova i zajednice (lokalne vlasti, nevladinih udruženja, socijalnih partnera koji uključuju preduzeća);
- osnažiti saradnju između obrazovnog sistema i poslovne zajednice.

Konkretne aktivnosti

- Uspostavljanje partnerstva za preduzetničko učenje na nivou države;
- uvođenje partnerskog učenja o preduzetništvu na svim nivoima putem podsticanja veza između obrazovnog sektora, privrednog sektora i zajednica;
- podizanje nivoa svijesti o preduzetničkom učenju na svim nivoima;
- podsticanje preduzetničkog učenja u osnovnom i srednjem obrazovanju, uključujući stručno srednje obrazovanje (formalni obrazovni sistem);
- integracija preduzetništva kao ključne kompetencije u sadašnje kurikulume;
- osposobljavanje nastavnika i direktora škola;
- saradnja između obrazovnih ustanova radi korištenja dobrih praksi;
- podsticanje preduzetničkog učenja u visokom obrazovanju;
- podsticanje povezivanja obrazovnih ustanova i poslodavaca u visokom obrazovanju;

⁽³³²⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHOSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽³³³⁾ http://www.mcstr.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/strateski_doc/Archive.aspx?langTag=en-US&template_id=108&pageIndex=1

⁽³³⁴⁾ Strategija, str. 11.

- preporuke za uvođenje preduzetničkog učenja u kurikulume visokog obrazovanja, s posebnim naglaskom na inicijalno obrazovanje nastavnika;
- podsticanje preduzetničkog učenja u neformalnom obrazovanju (obrazovanje odraslih i razvijanje vještina pri osposobljavanju uz rad);
- podsticanje preduzetničkog učenja u obrazovanju odraslih;
- razvijanje preduzetničkih vještina putem – analize potreba za osposobljavanjem, osiguranja kvaliteta i osposobljavanja trenera.

Uključena ministarstva i drugi akteri

Uključen je velik broj ministarstava i aktera na nivou države i na lokalnom nivou, uključujući vladina tijela, obrazovne ustanove, poslovne subjekte i zajednicu ⁽³³⁵⁾; Državno partnerstvo za preduzetničko učenje osnovano je kao savjetodavno tijelo za pružanje podrške strategiji.

Okvir za praćenje

Okvir za praćenje još nije kreiran, ali u sklopu aktuelnog projekta EU radiće se na kreiranju alata za praćenje i mehanizama vrednovanja.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Integracija preduzetničkog obrazovanja u kurikulume u toku je i sprovodi se uz podršku projekta Obrazovni sistemi za preduzetničko učenje (ELES) ⁽³³⁶⁾ i putem regionalnog projekta SEECEL ⁽³³⁷⁾ u pilot-ustanovama.

Ishodi učenja

Ishodi učenja definisani su za nivoe ISCED 2 i 3 ⁽³³⁸⁾, ali nisu službeno integrisani u kurikulume. Ishodi učenja za nivo ISCED 1 definisani su u okviru regionalnog projekta SEECEL i koriste se u pilot-školama (4 škole).

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

„Nacionalna strategija učenja o preduzetništvu“ sadrži preporuke za inicijalno obrazovanje nastavnika (nisu obavezne na nacionalnom nivou) i kontinuirani profesionalni razvoj. Aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja iz preduzetničkog obrazovanja organizuju se za sve nastavnike na svim nivoima obrazovanja.

Sprovodi se i tranzicioni pilot-projekat koji vodi Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECEL) u saradnji s nacionalnim tijelom nadležnim za osposobljavanje nastavnika koji pruža podršku kontinuiranom profesionalnom razvoju nastavnika u osam škola koje sprovode osnovno obrazovanje i četiri škole koje sprovode srednje obrazovanje. Podrška uključuje neposredno finansiranje, podršku kurikulumu (uključujući praktična preduzetnička iskustva), materijale za osposobljavanje nastavnika, mentorske sheme za nastavnike između škola koje su uvele preduzetničko obrazovanje i škola koje su nove u ovom pilot-projektu.

⁽³³⁵⁾ Više informacija o uključenosti aktera i partnerstvima može se pronaći na 2. stranici u strategiji gdje se nalazi popis organizacija uključenih u izradu strategije i šire strategije.

⁽³³⁶⁾ www.eles.ba

⁽³³⁷⁾ www.seecel.hr

⁽³³⁸⁾ http://eles.ba/images/Projekt/RG1/Programme_and_Guidelines.pdf (str. 10 i 12)

Postoje smjernice za nastavnike. Bosna i Hercegovina podržala je projekat „Obrazovni sistemi za učenje za preduzetništvo“ (ELES), koji se kofinansira iz IPA programa, u okviru kojeg su izrađeni nastavni materijali.

Island

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Ne postoji nacionalna definicija preduzetničkog obrazovanja. Postoji definicija koja se odnosi na inovacije i preduzetničko obrazovanje:

„Inovacije i preduzetničko obrazovanje predstavljaju kurikularno područje koje se odnosi na upotrebu kreativnosti i znanja u rješavanju problema koje učenici identifikuju i analiziraju. Cilj mu je razviti kritičko i kreativno razmišljanje u dizajnu, nauci, tehnologiji, marketingu i preduzetništvu. Glavni naglasak u ovom području stavljen je na unapređenje kreativnih vještina i aktualizaciju učenikovih ideja kroz aktivno učestvovanje. Metodologija inovacija i preduzetničkog obrazovanja svrstava se u emancipacijske tipove pedagogije u kojima učenici od nastavnika postupno i sistematski dobijaju sve više kontrole u sprovođenju svojih projekata“⁽³³⁹⁾.

Relevantna strategija

U Islandu trenutno ne postoji nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje.

Islandski kurikulumi uvedeni su 2011. godine i uključuju zasebne Vodiče za nacionalne kurikulume za tri nivoa obrazovanja – predškolski⁽³⁴⁰⁾, obavezni (6-16 godina)⁽³⁴¹⁾ i viši srednji nivo (uglavnom između 16 i 20 godina)⁽³⁴²⁾. Preduzetničko obrazovanje neposredno se spominje samo u temi „Preduzetničko učenje“ u vodiču za obavezno obrazovanje.

Vodiči za nacionalne kurikulume omogućuju fleksibilnost u radu u duhu preduzetničkog obrazovanja, međutim, šest osnovnih stubova kurikuluma (pismenost, održivost, jednakost, kreativnost, zdravlje i blagostanje i demokratija i ljudska prava) ne uključuju više neposredno inovacije ili preduzetničko obrazovanje. Međutim, najvažniji djelovi kurikuluma i većine osnovnih stubova dobro su usklađeni s pristupima obrazovanja za inovacije i preduzetničkog obrazovanja, na primjer, uključivanjem kreativnosti i širih preduzetničkih kompetencija, poput kritičkog razmišljanja.

Istraživanje na Islandu pokazalo je da obrazovanje za inovacije (koje je uobičajenije na obaveznom nivou) i preduzetničko obrazovanje nisu uvriježeni u kurikulumima i da njihovo poučavanje najčešće zavisi od entuzijazma nastavnika i zainteresovanosti direktora. Nedavno istraživanje⁽³⁴³⁾ na višem srednjem nivou pokazalo je da direktori razumiju područje preduzetničkog obrazovanja te da postoje mnoga potencijalna područja za poučavanje preduzetničkog obrazovanja, ali i da se ono učenicima nudi veoma rijetko. Glavne karakteristike preduzetničkog obrazovanja u Islandu su da se ono uglavnom rijetko poučava, da ne postoji kontinuitet ili progresija u poučavanju i da je uglavnom povezano s nastavnicima koji ga poučavaju u svojim školama⁽³⁴⁴⁾.

⁽³³⁹⁾ Svanborg R. Jónsdóttir, Meyvant Þóroffsson, Gunnar E. Finnbogason, and Jóhanna Karlsdóttir. (2013). *Rætur nýsköpunar- og frumkvöðlamenntar í íslenskum námskrám og skólamálaumræðu*. Netla - Vefþimarit um uppeldi og menntun. Sérítt 201 – Fagid og fræðin. Prezeto sa: http://netla.hi.is/seritt/2013/fagid_og_fraedin/006.pdf.

⁽³⁴⁰⁾ http://www.dalvikurbyggd.is/relzvors/Files/kirilakot/adskr_leiksk_ens_2012.pdf

⁽³⁴¹⁾ http://brunnur.stjr.is/mrn/utgafuskra/utgafa.nsf/xsp/.ibmmodes/domino/OpenAttachment/mrn/utgafuskra/utgafa.nsf/C590D16CBC8439C500257A240030AE7F/Attachment/adskr_grsk_ens_2012.pdf

⁽³⁴²⁾ <http://brunnur.stjr.is/mrn/utgafuskra/utgafa.nsf/RSSPage.xsp?documentId=2149C139F3FA145B00257A240035BA1B&action=openDocument>

⁽³⁴³⁾ Jónsdóttir, S. R. (2007). *Analysis of entrepreneurship education in vocational education and training in Iceland*. Reykjavík: Nacionalna agencija Leonardo, Island. Dostupno na: <http://www.lme.is/doc/23?download=false> Svanborg R. Jónsdóttir, i Allyson Macdonald. (2013). Okruženje i pedagogija u inovacijskom obrazovanju. Iz L. V. Shavinina (Ed.), *The Routledge international handbook of innovation education* (str. 273-287). London: Routledge.

⁽³⁴⁴⁾ Intervju: Svanborg R. Jónsdóttir, viši predavač/vanredni profesor, Nastavnička akademija, Univerzitet na Islandu

Jedina aktivnost koja se finansira na nacionalnom nivou je *Nýsköpunarkeppni grunnskólanemenda* ⁽³⁴⁵⁾ (NKG), takmičenje u inovacijama za učenike uzrasta od 10 do 12 godina. Takmičenje finansira država, a organizuje i sprovodi privatno preduzeće.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Na nivoima ISCED 1-3 (obavezno obrazovanje) preduzetničko obrazovanje neposredna je međupredmetna tema. Interdisciplinarno područje „Inovacija, preduzetničko učenje i novi mediji“ neposredno se spominje u obaveznom obrazovanju. Preduzetničko obrazovanje ne poučava se kao zaseban predmet, ali se spominje u dva predmeta („Dizajn i tehnologija“ i „Prirodne nauke“) te je uključeno u dvije od pet kategorija kriterijuma kompetentnosti (korištenje medija i informacija te kreativnost i kritičko razmišljanje ⁽³⁴⁶⁾).

Ishodi učenja

Na nivoima ISCED 1-2 u kurikulumu se navodi: „Treba naglasiti da učenici stiču temeljito razumijevanje pojava s kojima se susreću tokom obrazovanja. To se može ostvariti, na primjer, naglašavanjem važnosti proizvodnog i kreativnog rada, stručnih vještina, inovacija i preduzetničkog učenja u kojima se inicijativa i oslanjanje na samoga sebe podstiču u radnim metodama koje se koriste u školskim aktivnostima i svakodnevnom životu“.

Kriterijumi kompetentnosti definisani su na kraju 4, 7. i 10. razreda i svaki se nadograđuje na prethodni. Kriterijumi po završetku 7. razreda zahtjevniji su od kriterijuma na kraju 4. razreda; što znači da se očekivanja od učenika povećavaju između razreda što se odražava i u kriterijumima kompetentnosti. Na primjer, u „Prirodnim naukama, inovacijama i praktičnoj upotrebi znanja“:

- po završetku 7. razreda učenici mogu: raditi pod nadzorom u grupama, u skladu sa predviđenim rasporedom, kako bi kreirali okruženje, objekat ili sistem;
- po završetku 10. razreda učenici mogu: učestvovati u organizaciji i radu, u skladu sa rasporedom grupe, kako bi kreirali okruženje, objekat ili sistem.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Na nacionalnom nivou ne postoji obrazovanje nastavnika ili podrška za preduzetničko obrazovanje. Međutim, kursevi kontinuiranog profesionalnog razvoja dostupni su svim nastavnicima na svim obrazovnim nivoima. Institut za istraživanje u obrazovanju, pri Nastavničkoj akademiji na Univerzitetu na Islandu, organizuje na zahtjev u cijeloj zemlji kurseve iz „Inovacija i preduzetničkog obrazovanja“ za nastavnike koji već rade. Nastavnička akademija na Univerzitetu na Islandu takođe organizuje kurseve u saradnji s Islandskim udruženjem nastavnika preduzetničkog obrazovanja (FNF), nezavisnim centrom INNOENT i nezavisnim obrazovnim centrom Klifið. Navedene je kurseve pohađao samo mali broj nastavnika iz nekoliko škola na Islandu, ali se taj broj povećava svake godine.

⁽³⁴⁵⁾ <http://www.nkg.is>

⁽³⁴⁶⁾ Za opis kompetencija za predmet *Kreativnost i kritičko razmišljanje* u 4, 7. i 10. razredu vidi str. 88-89. http://brunnur.stjir.is/mrn/utgafuskra/utgafa.nsf/xsp/ibmmodres/domino/OpenAttachment/mrn/utgafuskra/utgafa.nsf/E7D E015E63AA2F2C005296F7/Attachment/adalnnsk_greinask_ens_2014.pdf

Crna Gora

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Crna Gora koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽³⁴⁷⁾.

Relevantna strategija

Crna Gora ima posebnu nacionalnu strategiju za preduzetničko obrazovanje pod nazivom „Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje“ koja obuhvata razdoblje 2015 – 2019. i odnosi se na nivoe ISCED 0-6 i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje. Glavni ciljevi strategije su pružiti podršku preduzetničkom učenju na svim nivoima obrazovanja, pružiti podršku obrazovnim ustanovama u sprovođenju preduzetničkog obrazovanja, povećati relevantnost obrazovanja za privredu, podići svijest o socijalnim preduzećima i zadrugama i izgraditi efikasni preduzetnički ekosistem.

Konkretne aktivnosti

Aktivnosti su definisane za različite nivoe obrazovanja.

- Predškolsko obrazovanje:
 - pripremanje djece za efikasno učenje;
 - razvijanje preduzetničkih vještina poput kreativnosti, inovacija i timskog rada.
- Osnovno obrazovanje:
 - podizanje svijesti o preduzetničkoj kulturi, stavovima i vještinama potrebnim za život;
 - razvijanje osnovnih preduzetničkih kompetencija kod učenika.
- Srednje obrazovanje (opšte i stručno):
 - bolje pripremanje učenika za svijet rada i obrazovanje u budućnosti;
 - razvijanje preduzetničkih kompetencija i vještina radi pronalazjenja boljeg posla.
- Visoko obrazovanje:
 - jačanje uloge univerziteta u postizanju konkurentnosti i rasta;
 - uključivanje preduzetničkog obrazovanja na sve fakultete;
 - poboljšati mogućnosti za osnivanje preduzeća.
- Obrazovanje odraslih:
 - obezbjeđivanje da mogućnosti za cjeloživotno učenje i lični razvoj budu dostupne svima;
 - modernizovanje vještina za 21. vijek;
 - veće uključivanje novih preduzeća.

Uključena ministarstva i drugi akteri

Uključeni su razni akteri, uključujući ministarstva, vladine obrazovne agencije na svim nivoima, univerziteti, nevladina udruženja, socijalna preduzeća, organizacije, poslovne organizacije članice i zavod za zapošljavanje.

⁽³⁴⁷⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHOSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

Okvir za praćenje

Praćenje sprovođenja strategije u nadležnosti je Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje koje koordinira Direkcija za razvoj malog i srednjeg preduzetništva. Prati se ostvarivanje ciljeva strategije te se jednom godišnje podnosi izvještaj Vladi Crne Gore.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum:

Na nivoima ISCED 1 i ISCED 2 preduzetničko obrazovanje uključeno je u sve obavezne predmete koji se poučavaju na tim nivoima kao posebno međupredmetno područje. Preduzetništvo se poučava i kao izborni predmet, jednom nedjeljno, u osmom razredu.

U vidu podrške pokrenut je program za osposobljavanje nastavnika za integraciju preduzetničkog obrazovanja u redovne nastavne aktivnosti. Programe osposobljavanja odobrio je Nacionalni savjet za obrazovanje te se oni mogu pronaći u Katalogu za stručno usavršavanje nastavnika ⁽³⁴⁸⁾.

Na nivou ISCED 3, Nacionalni savjet za obrazovanje uključio je preduzetničko obrazovanje kao jedno od osam međupredmetnih područja za ovaj nivo. Učinjeno je sljedeće:

- Od 2014/15. školske godine preduzetništvo se počelo poučavati kao izborni predmet za prvi ili drugi razred višeg srednjeg obrazovanja .
- Preduzetničko obrazovanje počelo se poučavati kao međupredmetno područje u višem srednjem obrazovanju kao pilot-projekat. Pilot-projekat započeo je u 2014/15. školskoj godini u četiri škole u okviru projekta SEECCEL. Od 2015/16. školske godine sve škole koje sprovode više srednje obrazovanje u Crnoj Gori započele su poučavanjem preduzetničkog obrazovanja za sve učenike na svim nivoima.
- Pripremljen je program osposobljavanja za nastavnike u višem srednjem obrazovanju. Sprovođiće se u svim školama koje sprovode više srednje obrazovanje u julu i avgustu 2015. godine.
- Osim kao izborni predmet, preduzetničko obrazovanje sprovodi se u višem srednjem obrazovanju i putem preduzetničkih klubova, radionica, foruma i okruglih stolova u kojima učestvuju članovi lokalne preduzetničke zajednice.

Ishodi učenja

Na nivoima ISCED 1 i 2 preduzetničko obrazovanje je međupredmetno područje i sadržaj je usklađen s postojećim kurikulumom za osnovno obrazovanje. Dostupna su uputstva za sprovođenje preduzetničkog obrazovanja putem obaveznih predmeta u osnovnom obrazovanju ⁽³⁴⁹⁾. Postoji cijeli niz preduzetničkih ishoda učenja.

Na višem srednjem nivou u kurikulumu postoje jasne smjernice za nastavnike. Ovaj nivo uključuje više ishoda učenja ⁽³⁵⁰⁾ vezanih za ekonomsku i finansijsku pismenost.

⁽³⁴⁸⁾ <http://www.zzs.gov.me/naslovna/profesionalnirazvoji/programi/>

⁽³⁴⁹⁾ http://www.zzs.gov.me/rubrike/preduzetnicko_ucenje/

⁽³⁵⁰⁾ <http://www.zzs.gov.me/naslovna/programi/gimnazija/>

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Inicijalno obrazovanje nastavnika nudi studentima za nastavnike svih nivoa, od osnovnog do inicijalnog stručnog obrazovanja i osposobljavanja u školama, mogućnost pohađanja predmeta iz preduzetničkog obrazovanja, međutim, ono je obavezno samo za nastavnike preduzetništva u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama kao posebnog predmeta.

Kontinuirani profesionalni razvoj akreditovao je Zavod za školstvo i zasniva se na stručnim saznanjima iz projekta SEECCEL. Radi uvođenja preduzetničkog obrazovanja u kurikulum Zavod za školstvo i Centar za stručno obrazovanje organizovali su seminare i osposobljavanje za sve nastavnike u osnovnom i srednjem obrazovanju.

U osam škola koje sprovode osnovno obrazovanje i niže srednje obrazovanje i četiri škole koje sprovode više srednje obrazovanje sprovodi se transnacionalni pilot-projekat koji vodi Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECCEL) ⁽³⁵¹⁾ u saradnji sa nacionalnim tijelom nadležnim za osposobljavanje nastavnika, čime se pruža podrška trajnom stručnom obrazovanju nastavnika u tim školama. Podrška uključuje neposredno finansiranje, podršku kurikulumu (uključujući praktična preduzetnička iskustva), osposobljavanje nastavnika i umrežavanje i mentorske sheme za nastavnike između škola koje su uvele preduzetničko obrazovanje i škole koje su nove u ovom pilot-projektu.

Dostupni su nastavni materijali vezani za sprovođenje preduzetničkog obrazovanja kao ključne kompetencije, uključujući godišnje planove i pripreme za čas. Pripremljene su smjernice koje sadrže ciljeve i ishode učenja i predlažu metode koje se moraju primjenjivati u poučavanju preduzetničkog obrazovanja kao međupredmetne kompetencije.

Preduzetnički centri – osnovani u decembru 2013. godine u tri grada (Bijelo Polje, Berane, Mojkovac) i u oktobru 2015. godine u Baru – dobijaju podršku od centralne vlasti. Centri osiguravaju stručnu podršku za razvijanje inovativnih preduzetničkih ideja i organizuju aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja.

⁽³⁵¹⁾ <http://www.seecel.hr/about-us>

Makedonija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Nacionalna definicija preduzetničkog obrazovanja koja se koristi u „Strategiji učenja za preduzetništvo Republike Makedonije“ ⁽³⁵²⁾ glasi:

„Koncept obrazovanja i osposobljavanja koji podstiče preduzetnički način razmišljanja, temelji se na razvoju pojedinca i podrazumijeva osnovne principe efikasnosti u svakodnevnom životu, bez posebnog fokusa na razvojna preduzeća – što vodi preduzetničkoj pismenosti društva kao cjeline“.

Relevantna strategija

„Strategija učenja za preduzetništvo Republike Makedonije“ posebna je nacionalna strategija koja se bavi preduzetničkim obrazovanjem. Strategija obuhvata razdoblje od 2014. do 2020. godine i sve nivoe ISCED 1-8.

Glavni ciljevi

Pet prioritetnih područja strategija obuhvata osnovno obrazovanje, srednje obrazovanje, visoko obrazovanje, informalno/neformalno obrazovanje i mlade preduzetnike. Za sprovođenje strategije ključna su četiri instrumenta: najbolje prakse, tehnologija, podizanje svijesti i reforma i lično stručno usavršavanje nastavnika. Ovi će instrumenti dobiti podršku putem bliske saradnje obrazovnih ustanova na međunarodnom nivou te stavljanjem fokusa na povećanje broja ustanova u kojima se sprovodi preduzetničko obrazovanje.

Konkretni aktivnosti

Detaljni akcioni plan dio je strategije. U donjem tekstu dat je sažetak opisa različitih područja aktivnosti.

- Dugoročni ciljevi:
 - povećati nivo svijesti među građanima o značenju i važnosti preduzetničkog učenja na svim nivoima u državi;
 - unaprijediti kompetencije nastavnika za preduzetničko učenje na svim nivoima obrazovanja kako bi svaki nastavnik postao preduzetnički pismen i imao preduzetničko učenje kao ključnu kompetenciju;
 - stvoriti okruženje koje karakteriše pružanje podrške i saradnja u aktivnostima preduzetničkog učenja i uključuje sve obrazovne ustanove, lokalne zajednice, poslovne subjekte i porodice na svim nivoima u državi;
 - opremiti sve obrazovane ustanove najmodernijom tehnologijom za sprovođenje aktivnosti preduzetničkog učenja na svim obrazovnim nivoima u državi.
- Srednjoročni ciljevi:
 - kreirati i implementirati obrazovni kurikulum koji bolje priprema preduzetnike za pokretanje malih i srednje velikih preduzeća kako bi mogli biti konkurentni na širem tržištu EU;
 - povećati broj virtuelnih preduzeća i pružiti podršku pokretanju stvarnih preduzeća u okviru obrazovnih ustanova u svim dijelovima države;
 - osigurati snažnu mrežu kao podršku mladim preduzetnicima.

⁽³⁵²⁾ <http://www.mon.gov.mk/images/Artic-zDOC/Macedonian%20EL%20Strategy%202014-2020%20ENG%2012.2014.pdf>

- **Kratkoročni ciljevi:**
 - integrisati preduzetničke ishode učenja kao ključnu kompetenciju u nacionalne kurikule na svim obrazovnim nivoima.

Uključena ministarstva i drugi akteri

Na nacionalnom nivou uključen je veliki broj partnera.

- vlada: Ministarstvo obrazovanja i nauke, Ministarstvo rada i socijalnih pitanja, Ministarstvo privrede i Ministarstvo finansija;
- agencije: Zavod za razvoj obrazovanja, Centar za stručno obrazovanje i osposobljavanje, Nacionalna agencija za evropske obrazovne programe i mobilnost, Centar za obrazovanje odraslih, Agencija za promociju preduzetništva u Republici Makedoniji, Agencija za zapošljavanje;
- drugi: Nacionalna mreža prosvjetnih radnika u preduzetničkom obrazovanju, Nacionalni odbor za inovacije i preduzetništvo, studentske organizacije i univerziteti;
- međunarodne organizacije: Evropska trening fondacija (ETF), Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECEL).

Okvir za praćenje

Napredak u sprovođenju strategije pratiće se i vrednovati jednom godišnje. Ministarstvo obrazovanja i nauke, u koordinaciji s drugim ministarstvima, biće odgovorno za ovaj proces i za „prikupljanje i analizu podataka vezanih za ključne pokazatelje za praćenje i reviziju ukupnog napretka procesa implementacije“. Upravljački odbor za preduzetničko učenje koristiće se i rezultatima vrednovanja strategije koje će na osnovu ispitivanja sprovesti spoljna organizacija. Ona će sprovesti godišnja ispitivanja učenika, nastavnika, preduzetnika i raznih ustanova koje sprovode neformalno i informalno obrazovanje.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Na nivou ISCED 2 preduzetničko obrazovanje uvodi se putem obaveznog predmeta Inovacije. U ovom predmetu učenici uče o praktičnim primjerima preduzetništva: kako kreirati poslovni plan, napisati radnu biografiju i sl. Ostali predmeti (matematika, fizika, hemija, biologija i drugi) moraju obavezno sadržavati jednu temu koja je posvećena preduzetništvu i uključena u kurikulum.

Na nivou ISCED 3 preduzetničko obrazovanje integrisano je u predmet Inovacije i preduzetništvo u prve tri godine te je dio predmeta Poslovanje i preduzetništvo u četvrtoj godini.

U inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama značajna količina sadržaja vezanog za preduzetništvo uključena je u glavne predmete za grupu ekonomskih zanimanja. Druga zanimanja imaju predmet „Poslovanje i preduzetništvo“ koji obuhvata preduzetničke teme.

Ishodi učenja

Trenutno ne postoje definisani ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje. Međutim, jedan od srednjoročnih ciljeva strategije odnosi se na kreiranje i implementaciju kurikuluma koji se u potpunosti temelji na SEECEL-ovom pristupu ključnim kompetencijama (cilj za razdoblje 2016-2018).

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Iako ne postoje propisi sa centralnog nivoa za integraciju preduzetničkog obrazovanja u kurikulumе inicijalnog obrazovanja nastavnika, preduzetničko obrazovanje obavezno je na pedagoškim fakultetima koji obrazuju buduće nastavnike matematike i prirodnih nauka u nižem srednjem obrazovanju. Osim njih, budući nastavnici ekonomije i mašinstva u opštem višem srednjem obrazovanju i početnom obrazovanju i osposobljavanju u školama takođe moraju pohađati predmete iz preduzetničkog obrazovanja.

Zavod za razvoj obrazovanja (BDE), Centar za stručno obrazovanje i osposobljavanje i Ministarstvo obrazovanja i nauke nadležni su za kreiranje i distribuciju nastavnih materijala i resursa te za osposobljavanje nastavnika preduzetničkog obrazovanja na svim nivoima. U razdoblju od 2013. do 2014. godine 3.800 nastavnika u srednjem obrazovanju osposobljeno je kursevima koji su se bavili efikasnom implementacijom preduzetničkog obrazovanja. Osposobljavanje nastavnika u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju za poučavanje preduzetničkog obrazovanja prekinuto je u 2014/15. školskoj godini zbog nedostatka finansijskih sredstava.

Trenutno ne postoje nacionalne politike, smjernice ili preporuke koje definišu kako bi preduzetničko obrazovanje trebalo integrisati u inicijalno obrazovanje nastavnika. Međutim, neki univerziteti integrisali su preduzetničko obrazovanje u studijske programe za nastavnike.

U okviru sprovođenja nacionalne strategije za preduzetništvo Zavod za razvoj obrazovanja i Centar za stručno obrazovanje i osposobljavanje podstičaće škole i nastavnike na kreiranje smjernica za obrazovni proces u osnovnom i srednjem obrazovanju i pružati finansijsku podršku školama.

U osam škola koje sprovode osnovno obrazovanje i niže srednje obrazovanje i četiri škole koje sprovode više srednje obrazovanje sprovodi se transnacionalni pilot-projekat koji vodi Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECEL) ⁽³⁵³⁾ u saradnji sa nacionalnim tijelom nadležnim za osposobljavanje nastavnika, čime se pruža podrška trajnom stručnom obrazovanju nastavnika u tim školama. Podrška uključuje neposredno finansiranje, podršku kurikulumu (uključujući praktična preduzetnička iskustva), osposobljavanje nastavnika i umrežavanje i mentorske sheme za nastavnike između škola koje su uvele preduzetničko obrazovanje i škola koje su nove u ovom pilot-projektu.

⁽³⁵³⁾ <http://www.seecel.hr/about-us>

Norveška

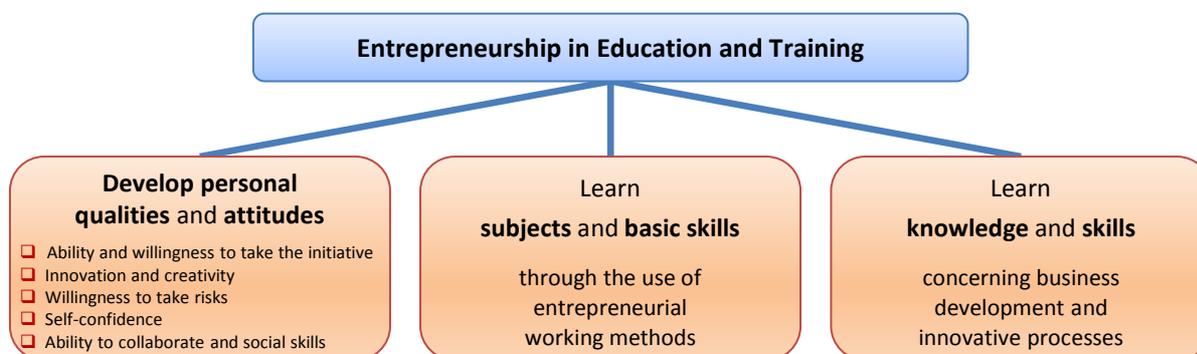
Definicija preduzetničkog obrazovanja

U Norveškoj se kao definicija preduzetničkog obrazovanja na nacionalnom nivou koristi definicija iz „Akcionog plana za preduzetništvo u obrazovanju i osposobljavanju 2009 – 2014.“⁽³⁵⁴⁾:

„Preduzetništvo podrazumijeva pokretanje novih aktivnosti i sposobnost uočavanja novih prilika i korištenja tih prilika u određenom broju društvenih područja. Preduzetnička kompetencija relevantna je za sva područja rada i poslovnog života, kako u novim tako i u tek pokrenutim aktivnostima i preduzećima [...] Preduzetništvo u obrazovanju i osposobljavanju može biti teoretski i praktično orijentisano. Osposobljavanje u preduzetništvu može se organizovati u obliku posebnog predmeta ili ono može biti integrisano kao način rada u drugim predmetima. Preduzetništvo može biti alat i metod rada kojim se podstiče učenje u različitim predmetima vezano za osnovne vještine. Preduzetništvo u obrazovanju i osposobljavanju može dodatno razviti i lične karakteristike i stavove. Osposobljavanje se može usmjeriti na usvajanje znanja o načinima za pokretanje vlastitog posla i o inovativnim i modernim procesima u postojećim preduzećima“.

Relevantna strategija

„Akcioni plan za preduzetništvo u obrazovanju i osposobljavanju 2009 – 2014“ posebna je nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje u Norveškoj nastala u saradnji Ministarstva obrazovanja i istraživanja, Ministarstva lokalne uprave i regionalnog razvoja i Ministarstva trgovine i industrije. Na donjem dijagramu⁽³⁵⁵⁾ dat je pregled ciljeva strategije:

Strategija obuhvata nivoe ISCED 1-8, ali je naglasak na visokom obrazovanju. Dodatne smjernice date su kroz tri izvještaja o strategiji⁽³⁵⁶⁾ u kojima se navodi: „Sada nacionalna, regionalna i lokalna tijela te obrazovne ustanove moraju uložiti napor u području preduzetništva u obrazovanju i osposobljavanju u skladu sa načelima obrazovnog sistema i vezano za lokalne, regionalne i nacionalne izazove i potrebe. Obrazovne ustanove moraju ocijeniti kako rad na preduzetništvu može

⁽³⁵⁴⁾ <https://www.regjeringen.no/globalassets/documents/action-plan-for-entrepreneurship-in-education-and-training-2009.pdf>

⁽³⁵⁵⁾ Idem, str. 8.

⁽³⁵⁶⁾ Bijela knjiga br. 7 (2008 – 2009). „Inovativna i održiva Norveška“ na: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/nhd/vedlegg/brosjyrer_2008/innomeld_kortv_eng.pdf

Bijela knjiga br. 25 (2008 – 2009). „Lokalni rast i vjera u budućnost“ na:

https://www.regjeringen.no/contentassets/4d1ec710cb0f4ca1831cd85171c11c9c/pdfs/stm200820090025000en_pdfs.pdf

Bijela knjiga br. 44 (2008 – 2009). Strategija obrazovanja na:

https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/report-no_-44-to-the-storting-2008-2009/id565231/

biti uključen u njihove planove i strategije i odlučiti na koji će se način sprovesti obrazovanje i osposobljavanje“.

Glavni ciljevi

Glavni ciljevi strategije su povećati kvalitet i obim preduzetničkog obrazovanja i osposobljavanja na svim nivoima i u svim područjima obrazovnog sistema kako bi Norveška postala vodeća sila u oblasti preduzetništva u obrazovanju i osposobljavanju. Glavna ciljna grupa za „Akcioni plan“ jesu direktori i osnivači obrazovnih ustanova, nastavno osoblje te učenici i studenti. Preduzetništvo u obrazovanju i osposobljavanju mora zadovoljavati opšte temeljno načelo norveške obrazovne politike: mora postati jedan od opštih prioriteta i mora postati dostupno svima, primjereno sposobnostima i potrebama pojedinaca.

Konkretne aktivnosti

Konkretne aktivnosti u strategiji koje se odnose na škole i/ili inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje su:

- Mjera10 – Pokrenuti mrežnu stranicu za digitalna nastavna pomagala za preduzetništvo u osnovnom i srednjem obrazovanju i osposobljavanju;
- Mjera11 – Nastaviti finansirati organizaciju *JA-YE Norway*;
- Mjera12 – Poboľšati kvalitet istraživanja i započeti vrednovanje preduzetništva u obrazovanju i osposobljavanju.

Važno je napomenuti da je prethodna strategija sadržavala niz aktivnosti vezanih za škole i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje.

Okvir za praćenje

Dovršeno je formativno vrednovanje akcionog plana. Ministarstvo obrazovanja i istraživanja osnovaće međuministarsku referentnu grupu koja će biti odgovorna za naknadno praćenje akcionog plana koje će se referirati na ovo vrednovanje.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje poučava se kao zaseban izborni predmet na nivoima ISCED 2 i 3.

Na nivoima ISCED 1-3 preduzetničko obrazovanje integrisano je u obavezni predmet „Društvene nauke“.

Na nivou ISCED 2 preduzetničko obrazovanje integrisano je u izborni predmet „Proizvodnja robe i usluga“.

Na nivou ISCED 3 preduzetničko obrazovanje poučava se u okviru dva posebna izborna predmeta: „Preduzetništvo i poslovni razvoj“ i „Poslovna ekonomija“, a integrisano je i u izborne predmete.

Poučavanje preduzetništva ugrađeno je u Nacionalni kurikulum za podsticanje znanja u osnovnom i srednjem obrazovanju i osposobljavanju.

Ishodi učenja

Preduzetnički ishodi učenja definisani su pojedinačno u svim područjima kurikulumu. Iako su ishodi razvojni, oni nisu međusobno povezani tokom procesa učenja. Neki primjeri ishoda učenja su:

Na nivou ISCED 2 u izbornom predmetu „Radne životne vještine“:

- predmet će povećati motivaciju i podsticati interese učenika, radnu etiku i osjećaj kompetentnosti kroz uslužne i proizvodne djelatnosti;
- rad koji podrazumijeva razne uslužne i proizvodne djelatnosti pridonijeće razvijanju autonomije učenika, saradnje, uslužnosti, preduzetništva i kreativnosti;
- u okviru predmeta učenici će učestvovati u različitim aktivnostima kojima je cilj kreiranje raznih proizvoda i usluga.

Na nivou ISCED 2 u izbornom predmetu „Kreiranje proizvoda i usluga“:

- kreiranje poslovnog projekta/ideje i razvijanje preduzeća;
- planiranje i sprovođenje aktivnosti i dokumentiranje praktičnog rada, u skladu sa kriterijumima kvaliteta, koje podrazumijeva opis radnih procesa.

Na nivou ISCED 3 predmet „Preduzetništvo i poslovni razvoj“ uključuje sljedeće ishode učenja:

- opisati kreativne metode za razvoj posla;
- opisati razvojni proces za kreiranje proizvoda.

Na nivou ISCED 3 u predmetu „Poslovna ekonomija“ od učenika se traži:

- da objasne kako lokalni i regionalni resursi stvaraju temelje za poslovne aktivnosti i da identifikuju sve moguće sukobe interesa koji mogu proizaći iz korištenja tih resursa;
- da raspravljaju o važnosti umrežavanja i saradnje i da objasne način na koji mreže pružaju podršku onima koji žele pokrenuti posao;
- da ocijene mogućnosti za poslovnu aktivnost korištenjem lokalnih i regionalnih resursa, identifikuju mogućnosti za umrežavanje i pripreme plan za umrežavanje i saradnju.

Društvene nauke poučavaju se na nivoima ISCED 1-3, a ishodi učenja vezani za preduzetničko obrazovanje jesu:

- opisati razlike u načinu na koji dječaci i djevojčice troše novac i raspravljati o faktorima koji utiču na potrošnju (4. razred);
- dati primjere i raspravljati kako propagandni program različitih medija može uticati na navike potrošača i ličnu ekonomiju (7. razred);
- ocijeniti mogućnosti i izazove za pokretanje preduzeća i navesti neke od glavnih karakteristika računa dobiti i gubitka i bilansa (ISCED 3).

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Preduzetništvo i/ili inovativna praksa spominju se uopšteno u propisima za sve programe obrazovanja i osposobljavanja nastavnika kao dio opisa ishoda učenja. Spominju se i u nacionalnim smjernicama za programe u okviru ishoda učenja za pojedine predmete. Međutim, integracija preduzetničkog obrazovanja u kurikulum inicijalnog obrazovanja nastavnika pitanje je autonomije pojedinih obrazovnih ustanova. Kurs kontinuiranog profesionalnog razvoja iz preduzetništva kao pedagoška metoda u stručnom obrazovanju i osposobljavanju (ISCED 3) dostupan je samo na jednom univerzitetskom programu za nastavnike stručnog obrazovanja i osposobljavanja.

Od 2006. godine Uprava za obrazovanje i osposobljavanje dodjeljuje otprilike 2 miliona norveških kruna godišnje kroz konkurse za sredstva na koje poziva visoke škole i univerzitete koji sprovode obrazovanje nastavnika putem:

- programa studija u kojima je preduzetništvo integrisano u obrazovanje nastavnika s fokusom na pedagoška načela i primjerene alate;
- kurseva kontinuiranog profesionalnog razvoja, shema osposobljavanja uz rad, razmjena iskustava ili drugih oblika razvijanja kompetencija za nastavnike i direktore škola u osnovnom i srednjem obrazovanju i osposobljavanju.

Ministarstvo obrazovanja i istraživanja želi nastaviti sprovoditi ovu mjeru kako bi pružilo podršku ustanovama koje sprovode obrazovanje nastavnika za stručno obrazovanje.

Srbija

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Srbija nema nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja. Međutim, preduzetničko obrazovanje prepoznato je kao međupredmetna kompetencija za sve nivoe obrazovanja.

Relevantna strategija

Trenutno ne postoji nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje. Preduzetničko obrazovanje obrađeno je u tri nacionalne strategije, od kojih je najrelevantnija „Nacionalna strategija za mlade“.

A) „Nacionalna strategija za mlade 2015 – 2025“ ⁽³⁵⁷⁾

„Nacionalna strategija za mlade“ donosi nacionalnu politiku za mlade uzrasta od 15 do 30 godina i sprovodi je Ministarstvo mladih i sporta u saradnji sa Vladinom radnom grupom za sprovođenje strategije (koja uključuje predstavnike iz različitih ministarstava). Ciljevi vezani za preduzetničko obrazovanje najdetaljniji su i opsežni. Glavni ciljevi uključuju podsticanje preduzetništva kod mladih, podršku razvoju kreativnosti, inovacija i inicijative kod mladih i sticanje kompetencija u okviru cjeloživotnog učenja. Konkretno uključuju:

- uvođenje preduzetničkih vještina, znanja i finansijske pismenosti u kurikulume na svim nivoima formalnog obrazovanja;
- kreiranje programa za preduzetničke vještine, znanja i finansijsku pismenost;
- pružanje podrške pokretanju i razvoju učeničkih preduzeća kao komponente preduzetničkog iskustva;
- pružanje podrške uvođenju Pasoša preduzetničkih vještina ⁽³⁵⁸⁾ na nacionalnom nivou;
- unapređenje psiholoških, didaktičkih i metodičkih kompetencija nastavnika;
- iniciranje promjena u zakonskim propisima kako bi se osigurala akreditacija programa kontinuiranog profesionalnog razvoja za nastavnike putem udruženja koja organizuju aktivnosti za mlade;
- pružanje podrške udruženjima koja organizuju aktivnosti za mlade;
- uključivanje poslodavaca u aktivno i kontinuirano učestvovanje u kreiranju i sprovođenju cjeloživotnog učenja;
- unapređenje mehanizama za stažiranje i praktično radno iskustvo.

Ministarstvo mladih i sporta, Vladina radna grupa i Savjet mladih nadležni su za podnošenje godišnjih izvještaja o napretku strategije koji se temelje na skupu pokazatelja iz strategije. Izvještaji se podnose vladi i objavljuju na mrežnim stranicama Ministarstva mladih i sporta.

⁽³⁵⁷⁾ http://www.mos.gov.rs/mladisuzakon/attachments/article/389/nacionalna_strategija_za_mlade0101_cyr.pdf

⁽³⁵⁸⁾ <http://entrepreneurialskillspass.eu>

B) „Strategija razvoja obrazovanja 2012 – 2020“⁽³⁵⁹⁾

Ova strategija donosi nacionalnu politiku za obrazovanje za nivoe ISCED 1-8, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama i sprovodi je Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnološkog razvoja uz pomoć Ministarstva privrede. Strategija naglašava važnost preduzetničkog obrazovanja na svim nivoima obrazovanja i osposobljavanja te važnost razvoja preduzetničke kulture u školama i na univerzitetima. Strategijom se nastoje podsticati nastavne preduzetničke aktivnosti u školama koje su povezane sa lokalnom zajednicom i uključivanje metoda i tehnika preduzetničkog obrazovanja u osposobljavanje nastavnika. Iako strategija ima široke ciljeve, u akcioni plan je uključena samo jedna konkretna aktivnost vezana za inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama. Aktivnost je vezana za razvijanje programa preduzetničkog obrazovanja u inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama.

C) „Strategija za podršku razvoja malih i srednjih preduzeća, preduzetništva i konkurentnosti 2015 – 2020“⁽³⁶⁰⁾

Ova strategija uključuje aktivnosti koje se odnose na sve nivoe obrazovanja i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje (ISCED 1-8). Glavni ciljevi vezani za preduzetničko obrazovanje odnose se na uvođenje preduzetničkog obrazovanja na sve nivoe obrazovanja i pokretanje inicijalnog obrazovanja i osposobljavanja nastavnika za nastavnike preduzetničkog obrazovanja. Konkretno aktivnosti koje se odnose na škole i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje uključuju aktivnosti vezane za kurikulume, razvijanje preduzetničkog duha u osnovnom obrazovanju, pokretanje učeničkih mini-preduzeća, korištenje programa organizacije *Junior Achievement* te kontinuirani profesionalni razvoj i inicijalno obrazovanje nastavnika za nastavnike preduzetničkog obrazovanja.

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Na nivoima ISCED 1-3, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama, preduzetničko obrazovanje percipira se kao međupredmetna kompetencija. Predmet „Preduzetništvo“ dostupan je i u nekim školama koje sprovode stručno srednje obrazovanje te u kurikulumima postoji njegov opis koji uključuje ishode učenja, nastavne planove i preporuke za metode poučavanja, na primjer, aktivno učenje, projektno učenje ili aktivnosti izvan učionice.

Ishodi učenja

Ishodi učenja za preduzetničko obrazovanje definisani su za osnovno i srednje obrazovanje (ISCED 1-3, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama). Ishodi učenja nisu povezani i nisu razvojni.

U osnovnom obrazovanju učenici bi trebali:

- steći vještine prepoznavanja mogućnosti u školi i zajednici; inicirati i prihvaćati promjene u sprovođenju svojih ideja;
- preuzimati odgovornost; postati svjesni vlastitih potencijala i interesa;
- moći nezavisno donositi odluke i odabire vezane za buduće obrazovanje i karijeru;

⁽³⁵⁹⁾ Strategija: http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/strategija_obrazovanja_do_2020.pdf
Akcioni plan: http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Akcioni_plan.pdf

⁽³⁶⁰⁾ Strategija: <http://www.privreda.gov.rs/wp-content/uploads/2015/06/Strategija-mala-i-srednja-preduzeca.pdf>
Akcioni plan: <http://www.privreda.gov.rs/wp-content/uploads/2015/06/Akcioni-plan-mala-i-srednja-preduzeca.pdf>

- pokazati spremnost za volontiranje i pokretanje humanitarnih aktivnosti.

U srednjem obrazovanju učenici bi trebali:

- steći organizacione vještine i vještine važne za međuljudske odnose;
- naučiti upravljati događajima, vremenom i finansijama;
- znati pisati složene planove i donositi odluke u skladu sa zadatim zahtjevima;
- pokazati spremnost za volontiranje i korištenje različitih mogućnosti za dobijanje radnog iskustva.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

Integracija preduzetničkog obrazovanja u kurikulum inicijalnog obrazovanja nastavnika pitanje je autonomije obrazovnih ustanova. Međutim, nedavno usvojen akcioni plan predviđa uvođenje preduzetničkog obrazovanja u programe inicijalnog obrazovanja nastavnika.

Kontinuirani profesionalni razvoj za nastavnike obavezno je, i Srbija nudi kurseve kontinuiranog profesionalnog razvoja iz preduzetničkog obrazovanja za sve nastavnike od osnovnog do višeg srednjeg obrazovanja, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama.

U devet škola koje sprovode osnovno obrazovanje i niže srednje obrazovanje i četiri škole koje sprovode više srednje obrazovanje sprovodi se transnacionalni pilot-projekat koji vodi Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECEL) ⁽³⁶¹⁾ u saradnji sa nacionalnim tijelom nadležnim za osposobljavanje nastavnika, čime se pruža podrška trajnom stručnom obrazovanju nastavnika u tim školama. Podrška uključuje neposredno finansiranje, podršku kurikulumu (uključujući praktična preduzetnička iskustva), osposobljavanje nastavnika i umrežavanje i mentorske sheme za nastavnike između škola koje su uvele preduzetničko obrazovanje i škola koje su nove u ovom pilot-projektu.

⁽³⁶¹⁾ <http://www.seecel.hr/about-us>

Turska

Definicija preduzetničkog obrazovanja

Kao nacionalnu definiciju preduzetničkog obrazovanja Turska koristi opis preduzetničke kompetencije iz dokumenta Evropski referentni okvir za ključne kompetencije u cjeloživotnom učenju ⁽³⁶²⁾.

Relevantna strategija

Trenutno u Turskoj ne postoji aktualne nacionalna strategija za preduzetničko obrazovanje. Preduzetničko obrazovanje uključeno je u nekoliko širih strategija koje uključuju:

- „Strateški plan Ministarstva nacionalnog obrazovanja 2010 – 2014“ ⁽³⁶³⁾ (najrelevantnija);
- „Strategija za cjeloživotno učenje 2009“ ⁽³⁶⁴⁾ naglašava važnost preduzetničke kulture i ključnih kompetencija, uključujući smisao za inicijativu i preduzetništvo;
- „Strategija i akcioni plan za preduzetništvo 2014 – 2016“ ⁽³⁶⁵⁾;
- „Strateška knjiga i akcioni plan za stručno i tehničko obrazovanje 2014 – 2018“ ⁽³⁶⁶⁾ naglašava potrebu za preduzetničkim vještinama kod svakog pojedinca;
- Vodič za standardizaciju predškolskih, osnovnih i nižih srednjih obrazovnih ustanova ⁽³⁶⁷⁾.

Strateški plan Ministarstva nacionalnog obrazovanja 2010 – 2014.

Glavna strategija koja obrađuje preduzetničko obrazovanje je „Strateški plan Ministarstva nacionalnog obrazovanja 2010 – 2014“. Ovaj petogodišnji plan odnosi se na sve nivoe obrazovanja (ISCED 1-8). Okvir za praćenje još nije donešen.

Glavni ciljevi

- organizovanje aktivnosti za podsticanje preduzetništva, počevši od zadnjih razreda nižeg srednjeg obrazovanja do šire društvene zajednice putem cjeloživotnog učenja.

Konkretne aktivnosti

- organizovanje aktivnosti preduzetničkog obrazovanja uz učestvovanje uspješnih preduzetnika.

⁽³⁶²⁾ http://bookshostr.europa.eu/is-bin/INTERSHOSTR.enfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=NC7807312

⁽³⁶³⁾ http://sgb.meb.gov.tr/Str_yon_planlama_V2/MEBStratejikPlan.pdf

⁽³⁶⁴⁾ <http://mesbil.meb.gov.tr/genel/hayat%20boyu%20öğrenme%20dokuman.pdf>

⁽³⁶⁵⁾ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150701-9-1.pdf>

⁽³⁶⁶⁾ http://mtegm.meb.gov.tr/documents/strategy_eng/strateji_eng.pdf

⁽³⁶⁷⁾ http://mevzuat.meb.gov.tr/html/okulonc_1/okulonc_1.html

U kurikulumu

Neposredna integracija u kurikulum

Preduzetničko obrazovanje uključeno je kao jednočasovni izborni predmet u opšte više srednje obrazovanje i inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama.

U opštem višem srednjem obrazovanju predmet „Preduzetništvo“ poučava se kao izborni predmet. U inicijalnom stručnom obrazovanju i osposobljavanju u školama modul „Preduzetničke ideje i pokretanje posla“ poučava se u okviru predmeta „Razvoj karijere“.

Preporuke za metode učenja sa centralnog nivoa postoje za opšte srednje i stručno obrazovanje.

Ishodi učenja

Ishodi učenja za preduzetništvo razvojni su i uključuju sljedeće:

- upotreba osnovnih koncepata vezanih za preduzetništvo;
- kreiranje poslovnih ideja i vrednovanje tih ideja;
- priprema dokumenata potrebnih za pokretanje posla;
- kreiranje aktivnosti te usvajanje stručnih kompetencija i kapaciteta na osnovu djelatnosti preduzeća i karakteristika pojedinih zanimanja.

Ishodi učenja u kurikulumima koji se primjenjuju u srednjem i stručnom obrazovanju proizilaze iz važnosti preduzetništva za društveni i ekonomski život. Osim toga, oni pokazuju koje bi karakteristike trebali imati preduzetnici i odražavaju prednosti i nedostatke vođenja vlastitog posla.

Obrazovanje nastavnika i podrška nastavnicima

U inicijalnom obrazovanju nastavnika preduzetničko obrazovanje obavezna je tema samo za buduće nastavnike koji se osposobljavaju u okviru Dodiplomskog programa za nastavnike društvenih nauka.

Aktivnosti kontinuiranog profesionalnog razvoja postoje kako bi podigle svijest nastavnika i unaprijedile njihove preduzetničke vještine. Dostupne su svim nastavnicima u osnovnom i srednjem obrazovanju, uključujući inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje u školama. Ne postoje smjernice ili preporuke za organizaciju kurseva.

U osam škola koje sprovode osnovno obrazovanje i niže srednje obrazovanje i četiri škole koje sprovode više srednje obrazovanje sprovodi se transnacionalni pilot-projekat koji vodi Regionalni centar za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje jugoistočne Europe (SEECEL) ⁽³⁶⁸⁾ u saradnji sa nacionalnim tijelom nadležnim za osposobljavanje nastavnika, čime se pruža podrška trajnom stručnom obrazovanju nastavnika u tim školama. Podrška uključuje neposredno finansiranje, podršku kurikulumu (uključujući praktična preduzetnička iskustva), osposobljavanje nastavnika i umrežavanje i mentorske sheme za nastavnike između škola koje su uvele preduzetničko obrazovanje i škola koje su nove u ovom pilot-projektu.

⁽³⁶⁸⁾ <http://www.seecel.hr/about-us>

**IZVRŠNA AGENCIJA ZA OBRAZOVANJE,
AUDIOVIZUELNU DJELATNOST I KULTURU**

Analiza politika iz područja obrazovanja i mladih

Avenue du Bourget 1 (BOU2)
B-1049 Brussels
(<http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice>)

Glavna urednica

Arlette Delhaxhe

Autori

Ania Bourgeois (koordinacija),
Marie-Pascale Balcon, Jari Matti Riiheläinen,
uz asistenciju Aude Antoine, Sogol Noorani i Michele Zagordo

Spoljni stručnjak

Elin McCallum (asistentkinja i savjetnica)

Grafički urednik

Patrice Brel

Koordinacija izrade

Gisèle De Lel

NACIONALNE JEDINICE EURYDICEA

AUSTRIJA

Eurydice-Informationsstelle
Bundesministerium für Bildung und Frauen
Abt. IA/1b
Minoritenplatz 5
1014 Wien
Dostava informacija: Johannes Lindner, Inge Koch-
Polagnoli (spoljni stručnjaci)

BELGIJA

Unité Eurydice de la Fédération Wallonie-Bruxelles
Ministère de la Fédération Wallonie-Bruxelles
Direction des relations internationales
Boulevard Léopold II, 44 – Bureau 6A/008
1080 Bruxelles
Dostava informacija: Bernadette Schreuer

Eurydice Vlaanderen
Departement Onderwijs en Vorming/
Afdeling Strategische Beleidsondersteuning
Hendrik Consciencegebouw
Koning Albert II-laan 15
1210 Brussel
Dostava informacija: stručnjakinja iz Odjeljenja za
obrazovanje i osposobljavanje: Isabelle Goudeseune;
stručnjaci iz Agencije za visoko obrazovanje, obrazovanje
odraslih, kvalifikacije i naknade za školovanje: Willy
Sleurs, Rita Cabus; koordinacija: Eline De Ridder

Eurydice-Informationsstelle der Deutschsprachigen
Gemeinschaft
Autonome Hochschule in der DG
Monschauer Strasse 57
4700 Eupen
Dostava informacija: Thomas Ortmann i Stéphanie Nix

BOSNA I HERCEGOVINA

Ministarstvo civilnih poslova
Odjeljenje za obrazovanje
Trg BiH 3
71000 Sarajevo
Dostava informacija: Milijana Lale

BUGARSKA

Jedinica Eurydicea
Centar za razvoj ljudskih resursa
Jedinica za obrazovno istraživanje i planiranje
15, Graf Ignatiev Str.
1000 Sofia
Dostava informacija: Silviya Kantcheva (stručnjakinja)

HRVATSKA

Ministarstvo nauke, obrazovanja i sporta
Donje Svetice 38
10000 Zagreb
Dostava informacija: Duje Bonacci

KIPAR

Jedinica Eurydicea
Ministarstvo obrazovanja i kulture
Kimonos and Thoukydidou
1434 Nicosia
Dostava informacija: Christiana Haperi; stručnjakinja:
Constandinos Georgiou (Inspektor srednjeg tehničkog i
stručnog obrazovanja)

REPUBLIKA ČEŠKA

Jedinica Eurydicea
Centar za međunarodnu saradnju u obrazovanju
Dům zahraniční spolupráce
Na Poříčí 1035/4
110 00 Praha 1
Dostava informacija: Helena Pavlíková; Simona Pikálková;
stručnjaci: Lukáš Hula (Nacionalni institut za obrazovanje)

DANSKA

Jedinica Eurydicea
Agencija za visoko obrazovanje
Bredgade 43
1260 København K
Dostava informacija: Ministarstvo djece, obrazovanja i
rodne ravnopravnosti, Danska fondacija za preduzetništvo,
Danska agencija za visoko obrazovanje

ESTONIJA

Jedinica Eurydicea
Odjeljenje za analizu
Ministarstvo obrazovanja i nauke
Munga 18
50088 Tartu
Dostava informacija: Kersti Kaldma (koordinacija);
stručnjaci: Imbi Henno (Odjeljenje za opšte obrazovanje,
Ministarstvo obrazovanja i istraživanja); Epp Vodja (Junior
Achievement Estonija)

FINSKA

Jedinica Eurydicea
Finski nacionalni odbor za obrazovanje
P.O. Box 380
00531 Helsinki
Dostava informacija: Kristina Kaihari i Aapo Koukku

MAKEDONIJA

Nacionalna agencija za evropske programe u obrazovanju
i mobilnost
Porta Bunjakovec 2A-1
1000 Skopje
Dostava informacija: Dejan Zlatkovski, Darko Dimitrov

FRANCUSKA

Unité française d'Eurydice
Ministère de l'Éducation nationale, de l'Enseignement
supérieur et de la Recherche
Direction de l'évaluation, de la prospective et de la
performance
Mission aux relations européennes et internationales
61-65, rue Dutot
75732 Paris Cedex 15
Dostava informacija: stručnjaci: Isabelle Buisson
(stručnjakinja za preduzetničko obrazovanje, Lycée
français de Brasilia, Brazil), Sylvain Starck (istraživačica i
stručnjakinja za preduzetničko obrazovanje, Univerzitet u
Lilleu), Patricia Remoussenard (istraživačica i stručnjakinja
za preduzetničko obrazovanje, Univerzitet u Lilleu)

NJEMAČKA

Eurydice-Informationsstelle des Bundes
Deutsches Zentrum für Luft- und Raumfahrt e. V. (DLR)
Heinrich-Konen Str. 1
53227 Bonn
Dostava informacija: Hannah Gebel

Eurydice-Informationsstelle der Länder im Sekretariat der
Kultusministerkonferenz
Gaurheindorfer Straße 157
53117 Bonn

GRČKA

Jedinica Eurydicea
Uprava za evropske i međunarodne poslove
Ministarstvo kulture, obrazovanja i religijskih pitanja
37 Andrea Papandreou Str. (Office 2172)
15180 Maroussi (Attiki)
Dostava informacija: Magda Trantallidi i Ismini
Christofareizi

MAĐARSKA

Jedinica Eurydicea
Mađarski institut za istraživanje i razvoj obrazovanja
Szobránc utca 6-8
1143 Budapest
Dostava informacija: Monika Reti

ISLAND

Jedinica Eurydicea
Uprava za obrazovanje
Víkurbær 3
203 Kópavogur
Dostava informacija: Zajednička odgovornost

IRSKA

Jedinica Eurydicea
Odjeljenje za obrazovanje i vještine
Međunarodna služba
Marlborough Street
Dublin 1

ITALIJA

Unità italiana di Eurydice
Istituto Nazionale di Documentazione, Innovazione e
Ricerca Educativa (INDIRE)
Agenzia Erasmus+
Via C. Lombroso 6/15
50134 Firenze
Dostava informacija: Alessandra Mochi;
stručnjaci: Paola Castellucci (Direzione generale per lo
studente, lo sviluppo e l'internazionalizzazione della
formazione superiore – Ministero dell'Istruzione,
dell'Università e della Ricerca); Federico Cinquepalmi
(Dirigente dell'Ufficio per l'Internazionalizzazione della
formazione superiore, Direzione generale per lo studente,
lo sviluppo e l'internazionalizzazione della formazione
superiore – Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della
Ricerca); Alfredo Menichelli (Dirigente scolastico,
Direzione generale per gli ordinamenti scolastici e la
valutazione del sistema nazionale di istruzione – Ministero
dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca); Maria
Antonietta Scalera (Direzione generale per lo studente, lo
sviluppo e l'internazionalizzazione della formazione
superiore - Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della
Ricerca); Maria Rosa Silvestro (Dirigente tecnico,
Direzione generale per gli ordinamenti scolastici e la
valutazione del sistema nazionale di istruzione – Ministero
dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca).

LETONIJA

Jedinica Eurydicea
Državna agencija za razvoj obrazovanja
Valņu street 3
1050 Riga
Dostava informacija: Zajednička odgovornost;
stručnjaci: Iveta Cīrule (Međunarodna škola za ekonomiju i
poslovnu administraciju u Rigi), Sandra Falka (Nacionalni
centar za obrazovanje)

LIHTENŠTAJN

Informationsstelle Eurydice
Schulamt des Fürstentums Liechtenstein
Austrasse 79
Postfach 684
9490 Vaduz

LITVANIJA

Jedinica Eurydicea
Nacionalna agencija za evaluaciju škola Republike
Litvanije
Geležinio Vilko Street 12
03163 Vilnius
Dostava informacija: Zajednička odgovornost

LUKSEMBURG

Unité nationale d'Eurydice
ANEFORÉ ASBL
58, boulevard Grande-Duchesse Charlotte
1330 Luksemburg
Dostava informacija: Tom Muller (MENJE Luksemburg);
Christine Pegel (Nacionalna jedinica Eurydicea u
Luksemburgu)

MALTA

Jedinica Eurydicea
Odjeljenje za istraživanje i razvoj politika
Ministarstvo obrazovanja i zapošljavanja
Great Siege Road
Floriana VLT 2000
Dostava informacija: Jedinica Eurydicea (Malta), Elaine
Mizzi i Christopher Schembri.

CRNA GORA

Jedinica Eurydicea
Vaka Djurovica bb
81000 Podgorica
Dostava informacija: Nevena Cabrilo (Zavod za školstvo),
Zora Bogicevic (Direktorat za opšte više srednje
obrazovanje, stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih),
Srdjan Obradovic (Centar za stručno obrazovanje), Sandra
Brkanovic (Centar za stručno obrazovanje), Biljana
Misovic (Direktorat za visoko obrazovanje) i Tamara
Tovjanin, Direktorat za visoko obrazovanje)

HOLANDIJA

Eurydice Nederland
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Directie Internationaal Beleid
Etage 4 – Kamer 08.022
Rijnstraat 50
2500 BJ Den Haag
Dostava informacija: Zajednička odgovornost

NORVEŠKA

Jedinica Eurydicea
Ministarstvo obrazovanja i istraživanja
AIK-avd., Kunnskapsdepartementet
Kirkegata 18
P.O. Box 8119 Dep.
0032 Oslo
Dostava informacija: Zajednička odgovornost

POLJSKA

Jedinica Eurydicea
Fondacija za razvoj obrazovnog sistema
Mokotowska 43
00-551 Warsaw
Dostava informacija: Joanna Dąbrowska, Magdalena
Górowska-Fells; nacionalni stručnjaci: Danuta Pusek
(Ministarstvo nacionalnog obrazovanja), Grażyna
Kurowska i Olga Kożuchowska (Centar za razvoj
obrazovanja)

PORTUGALIJA

Unidade Portuguesa da Rede Eurydice (UPRE)
Ministério da Educação e Ciência
Direção-Geral de Estatísticas da Educação e Ciência
(DGEEC)
Av. 24 de Julho, 134
1399-054 Lisboa
Dostava informacija: Isabel Almeida
Izvan jedinice: Ilda Figueiredo

RUMUNIJA

Jedinica Eurydicea
Nacionalna agencija za programe Zajednice u području
obrazovanja i osposobljavanja
Universitatea Politehnică București
Biblioteca Centrală
Splaiul Independenței, nr. 313
Sector 6
060042 București
Dostava informacija: Veronica – Gabriela Chirea; u
saradnji sa stručnjacima: Eugen Stoica (Ministarstvo
nacionalno obrazovanja i znanstvenog istraživanja);
Laura Elena Căpiță i Angela Teșileanu (Institut za
znanstveno obrazovanje); Zoica Elena Vlăduț i Mihaela
Ștefănescu (Nacionalni centar za tehničko i stručno
obrazovanje); Cristina Barna (Univerzitet u Bukureštu)

SRBIJA

Jedinica Eurydicea Srbija
Fondacija Tempus
Terazije 36 – 1. kat
11000 Belgrade
Dostava informacija: Zajednička odgovornost

SLOVAČKA

Jedinica Eurydicea
Akademska udruženje za međunarodnu saradnju
Križkova 9
811 04 Bratislava
Dostava informacija: Marta Ivanova, Gabriela Aichova,
Martina Račková

SLOVENIJA

Jedinica Eurydicea
Ministarstvo obrazovanja, nauke i sporta
Kancelarija za razvoj obrazovanja
Masarykova 16
1000 Ljubljana
Dostava informacija: Barbara Kresal Sterniša;
stručnjakinja: Maja Krušič Šega (Ministarstvo obrazovanja,
nauke i sporta)

ŠPANIJA

Eurydice España-REDIE
Centro Nacional de Innovación e Investigación Educativa
(CNIIE)
Ministerio de Educación, Cultura y Deporte
c/ Torrelaguna, 58
28027 Madrid
Dostava informacija: Elena Vázquez Aguilar, Mª Teresa
Álvarez Ordoñez, Rocío Arias Bejarano y Mercedes Lucio-
Villegas de La Cuadra; spoljni stručnjaci: José Antonio
Vega Serrano i Iván Diego Rodríguez (iz Tehnološkog
grada Valnalóna)

ŠVEDSKA

Jedinica Eurydicea
Universitets- och högskolerådet/Švedski savjet za visoko
obrazovanje
Universitets- och högskolerådet
Box 45093
104 30 Stockholm
Dostava informacija: Zajednička odgovornost

ŠVAJCARSKA

Jedinica Eurydicea
Švajcarska konferencija kantonalnih ministarstava
obrazovanja (EDK)
Speichergasse 6
3000 Bern 7

TURSKA

Jedinica Eurydicea
MEB, Strateji Geliştirme Başkanlığı (SGB)
Eurydice Türkiye Birimi, Merkez Bina 4. sprat
B-Blok Bakanlıklar
06648 Ankara
Dostava informacija: Osman Yıldırım Ugur, Dilek
Gülecüöz; stručnjak: Vanredni profesor Dr. Cem Balkıcanlı

VELIKA BRITANIJA

Jedinica Eurydicea za Englesku, Vels i Sjevernu Irsku
Centar za informacije i reviziju
Nacionalna fondacija za istraživanje u obrazovanju
(NFER)
The Mere, Upton Park
Slough, Berkshire, SL1 2DQ
Dostava informacija: Claire Sargent i Sigrid Boyd

Jedinica Eurydicea Škotska
Analize učenja
Analitičke usluge za obrazovanje
Vlada Škotske
Area 2D South, Mail point 28
Victoria Quay
Edinburgh EH6 6QQ
Dostava informacija: Catriona Rooke (Vlada Škotske);
stručnjaci: Klaus Mayer (obrazovanje, Škotska) i James
Muldoon (preduzetništvo, Vlada Škotske)

Preduzetničko obrazovanje u školama u Evropi

Ovaj izvještaj sadrži najnovije informacije o strategijama, kurikulumima i ishodima učenja te obrađuje teme poput oblika finansiranja i obrazovanja nastavnika.

Analiza je u osnovi usmjerena na osnovno obrazovanje, niže i opšte više srednje obrazovanje, te inicijalno stručno obrazovanje i osposobljavanje koje se sprovodi u školama. Podaci obuhvataju 33 države koje učestvuju u radu mreže Eurydice. Osim toga, tablice s podacima po državama daju pregled statusa preduzetničkog obrazovanja u svakoj državi. Referentna godina je 2014/2015.

